

T.C

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MÂCİŞÛN AİLESİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Züleyha TUNCER

2501181451

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ

İSTANBUL-2024

ÖZ

MÂCİŞÛN AİLESİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

ZÜLEYHA TUNCER

Bu çalışma Medine’de 1./7. yüzyılın ikinci yarısından 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığından söz ettiren Mâcişûn aile üyelerinin hem bireysel hem de aile olarak hadis ilmine olan katkılarını ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Hadis rivayet eden bir ailenin üyesi olan râviler ve onlar arasındaki irtibatın incelenmesi erken dönem hadis rivayetinin mahiyetini anlamak için önemlidir. Bu amaçla çalışmada hadis tarihinde meydana gelen hadislerin tedvin ve tasnif edilmesi, hadislerin rivayet edildiği ortam ve bu ortamlarda meydana gelen değişimin rivayet kültürüne yansımaları gibi etkenler Mâcişûn ailesi üzerinden incelenmeye çalışılmıştır. Bu araştırmada, Mâcişûn ailesinin tespit edilen dokuz üyesinin biyografilerine yer verilmiş ardından Mâcişûn ailesinin hem aile içindeki hem de aile dışındaki rivayet akışı incelenmeye çalışılmıştır. Bunun yanında hadis rivayetinin hangi hocalarda, konularda ve alanlarda yoğunlaştığı üzerinde durulmuştur. Daha sonra 2./8. asır Medine’sinde Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn tarafından kaleme alınan *Muvatta*’ incelenerek dönemin tasnif özelliği söz konusu eser üzerinden irdelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Medine, Aile İsnâdı, Mâcişûn Ailesi, Muvatta.

ABSTRACT

THE PLACE OF THE FAMILY OF MĀJĪSHŪN IN HADITH SCIENCE

ZÜLEYHA TUNCER

In this study, we aim to reveal the contributions of the members of the Mājishūn family, which existed in Medina from the second half of the 1st/7th century until the first half of the 3rd/9th century, to the science of hadīth both as individuals and as a family. The hadith narrators who were members of a hadith narrating family and the liaison between them is important for understanding the essence of early hadith narration. For this purpose, in this study, the factors that occurred in the history of hadith, such as the elaboration and classification of hadiths, the environment in which hadith were narrated, and the reflections of the changes in these environments on the culture of narration were tried to be analysed through the Mājishūn family. In this research, the biographies of the nine members of the Mājishūn family were mentioned and then the narration flow of the Mājishūn family both within and outside the family was tried to be analysed. In addition, it is emphasised in which hodjas, subjects and branches the hadith narration is concentrated. Afterwards, the Muwatta' written by 'Abd al-'Aziz b. 'Abdullah al-Mājishūn in Medina in the 2nd/8th century was analysed and the classification feature of the period was examined through this work.

Key Words: Hadīth, Medina, Family Isnād, al-Mājishūn Family, Muwatta'.

ÖNSÖZ

Haz. Peygamber'in sünnet ve hadislerini korumak noktasında muhaddisler büyük bir rol oynamış, bu uğurda yapılan ilmî çalışmalar aile boyu devam etmiştir. Bunlardan biri olan Mâcişûn ailesi aslen İsfahanlı olmakla birlikte Medine'ye intikal ettikleri kaynaklarda belirtilmekle birlikte bu intikalin ne zaman kim tarafından gerçekleştiğine dair bir veri elde edilememiştir. Ancak ailenin üçüncü kuşak dedelerinden itibaren Medine'ye yerleşerek hayatlarını bu şehirde sürdürmüş olabilecekleri düşünülmektedir. 1./7. yüzyılın ikinci yarısından 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar varlıklarını devam ettiren bu aile, özellikle fikhî yönüyle öne çıksa da hadis naklinde de önemli görülmüştür. Ayrıca bu aile fertlerinin ve rivayetlerinin takibi hadis tarihi içerisindeki gelişmelerin izini takip imkânı sunmaktadır. Hadis tarihinde, hadislerin tedvininden tasnifine ve telifin iyice yerleşmesi dönemlerine kadar devam eden bir süreçte şahit olan Mâcişûn ailesinin etki ve katkılarının bilinmesi önemli görünmektedir.

Tez giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde konu, konunun yöntemi ve sınırlılığına değinildikten sonra literatür değerlendirmesi yapılmıştır.

Tezin birinci bölümünde diğer bölümlere alt yapı oluşturması amacıyla Mâcişûn ailesi tanıtılmıştır. Aile bireylerinin okuyucu zihninde yerleşmesi için şahsî bilgileri, hadis ve fıkıh alanındaki eğitimleri ve sosyo-kültürel ortamdaki konumları ele alınmıştır.

İkinci bölümde Mâcişûn ailesinin hem aile içindeki hem de aile dışındaki rivayet akışı incelenmeye çalışılmıştır. Bu kısımda tedvinden önce aile üyelerinin rivayet üslûbuyla yarı sistemli ve sistemli hadis rivayetine geçildiği dönemdeki üyelerin rivayet naklinde meydana gelen değişiklikler ile hadis tahammül ve edâ lafızlarının kullanımı incelenmiştir. Bunun yanında ailedeki râvilerin rivayet aktardığı hocaları, kendilerinden hadis aktaran öğrencileri ve rivayetlerinde öne çıktıkları özellikleri üzerinde durulmuştur.

Üçüncü bölümde ise Mâcişûn aile üyesi Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un bir kısmı günümüze kadar ulaşan *Muvatta'*ının Kitâbü'l-hac kısmı ve

kelâm risâleleri hadis ilmi yönüyle incelenmiştir. Çünkü bu eserler ilk tasnif ürünlerinden biri olması yönüyle büyük öneme haizdir. Bu gibi ilk dönem eserlerin elimize ulaşması 2./8. asrın rivayet sistemi hakkında fikir sahibi olmak ve hadislerin naklindeki değişimleri gözlemlemek açısından önemlidir. Söz konucu amaca yönelik bu bölümde *Kitâbü'l-hac*daki hadisler tespit edilerek sened ve metin yönüyle incelenmeye tabi tutulmuştur. Eserde geçen bazı hadisler Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ındaki rivayetlerle mukayese edilerek aralarındaki benzerlik ve farklılıklar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle hem tür özelinde hem de Medine'deki rivayet üslûbunun karakteristik özelliğinin esere ne oranda yansıdığının tespitine gayret edilmiştir.

Tezin içerik ve yönteminin belirlenmesindeki olumlu katkılarıyla beni yönlendiren, çalışmanın bu noktaya gelmesinde değerli katkılarını esirgemeyen, yoğun mesaisine rağmen maddi ve manevi desteğini esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Bekir KUZUDİŞLİ'ye teşekkürü borç bilirim. Tezin en başından itibaren fikir alışverişinde bulunduğum, tezi okuyarak değerli katkılarını sunan Dr. Tuğçe GÜNAYDIN'a minnettarlığımı sunarım. Tezi okuyarak katkıda bulunan Arş. Gör. Elif SÖNMEZ ile Ayşe GÜLER'e, desteklerinden ötürü adını saymadığım diğer arkadaşlarıma teşekkürlerimi sunarım. Hayatım boyunca beni hep destekleyen bana olan güvenlerini her zaman dile getiren kıymetli annem Sultan Orhan'a ve değerli babam Mehmet Nezir Orhan'a, kardeşlerime yine tezin yazılma aşamasında yollarımızın kesiştiği ve bu uğurda maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen eşime, tezle birlikte büyüyen kızıma minnettarım.

Züleyha TUNCER

İSTANBUL-2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	İV
TABLolar LİSTESİ.....	X
KISALTMALAR LİSTESİ.....	Xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂCİŞÛN AİLESİNİN MUHADDİS FERTLERİ

I. MÂCİŞÛN LAKABI.....	10
II. MÂCİŞÛN AİLESİNİN MUHADDİS FERTLERİ.....	15
A. EBÛ SELEME EL-MÂCİŞÛN VE AİLESİ	18
1. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Ailesi	19
a. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme ve Ailesi	22
(1). Abdûlmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme.....	36
(2). Yûsuf b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme	47
2. YAKÛB B. EBÎ SELEME EL-MÂCİŞÛN VE AİLESİ	47
a. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme	53
b. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme	58

İKİNCİ BÖLÜM

MÂCİŞÛN AİLESİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

I. TÂBİÛN KUŞAĞINDAKİ ÜYELER.....	62
A. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN ABDULLAH B. EBÎ SELEME.....	62
1. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti.....	63
a. Hocaları	65
b. Öğrencileri.....	69
2. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti.....	74
B. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN YAKÛB B. EBÎ SELEME.....	77
1. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti.....	78
a. Hocaları	79
b. Öğrencileri.....	84
2. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti.....	86
II. ETBÂU'T-TÂBİÎN TABAKASINDAKİ AİLE ÜYELERİ.....	93
A. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN YÛSUF B. YAKÛB B. EBÎ SELEME	93
1. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti	94
a. Hocaları	96
b. Öğrencileri.....	101
2. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti.....	105
B. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN ABDÛLAZÎZ B. YAKÛB B. EBÎ SELEME	108
1. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti ...	108
a. Hocaları	108
b. Öğrencileri.....	109
2. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti	110
C. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN ABDÛLAZÎZ B. ABDULLAH B. EBÎ SELEME ...	110
1. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti	111
a. Hocaları	118

b. Öğrencileri.....	129
2. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti .	136
III. ETBÂU ETBÂÎT-TÂBÎÎN TABAKASI	138
A. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN ABDÜLMELİK B. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH..	138
1. Abdülmelik b. Abdülazîz'in Aile Dışındaki Hadis Rivayeti	139
a. Hocaları	141
b. Öğrencileri.....	144
2. Abdülmelik b. Abdülazîz'in Aile İçindeki Hadis Rivayeti	148
B. HADİS RİVAYETİ AÇISINDAN YÛSUF B. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH.....	149

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH B. EBÎ SELEME EL-MÂCİŞÛN VE ESERLERİ

I. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH'IN MUVATTA'ININ MUHTEVASI VE METODU.....	153
A. MUVATTA'IN BULUNMA SERÜVENİ VE TAHKİKİNE DAİR BİLGİLER	154
B. ESERİN İSİMLENDİRİLMESİ	154
C. TELİF SEBEBİ.....	156
D. TELİF TARİHİ	159
E. MUVATTA'IN RİVAYET ZİNCİRİ.....	160
F. MUVATTA'IN RİVAYET AÇISINDAN İNCELENMESİ.....	163
1. İsnâd Açısından Kitâbü'l-haccın İncelenmesi.....	163
a. Hadis Kullanımının Genel Özellikleri.....	164
b. Hadislerin Sayısı	165
c. Rivayet Lafızları	166
d. Kaynağı Açısından Rivayetlerin İncelenmesi	166
(1). Merfû Hadisler	167
(2). Mevkûf Hadisler	180

(3). Maktû Hadisler	184
e. Seneddeki İttisal-Inkıtaya Göre Hadislerin Durumu.....	186
(1). Muttasıl Hadis.....	186
(2). Münkâtı' Hadis	187
f. Senedde Zikredilen Sahâbî Râviler ve Râvilere Dair Açıklamalar ...	190
g. Aile Kanalıyla Yapılan Nakiller.....	191
2. Metin Açısından Kitâbü'l-haccın İncelenmesi.....	194
a. Kitap ve Bâb Başlıklarının Durumu	195
b. Nakledilen Hadislerin Formu: Fetva mı Rivayet mi?	195
c. Konuya Dair İhtilafa Değınmesi	203
d. Hadis Metinlerindeki Açıklamalar	209
(1). Medine Ameline İşaret Edilmesi	212
(2). “Sünnet” İfadesi	214
II. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH'IN KELÂM RİSÂLELERİNDEKİ HADİSLERİN İSNÂD KULLANIMI AÇISINDAN İNCELENMESİ	222
RÜ'YETE DAİR RİSÂLESİ.....	223
SONUÇ	226
KAYNAKÇA.....	229
EKLER.....	257

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1.: Mâcişûn aile üyeleri	18
Tablo 2.1.: Yûsuf b. Yakûb'dan en fazla hadis rivayet eden öğrencileri ve hadisleri.....	102
Tablo 2.2.: Abdülazîz b. Abdullah'ın, Zührî'den naklettiği rivayetin sîgaları.....	122
Tablo 3.1.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye hadisine dair öğrenci ve rivayet lafızları.....	170
Tablo 3.2.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un tarikiyle aktarılan öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisi.....	173
Tablo 3.3.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisini aktaran öğrenciler ve rivayet lafızları.....	175
Tablo 3.4.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye hadisine dair öğrenci ve rivayet lafızları.....	178
Tablo 3.5.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye lafzı hadisini aktaran öğrenciler ve rivayet lafızları.....	180
Tablo 3.6.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in Müzdelife'de namaz kılınmasına dair rivayetin karşılaştırılması.....	182
Tablo 3.7.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiye lafzına dair rivayetin karşılaştırılması.....	184
Tablo 3.8.: Abdülazîz el-Mâcişûn Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen telbiye lafzına dair rivayetin karşılaştırılması.....	192
Tablo 3.9.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in ihramda boyalı elbise giyilmemesine dair rivayetin karşılaştırılması.....	197
Tablo 3.10.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in ihramlının başını kaşımaya dair rivayetin karşılaştırılması.....	199
Tablo 3.11.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiyenin sonlandırılmasına dair rivayetin karşılaştırılması.....	205
Tablo 3.12.: Abdülazîz el-Mâcişûn'dan aktarılan ihramlının öldürmesine cevaz verilen hadise dair rivayetin karşılaştırılması.....	211

Tablo 3.13.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiyenin açıktan söylenmesine dair rivayetin karşılaştırılması.....	216
Tablo 3.14.: Abdülazîz el-Mâcişûn'dan gelen telbiyenin açıktan söylenmesine dair rivayetin karşılaştırılması.....	218
Tablo 3.15.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in Müzdelife'de namaz kılınan yer ile ilgili rivayetin karşılaştırılması.....	220

ŞEMALAR LİSTESİ

Şema 3.1.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un naklettiği telbiye lafzının isnâd şeması.....	169
Şema 3.2.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisinin isnâd şeması.....	175
Şema 3.3.: Muhammed b. Ebî Bekir tarikiyle aktarılan telbiye hadisinin isnâd şeması.....	177
Şema 3.4.: Abdullah b. Abdullah b. Ömer tarikiyle aktarılan telbiye hadisinin isnâd şeması.....	179

KISALTMALAR LİSTESİ

AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
dn.	: Dipnot
c.	: cilt
h.	: hicrî
Haz.	: Hazırlayan
Hz.	: Hazreti
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
m.	: Miladi
M.Ü.İ.F.	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜSBE	: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nşr.	: neşreden
H. No.	: Hadis Numarası
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallahu aleyhi ve sellem
s.y.	: sayı
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: tahkik eden
trc.	: tercüme eden
ts.	: tarihsiz
v.	: vefat tarihi
vb.	: ve benzeri

vdğ. : ve diğçerleri
yay. : yayınları
y.y. : yayın yeri yok

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN AMACI

Hadis ilminde isnâdlar, bir hadisin sübutunu belirlemek için kullanılmasına rağmen onlar, hadislerin rivayet serüvenini anlamlandırmak için de önemlidir. Zira rivayet kaynaklarında farklı özelliklere sahip isnâdların varlığı ve bu isnâdların meydana gelmesinde çeşitli etkenlerin olduğu görülmektedir. Bu konuda Bekir Kuzudişli'nin *Aile Isnâdları* adlı çalışması özellikle sahâbîler ve onların aileleri vasıtasıyla devam eden isnâdları incelemesi belirli bir boşluğu doldurmuş, aynı zamanda farklı zaman diliminde yaşamış benzer özellikteki isnâdların incelenmesine de zemin oluşturmuştur. Dolayısıyla bu tezin en temel amacı, 1./7. asrın ikinci yarısından başlayıp 3./9. asrın ortasına kadar süren Mâcişûn ailesi yardımıyla aile içindeki bilgi akışını tespit etmek, başka bir deyişle hadis rivayetiyle aile içinde olmak arasında bir ilişkinin var olup olmadığını tahkik etmektir. Böylelikle ilk asırda henüz sistemli olarak nakledilmeyen hadis rivayetindeki aile ortamıyla tedvin sonrası sistemli rivayete geçilmeye başlandığı zamandaki aile ortamının özelde hadis rivayeti genelde ise ilimlerin naklini nasıl etkilediği, iki dönem arasında farkların olup olmadığı ortaya çıkacaktır.

II. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE SINIRLARI

Bir sahâbînin ailesi vasıtasıyla devam eden aile isnâdları kadar olmasa da 2./8. veya 3./9. asırda bir, iki veya üç nesil devam etmiş aileler bulunmaktadır. Bu aileler arasında Mâcişûn ailesi nispeten uzun süre devam etmesi ve ilmî olarak önemli fertlere sahip olması nedeniyle tercih edilmiştir. Başka bir deyişle Mâcişûn ailesinin 1./7. yüzyılın ikinci yarısından 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar devam etmesi, anılan zaman diliminde ailenin hadis rivayetinde ne anlam ifade ettiğini gösterecek ayrıca hadis tarihinde meydana gelen değişim ve gelişmelerin izlerinin de söz konusu aile üzerinden belirlemeye yardımcı olacaktır. Öte yandan Mâcişûn aile üyelerinin hadisin yanında fıkıh ve kelâm ilimleriyle de ilgilenmesi bu tercihin yapılmasında etkin rol oynamıştır. Ancak Mâcişûn aile üyelerini tüm bu yönlerini kapsamlı bir şekilde ele almak bu tezin sınırlarını aşacağından anılan özelliklere gerektiği kadar yer verilmiş ve tez Mâcişûn ailesinin hadis ilmindeki yeri ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmada tasviri yöntemin yanında eldeki verileri analiz eden tahlil ve tenkit odaklı bir bakış açısı kullanılacaktır. Bu bakış açısıyla dokümenter metod kullanılmış, öncelikle aile üyeleri tarih, tabakât, ricâl, elkâb ve ensâb eserleri taranarak tanıtılmıştır. Ayrıca bu isimlerin bütün isnâdları bir araya toplanarak aile içindeki ve dışındaki isnâdlar yardımıyla hadis rivayetindeki yeri görülmeye çalışılmıştır. Aile üyelerinin arasındaki bağı daha sistemli görebilmek adına tabakaları esas alınarak sıralama yapılmış, bunların belirlenmesinde İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* isimli eseri esas alınmıştır. Buradaki tabaka sisteminin okuyucunun zihninde belirginleşmesi için de 2./8. asrın ortası, sonu gibi yüzyıllara göre tahmini bir aralık zikredilmiştir. Her üyenin hadis ilmindeki yerini gösterebilmek için onların rivayet sayıları, rivayetlerinin hangi konularda yoğunlaştığı, hoca-talebe ilişkileri, tabakaları, bölgeleri, cerh-ta'dîl durumları, kullanılan rivayet lafızları, kendileri de mevâlî olan Mâcişûn ailesinin mevâliden ve böyle olmayan râvilerden aldıkları rivayet oranları, ulaşılabilirdiği kadarıyla hadisleri alma ve nakletme sebepleri, müntehasına göre senedlerin durumu varsa mürsel rivayetleri ve aile içi nakillerin mahiyeti meselelerini görmek için aile üyelerinin her biri için birer word dosyası oluşturuldu. Aile üyelerinin tespit edilen rivayetleri bir word dosyasında toplandı. Daha sonra rivayetlerin isnâdı tabloya aktarıldı. Tabloya aktarılan isnâdlar üzerinden râvinin hocaları ve öğrencileri tespit edilerek tarih ve tabakât kitaplarında geçen isimlerle de mukayase edildi. Ardından râvilerin bibloyografik bilgileri tarandı bu çalışmada kullanılacak bilgiler word dosyasında oluşturulan başlıklar altına yazıldı. Daha sonra aktarılan rivayetler; konusu, rivayetlerde kullanılan sîgalar, rivayetlerin müntehasına ve seneddeki inkıtaya göre durumlarının açıklandığı bir word dosyası hazırlandı. Elde edilen verilerin neticesi çalışmada kullanıldı.

Tezdeki öncelikli amaç aile üyelerinin arasındaki rivayet akışının niteliğini ortaya koyabilmek olduğu için mümkün olan en geniş şekilde rivayet kaynakları ailenin isnâdları öncelenmek suretiyle taranmıştır. Aile üyelerinin elde edilen hadislerinin tahriri *el-Mektebetü's-Şâmile* programından istifade edilerek yapılmıştır. İkinci aşamada şahısların aile üyeleri dışında kalan hoca ve talebeleri tespit edilmeye çalışılmış, yapılan tespit esnasında tutarlılığı sağlamak için râvi ve rivayet sayılarına kıstas getirilmiştir. Böylelikle tâbiûn tabakasında yer alan üyeler için üç ve üzeri rivayeti bulunan hoca ve öğrenciler ele alınırken etbâut-tâbiîn ve sonraki tabakalarda on ve üzeri rivayeti bulunan hoca ve öğrenciler esas alınmıştır. Aile üyelerinin tespit edilen hoca ve talebeleri arasındaki istifade oranını ve

yakınlığı görebilmek için Muhammed Enes Topgöl ve Ömer Faruk Maden'in "*Ehl-i Hadis Ders Halkalarının Tespitine Dair Bir Metot Teklifi*" başlıklı makalelerinde teklif ettikleri metot üzerinden birtakım veriler elde edilip analiz edilmeye çalışılmıştır. Buna göre râvilerin birbirlerinden ne kadar istifade ettiğini görebilmek için tarih, tabakat ve rical eserleri yanında isnâd verileri de kullanılmıştır. Bu amaçla râvilerin toplam rivayet sayılarının birbirine göre oranlarına bakılmıştır. Râvilerin rivayet sayılarının tespitinde ise mükerrer rivayetleri saymadığı için *Cevâmîü'l-Kelîm* programı esas alınmıştır. Bununla birlikte râvilerin mevkûf ve maktû rivayetlerinin tespitinde *el-Mektebetü's-Şâmile* programında tarama yapılmıştır. Özellikle İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* isimli eserinden istifade edilmiştir. Yine de elde edilen sayısal verilerin "tespit edilebildiği kadarıyla" aktarıldığı, birtakım eksiklik ve fazlalıkların olabileceği belirtilmelidir. İncelemeler esnasında elde edilen veriler mümkün mertebe tablo ile gösterilerek okuyucunun zihninde daha kolay kalması sağlanacaktır.

Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin, *Muvatta'* isimli eseri incelenirken Abdülazîz b. Abdullah kanalıyla aktarılan rivayetlerin isnâd şeması verilmiştir. Bu eserin üslûbunu daha net görebilmek için karşılaştırma yöntemine başvurulmuş, bunu sağlamak için türdeş olan aynı zamanda Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin de akranı sayılan Mâlik b. Enes'in telif ettiği *el-Muvatta'* tercih edilmiştir. Ayrıca "Ek" kısmında eserde tespit edilen hadislerin 2./8. ve 3./9. yüzyıl eserlerine yansıyan farklı tarikleri verilmiştir.

Tez içerisinde adı geçen isimlerin vefat tarihleri isimlerinin ilk geçtiği yerde parantez içinde hicrî ve miladî olarak verilmiştir. Vefat tarihleri için TDV İslâm Ansiklopedisi'ne başvurulmuştur. Burada bulunamayan vefat tarihleri ise ricâl literatüründen elde edilmeye çalışılmıştır. Zikredilen âlimlerin isimlerinin ve Arapça terkiplerin imlâsında da TDV İslâm Ansiklopedisi esas alınmıştır.

III. LİTERATÜR DEĞERLENDİRMESİ

Tezde Mâcişûn ailesi hakkındaki bilgileri doğrudan ve dolaylı olarak ele alan klasik ve modern dönemde yazılmış bütün çalışmalara ulaşmaya ve değerlendirmeye gayret edilmiştir. Aşağıda bu eserler klasik ve modern olarak iki kısımda incelenecektir.

Klasik Kaynaklar

Mâcişûn ailesi üyelerinin tespiti, Mâcişûn lakabının mahiyeti ve aile üyelerinin hayatlarına dair bilgiler için öncelikle râvileri tanıtan tarih, tabakât ve ricâl eserlerine başvurulmuştur. Kaynaklar erken dönem eserlerden başlanarak kronolojik olarak incelenmeye çalışılmıştır. Tabakât eserlerinin ilklerinden olması yönüyle İbn Sa'd'ın (v. 230/845) *et-Tabakâtü'l-kübrâ'sı*, Buhârî'nin (v. 256/870) *et-Târîhü'l-kebîr'i*, Fesevî'nin (v. 277/890), *Kitâbü'l Ma'rife ve't-târîh'i*, İbn Ebû Hayseme'nin (v. 279/892-93), *et-Târîhü'l-kebîr'i*, İbn Ebû Hâtîm'in (v. 327/938) râviler hakkında önemli bilgiler ihtiva eden eseri *el-Cerh ve't-ta'dîl'i* ve Ebû Ya'lâ el-Halîlî'nin (v. 446/1055) *el-İrşâd'ı* sık sık kullanılan eserlerdir. Mâcişûn ailesinin dönemin siyasilerle olan ilişkisinin tespitinde Vekî'in (v. 306/918) *Ahbârü'l kudât* adlı eserinden istifade edilmiştir. Erken dönem kaynaklarına dair bilgileri derlemelerinden ve râviler hakkında genişçe bilgi vermelerinden ötürü Mizzî'nin (v. 742/1341) *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmai'r-ricâl'i*, Zehebî'nin (v. 748/1348) *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ'sı*, Tezkiretü'l-huffâz'ı ve *Tarihü'l İslâm'ı*, Moğultay b. Kılıç'ın (v. 762/1361) *İkmâlü Tehzîbü'l-Kemâl'inden*, İbn Hacer'in (v. 852/1449), *Tehzîbü't-Tehzîb*, *Takrîbü't-Tehzîb*'den pek çok konuda istifade edilmiştir.

Şehir tarihleri arasında Mâcişûn ailesinin aslen İsfahanlı olmasından dolayı İsfahanlı râvileri konu edinen Ebü's-Şeyh İsfahânî'nin (v. 369/979) *Tabakâtü'l-muhaddisin bi-İsfahan* ve Ebû Nuaym'ın (v. 430/1038) *Târîhü İsfahan* adlı eserinden de istifade edilmiştir. Ayrıca ailenin daha sonra Medine'ye yerleşmesi üzerine Sehâvî'nin (v. 902/1497) *et-Tuhfetü'l-latîfe'sinden* yararlanılmıştır. Bunun yanında ailenin diğer şehirlere gitmeleri üzerine Hatîb el-Bağdâdî'nin (v. 463/1071) *Târîhü medîneti's-Selâm'ından* ve İbn Asâkir'in (v. 571/1176) *Târîhu medîneti Dimaşk'ından* istifade edilmiştir. Yine Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Câmî li ahlâki'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* ve İbn Abdülber'in (v. 463/1071), *Câmîü'l-beyâni'l-ilm* ve *et-Temhîd* adlı eserlerinden istifade edilmiştir. Aile üyelerinden bazılarının

fıkıh alanında temâyüz etmesi üzerine Şîrâzî'nin (v. 476/1083) *et-Tabakâtü'l fukaha'sından*, Kâdî İyâz'ın (v. 544/1149) *Tertîbü'l-medârik'inden*, İbn Ferhûn'ın (v. 799/1397) *Dîbâcü'l-müzheb'inden* yararlanılmıştır.

Aile üyelerinin gerek kendi içerisindeki gerek başka râvilerle olan isim benzerliklerinde birbirlerine karıştırmamak adına ensâb, esmâ ve künâ kitaplarından meşhur oldukları “Mâcişûn” lakabı için elkâb eserlerinden faydalanılmıştır. Dûlâbî'nin (v. 310/923) *el-Künâ ve'l-esmâ'sı*, Hâkim el-Kebîr'in (v. 378/988) *el-Esâmî ve'l-künâ'sı*, İbn Mende (v. 395/1005), *Fethü'l bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb*, Gassânî (v. 498/1105), *Elkâbü's-sahâbe ve't-tabîîn'i*, Semanî'nin (v. 562/1166) *Ensâb'ı*, İbnü'l-Esîr (v. 630/1233), *el-Lübâb fî tehzibi'l-ensâb'ı* faydalanan eserlerdendir.

Tezin ikinci bölümünde Mâcişûn aile üyelerin hadis ilmindeki yerini ortaya koyabilmek amacıyla onların ilmî durumları ve rivayet kaynaklarına yansıyan rivayetleri incelenmiştir. Aile üyelerinin kaynaklara yansıyan rivayetleri olabildiğince geniş olarak taranmıştır. Hadis taraması için elektronik kaynaklardan da yararlanılmıştır. *el-Mektebetü's-Şâmile*, *Câmiü'l Hâdimü'l Haremeyn* ve *Cevâmiü'l-Kelâm* programları bir arada kullanılmıştır. Böylelikle programların kendi içerisindeki eksikliklerini en aza indirmek amaçlanmıştır. Ayrıca sadece Dârekutnî'nin (v. 385/995) *el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdisi'n-nebeviyye* adlı eserinde geçen ancak diğer rivayet kaynaklarında nakledilmeyen rivayetler tespit edilmiş olup söz konusu eserden bu yönde istifade edilmiştir. Bunun yanında tezde ele alınan bazı rivayetlerin sıhhat durumları için Heysemî'nin (v. 807/1405) *el-Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'i'l-fevâ'id*'inden istifade edilmiştir.

Tezin üçüncü bölümünde Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un *Muvatta'* adlı eseri ve kelâm ilmine dair risâleleri incelenmiştir. Eserdeki rivayetler Mâlik b. Enes'in (v. 179/795) *Muvatta'*ı ile karşılaştırılmıştır. Kelâma dair risâleleri için İbn Batta'nın (v. 387/997) *el-İbâne*'sinden istifade edilmiştir.

Modern Araştırmalar

Mâcişûn ailesinin hadis ilmindeki yerini inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Ancak aile isnâdıyla ve hadis ilminde varlığını gösteren aileleri ele alan çalışmalar mevcuttur. Bu çalışmalardan biri Bekir Kuzudişli'nin “*Aile Isnâdları*” adlı kitabıdır. Bu eserde hadis tarihinde aile isnâdlarının varlığı, konumu, önemi, mahiyeti gibi meseleler ele alınmaktadır. Bu çalışma aile isnâdlarının oluşum sebeplerini ele almakta, aile isnâdlarını yapılarına göre kategorize etmekte, aile isnâdlarının sıhhat açısından durumu incelenmekte, oryantalistlerin aile isnâdına dair eleştirileri cevaplanmakta ve hadis tarihinde aile isnâdlarının fonksiyonlarına değinmektedir. Söz konusu çalışma hadis ilmindeki ailelerin ve aile isnâdlarının “Nasıl incelenebilir?” sorusuna metodik bir cevap oluşturması yönüyle önemlidir. Hadis tarihinde aile isnâdlarının fazlalığı hepsini bir çalışmada işlemeyi zorlaştırmaktadır. Nitekim bu kitapta da özelde Ömer b. Hattâb ailesi örnek olarak incelenmiştir.

Rıdvan Kalaç'ın “*Kudâme Ailesi ve Hadis*” isimli çalışması da hadis tarihinde bir aileyi ele alması yönüyle zikredilebilir. Ele alınan aile 6./12- 9./16. yüzyıllar arasında yaşamıştır. Yazar çalışmasında Kudâme aile üyelerinin biyografilerini vermekte daha sonra hadis rivayet ehliyetlerini hadis literatürüne dair kaleme aldıkları eserleri zikretmektedir. Üçüncü bölümde ise Kudâme âlimlerinin eserlerinden hareketle onların hadis ve sünnet anlayışlarını ortaya koymaya çalışmaktadır. Bu tezimizde ise özellikle hadis tarihinin erken dönemlerinde yaşayan Mâcişûn ailesi seçilerek hadis ilminin teşekkül sürecindeki mahiyeti ele alınmaya çalışılmıştır.

Mezkûr kaynakların yanı sıra Mâcişûn aile üyelerinin bazısını fikhî ve kelâmî yönlerine binaen onları doğrudan ya da dolaylı olarak ele alan çalışmalar bulunmaktadır. Mansur Koçinkağ “*Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*” isimli eserinde, özellikle o dönemde ehl-i hadis ve ehl-i re'yin varlığı ve onların düşüncesinin eserlere nasıl yansıdığı konusunu incelerken Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta*'nın *Kitâbü'l-hac* bölümünü de bu yönüyle araştırmıştır. Ayrıca yine yazar “*Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi*” ve “*Abdülazîz b. Abdullâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn Rü'yet Risalesi, tercümesi ve değerlendirmesi*” isimli makalelerinde de Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâmî yönünü irdelemiştir. Zikredilen bu

çalışmalardan tezde istifade edilmiştir. Abdülhamit Uğurlu ise “*Alman Oryantalist Miklos Muranyi’nin Hadis İlmine Dair Görüşleri*” isimli Yüksek Lisans Tez’inde Muranyi’nin Hadis Tarihi Açısından Önemli Şahsiyetler Hakkındaki Görüşleri başlığı altında Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn ve eseri Muvatta hakkında bilgiler verilmiştir. Diyanet İslam Ansiklopedisi’nde Hacı Mehmet Günay tarafından yazılan “*İbnü’l-Mâcişûn*” maddesine yer verilmiş olup ilgili maddeden istifade edilmiştir.

Batıda yapılan çalışmalardan ise Pavel Pavlovitc tarafından İbn Mende ailesi üzerine makale düzeyinde “*The Manda Family: A Dynasty of Isfahani Scholars*” isimli bir çalışma yapılmıştır. Bu çalışma ailenin meşhur âlimlerini ele almış varsa eserleri tanıtılmış ve bu âlimlerin yaklaşımları değerlendirilmiştir. Yine Batılı araştırmacılardan Miklos Muranyi, tahkik ettiği Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn’un Muvatta‘ eserinin mukaddimesinde değerli bilgiler vermiştir. Miklos Muranyi, “*Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuhi ve âsâruhi fi’l-mezhebi’l-Mâlikî*” isimli çalışmasında ise Abdülazîz b. Abdullah’ın Muvatta isimli eserini incelemiş ve eseri incelerken râvi hakkında önemli bilgiler zikretmiştir. Muranyi, Encyclopaedia of Islam’da “al-Mâjishûn” maddesini kaleme alarak Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn ve Muvatta eseri hakkında bilgi vermiştir. Miklos Muranyi, *Beitrag zur Geschichte der Hadit- und Rechtsgelehrsamkeit der Malikiyya in Nordafrika Bis Zum 5. JH. D.H.*, isimli çalışmasında yine Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn’un eserleri hakkında bilgi vermiştir.

Arapça çalışmalara dair Abdüllatîf Ebû Abdlâvî’nin “*Fıkhu İbnü’l-Mâcişûn*” isimli kitabından bahsedilebilir. Bu çalışma ailenin bir üyesi olan Abdülmelik b. Abdülazîz’in fikhî görüşlerini ele almaktadır. Eserin girişinde yazar Mâcişûn aile üyelerini tanıtmaktadır. Ancak bu tanıtım genel bir çerçevede, tasviri şekilde olup klasik kaynaklardaki bilgilerin zikredilmesiyle yetinilmiştir. Yine aynı araştırmacı “*et-Ta’rîf biüsreti ‘el-Mâcişûn’ el-ilmîyye ve’t-tenbîh alâ ba’di’l-ahtâ fi nisbeti akvâl ile ba’di a’lâmihâ*” isimli makalesinin başında Mâcişûn ailesinin fertlerini kısaca tanıtarak devamında Mâcişûn lakabının anlamı ve nasıl zabt edildiğine dair bilgiler vermiştir. Daha sonra klasik kaynaklarda Mâcişûn ailesi fertlerinin isimlerinin karıştırıldığını ifade ederek ele aldığı dört örnek üzerinden yapılan vehimlere işaret edilerek kastedilen aile üyesini tespit etmiştir. Bu makaleden ise Mâcişûn lakabına dair bilgilerden istifade edilmeye çalışılmıştır. Yüksek Lisan Tezi olarak 2013

yılında İssoufou Chaou tarafından “*İhtiyârâtî’l-İmâm İbnü’l-Mâcişûn el-Fıkhiyye fî Bâbi’l-Hudûd mine’l-Cinâyât Ceman ve Dirâsete*” isimli bir çalışmaya ulaşılmıştır. Ancak bu çalışma ailenin bir ferdi olan İbnü’l-Mâcişûn üzerine yapılmış olup onun fikhî yönü incelenmiştir. Yine bir tez çalışması bağlamında 2016 yılında Süleyman Vakîk el-İdrisî tarafından “*İhtiyârâtî’l-Fıkhiyye li’l-İmâm İbnü’l-Mâcişûn fî İbâdât:Ceman ve Dirâsete*” isimli bir çalışmaya ulaşılmıştır. Çalışmanın ilk bölümünde Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn genel olarak tanıtılmıştır. Diğer bölümlerde ise İbnü’l-Mâcişûn’un ihtiyar yönteminden bahsedilerek onun tahâret, namaz, zekat, oruç ve hac konularına dair fikhî görüşlere ele alınmaya çalışılmıştır. Zikredilen tez Mâcişûn ailesinden İbnü’l-Mâcişûn’a tahsis edilmiş olup onun fikhî görüşleri bağlamında ele alınmıştır. Ancak bu tezden özellikle İbnü’l-Mâcişûn’un eğitimi konusunda verilen bilgilerden istifade edilmiştir. Mâcişûn ailesine dair makale çalışmalarına da ulaşılmıştır. Ancak bu çalışmaların ailenin meşhur üyesi olan Abdülmelik b. Abdülazîz (İbnü’l-Mâcişûn) üzerine yapıldığı ve genellikle fikhî görüşleri bağlamında ele alındığı tespit edilmiştir. Bunun yanında Hasan Buklîl tarafından “*İbnü’l-Mâcişûn Abdülmelik b. Abdülazîz b. Ebî Seleme*” isimli bir makale kaleme alınarak İbnü’l-Mâcişûn tanıtılmaya çalışılmıştır. Sâlim İmrân Şuayb tarafından “*Usûl-u İbni’l-Mâcişûn min hilâli İhtiyârâtihi’l-Fıkhiyye*” isimli çalışmada ise yine İbnü’l-Mâcişûn’un fikhî yönü ele alınmıştır.

Yapılan bu çalışmalarda hadis tarihinin belirli zaman aralığında yaşamış muhaddis aileler incelenmiş onların hadis ilmindeki konumları araştırılmıştır. Bu çalışmada ise özellikle ikinci asırda etkin olmuş Mâcişûn ailesi seçilerek erken dönemlerde aile olmanın hadis rivayetine sağladığı avantajlar ve dezavantajlar tespit edilmeye çalışılmıştır. Bunun yanında Mâcişûn ailesinin hadis ilmindeki konumu ve katkıları ele alınmaya gayret edilmiştir. Keza hadis ilminin teşekkülünde meydana gelen gelişim ve değişimlerin izlerinin Mâcişûn aile üzerinden takibi yapılmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÂCİŞÛN AİLESİNİN MUHADDİS FERTLERİ

Hadis tarihinde ilk iki asır ilmî teşekkülün sağlandığı ve gelişimin devam ettiği önemli bir asırdır. İlk dönemlerden itibaren râviler bireysel minvalde hadisleri toplamaya özen göstermekle birlikte özellikle 2./8. asırdan itibaren resmî tedvin faaliyetlerinin başladığı ve bunların daha sonra gelen tasnif çalışmalarına zemin teşkil ettiği söylenebilir. Ancak 2./8. asra ait bu mecmuaların çok az bir kısmının günümüze ulaştığı belirtilmektedir. Bundan dolayı bahsi geçen dönem içerisindeki teliflere dair bilgiler sınırlı kalmaktadır. Dönem ve ulemâ arasındaki etkileme ve etkilenme bağlamında meydana gelen etkileşim sebebiyle bu zamandan günümüze ulaşan her veri, asrın bir kesitinin daha aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır. Hadis tarihinde Mâcişûn ailesinin, 1./7. yüzyılın sonundan 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar uzun bir zaman dilimi içerisinde varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Ailenin özellikle 2./8. asırda ilimle iştigal ederek musannef eserler telif eden üyeleri vesilesiyle elde edilecek veriler, hem bu asrın küçük bir kesitinin aydınlatılmasına yardımcı olacak hem de bir aile zincirinde bilgi aktarımını takip imkânı tanıyacaktır. İşte bu sebeple çalışmada araştırma merceği Mâcişûn ailesinin 2./8. asırda yaşamış üyeleri üzerine odaklanılacaktır.

Tezin bu bölümü yukarıda ifade edildiği üzere 2./8. asırda yaşayan ve ilmî açıdan önemli bir yere sahip olduğu düşünülen Mâcişûn ailesinin fertlerine ayrılmıştır. Nitekim bir kimsenin “ne yaptığını” anlayabilmek ve objektif bir şekilde yaklaşabilmek için onun “kim” olduğu, “nasıl bir çevre ve şartta yetiştiği” gibi hususların bilinmesi önceliklidir. Dolayısıyla bu bölümde aile üyelerinin “kim” olduğu sorusunu cevaplamak üzere; onların isim ve künye bilgileriyle birlikte aile üyeleri arasındaki bağların izah edilmesine gayret edilerek “nasıl bir çevre ve şartta yetiştiği” sorusu üzerinden ise nerede yaşadıkları, hangi ilmî ortamlarda bulundukları, kimlerden ilim tahammül edip kimlere edâ ettikleri,¹ dönemin siyasî ve sosyol-kültürel şartları ile ne gibi bir etkileşim içerisine girdikleri ele alınmaya çalışılacak böylelikle tezin diğer bölümleri için de bir alt yapı oluşturulacaktır. Ayrıca klasik kaynaklarda ve modern çalışmalarda aile üyelerinden bahsedilirken -büyük ihtimalle aile

¹ Ailenin kimlerden ilim tahammül edip kimlere edâ ettikleri meselesi bu bölümde ihtisar şekilde zikredilecek ikinci bölümde ayrıntısıyla ele alınacaktır.

üyelerinin isim benzerliklerinden kaynaklanan- birtakım bilgi karışıklıkları da tashih edilecektir.

I. MÂCİŞÛN LAKABI

Fârisî kökenli olduğu belirtilen mâcişûnun; “mâhgûn” (gül / güle benzeyen,² aya benzeyen,³ ay rengi⁴) veya “mâykûn” (şarap)⁵ kelimesinden muarreb olduğu zikredilmektedir.⁶ Bununla beraber yine kelimenin Fârisîlerde “müverred”⁷ yani –gül gibi- kırmızı, pembe olan anlamında kullanıldığı da ifade edilmektedir. Ayrıca tabir için “gül”,⁸ “iki yanağı gül gibi kızarmış olan”,⁹ “kırmızı renk”,¹⁰ “iki yanağı kırmızı olan”,¹¹ “kırmızı,

² Gassânî (el-Ceyyânî), Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed b. Ahmed, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tabîîn fî'l-müsne'deyni's-sahihayn**, thk. Mahmud Nassar, Muhammed Zeynehum Muhammed Azeb, 1 c., Kahire, Dâru'l-Fazile, 1994/1414. 88; Cemâleddîn Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî el-Fettenî: **el-Muğnî fî zabti esmâi'r-ricâl ve ma'rifeti künâ'r-ruvâti ve elkâbihim ve ensâbihim**, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kitabi'l Arabî, 1979/1399. 219, 309.

³ İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali el-Askalânî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, HaydarAbad, Matbaatu Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-Kâine, 1326. VI, 344; Fuâd Sâlih es-Seyyid, **Mu'cemü'l elkâb ve'l-esmâ'i'l-müste'âre fî't-tâhi'l-Arabî ve'l-İslâmî**, 1. bs., Beyrut, Dâru'l-İlm li'l-Melayin, 1990. I, 282.

⁴ Ebû't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, **el-Kâmûsü'l-muhît**, thk: Mektebetü tahkiki'l-türâs fî müesseseti'r-risâle, Muhammed Naîm Urkûsî, 8. bs, Beyrut, Müessesütü'r-risâle, 2005. I, 1233.

⁵ İbnü'l Cevzî, Ebû'l Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, **Keşfü'n-nikâb ani'l-esmâ ve'l-elkâb**, thk. Abdülazîz b. Râcî es-Sâidî, 1. bs., Riyad, Mektebetü Dâru's-Selâm, 1993/1413. II, 389; Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali, **Târîhu medîneti's-selâm**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bs., 17 c., Beyrut, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2001/1422. XII, 195; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru a'lâmî'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405. VII, 310.

⁶ Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 88; İbnü'l-Esîr, Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esîrüddîn, **Câmiü'l-usûl min ehâdis'r-Resûl**, thk. Abdülkadir Arnaut, 12 c., 1.bs., Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1969. XII, 653; Fettenî, **el-Muğnî**, I, 219, 309; İbnü'l -Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389.

⁷ Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim Cu'fi: **et-Târîhü's-sağîr**, thk: Mahmud İbrahim Zayed, Riyad, Mektebetü'l Maârif, Beyrut, Dâru'l Marife, 2 c., 1. bs., 1986/1406. I, 294; Hâkim el-Kebîr, Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed b. Ahmed b. İshak en-Nisâbü'rî, el-Kerâbîsî, **el-Esâmî ve'l-künâ**, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 5 c., 1. bs., Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2015. I, 299; İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed, **Fethu'l bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb**, thk, Muhammed el-Fâryâbî, 1 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'l Kevser, 1996. 97; İbnü'l- Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389; İbn Hallikân, Ebû'l Abbâs Şemseddîn Ahmed b. Muhammed, **Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman mimma sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev esbetehü'l-âyân**, thk. İhsan Abbas, 8 c., Beyrut, Dâru Sadır, 1978/1398. III, 166.

⁸ İbn Mende, **Fethü'l-bâb fî'l künâ ve'l-elkâb**, 97; Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 88; İbnü'l-Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerim, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb**, 3 c., Beyrut, Dâru Sadır, 1980/1400. III, 141; Fettenî, **el-Muğnî**, 219, 309; İbn Hibbân, Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân el-Büstî, **Kitâbü's-sikât**, thk: Muhammed Abdulmuid Hân, 9 c., 1. bs., Haydarabad, Dâiretü'l-Maarifi'l-Osmaniyye, 1973/1393. VII, 636.

⁹ İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 59; Moğultay b. Kılıç, Ebû Abdullah Moğultay b. Kılıç b. Abdullah el-Bekcerî, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl**, thk. Âdil b. Muhammed Ebû Abdurrahman, Üsâme b. İbrahim Ebû Muhammed, Kahire, 12 c., 1. bs., el-Fârukü'l-Hadise, 2001/1422. VII, 391.

beyaz renkte olan”,¹² “kırmızıya doyurulmuş beyaz”,¹³ “aya benzeyen”,¹⁴ “yüzün kırmızı olması”¹⁵ gibi anlam açıklamaları da yapılmaktadır. Bunlar arasında Sem’ânî sözcüğün Medine ehli tarafından “iki yanağı kırmızı olan” manasında kullanıldığını nakletmektedir.¹⁶

Mâcişûn lakabında değinilmesi gereken bir diğer husus “cim” harfinin okunuşu noktasındadır. Sem’ânî, İzzeddîn İbnü’l-Esîr (v. 630/1233), Nevevî (v. 676/1277), İbn Hallikân (v. 681/1282) ve İbn Hacer gibi bazı âlimler “el-Mâcişûn” şeklinde “cim” i esre ile zabt ederken;¹⁷ Mübârek b. Muhammed İbnü’l-Esîr (v. 606/1210) “el-Mâceşûn” şeklinde “cim”in fethasıyla;¹⁸ el-Fîrûzâbâdî ise (v. 817/1415) “el-Mâcüşûn” diyerek “cim”in ötresiyle¹⁹ zabt etmektedir. Zebîdî (v. 1205/1791) ise “cim” harfinin üç vecih üzere zabt edildiğini kaydetmektedir.²⁰ Her ne kadar farklı okuyuşlar varsa da âlimler nazarında genel kullanımın “el-Mâcişûn” şeklinde olduğu söylenebilir. Bu tezde de söz konusu yaygın kullanım esas alınacaktır.

¹⁰ İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân, **Meşâhîru ulemâi’l-emsâr**, thk: Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1995/1416. 104.

¹¹ İbnü’l-Cevzî, **Keşfü’n-nikâb**, II, 389; Gassânî, **Elkâbü’s-sahâbeti ve’t-tâbiîn**, 89; Mizzî, Ebû’l-Haccac Cemaleddin Yûsuf b. Abdurrahman b. Yûsuf, **Tehzîbü’l-Kemâl fi esmâi’r-ricâl**, thk. Beşşar Avvad Ma’ruf, 35 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1983/1403. XVIII, 155; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl**, VII, 391.

¹² Gassânî, **Elkâbü’s-sahâbeti ve’t-tâbiîn**, 88; İbnü’l-Cevzî, **Keşfü’n-nikâb**, II, 389; Nevevî, Ebû Zekerriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî: **İrşâdu tullâbi’l-haka’ik ilâ ma’rifeti süneni hayri’l-halâ’ik sallallahu ‘aleyhi ve sellem**, thk: Nureddin İtr, 1 c., 7. bs., Dimaşk, Dârü’l Yemâme, 2009. 233, İbn Hallikân, **Vefeyâtü’l-a’yân**, III, 166; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musâ, **Keşfu’l kınai’l mürna an mühimmatî’l esâmi ve’l-künâ**, thk. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib, 1 c., 1. bs., Cidde, Câmîatü’l-Melik Abdülazîz Merkezü’l-Neşri’l-İlmî, 1994. 209; Süyûtî, Ebû’l-Fazl Celaleddîn Abdurrahman b. Ebû bekir, **Tedribü’r-râvi fi şerhi Takrîbi’n-Nevevî**, thk. Muhammed Avvâme, 5 c., 1. bs., Medine, Dârü’l-Minhâc, 2016/1437. II, 969.

¹³ Zebîdî, Ebû’l-Feyz Murtaza Muhammed b. Muhammed, **Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs**, thk. Abdülmecid Katâmiş, 40 c., Kuveyt, y.y., 2001/1422. XVII, 375.

¹⁴ Fettenî, **el-Muğnî**, 219, 309; Zebîdî, **Tâcü’l-arûs**, XVII, 375.

¹⁵ İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, V, 554; Bâcî, Ebû’l- Velid Süleymân b. Halef b. Sa’d et-Tücibî, **et-Tadîl ve’t-tecrîh li-men harrece lehü’l-Buhârî fi’l-Câmii’s-sahîh**, thk. Ali İbrahim Mustafa, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, 2010. 341.

¹⁶ Sem’ânî, Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl, **el- Ensâb**, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, 5 c., Beyrût, Dârü’l-Cinan, 1988, 1408. V, 157.

¹⁷ Sem’ânî, **el-Ensâb**, V, 156; İbnü’l-Esîr, **el-Lübâb fi tehzîbi’l-ensâb**, III, 141; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, thk. Muhammed Avvâme, 3. bs., Halep, Dârü’r-Reşîd, 1991/1411. 357; Nevevî, **İrşâd**, 233; Nevevî, **Tehzîbü’l esmâ ve’l-lugat**, 4 c., Beyrut, Dârü’l-Kütübü’l-İlmiyye, t.s. I, 271; İbn Hallikân, **Vefeyâtü’l-a’yân**, III, 166; Süyûtî, **Tedribü’r-râvi**, II, 968.

¹⁸ İbnü’l-Esîr, **Câmîü’l-usûl**, XII, 654.

¹⁹ Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb b. Muhammed, **el-Kâmûsü’l-muhît**, thk. Mektebutü tahkiki’l-tûrâs fi müesseseti’r-risâle, nşr. Muhammed Naîm Urkûsî, 8. bs, Beyrut, Müessesetü’r-risâle, 2005/1426. I, 605, Müellif ayrıca kelimenin ötre ya da esre ile de zabt edilebileceğini ifade etmiştir. I, 1233.

²⁰ Zebîdî, **Tâcü’l-arûs**, XVII, 375.

Mâcişûn lakabının ailede ilk kime verildiği konusunda da âlimler arasında bir takım farklı görüşler mevcuttur. Ulemânın bir kısmının lakabın ilk olarak ailenin –ulaşılabilen- ilk kuşak üyesi Ebû Seleme'ye (v.?),²¹ veya Ebû Seleme'nin oğlu; Abdullah b. Ebî Seleme'ye (v. 106/725),²² ya da Abdullah b. Ebî Seleme'nin oğlu; Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'ye (v. 164/780),²³ yahut Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu Yûsuf b. Yakûb b. (Abdullah) b. Ebî Seleme'ye (v. 185/801)²⁴ verilmiş olabileceğine dair farklı görüşleri aktarılmakla birlikte bunlar azınlıkta kalmakta ve âlimlerin çoğunluğunun lakabın ilk olarak Ebû Seleme'nin oğlu Yakûb b. Ebî Seleme'ye (v. 124/742)²⁵ verildiği kanaatinde oldukları görülmektedir.²⁶ Yakûb b. Ebî Seleme'ye verilen “Mâcişûn” lakabının daha sonra hem Yakûb ve oğulları hem kardeşi ve onun oğulları hem de amca çocukları²⁷ için kullanıldığı ifade edilmektedir.²⁸

²¹ İbnü'n- Nedîm, Ebû'l-Ferec Muhammed b. İshâk, **el-Fihrist**, thk. İbrahim Ramazan, 2. bs., Beyrut, Dârü'l Ma'rife, 1998/1418. I, 248; Kâdî İyâz, Ebû'l Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî: **Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik**, thk. Muhammed b. Tâvî et-Tancî vd, 8 c., 1. bs., Mağrib, Matbaatu Fidâale, 1965. III, 136; İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefa Burhaneddin İbrahim b. Ali b. Muhammed, **ed-Dibâcû'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni ulemâi'l-mezheb**, thk. Muhammed el-Ahmedî Ebû'n-Nûr, 2 c., Kahire, Dârü't-Türâs, 1972. II, 6.

²² İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalânî: **Nüzhetü el-bâb fî'l-elkâb**, Matbu Yüksek Lisans Tezi, thk. Abdülaziz Muhammed b. Salih es-Sedîdî, 2 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1409. II, 146.

²³ İbnü'l-Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Zâtü'n-nikâb fî'l-elkâb**, thk. Muhammed Riyâz el-Mâlih, Dimaşk, Müessesetü Ulumi'l-Kur'ân, 1993/1414. 54 (Zehebî'nin söz konusu eserinde ismi “Abdülazîz b. Abdullah b. Reşid” olarak zabt ettiği tespit edilmiştir. Ancak bu yazımın Zehebî'den veya sonraki dönem kaynaklı bir vehim olduğu düşünülmektedir).

²⁴ İbnü'l-Esir, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb**, III, 141; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157.

²⁵ İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 8 c., Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990/1410. VII, 427; Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil b. İbrahim Cu'fî: **et-Târihü'l-kebîr**, Muhammed Abdülmuid Hân, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. VIII, 392; Ebû Dâvûd es-Sicistânî, Süleyman b. Eş'as b. İshak b. el-Ezdî, **Su'âlat Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistânî min asâri'l-imâm Ahmed b. Hanbel fî'l-cerh ve't-ta'dîl**, thk. Ziyad Muhammed Mansur, 1 c., 1. bs., Medine, Mektebetu Ulûm ve'l Hikme, 1994. 174; Hâkim el-Kebîr, **el-Esâmî ve'l-künâ**, I, 299; IV, 19; İbn Mende, **Fethu'l-bâb fî'l künâ ve'l-elkâb**, 97; İbn Asâkir, Ebû'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh, **Târihu medîneti Dimaşk**, thk. Muhîbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî, 80 c., Beyrut, Dârü'l- Fikr, 1995/1415. LXXIV, 157; Nevevî, **el-İrşâd**, 233; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166; Aynî, **Keşfü'l-Kına**, 209; Fettehî, **el-Muğnî**, 219, 309.

²⁶ Bu hususta yapılan yakın zamandaki bir çalışmada da lakabın Yakûb b. Ebî Seleme'ye verildiği yönünde görüş serdedilmiştir. Abdüllatif Abdüllâvî, “et-Ta'rif biüsrati “el-Mâcişûn” el-ilmiyye ve'l-tenbîh alâ ba'di'l-ehsâü fî nisbeti ekvâl ile ba'di a'lâmihe” **Mecelletü'l-Müdevvene**, C.II, sy.8, 2016, (s.283-294). s.286.

²⁷ İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî, **el-Ma'ârif**, thk. Servet Ukkâşe, 1 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-âmme li'l-kitâb, 1992. 462; İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdullah b. Musâ el-Ensârî, **el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebiiyi ve Eshâbihi'l Aşere**, thk: Muhammed Tavencî, 1. bs., Riyâd, Dârü'r-Rifâî, 1983. I, 75.

²⁸ Ebû Dâvûd, **Suâlat Ebî Dâvûd**, 174; Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 89; İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166; İbn Hacer, **Nüzhetü el-bâb fî'l-elkâb**, II, 146; Aynî, **Keşfü'l-Kına**, 209; Fettehî, **el-Muğnî**, 219, 309; Nevevî, **el-İrşâd**, 233.

Benzer şekilde lakabın veriliş sebebi ile ilgili de âlimlerin kanaatleri muhtelifdir. Bunlar arasında en çok kabul edilen görüş, Yakûb b. Ebî Seleme'nin fiziki özelliğinden dolayı verildiğini belirten açıklamadır.²⁹ Nitekim Mus'ab b. Abdullah b. ez-Zübeyrî'den (v. 236/851)³⁰ yapılan bir nakilde onun, renklerinden dolayı bu şekilde lakaplandırıldıklarını ifade ettiği söylenmektedir.³¹ Yine yukarıda işaret edildiği üzere, İbrahim b. İshâk el-Harbî (v. 285/899), Dârekutnî ve İzzeddîn İbnü'l-Esir; Mâcişûn lakabının Yakûb b. Ebî Seleme'ye, yanaklarının kırmızılığından dolayı verildiğini kaydetmişlerdir.³² İbn Asâkir'de aynı şekilde Mâcişûn kelimesinin Fârisîler'de gül anlamına geldiğini ve Yakûb b. Ebî Seleme'nin gül renginden dolayı bu şekilde isimlendirildiğini aktarmaktadır.³³ Ayrıca Yakûb'un yanaklarının renginin şarap kırmızısı gibi olmasından dolayı Fârisîler'de şarap gibi kırmızı anlamına gelen "Mâykûn" kelimesi ile isimlendirildikleri Medineliler'in de bu kelimeyi "Mâcişûn" şeklinde Arapçalaştırdıkları gelen rivayetler arasındadır.³⁴

İkinci görüşe göre bu lakap, Ömer b. Abdülazîz (v. 101/720) tarafından Yakûb b. Ebî Seleme'ye verilmiştir. Ömer b. Abdülazîz, Velîd b. Abdülmelik'in (v. 96/715) yanına

²⁹ Mâcişûn için aktarılan rivayetler birlikte düşünüldüğünde onun parlak yüzü, sarıya çalan beyaz tenli, al yanaklı ve İbnü'l-Cevzî'nin aktarımına göre mavi gözlü bir kimse olduğu söylenebilir. İbnü'l-Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389.

³⁰ Tam adı; Ebû Abdullah Mûs'ab b. Abdullah b. Mûs'ab b. Sâbit b. Abdullah b. Zübeyr b. Avvâm el-Esedî el-Zübeyrî el-Medenî'dir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, X, 162,163; İrfan Aycan, "Zübeyrî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013. XLIV, 526-527. Mûs'ab ez-Zübeyrî Mâcişûn ailesi üyelerine dair anekdotları anlatan râvilerden biri olması yönüyle de önemlidir. Örneğin Mâcişûn lakabının veriliş sebebi (Zehebî, **Tezhîbü't- Tehzîb**, X, 123), Yakûb b. Ebî Seleme'nin murûet ehlinde olup şarkıyla ilgilenen ilk kimse olduğu (Zehebî, **Târîhu'l- İslâm**, III, 341), İmâm Mâlik'in Halife Mansûr'un Medine ehli hocalarını sorması üzerine onun Abdülazîz el-Mâcişûn'u da Medine ehli hocalarından saydığına dair nakiller Mûs'ab ez-Zübeyrî kanalıyla aktarılmıştır. (Zehebî, **Tezhîbü't-Tehzîb**, X, 199).

³¹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXII, 337.

³² Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed, **Suâlâtü Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî fi'l-cerh ve't-ta'dîl**, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1 c., 1. bs., Kahire, el-Fârûku'l-Hadise, 2006. 134; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 195; Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 89; İbnü'l-Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali: **el-Muntazam fi târîhi'l-mülûk ve'l-ümem**, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, 19 c., Beyrût, Dârü'l -Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1412. VIII, 275; İbnü'l-Esir, **el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb**, III, 141; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; Zehebî, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405. VII, 310; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344.

³³ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 157.

³⁴ Hatîb Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 195; Aynî, Ebû Muhammed Bedreddin Mahmud b. Ahmed b. Musâ, **Meğâni'l ahyâr fi şerhi esâmi'r-ricâli Meâni'l-âsâr**, thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâîl, 1. bs., Beyrût, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2006. II, 231.

gitmek üzere Yakûb b. Ebî Seleme ile yola çıkmış ve Zû Huşub³⁵ bölgesinde Yakûb'a "Yâ Mâcişûn" diye seslenmiş, bu olay neticesinde Yakûb b. Ebî Seleme'ye "el-Mâcişûn" denmeye başlanmıştır.³⁶ Üçüncü görüş bu lakabın; Sükeyne (Sekîne) bnt. Hüseyin b. Ali'nin (v. 117/735)³⁷ Yakûb'un teninin kırmızıya çalan sarı renginden dolayı³⁸ onu gördüğü zaman "Mâcişûn gibi!" demesi üzerine verildiği şeklindedir.³⁹ Dördüncü görüş ise daha farklı bir yapıya sahiptir. Ebû Bekir b. Ebî Hayseme'nin (v. 279/892) belirttiğine göre bu aile âlimlerle veya aile bireyleri birbirleriyle karşılaştıklarında "nasılsın" anlamında⁴⁰ "cûnî cûnî"⁴¹ (جوني جوني) veya "şûnî şûnî"⁴² (شوني شوني) ya da "şuûn şuûn"⁴³ (شؤون شؤون) demelerinden dolayı bu şekilde lakap takıldığı ifade edilmiştir.⁴⁴ Son olarak da bazı âlimler

³⁵ Medine bölgesinde, bir gece yürüyüşü mesafesinde olan bir vadi adı olduğu nakledilmiştir. Yâkût el-Hamevî, Ebû Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdullâh el-Hamevî, **Mu'cemü'l-büldân**, 2. bs., Beyrut, Dâru's-Sâdır, 1995. II, 372.

³⁶ İbn Mende, **Fethü'l-bâb fi'l künâ ve'l-elkâb**, 358; Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 88; Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, VIII, 382; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 158.

³⁷ Hz. Hüseyin'in küçük kızı olduğu söylenen Sükeyne (Sekîne) bnt. Hüseyin'in (d.47/ v. 117) asıl adının Âmine (Ümeyme veya Emîne) olduğu Sükeyne isminin ise annesi tarafından kendisine lakap olarak verildiği ifade edilmiştir. Kendisinin musiki ve şiirle ilgilendiği, döneminin şairlerinin şiirlerini tenkit ettiği, şairlerinde kendi şiirlerini Sükeyne'ye sunup, onun eleştiri ve düzeltmelerini dikkate alıp bu doğrultuda şiirlerini tekrar yazdıkları bildirilmiştir. Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Ahmed b. Osman: **Târîhu'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm**, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 c., 1. bs., Beyrut, Daru'l Ğarbi'l-İslâmî, 2003/1424. III, 242. Hilal Görgün, "Sükeyne bint. Hüseyin" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010. XXXVIII, 46. İbn Asâkir; Sükeyne'nin toplumdaki bu hâkim konumundan olacak ki "Sükeyne bir kimseyi lakaplar o lakap o kişiyle anılır hale gelir" denildiğini aktarmıştır. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 159.

³⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 159.

³⁹ Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 89; İbnü'l-Cevzî, **Keşfü'n-nikâb**, II, 389; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166; Zehebî, **Zâtü'n-nikâb**, 54; Aynî, **Keşfü'l-Kıma'**, 210; Ebû Ubeyd el-Bekrî, Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed el-Endülîsî, **Simtû'l-le'âlî fi şerhi Emâli'l Kâlî**, thk: Abdülazîz el-Meymenî, 2 c., Beyrût, Dâru'l Kütübü'l-İlmiyye, 1936. I, 644.

⁴⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 136; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV, 440; İbn Ferhûn, **Dîbâcû'l-müzheb**, II, 6.

⁴¹ Ebü's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-İsfahânî: **Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-vâridîne aleyhâ**, thk: Abdülgaffar Süleyman Bündari ve Seyyid Kesrevî Hasan, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1989. I, 134; Ebu Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak İsfahânî, **Târîhu İsbahân**, thk: Seyyid Kesrevî Hasan, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990/1410. II, 88; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV, 440; Zehebî, Ebu Abdullah Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkiretü'l-huffâz**, 5 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1998/1419. I, 164; Safedî, Ebü's-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdullah, **el-Vâfi bi'l vefeyât**, thk: Ahmed Arnûd, Türkî Mustafa, 29 c., 1. bs., Beyrut, Darü İhya-i'l Tûrâsi'l-Arabiyye, 2000/1420. XVIII, 316.

⁴² İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 167; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 155; İbn Ferhûn, **Dîbâcû'l-müzheb**, II, 6.

⁴³ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 136; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb** adlı eserinde "شموني" şeklinde vermektedir. VI, 344.

⁴⁴ Râmihürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman, **el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâî**, thk. Muhammed Accac Hatîb, 1 c., 3. bs., Beyrut, Dâru'l Fikr, 1404. 266; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 136; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 167; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 155. Ahmed b. Hanbel de kendisine "el-Mâcişûn" lakabının keyfiyetinin sorulması üzerine benzer bir açıklamada

Horasan'daki "Mâciş" yerine nispet edilmeleri dolayısıyla onların bu şekilde lakaplandırılmış olabileceğini dile getirmişlerdir.⁴⁵

Söz konusu lakabın neden bu aileye verildiği konusunda farklı görüşler olsa da neticede âlimlerin ekserisinin, Mâcişûn lakabının Yakûb b. Ebî Seleme'ye sarıya çalan beyaz teni ve yanaklarının al al olmasından dolayı verildiği kanaatinde oldukları söylenebilir. Böylelikle sadece bir kişiye takılan bu lakap ailenin genelini de içine alacak şekilde kullanılmış ve tüm fertler "Mâcişûn" lakabıyla tanınmıştır.

II. MÂCİŞÛN AİLESİNİN MUHADDİS FERTLERİ

Aile hakkında genel bir değerlendirme yapılacak olursa; Mâcişûn ailesinin Arap asıllı bir aile olmayıp aslen İsfahan kökenli oldukları,⁴⁶ Medine'ye intikal ederek⁴⁷ burada ikamet ettikleri belirtilmelidir.⁴⁸ Fakat ailenin Medine'ye ne zaman ve ne şekilde geldiklerine dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁴⁹ Fârisî kökenli olan bu aile kaynaklarda Münkedir ailesinin mevlâsı olarak tanıtılmaktadır.⁵⁰ Aile üyelerinin Münkedir ailesinin mevlâsı olduğu belirtildiği gibi Benû Teym⁵¹ ve Hüdeyr ailesine⁵² nispet edildiği de görülmektedir. Bununla birlikte söz konusu nispetlerin bir teâruz teşkil etmediği anlaşılmaktadır.⁵³ Zira Teym, Münkedir ve Hüdeyr aileleri farklı kabileler olmayıp Münkedir ailesi, Hüdeyr ailesinin alt koluyken; Hüdeyr ailesi de Teym b. Mürre kabilesinin

bulunmuştur. Cemmâilî, Ebû Muhammed Takıyyüddin Abdülgani b. Abdülvahid b. Ali el-Makdîsî, **el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl**, thk. Şâdî b. Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man, 10 c., Kuveyt, 2016. VII, 80; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 155; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 310.

⁴⁵ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 136; İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 6.

⁴⁶ Ebû's-Şeyh, **Tabakâtü'l muhaddisîn**, I, 134; Ebû Nuaym, **Târîhu İsfahan**, II, 88; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, 18, 155; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV, 440; Tezkiretü'l-huffâz, I, 164.

⁴⁷ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, 18, 155; İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 6.

⁴⁸ İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 167; Zehebî, **Târîhu'l-İslâm**, IV, 440.

⁴⁹ Mustafa Öztürk, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin biyografisinde, Mâcişûn ailesinin Münkedir ailesiyle olan velâ bağının üçüncü kuşak dededen itibaren başlamış olabileceğini ifade etmektedir. Buradan hareketle üçüncü kuşak dededen itibaren Medine'ye gelmiş oldukları düşünülebilir. Mustafa Öztürk, **"Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri"** Yedirenk Yay., İstanbul, 2012. s.146.

⁵⁰ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 461; İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157.

⁵¹ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, V, 100; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 255.

⁵² Belâzûrî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd, **Kitabü'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf**, thk. Süheyl Zekkâr, Riyaz Zerkelî, 13 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1996/1417. X, 165; İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekir Ahmed b. Züheyr b. Harb, **et-Târîhu'l-kebîr= Târîhu İbn Ebî Hayseme**, thk. Salâh b. Fethi Helel, 4 c., 1. bs., Kahire, el-Fârûkî'l-Hadîse, 2004/1424. II, 265; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, VI, 376.

⁵³ Mustafa Öztürk, **"Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri"**, s.146 (dn:170)

alt kollarından biridir.⁵⁴ Ancak ailenin velâ bağının türüne dair net bir bilgi elde edilememekle birlikte ailenin hangi üyesinden itibaren bu bağın oluştuğu da açık değildir. Fakat yapılmış olan çalışmalarda velâ ilişkisinin –ailenin ulaşılan ilk kuşak üyesi sayılabilecek- Ebû Seleme’den itibaren başlamış olabileceği ifade edilmektedir.⁵⁵

Mâcişûn ailesinin bireylerinin tespitine geçmeden önce bu ailenin bir bütün olarak Medine’de meşhur oldukları söylenebilir. Nitekim Mâcişûn ailesi, yaşadıkları dönemlerde ilmî kimlikleriyle öne çıkmış ve bu sebeple onların evleri “*hayırlı bir ilim evi*”⁵⁶ şeklinde tavsif edilmiştir. Mâcişûn ailesinin ilmî kimliği yanında hem toplumun görüşlerine itibar ettiği bilirkşi konumunda bulunmaları hem de ailenin bazı üyelerinin siyasî görev ifa etmeleri⁵⁷ onları Medine’nin meşhur ailelerinden biri konumuna getiren etkenler arasında sayılabilir. Nitekim Medine’de Buthân vadisindeki⁵⁸ bir bölgeye Mâcişûn’a nispetle “Mâcişûniyye” denilmesi,⁵⁹ yine İbn Şebbe’nin (v. 262/876) *Târîhü’l-Medîne*’sinde muhacir kabilelerin oturdukları yerlerin tayinini yaparken “*Mâcişûn b. Ebî Seleme ailesinin evleri*” (منازل آل الماجشون بن أبي سلمة) ibaresini kullanması,⁶⁰ bunun yanında kaynaklarda “*Mâcişûn mahallesinin*” onlara nispet edildiğinin ifade edilmesi⁶¹ sosyal hayatta kendi döneminin tanınan ailelerinden biri olduğunu ve aile üyelerinin toplu olarak yaşadıklarını göstermektedir.

⁵⁴ Muhammed b. Münkedir b. Abdullah b. Hüdeyr b. (Muhriz) b. Abduluzza b. Âmir b. Haris b. Hârise b. Sa’d b. Teym b. Mürre şeklindedir. Müerric b. Amr es-Sedusî, **Kitâbü Hazf min Nesebi Kureyş**, nşr. Salehuddin el-Müneccid, 1 c., Kahire, Dârü’l-Arûbe, 1960/1380. I, 79; Belâzûrî, **Ensâbü’l-Eşraf**, X, 161; İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm, **Cemheretü Ensâbi’l-Arab**, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2 c., Kahire, Dârü’l Meârif, 1982. I, 135.

⁵⁵ Mustafa Öztürk, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin biyografisinde, üçüncü kuşak dedesinden itibaren başlamış olabileceğini ifade etmektedir. Mustafa Öztürk, **Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri**, s.146.

⁵⁶ Kâdî İyâz, **Terfîbü’l-medârik**, III, 137; İbn Ferhûn, **Dîbâcü’l-müzheb**, II, 6.

⁵⁷ Abdullah b. Ebî Seleme’nin, Ömer b. Abdülazîz’in valisi olan Ebû Bekir b. Hazm’ın kâtipliğini yaptığı nakledilmektedir. İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, V, 346.

⁵⁸ Buthan Vadisi’nin Medine evlerinin ortasında bulunan bir vadi olduğu nakledilmektedir. İbn Zebâle, Ebû’l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle, **Kitâbü’l-Medîne ve ahhârühâ = Ahbârü’l-Medîne**, thk: Salâh Abdülazîz ez-Zeyn es-Selâme, 1 c., 1. bs., Medine, Merkez Buhûs ve Dirâseti’l-Medîneti’l- Münevvere, 2003. 226. Ayrıca Buthân Vadisinin isminin Batihân, Bathân şeklinde okunduğu da ifade edilmekte ve onun Medine’deki üç vadiden- Buthân, Akik, Kanât- biri olduğu zikredilmektedir. Fîrûzâbâdî, Ebû’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Yakûb b. Muhammed, **el-Megânimü’l-mütâbe fî meâlimü’l Tâbe**, thk: Hamed el-Câsir, 1 c., 1. bs., Riyâd, Dârü’l-Yemâme, 1969. 56.

⁵⁹ İbn Zebâle, **Ahhârü’l-Medîne**, 226, 232; Fîrûzâbâdî, **el-Megânimü’l-mütâbe**, 366.

⁶⁰ İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî Basrî, **Târîhü’l-Medîneti’l-münevvere = Ahbârü’l-Medîneti’l-münevvere**, thk: Fehim Muhammed Şeltut 4 c., 2. bs., Cidde, Dârü’l-İsfahânî, 1973. I, 248, 250.

⁶¹ Ebû’ş-Şeyh, **Tabakâtü’l muhaddisîn bi İsbahân**, I, 134; Ebû Nuaym, **Târîhu İsbahân**, II, 88; Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, IV; 440; **Tezkiretü’l-huffâz**, I, 164.

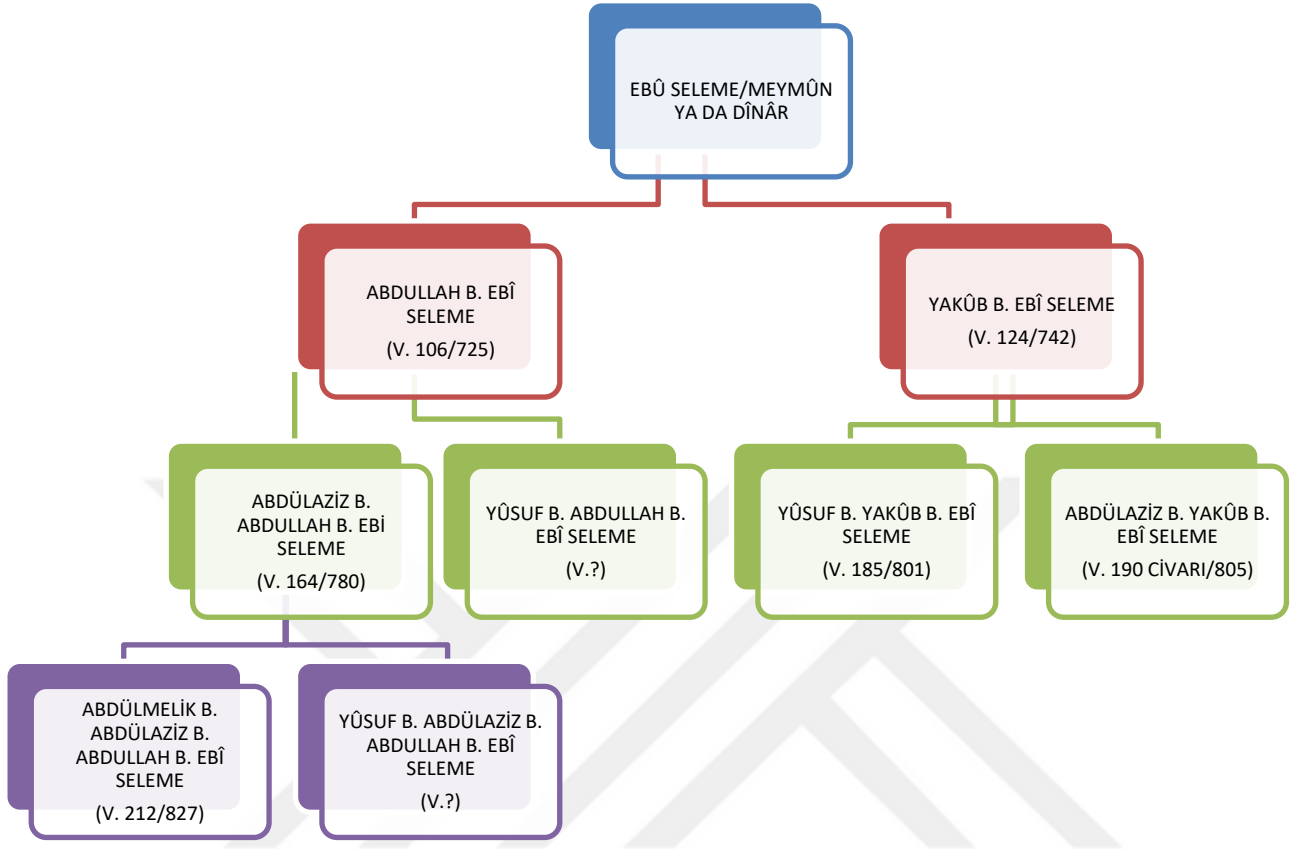
Mâcişûn ailesinin fertleri tespit edilebildiği kadarıyla dokuz kişidir. Bu kişilerden ilkinin ailenin büyük dedesi olan “Ebû Seleme” olduğu söylenebilir. Ebû Seleme’nin ise “Abdullah b. Ebî Seleme” ve “Yakûb b. Ebî Seleme” adında iki oğlu bulunmaktadır. Bu oğullardan Abdullah b. Ebî Seleme’nin “Abdülazîz b. Abdullah” ve “Yûsuf b. Abdullah” adında iki çocuğu bulunurken⁶² Abdülazîz b. Abdullah’ın da “Abdûlmelik b. Abdülazîz” ve “Yûsuf b. Abdülazîz” adında iki oğlu vardır.⁶³ Ebû Seleme’nin diğer oğlu Yakûb b. Ebî Seleme’nin ise “Abdülazîz b. Yakûb” ve “Yûsuf b. Yakûb” olmak üzere iki oğlundan bahsedilmektedir.⁶⁴

⁶² Tabakât ve târîh kitaplarında ulaşılamamakla birlikte Abdullah b. Ebî Seleme’nin bulunduğu bir isnâddan hareketle onun Yûsuf b. Abdullah b. Ebî Seleme adında bir oğlu daha olabileceği düşünülmektedir. Taberânî, Ebû’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb, **el-Mu’cemü’l-kebir**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, 25 c., 2. bs., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1994/1415. XII, 345 (H No:13302).

حدثنا معاذ بن المثنى ثنا مسدد ثنا يوسف بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون عن أبيه أن عبد الله بن عمر

⁶³ Halit Özkan, Abdülazîz b. Abdullah’ın; Abdûlmelik b. Abdülazîz ile Ebû Hanife’nin öğrencileri arasında sayılan Muhammed b. Abdülazîz adında bir oğlu daha olduğunu ifade etmektedir. Kerderî’nin eserin de râvinin tam adı “Muhammed b. Abdülazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn” un olarak verilmiştir. Ayrıca eserde Muhammed b. Abdülazîz, Medine ehlinin büyük imamlarından biri olarak vasıflandırılmıştır. Kerderî’nin *Menâkıb*’ında aktardığı bu isme tarih ve tabakât kitaplarında ulaşılamamıştır. Bu ismin nispeti diğer kaynaklardan tetkik edilemediği için sayıya dahil edilmemiştir. Halit Özkan, “Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, 2006. s.130, (dn:480). Kerderî, Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Bezzâzî, *Menâkıbu İmâm A’zâm Ebî Hanîfe*, 1. bs., Haydarabad, Dâiretü’l Meârif, 1321. II, 219. Buna ek olarak İbn Mukri eserinde, Muhammed b. Abdülazîz el-Mâcişûn’un isminin geçtiği bir isnâdla kâfirin ahiretteki durumunun tavsif edildiği bir hadis rivayet etmiştir. Ancak bu rivayete başka kaynaklarda ulaşılamamasından dolayı ismin zabtının doğruluğu tahkik edilememiştir. Ancak her iki kaynaktaki bilgi meczedildiğinde Abdülazîz b. Abdullah’ın Abdûlmelik b. Abdülazîz dışında Muhammed isminde bir oğlunun varlığı kuvvetle muhtemeldir. İbnü’l-Mukri’, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim b. Ali el-İsfahânî, **el-Mu’cem**, thk. Ebû Abdül Âdil b. Sa’d, 1 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü’r-Rüşd, 1998/1419. 233. Yine Abdûlmelik b. Abdülazîz’in çocuklarına dair kaynaklarda doğrudan bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak sadece *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl* eserinde rastlanılan “Oğlu Abdülazîz’e imla ettirirdi” ifadesi onun “Abdülazîz” isimli bir oğlu olduğuna işaret etmektedir. Diğer kaynaklarda böyle bir bilgi elde edilememesinden gerçekten oğlu olup olmadığı teyit edilememiş ve sayıya dahil edilmemiştir. Moğultay b. Kılıç, **İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl**, V, 75.

⁶⁴ İbnü’l-Müstevfi’nin Târîhü İrbil eserinde “Ebû İshâk İbrahim b. Osman b. Yûsuf b. Eyüp el-Kâşgarî” nin (v. 645/1247) biyografisi nakledilirken öğrencileri arasında “Hammâd b. Simâl b. Hammâd es-Süveydâvî” adlı râvinin de “el-Mâcişûn” şeklinde lakaplandığı ifade edilmektedir. İbnü’l-Müstevfi, Ebû’l-Berekât Şerefüddîn el-Mübarek b. Ahmed, **Târîhü İrbil = Nebâhatü’l-Beledi’l-Hâmi’l bi-men veredehü mine’l-Emâsil**, thk. Sâmi b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, 2 c., Irak, Dârü’r-Reşîd, 1980. I, 357,358.

Tablo 1.1.: Mâcişûn aile üyeleri

A. Ebû Seleme el-Mâcişûn ve Ailesi

Mâcişûn ailesinin tespit edilen ilk üyesi olan Ebû Seleme hakkında tarih ve tabâkât eserlerinde net bir bilgi bulunamamakla beraber oğulları ve torunları tanıtılırken bu vesileyle isminin “Meymûn”⁶⁵ ya da “Dînâr”⁶⁶ olduğu ifade edilmektedir. Nitekim Yahyâ b. Maîn’e, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin dedesi Ebû Seleme’nin adının Meymûn mu olduğu

⁶⁵ Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, V, 100; İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, 9 c., 1. bs., Beyrût, Dârü İhyâü’l-Türâsi’l-Arabî, 1952. V, 70; Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-medârik**, III, 136; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 255; İbnü’l-Cevzî, **el-Muntazam**, VIII, 275; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XV, 55.

⁶⁶ Halife b. Hayyat, **Kitâbü’t-Tabakât**, thk. Süheyl Zekkâr, 1 c., Beyrut, Dârü’l-Fikr, 1993/1414. 467; Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, VIII, 381; İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, V, 59; Hâkim el-Kebîr, **el-Esâmî ve’l-künâ**, IV, 19; İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed, **Ricâlu Sahih-i Müslim**, thk. Abdullah el-Leysî, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, 1407. I, 366; Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-medârik**, III, 136; Sem’ânî, **el-Ensâb**, V, 157; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XV, 55.

sorulduğunda o, “evet” diyerek bu bilgiyi onaylamıştır.⁶⁷ Ancak onun ne zaman ve nerede doğduğuna dair bir veriye ulaşılamadığı gibi İsfahan asıllı olan⁶⁸ ve Medine’ye intikal eden bu ailenin Medine’ye gitmelerinin Ebû Seleme kanalıyla mı yoksa daha önce mi gerçekleştiği hakkında da bir bilgi tespit edilememiştir.

Mevcut bilgilerden hareketle Mâcişûn ailesinin ilk kuşak üyesi kabul edilen Ebû Seleme’nin, Yakûb ve Abdullah adında iki oğlu bulunmakta ve aşağıda ifade edileceği üzere her ikisi de ilimle iştigal etmektedirler. Ancak bizzat Ebû Seleme’nin ilimle meşgul olup olmadığına dair bir malumata ulaşılamaması dolayısıyla çocukları üzerinde doğrudan bir etkisinin bulunup bulunmadığına dair bir tahmin yürütmek mümkün görünmemektedir.

1. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Ailesi

Ebû Seleme’nin çocuklarından biri olan Abdullah’ın kaynaklarda tam adı; Ebû Abdülazîz Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn⁶⁹ el-Kuraşî et-Teymî⁷⁰ şeklinde kaydedilmekte, bazen de babasının ismiyle “Abdullah b. Meymûn” olarak da zikredilmektedir.⁷¹ Abdullah b. Ebî Seleme’nin künyesinin ise “Ebû Abdülazîz”⁷² olduğunda ittifak vardır. Aile, Benû Teym’den Münkedir ailesinin mevlâsı olduğu için Mâcişûn ailesine mensup her fert için et-Teymî, el-Kuraşî nisbeleri kullanılmıştır.

Mâcişûn ailesinin ikinci kuşak üyesi olan Abdullah b. Ebî Seleme’nin aile içerisindeki bağlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür: Abdullah b. Ebî Seleme; Ebû

⁶⁷ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 284; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XII, 195; Bâcî, **et-Tadîl ve’t-tecrîh**, 341.

⁶⁸ İbnü’l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

⁶⁹ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, V, 346; Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, V, 100; İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, V, 70; Dârekutnî, Ebû’l-Hasan Ali b. Ömer b. Ahmed, **Zikru esmâi’t-tâbiîn**, thk. Kemal Yûsuf el-Hût, 2 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekâfiyye, 1985/1406. II, 146; Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah, **Tesmiyetü men ahreçhüm Buhârî ve’l Müslim vema inferede bihi külli vahidin minhümâ**, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 1 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekâfiyye, 1407. 156 (sadece Müslim); Hatîb el-Bağdâdî, **Gunyetü’l-mültemis izâhü’l-mültemis**, thk. Yahyâ b. Abdullah el-Bekrî, 1 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü’r-Rüşd, 2001/1422. 241; Zehebî, **el-Kâşif fî ma’rifeti men lehu rivâye fî’l-Kütübi’s-sitte**, thk. Muhammed Avvame, Ahmed Muhammed Nemr rîl-Hatib, 5 c., 2. bs., Cidde, Dârü’l-Minhac, Dârü’l-Yûsr, 2009/1430. I, 559.

⁷⁰ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, V, 346; Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, V, 100; İbn Menceûye, **Ricâlu Sahih-i Müslim**; I, 366; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 252; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XV, 55; Moğultây b. Kılıç, **İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl**, VII, 391; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, V, 243; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, 306.

⁷¹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 252; Nevevî, **Tehzîbü’l esmâ ve’l-lugat**, I, 271.

⁷² İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 254; Moğultây b. Kılıç, **İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl**, VII, 391.

Seleme'nin oğlu,⁷³ Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşi,⁷⁴ Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin babası,⁷⁵ Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme ve Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin amcası,⁷⁶ Abdûlmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin ise baba tarafından dedesidir.⁷⁷

Abdullah b. Ebî Seleme'nin ne zaman doğduğuna dair kesin bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak hocaları arasında sahâbî râvilerin bulunması bununla birlikte İbn Hibbân'ın (v. 354/965) onu tâbiûn tabakasında,⁷⁸ İbn Hacer'in ise üçüncü tabakada⁷⁹ yani tâbiûnun orta tabakasında saymasından hareketle Abdullah b. Ebî Seleme, dönem olarak tâbiûn ulemâsı arasında zikredilebilir. Abdullah b. Ebî Seleme'nin nerede doğduğuna dair de doğrudan bir bilgi elde edilememiştir.⁸⁰

Medineli tâbiî muhaddislerden olması sebebiyle⁸¹ Abdullah b. Ebî Seleme'nin hayatını genel olarak Medine'de geçirdiği ifade edilebilir. Kendisinin kurrâ olduğuna dair aktarılan nakillerden hareketle iyi bir Kur'ân eğitimi aldığı söylenebilir.⁸² Onun; Ebû Saîd el-Hudrî (v. 55/674), Hz. Âişe, Ümmü Seleme (v. 62/681), Abdullah b. Ömer (v.73/693) ve Ebû Mûsâ el-Eşârî (v. 73/693), Esmâ bnt. Ebî Bekir (v. 73/693)⁸³ gibi sahâbîlerden ilim tevarüs ettiği nakledilmektedir. Ancak sahâbîlerden olan rivayetlerinin genel olarak mürsel olduğu ifade edilmektedir.⁸⁴ Tâbiûn tabakasında ise Irâk b. Mâlik (v. 104/724), Süleyman b.

⁷³ İbn Hacer, **Ta'cîlû'l-menfa'a bi-zevâ'idî ricâli'l-e'immeti'l-erbe'a**, thk. İkrâmullah İmdâdülhak, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1996/1416. II, 219.

⁷⁴ Halife b. Hayyat, **Tabakât**, 467; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 462; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 135; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 59; VII, 30; es-Sülemî, **Suâlâtü's-Sülemî**, 134; İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 259.

⁷⁵ Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, V, 100; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 462; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 70; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 55; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 259.

⁷⁶ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 55; Aynî, **Megâni'l-ahyâr**, II, 86.

⁷⁷ Buhârî, **et-Târîhü's-sagîr**, I, 294; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 306.

⁷⁸ İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 59.

⁷⁹ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 306.

⁸⁰ Mâcişûn ailesinin İsfahan'dan, Medine'ye intikal ettikleri kaynaklarda belirtilmekle birlikte bu intikalın ne zaman kim tarafından gerçekleştiğine dair bir veri elde edilemediğinden dolayı Abdullah b. Ebî Seleme'nin Medine'de doğup doğmadığına dair kesin bir kanaata varılamamıştır.

⁸¹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII, 254.

⁸² İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

⁸³ İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 59.

⁸⁴ Bazı âlimlerin, Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'yi de saydığı fakat bu iki hanım sahâbiye -bir rivayete göre ise Abdullah b. Ömer'e (Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79) - yetişmemesi sebebiyle rivayetlerinin mürsel olduğu belirtilmektedir. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 243; Aynî, **Megâni'l-ahyâr**, II, 86; Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîb**, 200. Ayrıca Zehebî, Abdullah b. Ebî Seleme'nin onlarla karşılaşmış olabileceğinin de

Yesâr (v. 107/725) ve Nu'man b. Ebî Ayyâş (v.?) gibi isimlerden hadis semâ ettiği zikredilmektedir. Abdullah b. Ebî Seleme'nin eğitimine Medine'de başladığı ve bu şehrin ilmî birikiminden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Abdullah b. Ebî Seleme ilmini birçok öğrencisine aktarmıştır. Öğrencileri arasında Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec (v. 122/740) Yahyâ b. Saîd el-Ensârî (v. 143/760), Muhammed b. Aclân (v. 148/765) ve Muhammed b. İshâk (v. 151/768) gibi dönemin öne çıkan isimleri sayılmaktadır.

Onun ilmî birikimi Medine menşeli olup sadece bir yolculuğu tespit edilmiştir. 86/705 yılında Urve b. Zübeyr (v. 94/713), Velîd b. Abdülmelik'i görmek için Dımaşk'a gittiği zaman Abdullah b. Ebî Seleme'nin de onunla birlikte olduğu zikredilmiştir.⁸⁵ Onun bu yolculuğunun ilk amacı halifeyi ziyaret edip arzuhalini bildirmek olsa da gerek yolculuk esnasında gerekse Dımaşk'ta ilmî birikimini arttırdığı düşünülebilir. Bunun dışında onun ilim talebiyle diğer şehirlere rihle yaptığına dair bilgi elde edilememiştir.

Cerh ve ta'dîl açısından ise Abdullah b. Ebî Seleme ittifakla sika sayılan bir râvidir. Mütেকaddimûn dönemde İbn Sa'd ve Nesâî (v. 303/915) onun sika olduğunu ifade etmiş,⁸⁶ İbn Hibbân ise onun hadislerinin az ve sağlam olduğunu zikretmiştir.⁸⁷ Mütעהhirûn âlimler arasında Nevevî, Zehebî ve İbn Hacer de Abdullah b. Ebî Seleme'nin sika olduğunu kaydetmişlerdir.⁸⁸

Mâcişûn ailesi içinde Abdullah b. Ebî Seleme, ömrünün bir kısmında siyâsî görevde bulunması yönüyle öne çıkmaktadır. Zira onun Ömer b. Abdülazîz'in halifeliği

ihtimal dâhilinde olduğunu söylemektedir. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 259. Yine Abdullah b. Ebî Seleme'nin Ebû Saîd el-Hudrî (v. 55/674) ve Ebû Mûsâ el-Eşârî'den (v. 73/692) olan rivayetlerinin de mürsel olduğu ifade edilmektedir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 320; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, **el-İlelü'l-vârîde fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye**, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi, 15 c., 1. bs., Riyâd, Dârü'l-Taybe, 1985/1405. VII, 198.

⁸⁵ Urve b. Zübeyr 86/705 yılında Velid b. Abdülmelik'i görmek için Dımaşk'a doğru yola çıktığı zaman Abdullah b. Ebî Seleme'nin de onunla beraber olduğu nakledilmektedir. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXXIII, 253; LIV, 214. Rivayetin başkabir tarikini Zübeyr b. Bekkâr da nakletmektedir. Ancak eserin muhakkiki el-Mâcişûn ismini muhtemelen vehim üzere Yakûb b. Ebî Seleme şeklinde belirtmektedir. Zübeyr b. Bekkâr, **Cemheretü nesebi Kureyş**, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, 1c., 1.bs., Kahire, Matbaatü'l-Medenî, 1381. 278.

⁸⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 346; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hâcer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 243; Kâsım Ali Sa'd, **Menhecü'l İmâm Ebî Abdurrahmân en-Nesâî fi'l-cerh ve ta'dîl ve cem'i akvalihi fi'r-ricâl**, 5 c., Dübey (Dubai), Dârü'l-Buhus li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve İhyai't-Tûras, 2002. V, 2034.

⁸⁷ İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr** 166.

⁸⁸ Nevevî, **Tehzîbü'l-esmâ ve'l-luga**, I, 271; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; Zehebî, **el-Kâşif**, I, 559; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 306.

döneminde Medine vâlisi olan Ebû Bekir b. Muhammed b. Hazm'ın (v. 120/738) kâtipliğini yaptığı nakledilmektedir.⁸⁹ Abdullah b. Ebî Seleme'nin kâtiplik yapmasından hareketle o dönemde yazıyı iyi bilen biri olduğu ileri sürülebilir.⁹⁰ Ancak kaynaklarda bu görevin ayrıntıları, süresi ve Ömer b. Abdülazîz'in, Ebû Bekir b. Hazm'a hadisleri tedvin etme talimatı üzerine meydana gelen ilmî olaylardaki rolü hakkında detaylı bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin nasıl bir ahlâkî özelliğe sahip olduğuna dair ayrıntılı bilgiler elde edilememekle birlikte bir gün kabir ve minber arasında Süleyman b. Yesâr (v. 107/225) ve Ali b. Hüseyin'in (v. 94/713)⁹¹ duhâ vaktine kadar hadis nakledip, müzakere ettikleri, ayrılmak maksadıyla kalkacakları sırada ise Abdullah b. Ebî Seleme'nin onlara bir sûre okuduğu, onların da, Abdullah'ı dinleyip ona dua ettikten sonra meclisten ayrıldıkları nakledilmektedir.⁹² Bu rivayete istinaden Abdullah'ın takva sahibi, dindar kimselerle birlikte vakit geçirmeye çalıştığı ve onların dualarına mazhar olduğu söylenebilir.⁹³

Abdullah b. Ebî Seleme'nin vefat ettiği yıla dair bilgi, torunu Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah kanalıyla aktarılmıştır. Bu nakle göre dedesi 106/725 senesinde vefat etmiştir.⁹⁴

a. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme ve Ailesi

Abdullah b. Ebî Seleme'nin çocuklarından olan Abdülazîz'in kaynaklarda tam adı; Ebû Abdullah Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme et-Teymî el-Medenî olarak kaydedilmektedir.⁹⁵ Künyesinin Ebû Abdullah⁹⁶ olduğu söylenmekle beraber Ebü'l-Esbağ⁹⁷

⁸⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 346.

⁹⁰ İsfahân asıllı, Fârisî kökenli olduğu ifade edilen bir aileye mensup olan Abdullah b. Ebî Seleme'nin Arapça yanında Farsça'da biliyor olması muhtemeldir. Ancak kendisine tevdi edilen kâtiplik göreviyle ilgili ayrıntılı bilgiler elde edilememiştir.

⁹¹ Hz. Hüseyin'in oğlu; Ali b. Hüseyin b. Ali b. Ebî Talib b. Abdulmuttalib b. Hâşim'dir. Hz. Hüseyin'in diğer bir oğlu Ali (Ali el-Ekber) ile karıştırılmaması için Ali el-Esğar'da denilmiştir. 94/713 senesinde vefat ettiği nakledilmiştir. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 162.

⁹² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 167; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 174.

⁹³ Abdullah b. Vehb, Malik b. Enes'in; Abdullah b. Ebî Seleme'nin kurrâlardan olduğunu ifade ettiğini nakletmektedir. İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

⁹⁴ Buhârî, **et-Târîhü's-sağîr**, I, 294; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 306.

⁹⁵ Halîfe b. Hayyât, **Tabakât**, 275; Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, VI, 13; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 386; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 110; İbn Mencûye, **Ricâlu Sahîh-i Müslim**, I, 428; Dârekutnî, **Zikru**

diyenlerin de bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca Abdülazîz b. Abdullah kaynaklarda bazen “İbn Ebî Seleme” şeklinde de zikredilebilmektedir.⁹⁸

Mâcişûn ailesinin üçüncü kuşak üyesi olan Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme; Abdullah b. Ebî Seleme’nin oğlu,⁹⁹ Yakûb b. Ebî Seleme’nin yeğeni,¹⁰⁰ Yûsuf b. Yakûb¹⁰¹ ve Abdülazîz b. Yakûb’un¹⁰² ise amcasının oğludur. Abdülazîz b. Abdullah, amcası Yakûb b. Ebî Seleme’nin kızı ile evlenmiştir.¹⁰³ Abdülmelik b. Abdülazîz b. Ebî Seleme¹⁰⁴ ve Yûsuf b. Abdülazîz b. Ebî Seleme’nin babasıdır.

Abdülazîz b. Abdullah’ın ne zaman doğduğuna dair bir veriye ulaşılammıştır. Ancak İbn Hacer’in onu yedinci tabakada yani etbâu’t-tâbiînin büyükleri arasında zikrettiği görölmektedir.¹⁰⁵ Bununla birlikte hem amcasının oğlu Yûsuf b. Yakûb’un (d. 96-99) hem de akranları Mâlik b. Enes (d. 93/712) ve Leys b. Sa’d’ın (d. 94/ 713) doğum yıllarının hicrî doksanlı yıllarda olmasından hareketle Abdülazîz b. Abdullah’ın da yaklaşık hicrî doksanlı yıllar doğduğu söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah’ın nerede doğduğuna dair doğrudan bilgi

esmâi tâbiîn, II, 162; Hâkim en-Nisâbü’rî, *Tesmiye men ahracehum*, 173; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XII, 194; İbn Abdülber, *Risâletü’l-fukahâi’l-emsâr*, thk. Abdurrahman b. Muhammed el-Avad, 1 c., Riyad: Risâletü’l-Beyân, 2018/1439. 33; Cemmâilî, *el-Kemâl*, VII, 79; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 152; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Tezkiratü’l-huffâz*, I, 222; Zehebî, *el-Muîn fî tabakâti’l-muhaddisîn*, thk: Muhammed Saîd b. Besyunî Zağlul, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü’l Kütübü’l İlmiyye, 1998/1419. 59; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 309; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 343; İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 357; Hazrecî, *Hulâsatu Tezhîb*, 240.

⁹⁶ Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 275; Buhârî, *et-Târîhü’l-kebîr*, VI, 13; Müslim, *el-Künâ ve’l-esmâ*, 476; İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 462; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, V, 386; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-sikât*, VII, 110; Dûlâbî, *el-Künâ ve’l-esmâ*, I, 427; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîh-i Buhârî*, I, 473; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîh-i Müslim*, I, 428; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XII, 194, 196; Bâcî, *et-Ta’dîl ve’t-tecrîh*, 341; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, VI, 377; Cemmâilî, *el-Kemâl*, VII, 79; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 152; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 309; İbnü’l-Abdülhâdi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî, *Tabakâtü ulemâi’l-hadîs*, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim el-Zeybek, 4 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1996/1417. I, 328; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 343.

⁹⁷ İbnü’l-Esir, *Câmiü’l-usûl*, XII, 653; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti’s-selâm*, XII, 194, 196; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 152; Zehebî, *el-Muktenâ*, I, 67; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 309; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 343.

⁹⁸ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XXXIV, 448; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 479.

⁹⁹ İbn Kuteybe, *el-Ma’ârif*, 462; Gassânî, *Elkâbü’l-sahâbe ve’t-tâbiîn*, 90; İbn Hallikân, *Vefeyâtü’l-a’yân*, VI, 377.

¹⁰⁰ Aynî, *Megâni’l ahyâr*, II, 231.

¹⁰¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 153; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *el-İber*, I, 225; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 309.

¹⁰² Sehâvî, *Tuhfetü’l-latîfe*, III, 28.

¹⁰³ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 231.

¹⁰⁴ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 153; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VII, 309; Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, XVIII, 316.

¹⁰⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 357.

elde edilememekte fakat ailesinin Medine’de ikâmet etmesinden dolayı Medine’de doğduğu düşünülmektedir.

Hayatının ekserisini Medine’de geçiren Abdülazîz b. Abdullah’ın Bağdat’a rihleler yaptığı nakledilmekte¹⁰⁶ ve bazı rivayetlerde bu rihlelerin halifenin isteği üzere olduğu belirtilmektedir.¹⁰⁷ Kaynaklardaki ayrıntıların yetersizliği sebebiyle en az iki rihle yaptığı¹⁰⁸ düşünülmekle beraber tam olarak kaç defa gidip geldiğine dair tahminde bulunmak mümkün görünmemektedir. İbn Sa’d, Hatîb el-Bağdâdî gibi müellifler Abdülazîz b. Abdullah’ın Bağdat’a gittiğini ve vefat edinceye kadar burada ikâmet ederek hadis rivayet ettiğini zikretmektedirler.¹⁰⁹ Ancak Abdülazîz b. Abdullah’ın Bağdat’a hangi tarihten itibaren yerleştiğine dair doğrudan bir bilgi elde edilememektedir. Abdullah b. Vehb’den (v. 197/813) nakledilen 148/765 senesinde haccettiği sırada Medine’de Halife Ebû Ca’fer Mansûr’un emriyle¹¹⁰ bir münâdinin Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn dışında kimse fetva vermesin diye duyuruda bulunduğu dair rivayetten¹¹¹ hareketle Abdülazîz b. Abdullah’ın Bağdat’a intikalinin bu tarihten sonra gerçekleştirebileceği düşünülmektedir. Abdülazîz b. Abdullah’ın Bağdat’a gitme sebebine dair de net bir açıklama yapılmamaktadır. Miklos Muranyi, Abdülazîz b. Abdullah’ın çağdaşı Mâlik b. Enes ile olan rekabetinden dolayı Bağdat’a gittiğini dile getirmektedir.¹¹² Abdülazîz b.

¹⁰⁶ Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XVIII, 153; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 343; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, 357; Zirikî, **el-A’lâm**, IV, 22; Ömer Rıza Kehhâle, **Mu’cemü’l-müellifin**, 4 c., 1 bs., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1993. II, 163.

¹⁰⁷ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 274; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XII, 196,197.

¹⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XII, 196,197.

¹⁰⁹ İbn Sa’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, VII, 234; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XII, 194. Zehebî, Abdülazîz b. Abdullah’ın bir müddet Bağdat’ta oturduğunu nakletmektedir. Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, VII, 309.

¹¹⁰ Zehebî, **Kitâbü’l-ulûv li’l-aliyyi’l-gaffâr fi sahîhi’l-ahbâr ve sakîmîha**, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdûlmaksûd, 1 c., 1.bs. Riyâd, Mektebetü Edvâi’s-Selef, 1995/1416. 142.

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti’s-selâm**, XII, 195; Cemmâilî, **el-Kemâl**, VII, 80; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XVIII, 157; Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, IV, 440; Zehebî, **Tezkiratü’l-huffâz**, I, 222; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, VII, 311; İbnü’l-Abdülhâdî, **Tabakâtü ulemâi’l-hadîs**, I, 315,328; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 344; Süyûtî, **Tabakâtü’l müfessirîn**, 2 c., 1. bs., Beyrût, Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1983/1403. II, 299; Rivayetin başka bir tarikinde el-Mâcişûn yerine İbn Ebî Züeyb (Ebû Hâris Muhammed b. Abdurrahmân b. Muğîre b. el-Hâris İbn Ebî Züeyb el-Kuraşî (v. 158/774) zikredilmiştir. Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yûsuf: **Tabakâtü’l fukahâ**, nşr. Halil el-Meys, 1 c., Beyrut, Dârü’l Kalem, t.s. I, 53. Yine rivayetin başka bir tarikinde Abdülazîz b. Abdullah ismi yerine İbn Ebû Zî’b adı zikredilmiştir. Kâdî İyâz, **Terfîbü’l-medârik**, I, 160,161; Yafiû, Ebû Muhammed Afîfüddîn Abdullah b. Es’ad, **Mir’âtü’l-cinân ve ibretü’l-yakzân fi ma’rifeti mâ yü’teber min havâdisi’z-zamân**, thk. Halil Mansur, Beyrut, 4 c., 1. bs., Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1997/1417. I, 291.

¹¹² Miklos Muranyi, “al-Mâjishûn” **Encyclopedia of Islam**, EI3, s.151; Abdülhamit Uğurlu, Alman Oryantalist Miklos Muranyi’nin İlmine Dair Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**,

Abdullah'ın Bağdat'a kendi isteği üzerine gitmesi mümkün olduğu gibi 145/762 senesinde Halife Mansûr (halifeliği 136-158/ 754-775) tarafından kurulduğu belirtilen şehrin¹¹³ ilmî anlamda mamur edilmesi ve insanların eğitiminin üstlenilmesi gayesiyle ilmî salahiyyetine güvenilen Abdülazîz b. Abdullah'ın halifenin görevlendirmesi üzerine¹¹⁴ gelmesi de ihtimaller dâhilindedir. Nitekim onun 152/769 yılında Bağdat'a gittiğini söyleyenler de bulunmaktadır.¹¹⁵

Medine ehli âlimlerinden sayılan¹¹⁶ Abdülazîz b. Abdullah'ın ilmî eğitimine ne zaman başladığına dair açık veriler bulunmamakla birlikte ilimle gölgelenen bir ailenin üyesi olması, hocaları arasında amcası Yakûb b. Ebî Seleme'nin zikredilmesi ve amcasının oğlu Yûsuf b. Yakûb'un kendisi, kardeşi ve amcasının oğlunun genç yaştan itibaren ilimle meşgul olduklarını belirtmesinden¹¹⁷ hareketle de onun ilk eğitimine erken dönemde aile üyelerinin vesilesiyle başladığı söylenebilir. Birçok ilme ilgisi olan Abdülazîz b. Abdullah hakkında bazı âlimler hadis alanında ihtisas sahibi bir râvi olmadığını söylemiştir. Nitekim Yahyâ b. Maîn'e, Abdülazîz el-Mâcişûn'un, Leys (v. 175/791) ve İbrahim b. Sa'd (v.

İstanbul, 2019. s.64. Kaynaklarda Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah arasındaki görüş farklılıklarından bahsedilmektedir. İkinci bölümde bu hususa ayrıntılı bir şekilde değinileceği için burada kısaca kaynaklar zikredilecektir. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhü medîneti's-selâm**, II, 7; İbn Abdülber, **Câmiü beyânî'l-ilm ve fadlihi**, II, 1113; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, II, 29. Ancak kaynaklarda iki âlim arasındaki görüş farklılıklarına işaret edildiği gibi Abdülazîz b. Abdullah'ın Mâlik b. Enes'e duyduğu saygı da dile getirilmektedir. Nitekim Abdülazîz b. Abdullah'ın "*Mâlik bizim efendimiz ve âlimimizdir*" dediği aktarılmaktadır. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 170,171. Mâlik b. Enes'in ise Abdülazîz b. Abdullah'ı Medine'nin sayılı âlimleri arasında zikrederek onu taltif ettiği zikredilmektedir. Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 685; Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ**, I, 52. Muranyî'nin ifade ettiği sebebe ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

¹¹³ Ebû'l-Fidâ, İmâdüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmâil b. Ali, **el-Muhtasâr fî ahbâri'l-beşer**, thk. Seyyid Muhammed Abdüllatif el-Hatîb, 4 c., 1. bs., el-Matbaâtü'l-Hüseyniyyeti'l-Misriyye, 1325. II, 3.

¹¹⁴ Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b. Süfyan, **el-Ma'rife ve't-târîh**, thk. Ekrem Ziya el-Ömerî, 4 c, 1. bs., Medîne, Mektebetü'd-Dârü'l-Medîneti'l-Münevvere, 1410. I, 685. Nitekim İbn Ebû Hayseme'nin aktardığı bir rivayette Halife Mehdi'nin Mâlik b. Enes, Abdülazîz b. Ebî Seleme ve İbn Ebî Zî'b'i yanına çağırdığı, Mâlik b. Enes'in hastalığını mazeret göstererek gitmediği ancak diğer iki âlimin gittiği nakledilmektedir. Bu ziyaretten sonra Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Bağdat'ta vefat ettiği ancak vefat etmeden önce halifenin ona dört bin dinâr ulaştırdığı ifade edilmektedir. Rivayetin devamında İbn Ebû Zî'b'in Medine'ye dönerken vefat ettiği ancak halifenin vefat etmeden önce ona bin dinâr ulaştırdığı belirtilmektedir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 284. Araştırmalarda İbn Ebû Zî'b'in halife tarafından Bağdat'ta hadis rivayet etmek için davet edildiği zikredilmektedir. İbrahim Hatiboğlu, "İbn Ebû Zî'b" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999. XIX,453. Zikredilen iki bilgidен yola çıkarak Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin de aynı amaç doğrultusunda çağırılması görüşünü destekler mahiyettedir.

¹¹⁵ Miklos Muranyî, "**Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuhu ve âsâruhû fî'l-mezhebi'l-Mâlikî**, Buhûsü'l-mülteka'l-evvel: el-Kâdî Abdülvehhâb el-Bağdâdî el-Mâlikî, 1.bs., Dübey, Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve ihyâi't-türâs, 2004/1425. VII, 231.

¹¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 194.

¹¹⁷ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 361,362.

183/799)¹¹⁸ seviyesinde bir râvi olup olmadığının sorulması üzerine, İbnü'l-Maîn'in; "*Abdülazîz b. Abdullah'ın o ikisinden daha alt mertebede bulunduğunu*" söylediği ve hadisin Abdülazîz b. Abdullah'ın asıl ihtisas alanı olmadığını dile getirdiği zikredilmiştir.¹¹⁹ Zehebî, İbnü'l-Maîn'in bu ifadeleri Abdülazîz b. Abdullah'ın, Mâlik ve Şu'be b. Haccâc (v. 160/776) gibi "*fursânü'l-hadîs*" yani hadis ilminin önde gelen otorite âlimleri seviyesinde olmadığını belirtmek için kullandığını aktarmıştır.¹²⁰ Abdullah b. Vehb'in "*İlimde dört kişi takip edilir. Bunların ikisi Mısır'da ikisi ise Medinede'dir. Mısır'da olanlar; Leys b. Sa'd ve Amr b. Hâris (v. 148/765), Medine'de olanlar ise Mâlik b. Enes ve el-Mâcişûn'dur. Onlar olmasaydı biz sapanlardan olurduk.*"¹²¹ şeklindeki naklinden hareketle İbnü'l-Vehb, dönemindeki artan rivayetlerin sahih-sahih olmayan, amel edilen- amel edilmeyen vasıflarının bilinip tetkikten geçirilmesi hususunda herkesin yetkin olmadığına işaret etmek istemiş olmalıdır. İbnü'l-Vehb'in bu yetkinliğe sahip âlimler arasında hocası Abdülazîz b. Abdullah'a yer vermesinden hareketle onun hadis bilgisinin yadsınamayacak seviyede olduğunu ifade etmek mümkündür.¹²² Hadis hâfızı olarak nitelenen Abdülazîz b. Abdullah'ın rivayetlerinin niceliği hususunda Zehebî, çok fazla hadis rivayetinde bulunmadığını zikretmiştir.¹²³ Abdülazîz b. Abdullah'ın iyi bir eğitim gördükten sonra kendisinin de halka oluşturduğu¹²⁴ ve ilmî birikiminden Hicâz ehli âlimleri yanında Irak ehli âlimlerinin de istifade ettiği belirtilmiş hatta İbn Sa'd Hicâz ehline nazaran Irak ehlinin daha fazla rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.¹²⁵

Abdülazîz b. Abdullah hadis eğitimiyle birlikte fıkıh eğitimi de almıştır. Bu alanda istifade ettiği hocaları arasında Rebîa b. Ebî Abdurrahmân (v. 136/753) ve Abdullah b.

¹¹⁸ Tam adı; Ebû İshâk İbrâhîm b. Sa'd b. İbrâhîm b. Abdurrahmân b. Avf el-Kuraşî ez-Zühri'dir. Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, II, 88.

¹¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 197; Cemmâîlî, **el-Kemâl**, VII, 79; Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 156; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 310; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344.

¹²⁰ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 310.

¹²¹ İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, 2 c., 1.bs., Riyâd, Dârü's-Samîr', 2000/1420. I, 42.

¹²² Ayrıca Zehebî'nin "*Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l cerh ve't-ta'dîl*" adlı eserinde Abdülazîz b. Abdullah'a yer vermesi Abdülazîz'in râvilerin durumu ile ilgili bilgi ve değerlendirmelerinin itimat edilecek mertebede bulunduğunu kabul ettiğini göstermektedir. Zehebî, **Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l cerh ve't-ta'dîl**, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 1 c., 4.bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâir, 1990/1410. 176.

¹²³ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 309.

¹²⁴ Zehebî, **el-İber**, I, 187; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, II, 290; Yafî, **Mir'âtü'l-cenân**, I, 273.

¹²⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 485; VII, 234.

Yezîd b. Hürmüz (v. 148/765)¹²⁶ sayılabilir.¹²⁷ Nitekim onun fıkıh alanında daha çok hocası Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın çizgisini takip ettiği söylenebilir.¹²⁸ Hatta Abdülazîz b. Abdullah'ın akranı olup aynı ders halkalarına katıldığı arkadaşı Mâlik b. Enes'in (geçmiş uygulamalar hakkındaki)¹²⁹ bazı görüş ayrılıkları sebebiyle Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın halkasından ayrıldığıнын ifade edilmesiyle birlikte¹³⁰ kendisinin halkada kalmaya devam etmesi genel olarak hocasının görüşleri ile kendi görüşlerinin örtüştüğüne ve hocasından istifade etmeye devam etmek istediğine işaret etmektedir.¹³¹ Leys b. Sa'd'dan “Medine'ye geldiğimiz zaman Rebîa'nın etrafını Abdülazîz b. Abdullah ve Mâlik b. Enes'in sardığını ve aralarında Abdülazîz b. Abdullah'ın ileri bir seviyede olduğunu ancak bir diğer sefer

¹²⁶ Tam adı; Ebû Bekr Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz el-Esam'dır. Medine ehlinin fakihlerindendir. Ebû Hâtım onun “leyse bi kavî” olduğunu ama hadislerinin yazılabileceğini ifade etmektedir. İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 199; Zehebi, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VI, 379, 380.

¹²⁷ Fesevî, **el-Ma'rife ve't- târîh**, I, 685.

¹²⁸ Mesela Süleymân b. Yesâr'ın mı yoksa Saîd b. Müseyyeb'in mi daha fakih olduğuna dair yapılan karşılaştırmaya dair aktarılan bir rivayette “Rebîa, Abdülazîz b. Ebî Seleme ve onların tarafında olanlar” şeklinde gelen ifadede Abdülazîz b. Abdullah ve hocası Rebîa'nın ayrı bir grup olarak değerlendirildiği söylenebilir. İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî, **el-Beyân ve't-tahsîl ve şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li-mesâilü'l-müstahrec**, thk. Muhammed Haccî vdğ., 20 c., 2.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988/1408. XVII, 12; XVIII, 455. Leys b. Sa'd'ın mektubunda zikredildiğine göre Leys b. Sa'd, Mâlik ve Abdülazîz b. Abdullah'ın, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın görüşlerine dair müzakerede bulunduklarını ve Rebîa'nın görüşlerinden bazılarının, öncelikle muhalefet etmesi sebebiyle tasvip etmediklerini bunun üzerine muvafakat ettiklerini zikretmektedir. Fesevî, **el-Ma'rife ve't- târîh**, I, 690.

¹²⁹ Mâlik b. Enes'in hocası Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın re'y ve kıyas kullanımına karşı olmadığı, bir meseleyle ilgili sahâbe ve tâbinin bir görüşü bulunmadığı zaman Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın yöntemini beğendiği ifade edilmektedir. Ancak Mâlik b. Enes'in, Rebîa'nın eskilerin bir görüşü olup da o konu hakkında karşı bir görüş öne sürmesine karşı olduğu belirtilmektedir. Ayşe Karaçal, “İslam Hukukunun Oluşum Dönemi Müçtehidlerinden Rebî'atü'r-re'y'in Hayatı ve İmâm Mâlik İle Mukâyeseli Olarak Fıkhî Görüşleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi SBE**, Konya, 2007. s.9 Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha Farklılıklarının Sebepleri**, 1.bs., TDV Yay., Ankara, 2022. s.14. Mâlik b. Enes ve hocası Rebîa'nın fıkhî görüşlerine dair yapılan bir tez çalışmasında görüşleri arasında çok az farklılıklar bulunduğu, ciddi bir görüş ayrılığının olmadığı ifade edilmiştir. Ayşe Karaçal, “İslam Hukukunun Oluşum Dönemi Müçtehidlerinden Rebî'atü'r-re'y'in hayatı ve İmâm Mâlik İle Mukâyeseli Olarak Fıkhî Görüşleri” s.109.

¹³⁰ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 683, 690; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 140; Süyûtî, **Tezyînü'l-memâlik bimenâkıbi'l-İmâm Mâlik**, thk. Hişâm b. Muhammed Haycer el-Hasenî, 1 c., 1. bs., Mağrib, Dârü'r-Reşâdi'l-Hadisiyye, 2010/1431. 95.

¹³¹ Bu duruma rağmen kaynaklarda hocasından sadece bir hadis aktardığı tespit edilmiştir. Hadisin konusu Hz. Peygamber'in vefat ettiği sırada yirmi beyaz teli bulunmasıyla ilgilidir. Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2897). Tarih ve tabakât kitaplarındaki bilgilerden hareketle hocasından fıkhî anlamda istifade ettiği ve uzun süre mülazemette bulunduğu söylenebilir. Buna rağmen Mâcişûn'un hocasından sadece bir hadis nakletmesi ve hadisin ahkâm konusuna ait olmayıp sıfâtü'n-Nebî ile ilgili olması dikkati çekmektedir. Ancak burada râvilerin ilmî anlayışının etkili olduğu düşünülebilir. Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ın, re'y metoduna başvurusunun kendisine hadis rivayetinin sorumluluğundan daha kolay geldiğini belirttiği ifade edilmiştir. Şükrü Özen, Rebîa b. Ebû Abdurrahman, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007. XXXIV, 499-500. Abdülazîz b. Abdullah'ın da hadis alanında ihtisas sahibi olmayıp, fıkıh alanında ön plana çıkması sebebiyle onun salt hadis rivayet etme gayesi taşımadığı, fıkıhın gerektirdiği ölçüde rivayete başvurduğu söylenebilir.

*geldiğinde ise Mâlik'in daha üst bir seviyeye ulaştığına*¹³² dair gelen nakilden Abdülazîz b. Abdullah'ın Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'dan fikhî eğitim aldığı ve hocasının talebeleri arasında dikkati çeken bir mertebeye ulaştığı söylenebilir.

Abdülazîz b. Abdullah'ın kaynaklarda aktarılan rivayetlerde akranı olan ve aralarında bir takım görüş ayrılıkları bulunan¹³³ Mâlik b. Enes ile anılması yahut bazı durumlarda mukayese edilmesi fikhî alanındaki yetkinliğini gösteren bir diğer sebep olarak sayılabilir. Mesela Muğîre b. Abdurrahmân el-Mahzûmî (v.186/802)'den, Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah'ın ilmî olarak karşılaştırması istendiğinde Mâlik'in daha yukarı bir mertebede yer aldığını ifade etmiştir.¹³⁴ Mâlik b. Enes'in ve Abdülazîz b. Abdullah'ın mukayeseye tabi tutulduğu bu rivayetten Abdülazîz b. Abdullah'ın, Mâlik b. Enes ile eş değer bir ilmî yetkinliğe sahip olduğu söylenebilir. Böyle bir ortamda akranı Mâlik b. Enes'in Halife Mansûr'un; "*Medine hocalarından kim kaldı?*" sorusuna hitaben *Ey Emîrû'l-Mü'minîn; İbn Ebî Zi'b* (v. 159/776),¹³⁵ *İbn Ebî Seleme, İbn Ebî Sebre* (v.

¹³² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 139.

¹³³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't- târîh*, I, 685. Abdülazîz b. Abdullah ile Mâlik b. Enes arasındaki görüş farklılığın sebebine dair net bilgi elde edilememiştir. Ancak bunun sebebinin Abdülazîz b. Abdullah'ın re'y ve kıyas kullanımından kaynaklandığı düşünülmektedir. İbn Abdülber, *Câmiü beyânî'l-ilm ve fadlihi*, II, 856. Bu konuya dair bir örnek Abdullah b. Vehb'den gelmiştir. İbnü'l-Vehb, bir gün Abdülazîz el-Mâcişûn'dan ilim dinlemek için yanına geldiği zaman Abdülazîz el-Mâcişûn'un ona: "*Mâlik b. Enes bana geldiğini bilse sana hadis nakletmez*" dediğini söylemiştir. Devamında İbnü'l-Vehb, "*Sanki Abdülazîz el-Mâcişûn, Mâlik'in kendisini eleştirdiğini biliyordu*" demiştir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, II, 29. Diğer bir örnekte ise Mâlik b. Enes'in Rebîatü'r-re'y'in halkasından ayrıldıktan sonra Abdülazîz el-Mâcişûn'un onun bir eser yazımına başladığını duyduğu, bunun üzerine onunla karşılaştığında "*Meydanı boş buldun kitap yazıyorsun*" diyerek alay ettiği nakledilmektedir. Fesevî, *el-Ma'rife ve't- târîh*, I, 683.

İbn Abdülber; Abdülazîz b. Abdullah ile saydığı Abdurrahmân b. Zeyd b. Eslem, İbn İshâk, İbn Ebû Yahyâ ve İbn Ebû Zinâd gibi isimlerin Mâlik b. Enes'in görüşlerini (mezhebihi) eleştirdiğini nakletmektedir. İbn Abdülber, *Câmiü beyânî'l-ilm ve fadlihi*, II, 1113. Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah'ın farklı görüşlerde olduğuna işaret eden rivayetler mevcuttur. Mesela teyemmüm konusunda gelen rivayet için bkz: İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, I, 174. Başka bir örnekte Abdülazîz el-Mâcişûn'un yeni doğan çocuğun canlı doğduğuna dair kabul edilen karineler noktasında hapsirmayı da saydığı ancak Sahnûn'un bunu kabul etmediğine dair rivayet aktarılmıştır. İbn Rüşd, *el-Beyân*, XIV, 300. Kıyas üzere ifade ettiği görüşlere dair Husûf ve Kûsûf namazında Fatiha'nın okunması durumuna ve alım-satım konusuna dair örneklerle ulaşılmıştır. İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, I, 469; XV, 56. Neticede kaynaklarda Abdülazîz b. Abdullah ve Mâlik b. Enes arasında görüş farklılığı bildirilmekle birlikte aynı görüşte olduklarına dair rivayetler de mevcuttur. Keza Abdülazîz b. Abdullah'ın kıyasa başvurduğuna dair nakiller yanında hadis rivayetlerinden hareketle de naklettiği görüşler mevcuttur. Bu konu tezin sınırlarını aşacağından dolayı başka çalışmalara havale edilmiştir.

¹³⁴ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, I, 55. Rivayetin diğer bir tarikiinde Muğîre'nin; ilimde onların kesinlikle denk olmadığı ve Mâlik'in mertebesinin daha yukarıda bulunduğuna dair ifadesi nakledilmektedir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 158.

¹³⁵ Tam adı; Ebû Hâris Muhammed b. Abdurrahmân b. Muğîre b. el-Hâris İbn Ebî Zi'b el-Kuraşî 'dir. 159/776 yılında Kûfe'de vefat ettiği belirtilmektedir. Şîrâzî, *Tabakâtü'l- fukahâ*, I, 52.

172/788)¹³⁶ kaldı” diyerek cevaplama¹³⁷ Mâlik b. Enes’in, Abdülazîz b. Abdullah’ı Medine’nin sayılı âlimleri arasında zikrederek onu taltif etmesi bu açıdan önemlidir¹³⁸.

İki âlimin birbirine duyduğu ilmî saygıyı Abdullah b. Vehb rivayetiyle açık bir şekilde göstermektedir. Abdullah b. Vehb, Abdülazîz b. Abdullah’a bir mesele hakkında soru sorduğunu ama Abdülazîz b. Abdullah’ın bu soru hakkında “*Bir bilgisinin/cevabının bulunmadığı*” şeklinde karşılık vererek İbnü’l-Vehb’i Mâlik b. Enes’e yönlendirdiği ve verdiği cevabı da kendisine ulaştırmasını istediğini nakletmektedir. Cevap kendisine ulaştırıldığında Abdülazîz b. Abdullah’ın “*Mâlik bizim efendimiz ve âlimimizdir*” dediği aktarılmaktadır.¹³⁹ Öte yandan bu rivayette İbnü’l-Vehb’in sorusunu ilk önce Mâcişûn’a sorması dikkat çeken bir durumdur. Bu onun fıkıh alanında görüşüne başvurulmuş güvenilir âlimler arasında görüldüğüne işaret etmektedir.

Abdülazîz b. Abdullah’ın sadece bilgileri nakletmeyip tenkit süzgecinden geçiren, sorgulayıcı bir zihin yapısına sahip olması da onun önemli bir özelliğidir. Nitekim hocası İbnü’l-Hürmüz’ün şu ifadeleri bu durumu gösterir mahiyettedir: “*İbn Hürmüz’e bazı öğrencileri “Bizim sana sorduğumuz soruları cevaplamıyorsun ama Mâlik ve Abdülazîz sorduğunda hemen cevap veriyorsun?” deyince İbn Hürmüz: “Benim bedenim zayıfladı, bazen söylediklerimden emin olamıyorum ve sizin sorularınızı cevapladığımda hemen kabul ediyorsunuz ancak Mâlik ve Abdülazîz cevabımı tetkik ediyor doğru ise kabul, değilse terk ediyorlar” diye cevap vermiştir.*”¹⁴⁰ Abdülazîz b. Abdullah’ın fikhî görüş, usûl ve anlayış bakımından Hicaz ehlinin mezhebine tâbi olduğu, onların usûllerini benimseyip muhafaza

¹³⁶ Tam adı; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Sebre el-Kuraşî’dir. 60 yaşında 172/788 yılında vefat ettiği aktarılmaktadır. Ebû Ca’fer’in kendisine kadılık görevi tevdi ettiği nakledilmektedir. Şîrâzî, **Tabakâtü’l-fukahâ**, I, 52.

¹³⁷ Fesevî, **el-Ma’rife ve’t-târîh**, I, 685; Şîrâzî, **Tabakâtü’l-fukahâ**, I, 52.

¹³⁸ Abdülazîz b. Abdullah ve Mâlik b. Enes arasındaki ilişkiye Abdullah b. Nâfi’den aktarılan şu anekdot da ışık tutmaktadır. Anlatılana göre İbn Ebî Zi’b, Abdülazîz el-Mâcişûn, İbn Ebî Hâzim ve Muhammed b. İshâk, Mâlik b. Enes hakkında konuştukları sırada Muhammed b. İshâk’ın Mâlik b. Enes hakkında “*Onun kitaplarından bir kısmını bana getirin ben onun kitaplarının baytarıyım*” dediği nakledilmektedir. Bu nakil öncelikle Abdülazîz b. Abdullah’ın ilim ehli kimselerle birlikte bulunduğu işaret etmektedir. Yine dönemin âlimlerinin kendi zamanlarındaki diğer âlimler hakkında istişare yaptıklarını göstermesi açısından da büyük öneme haizdir. Hatîb el-Bağdâdî, **Târihü medineti’s-selâm**, II, 7.

¹³⁹ Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-medârik**, I, 170,171.

¹⁴⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-medârik**, I, 162. İbn Hürmüz’ün; Abdülazîz b. Ebî Seleme ve Mâlik’e “*Siz ikiniz sultanın huzuruna çıktığınız zaman konuşanların sonuncusu olun*” şeklinde vasiyette bulunduğu aktarılması, bu iki öğrencisinin yanındaki kıymetlileri olduğunu ve onları gözettiğini göstermektedir. Kâdî İyâz, **Tertîbü’l-medârik**, I, 145.

ettiği dikkate alındığında¹⁴¹ onun, fikhî usûl ve anlayışında selef âlimlerine dair özü benimsediği ve fikhî görüşleri bu özün süzgecinden geçirerek tetkik ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim Abdülazîz b. Ebî Hâzim (v. 185/801), Abdülazîz b. Abdullah'ın kendisine “*Mâlik'i ganimet bil, onun ve benim dışımda (önceki) âlimlere ulaşan kimse kalmadı*” dediğinin¹⁴² nakledilmesi muhtemelen onların geçmişlerin görüşlerini bilip uygulayan âlimlerden olduklarına işaret etmek üzere dile getirilmiştir. Rivayete göre Abdülazîz b. Abdullah'ın, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın vefatına yakın onun yanına gelerek şöyle demesi de bu durumu teyit eder: “*Ey Ebû Osmân! Biz senden eğitim aldık ancak bize daha önce duymadığımız bir konuda fetva isteyen biri gelirse bizim görüşümüz onun kendi için kabul edeceği görüşten daha hayırlıysa –kendi görüşümüze göre- fetva verelim mi? diye sorması üzerine Rebîa: Beni oturtun deyip oturduktan sonra: “Ey Abdülazîz! Bu soru sana yakıştı mı!, Üç kere hayır diyerek, ilimsiz bir şey söylemense cahil olarak ölmen daha iyidir”* cevabıyla karşılık vermiştir.¹⁴³ Abdülazîz b. Abdullah'ın vefatına yakın hocasıyla arasında geçen diyalogda onun mutlak anlamda kendi re'yiyle hüküm vermekten men edildiği görülmektedir. Yine Bağdat'a gitti zaman Bağdatlıların “*Bize Rebîatü'r-re'y'in hadislerini rivayet et*” demeleri üzerine Abdülazîz b. Abdullah: “*Siz ona Rebîatü'r-re'y diyorsunuz ama sünneti ondan daha çok bilen birine rastlamadım*”¹⁴⁴ ifadeleri de bu durumu desteklemektedir. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle onun fıkıh alanında Rebîatü'r-re'y'den büyük oranda istifade ettiği söylenebilir. Bunun yanında Abdülazîz b. Abdullah'ın fikhî anlayışının şekillenmesinde diğer hocalarının da etkisi olmalıdır. Nitekim yukarıda hocası Rebîatü'r-re'y'e fetva vermekle ilgili sorduğu sorunun bir benzerini “*Eğer bir adam bizden fetva isterse kendi re'yimize göre fetva verebilir miyiz?*” şeklinde Abdullah b. Yezîd b. Hüzmüz'e de yönelttiği görülmekte ve İbn Hüzmüz'ün bilgisiz bir şekilde fetva verilmemesi konusunda onu uyardığı nakledilmektedir.¹⁴⁵ Ayrıca kaynaklarda Abdülazîz b.

¹⁴¹ İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr**, 170; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 111; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344.

¹⁴² Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 161.

¹⁴³ İbn Ebû Hayseme, **et-Târihü'l-kebir**, II, 283,284; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, III, 259.

¹⁴⁴ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târih**, I, 672; Hatîb el-Bağdâdî, **Târihü medineti's-selâm**, IX, 414.

¹⁴⁵ Zehebî, **Târihü'l-İslâm**, III, 450. Yine Mâlik b. Enes'ten aktarılan şu rivayette Abdülazîz b. Abdullah'ın İbn Hüzmüz ile ilişkisine ışık tutmaktadır. Mâlik b. Enes, İbn Hüzmüz'ün yanına gittikleri bir gün beraberlerinde Rebîa ve İbn Ebî Seleme'nin de bulunduklarını ve o gün çok fazla konuştuklarını nakletmiştir. Zehebî, **Târihü'l-İslâm**, III, 450.

Abdullah'ın Irak ekolünden etkilendiği ifade edilmekte,¹⁴⁶ Ebû Hanîfe'den övgüyle bahsettiği nakledilmekte¹⁴⁷ ancak onun Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden doğrudan etkilenip etkilenmediğine dair bir karineye yer verilmemektedir.¹⁴⁸ Son olarak onun fıkıh ilminde usûl ve furû arasını cemettiği ve asrının en hayırlı ulemâsı arasında sayıldığı belirtilmektedir.¹⁴⁹ Nitekim döneminin otorite âlimlerinden¹⁵⁰ biri kabul edilen Abdülazîz b. Abdullah fıkıh alanında temayüz ederek; re'y, anlayış (fehm) sahibi,¹⁵¹ fakihü'n-nefs,¹⁵² imâm ve müftü¹⁵³ şeklinde vasıflandırılmaktadır. Abdülazîz b. Abdullah'ın hem Mansûr hem Mehdî döneminde¹⁵⁴ görüşlerine itibar edilen, fetvaları yürüten âlimler ve fakihler arasında yer aldığı ifade edilmekte ve Halife Mansûr'un "*İnsanlara Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn dışında kimse fetva vermesin*" şeklindeki emri de¹⁵⁵ onun güvenilir bir fakih olduğunu göstermektedir. Abdülazîz b. Abdullah'ın fıkıh alanındaki birikiminden birçok öğrenci istifade etmiştir. Bunlar arasında oğlu Abdûlmelik b. Abdülazîz, Leys b. Sa'd, Abdülazîz b. Ebî Hâzim,¹⁵⁶ İbrâhim b. Tahmân, Abdullah b. Vehb, Abdullah b. Sâlih el-Mısri (v. 223/838) ve Abdullah b. Nâfi' es-Saiğ (v. 206/822) gibi isimlere yer verebilmek mümkündür.

¹⁴⁶ Süleyman Vakîk el-İdrîsî, "*İhtiyarâtü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn*", s.26. İbn Ebû Zeyd, **en-Nevâdir ve'z-ziyâdât**, XII, 270.

¹⁴⁷ Aynî, **Meğânü'l-ahyâr**, II, 232.

¹⁴⁸ Abdülazîz b. Abdullah'ın oğulları Abdûlmelik b. Abdülazîz ve Muhammed b. Abdülazîz'in Ebû Hanîfe'nin öğrencileri arasında zikredildiği ifade edilmektedir. Ancak bu bilgiye sadece bir kaynaktan rastlanması ve başka bir kaynaktan tetkik edilememesinden dolayı ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir. Ancak söz konusu rivayet sahih kabul edilirse Abdülazîz b. Abdullah'ın Ebû Hanîfe'nin görüşlerinden dolayı olarak haberdar olduğu ifade edilebilir. Kerderî, **Menâkıbu İmâm A'zâm Ebî Hanîfe**, II, 219.

¹⁴⁹ Bendenîcî, Ebû'l-Hüda Safaiddîn İsa b. Celaledîn Mûsâ b. Cafer el-Bendenîcî el-Kâdirî, **Câmiü'l envâr fi menâkıbi'l ahyâr**, thk. Üsâme Nasır Nakşibendî, Mehdi Abdülhüseyn en-Necm, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 2002. 206.

¹⁵⁰ Hüseyinî, **Kitâbü't-tezkire**, II, 1048; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 343; Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîb**, 240; Süyûtî, **Tabakâtü'l-huffâz**, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983/1403. I, 101.

¹⁵¹ İbn Abdülber, **Risâletü fi tesmiyetü'l fukahâi'l-emsâr**, 33.

¹⁵² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 309.

¹⁵³ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 309; Zehebî, **el-İber**, I, 187; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, II, 290; Yafîî, **Mir'âtü'l-cenân**, I, 273.

¹⁵⁴ Zehebî, **el-Ulûv**, 169.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 195.

¹⁵⁶ Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrencilerinden biri olup tam adı Abdülazîz b. Ebî Hâzim'dir. Ebû Hâzim'in isminin Seleme b. Dînâr olduğu nakledilmektedir. 107/725 yılında doğduğu ve 185/801 senesinde vefat ettiği zikredilmektedir. Yahyâ b. Maîn'in onun hakkında "sadûk-sikâ-leyse bihi be's" değerlendirmesi yaptığı aktarılırken Ahmed b. Hanbel'in de Mâlik b. Enes'ten sonra Medine'de onun gibi fakih bir kimse olmadığını ifade ettiği belirtilmektedir. İbn Abdülber, **el-İntikâ**, I, 101, 102.

Abdülazîz b. Abdullah'ın kelâmıla da ilgilendiği görülmektedir. Yahyâ b. Maîn'in, - önceleri- Abdülazîz b. Abdullah'ın kaderî görüşü savunduğunu ancak daha sonra sünnete yöneldiğini ifade etmektedir.¹⁵⁷ Abdülazîz b. Abdullah'ın kader, rü'yet gibi kelâmî meselelere dair risâleler kaleme alması¹⁵⁸ onun, dönemindeki kelâmî tartışmalara kayıtsız kalmak istemediği ve bozuk itikadî inanışların toplumu bozmasının önüne geçmek istediği anlaşılmaktadır. Döneminde kelâmî konularda fikirleri meşhur olan Cehm b. Safvân'ın (v. 128/745-746) Allah'ın sıfatları, rü'yet, kader konularında reddettiği hususlar sorulduğunda onun bu soruları, -ehl-i sünnet çerçevesinde- cevaplandığı¹⁵⁹ ve bir keresinde Cehmiyye'nin selbî sıfatlar konusunda¹⁶⁰ “*Binası olmayan enkaz, manası olmayan tanımlamalardır*” dediği zikredilmektedir.¹⁶¹ Neticede onun kelâmî konularda Cehmiyye'yi reddeden nakilleri Abdülazîz b. Abdullah'ın temeli olmayan bu görüşlerin yayılmasını engellemek istediğine işaret etmektedir.

Bir râvi olarak Abdülazîz b. Abdullah genel anlamda sika kabul edilmiştir. Akranı Mâlik b. Enes, Abdülazîz b. Abdullah'ı, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın dört ashâbı arasında saymış¹⁶² ancak Abdülazîz b. Abdullah'ın hataya düşüren şeyler yaptığını¹⁶³ da eklemiştir.¹⁶⁴ Eşheb (v. 204/820) ise onun Mâlik'ten daha âlim olduğunu söylemektedir.¹⁶⁵ Abdülazîz b. Abdullah'ı İbn Sa'd, sika ve kesîrû'l-hadîs;¹⁶⁶ Yahyâ b. Maîn bir kısım

¹⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 197; Cemmâîlî, *el-Kemâl*, VII, 79; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 310; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344.

¹⁵⁸ İbn Batta, *el-İbâne*, II, 533; Kader Risâlesi: IV, 240; İkinci Risâle: IV, 247; Rü'yet Risâlesi (Cehmiyye): V, 63; Allah'ın azametina dair bir risâle: Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, *Kitâbü'l-A'zame*, I, 387.

¹⁵⁹ Zehebî, *el-Ülûv*, 141, 142; *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 311, 312.

¹⁶⁰ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 312.

¹⁶¹ İbn Abdülber, *Risâletü fî tesmiyetü'l fukahâi'l-emsâr*, 33; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Tezkiratu'l-huffâz*, I, 222; İbnü'l Abdülhâdi, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 328.

Abdülazîz b. Abdullah'ın imanda istisna konusuna dair fikri de kaynaklarda beyan edilmiştir. Onun bu hususta “*Biz Allah'ın yanında mü'minleriz*” dediği belirtilmiştir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 228.

¹⁶² Diğer üç kişi; Kesîr b. Ferkâd, Abdurrahmân b. Atâ, Mâlik b. Enes'tir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 24.

¹⁶³ Bu rivayeti aktaran Ahmed b. Sâlih onun tartışma/münakaşa ve kelâm ile ilgili konularla ilgilendiğini ifade etmektedir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 24. Rivayetin bir diğer tarikiinde Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn için “*nefsini hataya düşüren şeylerle meşgul etti*” ibaresinden kastın ise meliklerin onu ifsad etmiş olabileceği olduğu belirtilmektedir. Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, I, 53.

¹⁶⁴ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, I, 24; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, I, 53; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, I, 147; İbn Ferhûn, *Dîbâcül-müzheb*, I, 103.

¹⁶⁵ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 29.

¹⁶⁶ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 485; VII, 234.

rivayete göre sika,¹⁶⁷ diğer bir kısım rivayete göre sadûk-sika şeklinde değerlendirmiştir.¹⁶⁸ İclî (v. 261/875) ise onu sika, sâlih ve me'mûn bir râvi olarak kaydetmiştir.¹⁶⁹ Ebû Zûr'a (v. 264/878),¹⁷⁰ Ebû Hâtim (v. 277/890),¹⁷¹ Ebû Dâvûd¹⁷² ve Nesâî¹⁷³ gibi âlimler de Abdülazîz b. Abdullah'ı sika olarak saymışlardır. İbn Hibbân onu *Kitâbü's-sikat* adlı eserinde zikretmiş,¹⁷⁴ müteahhirûn âlimler de onun sika olduğunu kaydetmiştir.¹⁷⁵ Bunun yanında Abdülazîz b. Abdullah'ın da amcası ve kuzenleri gibi müzik dinlemeyi sevdiği, ud çalınmasına izin verdiği nakledilmiştir.¹⁷⁶

Abdülazîz b. Abdullah'ın döneminin musannif ulemâlarından biri olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁷ Nitekim Ahmed b. Kâmil'den (v. 350/961)¹⁷⁸ onun musannef kitaplarının bulunduğu nakledilmiştir.¹⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî ve İbn Hacer de Abdülazîz b. Abdullah'ın ahkâm konusunda eserleri olduğunu dile getirmiştir.¹⁸⁰ Bu eserlerin Abdullah b. Vehb, Abdullah b. Sâlih ve bu âlimler dışındaki râviler tarafından rivayet edildiği belirtilmiştir.¹⁸¹ Ayrıca İbn Abdülber, Abdülazîz b. Abdullah'ın muvatta' tarzında ilk kitap yazan âlim

¹⁶⁷ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 386; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 223; Hazrecî, *Hulasât*, 240; İbnü'l Abdülhâdi, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs* I, 328.

¹⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 197; Cemmâilî, *el-Kemâl*, VII, 80; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 310; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344.

¹⁶⁹ İclî, *Ma'rifetü's-sikât*, II, 97.

¹⁷⁰ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 386.

¹⁷¹ İbn Ebû Hâtim; *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 386.

¹⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Hüseyinî, *Kitâbü't-tezkire*, II, 1048.

¹⁷³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Hüseyinî, *Kitâbü't-tezkire*, II, 1048; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 311; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344.

¹⁷⁴ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VII, 110; Hazrecî, *Hulasât*, 240.

¹⁷⁵ İbn Şâhîn de (v. 385/996) onun sâlih olduğunu ifade etmektedir. Halîlî rivayetlerinde sika bir râvi olduğunu belirtirken İbn Abdülber fakîh ve sika bir râvi olduğunu söylemektedir. Zehebî; imâm, müftü, hüccet, sâhibü's sünne olarak değerlendirirken, İbn Hacer; fakîh ve sika bir râvi olduğunu dile getirmektedir. İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, *Târîhu esmâi'l-sikât*, thk.Subhî Sâmerî, 1 c., 1.bs., Kuveyt, Dârü's-Selefiyye, 1984/1404.I, 162; Halîlî, *el-İrşâd*, I, 286; İbn Abdülber, *Risâletü fi tesmiyetü'l fukahâi'l-emsâr*, I, 33; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 440; Safedî, *el-Vâfi*, XVIII, 316; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 613.

¹⁷⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 310.

¹⁷⁷ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 613.

¹⁷⁸ Tam adı; Ebû Bekr Ahmed b. Kâmil b. Halef b. Şecere el-Bağdâdî'dir. 350/961 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir.

¹⁷⁹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 222; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 312; İbnü'l-Abdülhâdi, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 328; Ziriklî, *el-A'lâm*, IV, 22.

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 198.

İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344.

¹⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 198; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 440; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, I, 222; İbnü'l-Abdülhâdi, *Tabakâtü ulemâi'l-hadîs*, I, 328; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 312; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344.

olduğunu aktarmıştır.¹⁸² Yukarıda zikredildiği üzere onun kader, rü'yet meselelerini ele aldığı risâleleri de bulunmaktadır. Ayrıca er-Red alâ Cehmiyye risâlesinin Abdülazîm b. Hâris et-Tâî (v.?) tarafından rivayet edildiği ifade edilmiştir.¹⁸³

Abdülazîz b. Abdullah'ın siyasetle ilgisi hususunda kaynaklarda açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'den (v. 227/842) Abdülazîz b. Abdullah'ın vezirlik için uygun bir kimse olduğuyla ilgili nakilde bulunulmakla¹⁸⁴ birlikte onun herhangi bir siyasî görevde yer alıp almadığına dair bilgi mevcut değildir. Ancak ulaşılabilen rivayetlerden halifelerin, Abdülazîz b. Abdullah'a önem verdikleri görülmektedir. Nitekim Halife Mansûr haccedip döneceği zaman oğlu Mehdî'den istifade edebileceği birini istemesi üzerine Mehdî'nin akîl bir âlim olarak Abdülazîz b. Abdullah'ı çağırması,¹⁸⁵ halifelerin yol gösterici olarak kendisine başvurdukları bir âlim olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Halife Mehdî'nin diğer âlimlerle beraber onu Bağdat'a çağırdığı ve çeşitli vesilelerle ödüllendirdiği de aktarılmaktadır.¹⁸⁶ Bir rivayete göre Halife Mehdî, Abdülazîz b. Abdullah'a “*Medineli fukaha ashâbından ayrılırken onlara ne söyledin?*” diye sormuş, Abdülazîz b. Abdullah da bu soruya bir şiirle cevap vermiştir. Bundan hoşnut olan halife de on bin dinar ile onu ödüllendirmiş ve Abdülazîz b. Abdullah bu ödülle Medine'ye dönmüştür.¹⁸⁷ Yine Halife Mehdî'nin haccettiği zaman ulemâdan bir grubun onun huzuruna geldiği, onlardan şiir okunmasını istediği ve Abdülazîz b. Abdullah'ın da “*İnsanlar için ay gökyüzünde görünür, sense bizim için yeryüzündeki mehtapsın*” dizelerini serdetmesi

¹⁸² İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86.

¹⁸³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, VI, 53.

¹⁸⁴ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 440; Safedî, **el-Vâfi bi'l-vefeyât**, XVIII, 316; Zehebî, **Tezkiratü'l-huffâz**, I, 223; Zehebî, **el-Kâşif**, I, 656; İbnü'l-Abdülhâdi, **Tabakâtü ulemâi'l-hadîs**, I, 328; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344.

¹⁸⁵ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VII, 311; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, VIII, 275.

¹⁸⁶ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 274.

¹⁸⁷ Bu rivayet Abdülazîz b. Abdullah'ın oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn'dan aktarılması yönüyle de önemlidir. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 196,197; Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer, **Rebî'u'l-ebrâr nusûsu'l-ahbâr**, thk: Abdülemîr Mühennâ, 5 c., 1. bs, Beyrût, Müesseseti'l- A'lemî li'l Matbûât, 1992. III, 18. İbn Asâkir bu ödülü bir rivayete göre Abdülazîz b. Abdullah'ın başka bir rivayete göre ise oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz'in cömertçe kullandıklarını nakletmiştir. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LIII, 434,435. İbn Ebû Hayseme'nin aktardığı bir diğer rivayetteyse Halife Mehdî'nin Mâlik b. Enes, Abdülazîz b. Ebî Seleme ve İbn Ebî Zî'b'i yanına çağırdığı, Mâlik b. Enes'in hastalığını mazeret göstererek gitmediği ancak diğer iki âlimin gittiği nakledilmektedir. Bu ziyaretten sonra Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme vefat etmeden önce halifenin ona dört bin dinâr ulaştırdığı ifade edilmektedir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 284.

üzerine onu ödüllendirdiği de kaynaklarda zikredilen bilgiler arasındadır.¹⁸⁸ Bu rivayetlerden hareketle Abdülazîz b. Abdullah'ın da döneminin halifeleriyle arasının iyi olduğu dile getirilebilir.

Abdülazîz b. Abdullah'ın ahlâkî özelliğine dair şunlar söylenebilir: Mâlik b. Enes'ten kendisi, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân ve Abdülazîz b. Abdullah'ın beraber Abdullah b. Yezîd b. Hürmüz'ün yanına gelerek konuştuklarına dair aktarılan rivayetten hareketle Abdülazîz b. Abdullah'ın takvâ ehli, âlim kimselerle beraber bulunduğu söylenebilir.¹⁸⁹ Abdülazîz b. Abdullah ile ilgili aktarılan başka bir rivayete göre; Süleyman b. Dâvûd el-Havlânî'nin (v.?),¹⁹⁰ Abde b. Ebî Lübâbe el-Esedî'yi (v. 127/744)¹⁹¹ ensârın¹⁹² fakirlerine dağıtması için yüz elli dirhemle Dımaşk'tan Medine' ye göndermesi üzerine, Abde'nin paraların dağıtılabileceği fakirleri sormak için Abdülazîz b. Abdullah'ın yanına geldiği aktarılmıştır.¹⁹³ Bu rivayet Abdülazîz b. Abdullah'ın hem toplumda itimad edilen bir âlim olarak kabul edildiğini hem de onun yaşadığı toplumdaki insanlardan haberdar olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Abdülazîz b. Abdullah'ın da amcası ve kuzenleri gibi müzik dinlemeyi sevdiği, ud çalınmasına izin verdiği nakledilmektedir.¹⁹⁴

Abdülazîz b. Abdullah'ın; Halife Mehdî döneminde 164/780 senesinde Bağdat'ta vefat ettiği, Halife Mehdî'nin onun cenaze namazını kıldırıldığı ve mekâbir-i Kureys'e¹⁹⁵

¹⁸⁸ Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebû'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu, **Mir'atü'z-zaman fî tarîhi'l-a'yan**, thk: Enver Tâlib, Ammâr Reyhâvî, 23 c., 1. bs., Beyrut, Risâletü'l-Â'lemiyye, 2013. XIII, 394. Abdülmelik b. Abdülazîz'den bu rivayetin bir benzeri daha aktarılmaktadır. Rivayete göre, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme ve ashâbı ayrıca Muğîre b. Abdurrahmân el-Mahzûmî, Ebû Sâib, Osmânî ve Ahvas'ın kız kardeşinin oğlu da halife Mehdî'nin huzuruna çıkmışlar ve halifenin talebi üzerine her biri bir şiir okumuştur. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, III, 388,389; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LIII, 433.

¹⁸⁹ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 685.

¹⁹⁰ Tam adı; Süleymân b. Dâvûd el-Havlânî ed-Dımaşkî'dir. Ebû Hâtim "Lâ be'se bih" bir râvi olduğunu ifade etmektedir. İbn Hacer onun yedinci tabakadan yani etbâu't-tâbiînin büyüklerinden olduğunu ifade etmiş ve "sadûk" bir râvi olarak kaydetmiştir. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, IV, 110; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXII, 314; Zehebî, **el-Kâşif**, I, 459; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IV, 189; **Takrîbü't-Tehzîb**, 251.

¹⁹¹ Ebû'l Kâsım Abde b. Ebî Lübâbe el-Esedî'nin, Kureys'in mevlası olduğu, ehl-i Kufe'den olmakla birlikte Dımaşk'ta ikamet ettiği nakledilmektedir. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXXVII, 381, 382.

¹⁹² Başka bir rivayette "Emsârın fakirleri" şeklinde gelmektedir. Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 587.

¹⁹³ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 587; Ebû Zûr'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dımaşkî, **Târîhu Ebû Zûr'a**, thk. Halil Mansûr, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417. 244; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXXVII, 388; XLV, 195.

¹⁹⁴ Halîlî, **el-İrşâd**, I, 310.

¹⁹⁵ Kasabatî'l Kâzimiyye de denildiği ifade edilmektedir. Safaeddîn el-Bendenîcî, Ebû'l-Hüda Safaeddîn İsa b. Celaeddîn Mûsâ b. Cafer el-Bendenîcî, **Câmiü'l envâr fî menâkıbi'l ahyâr**, thk. Üsâme Nasır Nakşibendî, Mehdi Abdülhüseyn en-Necm, 1 c., 1. bs., Beyrut, ed-Dârü'l-Arabiyye l'li Mevsûât, 2002. 517.

defnedildiği nakledilmektedir.¹⁹⁶ İbn Sa'd ve İbn Kuteybe (v. 276/889) de Abdülazîz'in 164/780 yılında vefat ettiğini aktarmaktadırlar.¹⁹⁷ Bununla birlikte onun ne zaman vefat ettiğine dair farklı nakillerde bulunmaktadır. İbn Kunfüz (v. 810/1407) ve Sehâvî 160/776 senesinde vefat ettiğini zikrederken,¹⁹⁸ İbn Hibbân 166/782 senesinde vefat ettiğini belirtmektedir.¹⁹⁹ Nitekim İbnü'l-Kayserânî de Abdülazîz'in 166/782 yılında vefat ettiğini belirten âlimlerden olmakla birlikte Vâkıdî'nin (v. 207/823) zikrettiği 164/780 senesini sahih bulduğunu dile getirmektedir.²⁰⁰ Yine Zehebî ve İbn Hacer de Abdülazîz'in 164/780 senesinde vefat ettiğine dair nakilleri daha isabetli bulmuşlardır.²⁰¹

(1). Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme

Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin çocuklarından biri olan Abdülmelik'in tam adı; Ebû Mervân Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn²⁰² el-Kuraşî et-Teymî el-Medenî'dir.²⁰³ Künyesinin ittifakla "Ebû Mervân" olduğu belirtilmiştir.²⁰⁴ Kaynaklarda ise genellikle "İbnü'l-Mâcişûn" olarak anılmıştır.²⁰⁵ Ayrıca âlimlerden bir kısmı İbnü'l-Mâcişûn'un bir hastalık sebebiyle²⁰⁶ âmâ olduğunu

¹⁹⁶ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, VI, 377; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XVIII, 316; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 197; Cemmâilî, *el-Kemâl*, VII, 80; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 157; Hüseyinî, *Kitâbü't-tezkire*, II, 1048; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 656; Süyûtî, *Tabakâtü'l-huffâz*, I, 101.

¹⁹⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 485; VII, 234; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, 462.

¹⁹⁸ İbn Kunfüz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Ali b. Hatîb, *Kitâbü'l vefeyât*, thk: Âdil Nüveyhid, 1 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l İkâmeti'l-Cedîd, 1983/1403. I, 135; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 440 (İbrahim b. Ali Bağdat); Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 29.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VII, 111; Meşâhiru ulemâi'l-emsâr, 170; Şirâzî, *Tabakâtü'l fukahâ*, I, 52.

²⁰⁰ Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 341.

²⁰¹ Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, IV, 440; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 357.

²⁰² Buhârî, nispet yâ'sı ile el-Mâcişûnî şeklinde kaydetmektedir. Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 424.

²⁰³ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 506; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 424; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 796; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 224; İbn Abdülber, *Risâletü fî tesmiyeti fukahâi'l-emsâr*, 34; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,136; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 358; Zehebî, *el-Muktenâ*, II, 274; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, VIII, 325.

²⁰⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 506; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, V, 424; Müslim, *el-Künâ ve'l-esmâ*, II, 796; Dûlâbî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, I, 224; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,136; Aynî, *Keşfü'l kına*, I, 209.

²⁰⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,136; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 359; Hazrecî, *Hulasâtu Tezhîb*, 244. İbnü'l-Mâcişûn tabirinin ailenin diğer üyeleri için kullanıldığı ifade edilmekle birlikte ekseriyetle Abdülmelik b. Abdülazîz şahsında kullanıldığı ve onunla meşhur olduğu görülmektedir. Aynî, *Megâni'l ahyâr*, III, 357.

²⁰⁶ ضرير: Darîr teriminin; gözün (görme duyusunda meydana gelen) azalma anlamına geldiği nakledilmektedir. Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü'l-lüga*, thk: Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, 15 c., Kâhire, Dârü'l-Misriyye, 1964. XI, 458. Mahmut Memiş, "Hadis İlminde Görme Engelli Râviler ve Rivayet Ehliyetlerinin Değeri", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta, 2019. s.12. Ayrıca Kâdî İyâz'ın; gözlerinin tedavisi için Irak'a gitmesini tavsiye edenlerin bulunduğu da

naklederken²⁰⁷ bir kısmı da kesin bir tarih belirtmemekle birlikte ömrünün sonlarına doğru âmâ olduğunu kaydetmektedirler.²⁰⁸ Onun esmer olup güzel bir yüze sahip olduğu ifade edilmiştir.²⁰⁹

Mâcişûn ailesinin dördüncü kuşak üyeleri arasında olan İbnü'l-Mâcişûn'un aile içerisindeki bağlarını şu şekilde sıralamak mümkündür: İbnü'l Mâcişûn; Bintü'l-Mâcişûn b. Ebî Seleme²¹⁰ ve Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin oğlu,²¹¹ Yûsuf b. Abdülazîz b. Abdullah'ın kardeşi,²¹² baba tarafından Abdullah b. Ebî Seleme'nin, anne tarafından Yakûb b. Ebî Seleme'nin torunu, Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin ise yeğenidir.²¹³

İbnü'l-Mâcişûn'un ne zaman doğduğuna dair net bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak İbnü'l-Mâcişûn'un altmış yıla yakın bir ömür sürerek 212/827 senesinde vefat ettiğine dair gelen bilgiler üzerinden²¹⁴ hicrî 150'li yıllarda doğmuş olabileceği söylenebilir.²¹⁵ Zira İbn Hacer de onu dokuzuncu tabakada yani Şâfiî, Yezîd b. Hârûn (v. 206/821) gibi etbâu't-tâbiînün küçükleri arasında zikretmektedir.²¹⁶ İbnü'l-Mâcişûn da ailenin diğer üyelerinde olduğu gibi Medine'de doğduğu ifade edilebilir.

Medineli âlimler arasında sayılan İbnü'l-Mâcişûn'un ilim tahsiline ne zaman başladığına dair açık verilere ulaşılamamakla beraber ilimle mamûr bir ailenin üyesi

naklettiği rivayetten hareketle Abdülmelik b. Abdülazîz'in gözlerindeki hastalığın kalıcı olmayıp tedavi edilebilir bir durumda olduğu anlaşılmaktadır. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137.

²⁰⁷ Buhârî, *et-Târîhü'l-kebir*, V, 424.

²⁰⁸ İbn Abdülber, *el-İntikâ fî fezâilî's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ Mâlik*, Ebî Hanîfe ve's-Şâfiî, 1 c., Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1350. 57; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 166; Safedî, Salâhuddîn Halîl b. Aybek: *Nektü'l-Himyân fî nüketi'l-umyân*, nşr. Ahmed Zeki Bek, 1 c., Kahire, el-Matbaatü'l-Cemaliyye, 1911/1329. I, 197; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 382.

²⁰⁹ Velîd b. Bekir el-Gamrî es-Sarakustî, *et-Tesmiye ve'l-hikâyât an nûzerâi Mâlik ve ashâbihi ve ashâbi ashâbihi*, thk.Rıdvan b. Sâlih el-Harî, 1c., 1.bs., Rabat, er-Râbiatü'l-Muhammediye li'l-Ulemâ Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâü't-Türâs, ts., 92.

²¹⁰ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 231.

²¹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 359; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 407; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 85.

²¹² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,137.

²¹³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 359; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 407; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 85.

²¹⁴ Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, II, 300; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 58; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 382; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX,120; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 361; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 408.

²¹⁵ Süleyman Vakîk el-İdrisî, İbnü'l-Mâcişûn'un h.143-149 yılları arasında doğmuş olabileceğini ifade etmektedir. Süleyman Vakîk el-İdrisî, *“İhtiyarâti'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn fî İbâdât:Ceman ve Dirâsete”* Yüksek Lisans Tezi, Câmiâtü'l-İslâmiyye, Medine, 2016. s.21.

²¹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 364.

olması,²¹⁷ ayrıca genç yaşında hadis tahdis ettiğini belirtmesi²¹⁸ hasebiyle ilimle iştigal etmeye çok erken dönemlerde başladığı ifade edilebilir. İbnü'l-Mâcişûn'un çocukken dik başlı bir mizaca sahip olmasından endişelenen babasının onu öncelikli olarak dayılarının kabilesi Kelb kabilesine gönderdiği²¹⁹ ve orada dil eğitimi aldığı nakledilmekte²²⁰ ve Arap dilini iyi bilen, fasih bir râvi olduğu zikredilmektedir.²²¹ İbnü'l-Mâcişûn, genç yaşta Münzir b. Abdullah b. el-Hizâmî'ye (v. 181/797)²²² hadis tahdis etmek için geldiği zaman, dilinin fasihliği Münzir b. Abdullah'ın dikkatini celbetmiş, İbnü'l-Mâcişûn'a kim olduğunu sormuş o da kendisini tanıtmıştır. Bunun üzerine Münzir b. Abdullah "*Suyunu ve ayakkabını yanına al ve ilim talep et*"²²³ diyerek bu birikimini ilmî alanda kullanmasını arzu etmiştir. Yine İbnü'l-Mâcişûn'un dilinin fasihliğine işaret eden diğer bir örnek ise Şâfiî (v. 204/820) ile yaptıkları müzakerelerdir. Rivayette, İbnü'l-Mâcişûn ve Şâfiî'nin müzakerelerde bulundukları zaman dillerinin fasih (ve belîğ) olması sebebiyle dinleyenlerin onların söylediklerini anlamadıkları ifade edilmiştir.²²⁴ İbnü'l-Mâcişûn'un öğrencilerinden Ahmed b. Muazzel (v. 240/854)²²⁵ ise "*Her ne zaman Abdülmelik b. Abdülazîz'in lisânının sükût*

²¹⁷Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III,137; İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 6.

²¹⁸ Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII, 326.

²¹⁹ Velîd b. Bekir el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 92.

²²⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166. İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 6.

²²¹ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138; İbn Abdülber, **el-İntikâ**, 58 ; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 408.

²²² İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, X, 306. Münzir b. Abdullah'ın Halife Mehdî zamanında (158-169/ 775-785) Bağdât'a geldiği ve bir süre burada ikamet ettiği ifade edilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XV, 326. Hasan Buklîl, İbnü'l-Mâcişûn'un Irak'a rihle yaptığı zaman Münzir b. Abdullah ile karşılaştığını dile getirmektedir. Hasan Buklîl, "*İbnü'l-Mâcişûn Abdülmelik b. Abdülazîz b. Ebî Seleme*", **Mecelletü'l-İslâh**, X, 53, 2016. s.38.

²²³ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138.

²²⁴Rivayetin devamında bu özelliğin Şâfiî'nin çölde Hüzeyl kabilesinden ve İbnü'l Mâcişûn'un da çölde dayılarının kabilesi olan Kelb kabilesinden eğitim almalarından kaynaklandığı ifade edilmiştir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166. İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 6. Ebû Yezîd el-Medenî'den aktarılan bir rivayette Ebû Yezîd; bir gün İbnü'l-Mâcişûn'un meclisine geldiğinde Şâfiî'nin, İbnü'l-Mâcişûn'un yanına gelerek ona sorular sorduğunu ifade etmiştir. Başka bir rivayette ise Şâfiî'nin, İbnü'l-Mâcişûn'a hitaben "*Ey Ebû Mervân! Biz bir el gibiyiz*" dediği anlatılmıştır. Zikredilen rivayette Şâfiî muhtemelen aralarındaki denkliği dile getirmek istemiş olmalıdır. Velîd b. Bekr el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 93. Şâfiî ve İbnü'l-Mâcişûn hakkındaki diğer menâkıb rivayetleri için bkz: Beyhakî, **Menâkıbü's-Şâfiî**, thk. Seyyid Ahmed Sakar, 2 c., 1.bs., Kahire, Mektebetü Dârü'l-Türâs, 1980/1390. I, 208; II, 343.

²²⁵ İbnü'l-Mâcişûn'un öğrencilerindendir. Tam adı; Ebû Fazl Ahmed b. Muazzel b. Ğaylân b. Hakem el-Abdî, el-Basrî'dir. Kûfe asıllı olduğu nakledilmektedir. Muazzel ismi bazı kaynaklarda "dal" harfi ile "Muaddel" olarak verilmektedir. Ancak Kâdî İyâz, doğru olan zabtın "Muazzel" olduğunu nakletmektedir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 15; IV, 5; Kâsım Ali Sa'd, **Cemheretü terâcimi'l fukahâi'l-Malikiyye**, 3 c., 1. bs., Dübey (Dubai), Dârü'l-Buhus li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve İhyai't-Türâs, 2002/1423. I, 282. 240/854 senesinde vefat ettiği aktarılmaktadır. İbnü'l-İmâd, **Şezeratü'z-zeheb**, III,184.

topraklarıyla örtüldüğünü hatırlasam dünya gözümde küçülür."²²⁶ ifadeleriyle hocasının lisânına olan hayranlığını dile getirmektedir.

İbnü'l-Mâcişûn'un başta babası Abdülazîz b. Abdullah ve dayısı Yûsuf b. Yakûb olmak üzere Mâlik b. Enes, Müslim b. Hâlid ez-Zencî (v. 179/795) ve Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdi (v. 187/803)²²⁷ gibi âlimlerden ders aldığı ifade edilmektedir.²²⁸ Ancak Ahmed b. Hanbel'in öğrencisi Esrem'in (v. 261/874), "Abdûlmelik b. el-Mâcişûn senedde şöyle şöyle söylüyor?" şeklindeki sorusunu Ahmed b. Hanbel'in; "*Abdûlmelik kim ki!, Abdûlmelik ilim ehlinde mi!, Kim Abdûlmelik'ten hadis almış ki!*" sözleriyle cevaplama İbnü'l-Mâcişûn'un hadis ilminde yetkin kabul edilmediğini göstermektedir.²²⁹ Kaynaklarda onun rihlelere çıktığı da ifade edilmiştir. Öğrencilerinin Irak'tan dönen İbnü'l-Mâcişûn'a oraların nasıl olduğunu sormalarına bakılırsa onun -muhtemelen- ilmî gayelerle Irak'a rihle yaptığı anlaşılmaktadır.²³⁰ İbnü'l-Mâcişûn'un 176/792 senesinde Halife Hârûnürreşîd'in (v. 193/809) Basra'ya giderken yanında bulunanlar arasında sayılması onun Basra'ya gittiğini de göstermektedir.²³¹ İbnü'l-Mâcişûn'un Yahyâ b. Eksem (v. 242/857)²³²

²²⁶ Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ**, I, 153; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166.

²²⁷ Tam adının; Ebû Muhammed Abdülazîz b. Muhammed b. Ubeyd ed-Derâverdi olduğu ifade edilmektedir. İsfahan asıllı olmakla beraber Medine'de doğup büyüdüğü zikredilmekte, Medine'nin muhaddis ve tanınmış fakihlerinden biri olduğu aktarılmaktadır. Hakkında sikâ değerlendirmesi yapılmakla beraber rivayetlerinin hasen olduğunu söyleyen âlimlerin de bulunduğu belirtilmektedir. Ayrıca hafızasının zayıf olması sebebiyle ezberinden yaptığı hadis rivayetlerinde yanlışlığa düştüğü kaydedilmektedir. Ali Toksarı, "Derâverdi", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994. IX, 162.

²²⁸ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 359; Hacı Mehmet Günay, "İbnü'l-Mâcişûn", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000. XXI, 122-123.

²²⁹ Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî: **Su'âlâtu Ebi Bekr el-Esrem li'l-İmâmi'l-Kebîr Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dîl ve ileli'l-hadis**, thk: Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1 c., 1. bs., Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2007. 55; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII, 325.

²³⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 144; Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII, 326.

²³¹ Halife b. Hayyât, **et-Târîh**, I, 449. Söz konusu nakilde isim "Mâcişûn" olarak mutlak şekilde zikredilmiştir. Ancak Halife Hârûnürreşîd ve İbnü'l-Mâcişûn'un başka nakillerde bir arada anılmaları halifeyle birlikte Basra'ya giden ismin o olduğunu düşündürmektedir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 357.

²³² Tam adı; Ebû Muhammed Yahyâ b. Eksem b. Muhammed b. Katn et-Temîmî el-Esedî el-Mervezî'dir. İmâm Ebû Hanîfe daha sonra onun talebesi Züfer ve Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'den fıkıh eğitimi, Abdullah b. Mübarek, Abdülazîz b. Ebî Hâzim, Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdi, Süfyan b. Uyeyn ve Yahyâ b. Saîd el-Kattân gibi âlimlerden hadis rivayet ettiği nakledilmektedir. Onun fıkıh, hadis, kelâm ve nahiv gibi ilimlerle ilgilenen çok yönlü bir âlim olduğu ifade edilmektedir. Kendisinin kâdılık, kâdılıkudâtılık ve vezirlik makamlarında bulunduğu belirtilmektedir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 180. Şükrü Özen, "Yahyâ b. Eksem", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013. XLIII, 249-251.

ile ehl-i Medine ve ehl-i Irak'ın görüşlerini münazara etmeleri²³³ onun bu rihle ya da rihleler esnasında Iraklıların fikir ve düşüncelerini öğrendiğini göstermektedir.

İbnü'l-Mâcişûn döneminin önemli fıkıh âlimleri arasında yer almış ve fakih-müftü şeklinde tanınmıştır. O, fıkıh eğitimini Abdülazîz b. Ebî Hâzim,²³⁴ Muhammed b. Dînâr (v. 182/798),²³⁵ Muğîre b. Abdurrahmân el-Mahzûmî²³⁶ ve Osman b. İsa b. Kinâne (v. 186/802)²³⁷ gibi âlimlerden almıştır.²³⁸ Bunun yanında İbnü'l-Mâcişûn, babası Abdülazîz b. Abdullah'tan da fıkıh eğitimi almış ve bu alanda ondan istifade etmiştir.²³⁹ Babasının döneminin önde gelen fakih ve müftüleri arasında yer alan ve fetva işlerini yürüten bir âlim olarak tanınması ve İbnü'l-Mâcişûn'un bu vasıfları taşımaya devam ettiğinin görülmesi üzerine baba ile oğul arasındaki ilmî tevarüs İbnü'l-Mâcişûn'un "*Fakih ibnû'l-fakih*"²⁴⁰ şeklinde nitelenmesiyle belirtilmiştir. Nitekim İbnü'l-Mâcişûn'un babası Irak'a gitmeden önce İbnü'l-Mâcişûn'un babasının görüşlerini benimsediği ve babasının görüşlerini Mâlik b. Enes'e tercih ettiği dile getirilmiştir.²⁴¹ İbnü'l-Mâcişûn'un babasının Irak'a gitmesinin ardından onun ilim talebinden uzaklaştığı ve oyuna yöneldiği ifade edilmiştir. İbnü'l-Mâcişûn'un bu zaman aralığında bir gün Mâlik b. Enes'in yanına gittiği fikhî bir mesele üzerine tartıştıkları sırada Mâlik b. Enes'in, İbnü'l-Mâcişûn'a "Dârü Kudâme'yi bilir misin?"²⁴² demesi üzerine, İbnü'l-Mâcişûn'un elbisesini toplayıp utanarak kalkıp oradan ayrıldığı ve beş yıl boyunca bu kelimedden dolayı uzak kaldığı nakledilmiştir. İbnü'l-Mâcişûn'a Irak'tan babasının ölüm haberinin gelmesinin ardından Mâlik b. Enes'in yanına gittiği onun geldiğini gören Mâlik b. Enes'in ise İbnü'l-Mâcişûn'a yer açılmasını istediği ve

²³³ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 142.

²³⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 12.

²³⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 18.

²³⁶ Tam adı; Muğîre b. Abdurrahmân b. Hâris b. Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebia el-Mahzûmî'dir. Mâlik b. Enes'ten sonraki Medine ehli fakihleri arasında sayılmaktadır. Abdûlmelik b. el-Mâcişûn'un; babası ve Mâlik'ten sonra fetvaları verenlerin Muğîre ve Muhammed b. İbrahim b. Dînâr olduğunu söylediği nakledilmektedir. Vefat yılı 186/802 olarak verilmektedir. Ebû Zûr'a'nın "lâ be'se bih" olarak değerlendirdiği nakledilmektedir. İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 53; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 8.

²³⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 22.

²³⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137; Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, I, 153.

²³⁹ Mizzi, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 359; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 407.

²⁴⁰ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 57; İbn Ferhûn, *Dîbâcu'l-müzeheb*, II, 6.

²⁴¹ Velîd b. Bekir el-Gamrî, *et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât*, 94; Süleyman Vâkik el-İdrîsî, "*el-İhtiyârâtü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn fî'l-İbâdât: Ceman ve Dirâsât*", Yüksek Lisans Tezi, Câmîâtü'l-İslâmiyye, Medine, 2016. s.24, 25.

²⁴² Dârü'l-Kudâme'nin kumar oynayanların toplandığı bir mekan olduğu ifade edilmiştir. Velîd b. Bekir el-Gamrî, *et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât*, 95.

İbnü'l-Mâcişûn'un Mâlik b. Enes'in sağ yanına oturduğu aktarılmıştır.²⁴³ Bu olaydan sonra İbnü'l-Mâcişûn'un, Mâlik b. Enes'in görüşlerini benimsediği hatta bir çok meselede Mâlik b. Enes'in görüşlerini babasının görüşlerine tercih ettiği ifade edilmiştir.²⁴⁴ İbnü'l-Mâcişûn'un en fazla istifade ettiği hocasının Mâlik b. Enes olduğu söylenebilir.²⁴⁵ Nitekim İbnü'l-Mâcişûn'un kaynaklarda “*Ashâbü Mâlik*”²⁴⁶, “*Sâhibü Mâlik*”²⁴⁷ şeklinde kaydedilmesi hem üzerinde en fazla etkisi bulunan hocasının Mâlik b. Enes olduğunu hem de Mâlik b. Enes'in önde gelen talebeleri arasında yer aldığını göstermektedir. Zira Mâlik b. Enes'in İbnü'l-Mâcişûn'dan ehl-i Irak ile münazara etmesini istediği nakledilmektedir.²⁴⁸ Mâlik b. Enes'ten sonra kendisi de Mâlikî mezhebinin önemli imamları arasında sayılmaktadır. İbnü'l-Mâcişûn'un öğrencilerinden biri olan Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'nin de (v. 238/853),²⁴⁹ İbnü'l-Mâcişûn'u anlayış kabiliyeti noktasında Mâlik'in ashâbından birçok kimseye üstün tuttuğu ve ondan övgüyle bahsettiği nakledilmektedir.²⁵⁰ Hatta İbnü'l-Mâcişûn'un “*Küçük Mâlik*” diye isimlendirildiği zikredilmektedir.²⁵¹ Kendisi bazı konularda Mâlik b. Enes'e muhalefet etse de Mâlikilik mezhebinin Medine ekolünün önde gelen temsilcilerinden biri kabul edilmiştir.²⁵² Sağlam bir eğitim sürecinin sonucunda İbnü'l-Mâcişûn'un döneminin fakih ve müftü bir âlimi olarak tanındığı ifade edilmektedir.²⁵³ İbnü'l-Mâcişûn'un fıkıh ve hadis ilimleri yanında kelâm ilmiyle de ilgilendiği görülmüştür.²⁵⁴

²⁴³ Rivayetin devamında Mâlik b. Enes'in, İbnü'l-Mâcişûn'a razı olup olmadığını sorduğu ve İbnü'l-Mâcişûn'un razı olduğunu ifade ettiği nakledilmektedir. Velîd b. Bekir el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 94, 95. Süleyman Vakîk el-İdrîsî, “**İhtiyarâtü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn fî İbâdât:Ceman ve Dirâsete**”, s.24, 25.

²⁴⁴ Velîd b. Bekir el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 95. İbnü'l-Mâcişûn'un Irak ekolünden etkilenen babasının görüşleriyle Hicâz ekolünün başı Mâlik b. Enes'in görüşlerini cem ettiği ifade edilmektedir. Süleyman Vakîk el-İdrîsî, “**İhtiyarâtü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn**”, s.26.

²⁴⁵ Şîrâzî, **Tabakâtü'l-fukahâ**, I, 153; İbn Hallikân, **Vefeyâtü'l-a'yân**, III, 166; Kâsım Ali Sad, **Cemheretü terâcimi'l fukahâi'l-Malikiyye**, II,791.

²⁴⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 506.

²⁴⁷ Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII, 325; Sehâvî, **et-Tuhfetü'l-latîfe**, III, 85; İbnü'l İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, III, 58.

²⁴⁸ Velîd b. Bekir el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 95.

²⁴⁹ Tam adı; Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Süleymân es-Sülemî'dir.

²⁵⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 138; İbn Ferhûn, **Dîbâcû'l-müzheb**, II, 6.

²⁵¹ Velîd b. Bekir el-Gamrî, **et-Tesmiyetü ve'l-hikâyât**, 95.

²⁵² Medine ekolünün hadis ve âsâra daha fazla önem atfettiği belirtilmektedir. Çavuşoğlu, **Irak Mâlikî Ekolü**, s.27-30.

²⁵³ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 365; Mizzî, **Tehzîbü'l Kemâl**, XVIII, 360.

²⁵⁴ Abdullah b. Ahmed, **es-Sünne**, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, 2 c., 1. bs., Demmâm, Dâru İbn Kayyim, 1986/1406. I, 173; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 141.

İbnü'l-Mâcişûn'un Mescid-i Nebevî'de bir meclisi bulunduğu²⁵⁵ ve ilmî birikiminden birçok öğrencisinin istifade ettiği söylenebilir. Onlar hocalarının ilmî yetkinliğinden övgüyle bahsetmişlerdir. Örneğin; Abdülmelik b. Habîb, hocası İbnü'l-Mâcişûn'un Mâlik b. Enes'in ashâbı içinde diğerlerine nazaran kavrayışının daha mükemmel olduğunu belirtmiştir.²⁵⁶ Bir diğer öğrencisi Sahnûn ise kitaplarını arz etmek için onun yanına gitmeyi ve hocasının onayladıklarını kabul, reddettiklerini ise kitaptan çıkarmak istediğini dile getirmiştir.²⁵⁷ Yine Sahnûn'un bazı hususları İbnü'l-Mâcişûn'a sormaya devam etmesi onun görüşlerine sürekli başvurma ihtiyacı hissettiğini göstermektedir.²⁵⁸ İbnü'l-Mâcişûn'un fikhî görüş ve tercihlerinin meşhur öğrencileri Abdülmelik b. Habîb ile Endülüs'e, Sahnûn ile Kayrevan'a, Ahmed b. Muâzzel ile Basra'ya ulaştığı belirtilmiştir.²⁵⁹ Yine İbnü'l-Mâcişûn'un Şâfiî'nin arkadaşı olup onunla müzakere yaptığının dile getirilmesi fıkıh alanındaki yetkinliğinin bir diğer kanıtıdır.²⁶⁰

Kaynaklarda İbnü'l-Mâcişûn'un bazı eserlerinden bahsedilmektedir. Onun *Kitâb-u Kebîr fî fikh*" adında bir eseri olduğu zikredilmektedir.²⁶¹ Ayrıca "*Kitâbü's-semâât*" adlı eserinin bulunduğu²⁶² bunun yanında fıkıh alanında bir kitabı daha olduğu belirtilmektedir.²⁶³ Ayrıca İbnü'l-Mâcişûn'un halku'l-Kur'ân ve istitâat konularına dair

²⁵⁵ İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, XVII, 12.

²⁵⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 138.

²⁵⁷ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 138.

²⁵⁸ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 141.

²⁵⁹ Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s.27.

²⁶⁰ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 364; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 138.

²⁶¹ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, I, 248; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin*, 2 c., İstanbul, 1951. I, 623; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, II, 318.

²⁶² Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 140. İmâm Mâlik'in fıkha dair görüşlerini bir araya getiren derleme bir eser olduğu belirtilmektedir. Çavuşoğlu, *Irak Mâlikî Ekolü*, s.28. Ayrıca Hasan Buklîl, İbnü'l-Mâcişûn'un kitaplarının semâna dair İbn Abdülber'den aktardığı şu silsileye yer vermektedir: "*Abdullah b. Hamûd İbnü'l-Hufne* (v. 357) → *İsâ b. Miskîn* (v. 295) → *İbnü'l-Mevvâz* → *İbnü'l-Mâcişûn*" İbn Abdülber, *Tertîbü'l-medârik*, VI, 53; Hasan Buklîl, "*İbnü'l-Mâcişûn*" s.41.

²⁶³ Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hedîyyetü'l-ârifin*, I, 623; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l müellifin*, VI, 184. Bu eserini Yahyâ b. Hammâd es-Sicilmâsî'nin rivayet ettiği nakledilmekte ve Yahyâ b. Hammâd'ın Kayrevan'a İbnü'l-Mâcişûn'un fikhî anlayışını getiren ilk kimse olduğu zikredilmektedir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 97. Ayrıca Yahyâ b. Hammâd ismi râvinin biyografisinin verildiği kısımda "Hammâd b. Yahyâ es-Sicilmâsî" şeklinde zabt edilmiştir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 97. Kâsım Ali Sad, *Cemheretü terâcim-i fukahâ-i'l-Mâlikîyye*, II, 791 (Yahyâ b. Hammâd şeklinde nakledilmiştir). Ayrıca Mâlikî literatüründe Abdülmelik el-Mâcişûn'a nispet edilen bir "Dîvân" dan bahsedilmektedir. İbn Rüşd, *el-Beyân ve't-tahsîl*, II, 214; III, 387; IV, 83; V, 175; XV, 178. Ancak eserin mahiyetine dair yeterli veriye ulaşılamamıştır. Söz konusu eserin Mâlikî mezhebinin teşekkül döneminde Mâlik b. Enes ve ona ait ilim halkasındaki fikhî görüşleri toplamak için tedvin edildiği söylenen "ümmühât" ve "devâvîn" türüne işaret ettiği düşünülmektedir. Ali Hakan Çavuşoğlu, "*el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, Ankara, 2020. XXXI, 469.

reddiyesi, iman ve kader konusunda risâlelerinin olduğu kaydedilmiştir.²⁶⁴ İbnü'l-Eksem'in, İbnü'l-Mâcişûn'dan 200 ya da 400 cilt kitap/mesele yazdığına dair nakil de²⁶⁵ onun çok sayıda kitap telif ettiğini göstermesi açısından önemlidir. Son olarak fıkha dair telif ettiği eserinin Yahyâ b. Hammâd es-Sicilmâsî (v.?) tarafından rivayet edildiği belirtilmektedir.²⁶⁶ İbnü'l-Mâcişûn'un *Muvatta'*ı nakleden meşhur râvilerden olmadığı ifade edilmekte ve Kâdî İyâz'ın da onu Muvatta' râvileri arasında saymadığı dile getirilmektedir. Fakat Zâhid el-Kevserî, İbn Tûlûn'un *el-Fihristü'l-evsât'ında* zikrettiği *el-Muvatta'* râvileri içerisinde İbnü'l-Mâcişûn'un da bulunduğunu belirtmektedir.²⁶⁷ Ayrıca İbnü'l-Mâcişûn'un babasının eserlerini özellikle Muvatta'ı naklettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.²⁶⁸

Yukarıda zikredilen reddiye ve risâleler İbnü'l-Mâcişûn'un, babası gibi kelâm alanına olan ilgisini göstermektedir. Özellikle kendisinin de içinde bulunduğu 2./8. ve 3./9. yüzyılın en önemli tartışma meselelerinden biri olan halku'l-Kur'ân konusundaki fikirleri dile getirilmektedir. Nitekim Ebû Mus'ab ez-Zührî (v. 242/856) İbnü'l-Mâcişûn'un "*Kur'ân mahlûk değildir*" görüşünde olduğunu belirtmektedir.²⁶⁹ Harûn b. Mûsâ el-Fervî'nin (v. 252/866)²⁷⁰ İbnü'l-Mâcişûn'un "*Kim Kur'ân mahlûk derse o kâfirdir*" dediği yine onun Bîşr el-Merîsî'yi (v. 218/833) bulursa onun boynunu vuracağını ifade ettiği nakledilmektedir.²⁷¹ İbnü'l-Mâcişûn'un "*Kur'ân'ın yaratılmış olması konusunda şüphe ederek sessiz kalan, onun mahlûk olduğunu söyleyen gibidir*" dediği zikredilmektedir.²⁷² Kaynaklarda temriz sîgasıyla

²⁶⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 140.

²⁶⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 140.

²⁶⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 140. Yahyâ b. Hammâd'ın Kayrevan'a İbnü'l Mâcişûn'un fikhî anlayışını getiren ilk kimse olduğu zikredilmektedir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 97. Ayrıca Yahya b. Hammâd ismi eserde râvinin biyografisinin anlatıldığı kısımda Hammâd b. Yahyâ es-Sicilmâsî şeklinde zabt edilmiştir. Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, IV, 97. Kâsım Ali Sad, *Cemheretü terâcim-i fukahâ-i'l-Mâlikiyye*, II, 791 (Yahya b. Hammâd şeklinde nakledilmiştir).

²⁶⁷ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makalâtü'l-Kevserî*, Kahire, Mektebetü'l-Tevfikîyye, t.s. 87; Mâlik b. Enes, *el-Muvatta' (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî nüshası)*, mâa' ta 'likü'l-Mümecced, thk. Takıyyuddîn en-Nedvî, 3 c., 1.bs., Bombay, Dârü's-Sünne ve's-Siyer, 1991/1412. I, 25; Çavuşoğlu, *Irak Mâliki Ekolü*, s.28.

²⁶⁸ Bu konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler Üçüncü bölümün "Aile Kanalıyla Yapılan Nakiller" başlığı altında ele alınacaktır.

²⁶⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 141.

²⁷⁰ Tam adı; Ebû Mûsâ Harûn b. Mûsâ b. Ebî Alkame el-Fervî el-Medenî'dir. Osman b. Affân ailesinin mevâlilerindendir. Harûn b. Mûsâ'nın nisbesi "el-Fervî" şeklinde zabt edilmiştir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 114. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, VI, 223. Sem'ânî, *el-Ensâb*, X, 202.

²⁷¹ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, I, 173. Neccâd, Ebû Bekr Ahmed b. Selmân, *er-Red alâ men yekûlû'l-Kur'ân mahlûk*, nşr. Rızâullah Muhammed İdris, 1 c., Kuveyt, Mektebetü's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, 1980/1400. 70.

²⁷² Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen, *Şerhu usûli i'tikâdi Ehl-i sünne ve'l-cemâ'a*, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-Gâmidî, 9 c., 8.bs., Riyad, Dârü'l-Taybe, 2003/1423. II, 357, 363.

da olsa İbnü'l-Mâcişûn'a nispet edilen “*Kur'ân'ın yarısı mahlûk diğer yarısı mahlûk değildir*” sözü ise oldukça ilginçtir.²⁷³ Çağdaş araştırmacılar İbnü'l-Mâcişûn'dan aktarılan bu görüşten hareketle muhtemelen onun Kur'ân'ın lafzen mahlûk manen gayr-ı mahlûk olduğunu ifade ettiğini, böylelikle sonraki dönemlerde kelâm-i nefsi ve kelâm-i lafzi kavramlarının nüvesinin oluşmasında Ebû Hanîfe ile birlikte İbnü'l-Mâcişûn'un da etkin olduğunu ileri sürmektedirler.²⁷⁴ Cehmî görüşlere sahip olduğuna dair ithamlar sebebiyle hocası Mâlik b. Enes tarafından kovulduğunu dile getiren rivayetler varsa da²⁷⁵ bu ithamların mahiyetine dair bir açıklama bulunmamaktadır. Bu bilgiler doğru kabul edilse bile Hârûn b. Mûsâ'nın 209/824 yılında İbnü'l-Mâcişûn'un bir grupla konuşurken “*قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ*” mahlûk mu eğer Bişr el-Merîsî'yi yakalarsam boynunu vururum” dediği alıntısına bakılırsa²⁷⁶ onun en son “*Kur'ân mahlûk değildir*” görüşünü benimsediği anlaşılmaktadır.

O dönemde tartışma konusu olan Kur'ân'ın müteşâbihleri meselesi içerisinde ele alınan istivâ konusunda ise İbnü'l-Mâcişûn'un hocası Mâlik b. Enes gibi “*İstivâ malûm keyfiyeti meçhuldür*” görüşünde olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁷ Görüldüğü üzere İbnü'l-Mâcişûn kelâmî meselelerde kendinden önceki neslin (selefin) yolunu takip etmiş ve ehl-i hadisin görüşlerine yakın durmuştur. Lâlekâî de (v. 418/1027) *Şerhu usûl-i i'tikâdî ehl-i sünne ve'l-cemâa'* eserinde içlerinde İbnü'l-Mâcişûn'un da bulunduğu Medine ehli ulemâsının isimlerini sıralayarak²⁷⁸ hepsinin Kur'ân'ın Allah'ın kelâmı olup mahlûk olmadığı, mahlûk diyen kimsenin kâfir olacağını ifade ettiklerini zikretmiştir.²⁷⁹ Öğrencisi Sahnûn'un İbnü'l-Mâcişûn'dan belde ehlinin ihtilâf ettiği halku'l-Kur'ân ve müteşâbih konusundaki görüşünü sorarak ondan bilgi istemesi üzerine hocasının “*Bu ümmetin başlangıcında geldiği ilk şekliyle yetinmek onların ihsânla ittibâ ettiği gibi ittibâ*

²⁷³ Eşârî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr, **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Mûsâllîn**, thk. Nuaym Zerzûr, 2 c., 1.bs., Mektebetü'l-Asriyye, 2005/1426. II, 422.

²⁷⁴ Sabri Yılmaz- Mehmet İlhan, “Cüveynî'ye göre Kelâmullah ve Kelâm-ı nefsi”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, C: IX, sy:1, 2011. s. 215-232. s. 223.

²⁷⁵ Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, VIII, 326.

²⁷⁶ Zehebî, **el-Ülûv**, 169.

²⁷⁷ İbn Teymiyye, **Mecmûu'l-fetâvâ**, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, 35 c., Medine, Mücemmeu'l-Melik, 2004/1425.V, 348.

²⁷⁸ Bu isimler için Mâlik b. Enes zamanındakiler diyerek; Abdülazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn, Muhammed b. Abdurrahmân b. Ebî Zî'b, Ebû Bekir b. Ebî Sebre gibi râvileri sırlamıştır. Mâlik b. Enes'ten sonra onun ashâbından olanlar diyerek ise; İbnü'l-Mâcişûn, İsmâîl b. Ebî Üveys, Yakûb b. Humeyd Kâsib, Harun b. Mûsâ el-Fervî gibi isimleri saymıştır.

²⁷⁹ Lâlekâî, **Şerhu Usûl**, II, 300, 301. Ayrıca İbnü'l-Mâcişûn imanî “söz ve amel” olarak tanımlamış ve mürciî görüşü kabul etmeyenler arasında sayılmıştır. Lâlekâî, **Şerhu Usûl**, V, 1035, 1036.

edilmesi”²⁸⁰ gerektiğini dile getirmesi İbnü’l-Mâcişûn’un ehl-i hadisın görüşünü benimsediğini göstermektedir. Ayrıca bu alıntı Sahnûn’un, hocasının kelâmî anlamdaki görüşlerini önemseydiğine işaret etmesi açısından da önemlidir.

İbnü’l-Mâcişûn meşhur biri olsa da hadis ilminde yetkin biri sayılmamıştır. Nitekim Ebû Dâvûd onun hakkında “*Hadise akıl erdiremezdi*” demiş,²⁸¹ Zehebî bu sözü İbnü’l-Mâcişûn’un hadis alanında ihtisas sahibi âlimler arasında yer almamasıyla açıklamıştır.²⁸² Ayrıca Mus’ab ez-Zübeyrî de onun hadiste zayıf kabul edildiğini belirtmiştir.²⁸³ Müteahhirûn dönemde ise Zehebî İbnü’l-Mâcişûn’u fakih saymasına rağmen hadis alanında “kalîlu’l-hadis”, “sadûk” bir râvi olarak değerlendirirken,²⁸⁴ İbn Hacer de onun için “sadûk” demiş ve hadislerinde fazla hata bulunduğunu belirtmiştir.²⁸⁵ İbnü’l-Mâcişûn’un ailenin diğer üyeleri gibi müziği seven bir râvi olduğu evindeyken ya da yolculukta müzik dinlediği söylenmiştir.²⁸⁶ Ayrıca Ebû İshak İbrahim b. Münzir el-Hızâmî el-Medenî (v. 236/851)²⁸⁷ İbnü’l-Mâcişûn’un dininde itham edildiğini söylemiştir.²⁸⁸ Bu muhtemelen Cehmiyyenin görüşleri ile itham edilmesi²⁸⁹ ve halku’l-Kur’ân konusunda görüş bildirmesi nedeniyledir.²⁹⁰ Benzer şekilde Amr b. Muhammed el-Osmânî (v.?)²⁹¹ İbnü’l-Mâcişûn’un zemmedildiğini belirtmiş,²⁹² Ahmed b. Muâzzel’in ise İbnü’l-Mâcişûn ile oturduktan sonra dalâletinin arttığı ileri sürülmüştür.²⁹³

²⁸⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 141; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 327.

²⁸¹ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 360.

²⁸² Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, VIII, 422.

²⁸³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 325. İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 408.

²⁸⁴ Zehebî, *el-Kâşif*, I, 667.

²⁸⁵ İbn Hacer, *Takrîbü’t-Tehzîb*, 364.

²⁸⁶ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 144; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 360.

²⁸⁷ Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, II, 211.

²⁸⁸ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 325. Hasan Buklîl, Sâcî’nin de itikâdî noktada İbnü’l-Mâcişûn’un itham edildiğini söylediğini ancak İbnü’l-Mâcişûn’un sâhibü’s-sünne olduğunu selefin akidesini takip ettiğini nitekim İbn Abdülber’in de bu hususta Sâcî’nin İbnü’l-Mâcişûn’a haksızlık ettiğini dile getirdiğini ifade etmektedir. Hasan Buklîl, “*İbnü’l-Mâcişûn Abdülmelik b. Abdülazîz b. Ebî Seleme*”, s.38; Süleyman Vakîk el-İdrîsî, “*İhtiyarâti’l-Fıkhiyye li’l-İmâm İbnü’l-Mâcişûn*”, s.33.

²⁸⁹ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 326.

²⁹⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 141; Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 325.

²⁹¹ Tam adı; Ebû Osmân b. Muhammed b. Amr el-Osmânî’dir. Mekke kadısı olduğu nakledilmektedir. İsmâil b. Ebî Üveys ve Abdullah b. Nafî ez-Zübeyrî’den ders aldığı ifade edilmektedir. Onun sadûk bir râvi olduğu belirtilmektedir. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-ta’dîl*, VI, 263. İbn Hacer onu zayıf olarak kaydetmektedir. İbn Hacer, *Lisânü’l-Mîzân*, thk. Abdülfettâh Ebû Gudde, 10 c., 1.bs., Beyrut, Dârü’l-Beşâirü’l-İslâmiyye, 2002. VI, 227.

²⁹² Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 326; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 408.

²⁹³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 326.

Mâcişûn ailesi içerisinde İbnü'l-Mâcişûn'un siyasî bir görevde bulunmadığı söylenebilir. Nitekim ona Halife Me'mûn'un görev teklifi sunduğu ancak onun bu görevi âmâ olmasından dolayı kabul etmediği zikredilmiştir.²⁹⁴ Bununla birlikte dönemin halifelerinin karşılaştıkları meselelerde onun görüşüne başvurdukları nakledilmiştir.²⁹⁵

İbnü'l-Mâcişûn'un ahlâkî özelliklerine dair ayrıntılı bilgiler elde edilememiştir. Ancak onun Şâfiî'nin arkadaşı olduğunun söylenmesi,²⁹⁶ onunla müzakerelerde bulunması İbnü'l-Mâcişûn'un ilim ehli kimselerle bir arada bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca onun müzik dinlemeyi sevdiği,²⁹⁷ hem mukîm olduğunda hem de yolculuk yaptığında müzik dinlediği nakledilmektedir.²⁹⁸ Ahmed b. Hanbel'den “*Bize geldiği zaman onun yanında şarkı söyleyen kimseler bulunurdu*”²⁹⁹ şeklinde gelen nakil de İbnü'l-Mâcişûn'un bu özelliğine işaret etmektedir. İbnü'l-Mâcişûn'un inatçı/gururlu bir mizaca sahip olduğu belirtilmektedir. Nitekim bir gün Mâlik b. Enes'in kendisiyle sert konuştuğu bu sebeple İbnü'l-Mâcişûn'un tam bir yıl Mâlik b. Enes'in yanına gitmediği ifade edilmektedir.³⁰⁰ İbnü'l-Mâcişûn'un rüya tabir ettiği belirtilmektedir.³⁰¹

İbnü'l-Mâcişûn'un altmış yıla yakın bir ömür sürdüğü ifade edilmekle birlikte³⁰² ne zaman vefat ettiğine dair farklı rivayetler nakledilmektedir. Âlimlerden bir kısmı onun Medine'de 212/827 senesinde³⁰³ vefat ettiğini naklederken bir kısmı ise 213/828³⁰⁴ ya da

²⁹⁴ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 139.

²⁹⁵ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 139.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 364.

²⁹⁷ İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 166.

²⁹⁸ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 57; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 382. Rivayetin başka bir tarikinde ise “irticâli” ya da “ğayri irticâli” şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 360.

²⁹⁹ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 57; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 166; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 120; İbn Hacer, *Tehzîbü't-tehzîb*, VI, 408. Bu rivayetin başka bir tarikinde Yahyâ b. Maîn'in de aynı sözleri sarf ettiği görülmektedir. Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl*, VIII, 326.

³⁰⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 139.

³⁰¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 143.

³⁰² İbn Ferhûn, *Dîbâcû'l-müzheb*, II, 6; Kâsım Ali Sad, *Cemheretü terâcimi'l-fukahâi'l-Malikiyye*, II, 792.

³⁰³ Buhârî, *et-Târîhü's-sağîr*, II, 300; İbn Abdülber, *el-İntikâ*, 58; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 382; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 120; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 361; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 408.

³⁰⁴ Şîrâzî, *Tabakâtü'l-fukahâ*, I, 153; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, III, 166; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, V, 382; Safedî, *el-Vâfi bi'l-vefeyât*, XIX, 120; İbn Kunfûz, *Kitâbü'l-vefeyât*, I, 162; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 408.

214/825³⁰⁵ senesinde vefat etmiş olabileceğini ifade etmektedirler. Ancak genel kabulden hareketle onun 212 /827 senesinde Ramazan ayında³⁰⁶ Medine’de vefat ettiği söylenebilir.

(2). Yûsuf b. Abdûlazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme

Abdûlazîz b. Abdullah’ın çocukları arasında sayılan Yûsuf’un tam adı; Yûsuf b. Abdûlazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’dir.³⁰⁷ Onun, künyesinin ne olduğuna dair bir veriye ulaşılamamaktır. Yakûb b. Ebî Seleme’nin oğlu Yûsuf b. Yâkub ile isim benzerliğinden dolayı karıştırılması ihtimaline binaen³⁰⁸ Ahmed b. Hanbel onun büyük olan Yûsuf b. Yakûp olmadığını ifade etmektedir.³⁰⁹ Yûsuf b. Abdûlazîz’in ne zaman ve nerede doğduğuna dair kaynaklardan açık bir bilgi elde edilemese de Medine’de doğduğu söylenebilir.

Yûsuf b. Abdûlazîz, Mâcişûn ailesinin dördüncü kuşak üyeleri arasında sayılabilir. Onun aile içerisindeki bağlarını ise şu şekilde ifade edebilmek mümkündür: Abdûlazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin oğlu, Abdullah b. Ebî Seleme’nin torunu, Abdûlmelik b. Abdûlazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin ise kardeşidir.³¹⁰ Kaynaklarda Yûsuf b. Abdûlazîz hakkında çok fazla bilgi bulunmamaktadır. Onun ne zaman vefat ettiğine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ahmed b. Hanbel’in ondan hayır ile bahsettiği ifade edilmektedir.³¹¹

2. Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Ailesi

Ebû Seleme’nin bir diğer evlâdı olan Yakûb’un kaynaklarda tam adı; Ebû Yûsuf Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn³¹² el-Kuraşî et-Teymî el-Medenî³¹³ şeklinde

³⁰⁵Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, XVIII, 361; Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, V, 382; İbn Hacer, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, VI, 408.

³⁰⁶ Buhârî, *et-Târîhü’s-sağîr*, II, 300.

³⁰⁷ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 231; Gassânî, *Elkâbü’s-sahâbeti ve’t-tâbiîn*, 91.

³⁰⁸ Nitekim Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât* isimli eserinde iki Yûsuf’u karıştırarak Yûsuf b. Abdûlazîz b. el-Mâcişûn ismini vermiş olmasına rağmen Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme’nin bilgilerini ilgili kısımda serdetmiştir. Safedî, *el-Vâfi bi’l-vefeyât*, XXIX, 110.

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş’as b. İshak b. el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistani: *Su’âlât Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistani min asari’l-imam Ahmed b. Hanbel fi’l-cerh ve’t-ta’dil*, thk: Ziyad Muhammed Mansur, 1 c., 1. bs., Medine, Mektebetu Ulum ve’l Hikme, 1994. 226.

³¹⁰ Sülemî, *Su’âlâtü’s-Sülemî*, 135; Gassânî, *Elkâbü’s-sahâbeti ve’t-tâbiîn*, 91; Kâdî İyâz, *Tertûbü’l-medârik*, III, 137.

³¹¹ Ebû Dâvud, *Su’âlât Ebî Dâvud li Ahmed b. Hanbel*, 226.

³¹² Halife b. Hayyât, *Tabakât*, 467; Buhârî, *et-Târîhü’l-kebîr*, VIII, 392; Buhârî, *et-Târîhü’s-sağîr*, I, 293; İbn Hibbân, *Kitâbü’s-sikât*, V, 554; İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâi’l-emsâr*, 104; Hâkîm en-Nisâbü’rî,

kaydedilmektedir. Ayrıca babasının ismine nispeten “Yakûb b. Dînâr”³¹⁴ olarak anıldığı gibi, “el-Mâcişûn b. Ebî Seleme”³¹⁵ ve “Yakûb b. Abdullah b. Ebî Seleme”³¹⁶ şekillerinde de zikredilmektedir. Yakûb b. Ebî Seleme’nin künyesinin ise “Ebû Yûsuf” olduğu belirtilmektedir.³¹⁷

Mâcişûn ailesinin ikinci kuşak üyesi olan Yakûb b. Ebî Seleme’nin aile içerisindeki bağlarını şu şekilde ifade etmek mümkündür; Yakûb b. Ebî Seleme; Ebû Seleme’nin oğlu,³¹⁸ Abdullah b. Ebî Seleme’nin kardeşi,³¹⁹ Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme³²⁰ ve Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme’nin babası,³²¹ Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin amcası,³²² Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin ise anne tarafından dedesidir.³²³

Tesmiye men ahrecephum el-Buhârî ve’l-Müslim, 268 (sadece Müslim); Zehebî, **el-Kâşif**, II, 394; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, XI, 388.

³¹³ İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, IX, 207; İbn Mencûye, **Ricâlu Sahîh-i Müslim**, II, 373; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 157; el-Cemmâilî, **el-Kemâl fî esmâi’r-ricâl**, IX, 449; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXXII, 336; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, 608.

³¹⁴ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 157; Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, V, 370, Safedî, **el-Vâfi bi’l-vefeyât**, XXVIII, 66.

³¹⁵ İbn Kuteybe, **el-Ma’ârif**, 462; İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, VII, 503; Hüseyinî, Ebû’l-Mehâsin Şemsüddîn Muhammed b. Ali, **el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi’l-İmâm Ahmed mine’r-ricâl sivâ men zükire fî Tehzîbü’l-Kemâl**, thk. Abdülmü’tî Emîn Kal’acî, 1 c., Pakistan, Câmiatü’l-Dîrâsâtî’l-İslâmiyye, 1989/1409. 390; İbn Hâcer, **Ta’cîlü’l-menfa’a**, II, 218.

³¹⁶ İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kutrubî: **el-İstignâ fî ma’rifeti’l-meşhûrîn min hameleti’l-ilm bi’l-künâ**, thk. Abdullah Merhul es-Sevâlîme, 3 c., Riyâd, Dârü’l İbn Teymiyye, 1985/1405. III, 1394; İbnü’l-Kayserânî el-Makdisî, Ebû’l Fazl Muhammed İbn Tahir: **Kitabu Ma’rifeti’l-elkâb**, thk: Adnan Hammud Ebû Zeyd, 1 c., 1. bs., Kahire, Mektebetü’s-Sekâfeti’d-Diniyye, 2001. 176. Yakûb b. Ebî Seleme’nin ismine dair söz konusu formla ilgili açıklama oğlu Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme bölümünde ele alınacaktır.

³¹⁷ İbn Sâ’d, **et-Tabakâtü’l-kübrâ**, VII, 427; Halife b. Hayyât, **Tabakât**, 467; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 157; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXXII, 336; İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, 608.

³¹⁸ İbn Hacer, **Ta’cîlü’l-menfa’a**, II, 219.

³¹⁹ Halife b. Hayyât, **Tabakât**, I, 467; İbn Kuteybe, **el-Ma’ârif**, 462; Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, VIII, 382; Buhârî, **et-Târîhü’s-sağîr**, I, 293, 294; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, IX, 207; Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed, **Ricâlu Sahîh-i Buhârî**, thk. Abdullah el-Leysî, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, 1407. II, 814; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 157; Cemmâilî, **el-Kemâl fî esmâi’r-ricâl**, IX, 449.

³²⁰ İbn Kuteybe, **el-Ma’ârif**, 462.

³²¹ Buhârî, **et-Târîhü’s-sağîr**, I, 293; Sülemî, **Suâlâtü’s-Sülemî**, 134.

³²² Buhârî, **et-Târîhü’l-kebîr**, VIII, 392; İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, V, 554; Dârekutnî, **Zikru esmai’t-tâbiîn**, II, 299; Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XXXII, 336; Zehebî, **el-Kâşif**, II, 394, 500; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, XI, 388; Aynî, **Meğâni’l ahyâr**, III, 256.

³²³ Zübeyr b. Bekkâr, **Cemheretü nesebi Kureys**, 231.

H. Osman'ın (v. 35/656) hilâfeti döneminde 34/654 senesinde doğduğu ifade edilen³²⁴ Yakûb b. Ebî Seleme'nin doğum yerine dair net bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yakûb b. Ebî Seleme'nin ilmî hayatına nasıl başladığına dair açık bir bilgi elde edilememiştir. Fakat Yakûb b. Ebî Seleme'nin eğitime Medine'de başladığı ve bu şehirdeki ilmî birikimden istifade ettiği söylenebilir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin, kıraat eğitimi aldığı zikredilmekle birlikte³²⁵ birçok hocadan da ilim tahammül ettiği görülmektedir. Nitekim onun, Abdullah b. Ömer ve Ebû Saîd el-Hudrî (v. 74/693-94) gibi sahâbilerin yanında,³²⁶ Muhammed b. Münkedir, Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec (v. 117/ 735) ve Âsım b. Ömer b. Katâde (v. 120/738) gibi diğer tabakalardaki hocalardan da ders aldığı aktarılmaktadır. Onun ilmî hayatına dair en önemli husus Urve b. Zübeyr'in meclisinde bulunmasıdır.³²⁷ Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşi Abdullah b. Ebî Seleme gibi adının H. Âişe'nin (v. 58/678) yeğeni Urve b. Zübeyr ile anılması yukarıda zikredildiği üzere Mâcişûn ailesinin H. Âişe'nin dayısı Münkedir'in mevlâsı olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Yakûb b. Ebî Seleme'nin, Ömer b. Abdülazîz ile samimi bir ilişki içerisinde olup³²⁸ çeşitli olayları müzakere ettikleri hem Medine valiliği döneminde³²⁹ hem de halife olduğu zaman onu ziyarete gittiği anlatılmaktadır.³³⁰ Bu bilgidен hareketle onun Dimaşk'a gittiği anlaşılmaktadır.³³¹ Ancak bu rihlenin amacı ve boyutu hususunda net açıklamalara ulaşılamamıştır. Yakûb b. Ebî Seleme'nin bunun dışında bir rihlesi tespit edilememiştir.

³²⁴ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, III, 341; Ziriklî, Ebû Gays Muhammed Hayrüddîn b. Mahmûd: **el-A'lâm: kamusu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa**, 8 c., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002. VIII, 198.

³²⁵ İbnü'l-Cezerî, Ebû'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali, **Gayetü'n-nihâye fi et-Tabakâtü'l-Kübrâi'l kurra**, thk: Gotthelf Bergstraesser, 2 c., I. bs., Beyrut, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, 2006. II, 351.

³²⁶ İbn Hibbân *Kitâbü's-sikât* adlı eserinde Yakûb b. Ebî Seleme'yi Abdullah b. Ömer'den naklinin bulunması hasebiyle hem tâbiûn, Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec'den rivayetinin bulunması sebebiyle hem de etbâut-tâbiûn tabakasında zikretmektedir. İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, V, 554; VII, 503, 643. Ancak Zehebî bir kayıt getirmeksizin Yakûb b. Ebî Seleme'nin sahâbilerden olan rivayetlerinin mürsel olduğunu bildirmektedir. Zehebî, *el-Kâşif*, II, 394. Bununla birlikte İbn Hacer de onu dördüncü tabakada yani rivayetlerinin çoğunluğu kibâr-u tâbiûnden olanlar kısmında zikretmektedir. İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 608.

³²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389, Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 198.

³²⁸ İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389.

³²⁹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, L, 370; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389. Medine valiliği döneminde Ömer b. Abdülazîz'in verdiği ceza sebebiyle Hubeyb b. Abdullah b. Zübeyr'in (v. 93/711) ölmesi üzerine Mâcişûn'un onun yanına gittiği nakledilmektedir. Bu nakilden hareketle Mâcişûn'un Ömer b. Abdülazîz'in yanına rahat girip çıktığı söylenebilir. Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureys*, 38; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, VIII, 225.

³³⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 157.

³³¹ Velîd b. Abdülmelik'in çağırması üzerine Ömer b. Abdülazîz ile Zu Huşub bölgesine gittikleri de rivayet edilmektedir. Buhârî, *et-Târîhü'l kebîr*, VIII, 382. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 158.

Bazı âlimler Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadislerinin az olduğunu³³² ve meşhur bir râvi olmadığını dile getirmişlerdir.³³³ Bununla beraber Yakûb b. Ebî Seleme muhaddis kimliğinin yanında fakih bir âlim olarak da tavsif edilmiştir.³³⁴ Ancak fikhî anlayışının mahiyetine dair açık ve net bir ifadeye ulaşılammıştır. Onun, dönemindeki birbirinin karşıtı olan³³⁵ Ebü'z-Zinâd (v. 130/748) ve Rebîa b. Ebî Abdurrahmân gibi iki önemli fukahâdan Rebîa b. Ebî Abdurrahman'ı desteklediği³³⁶ bilgisinden hareketle Yakûb b. Ebî Seleme'nin fikhî çizgisi veya anlayışının Rebîa gibi yahut Rebîa'ya yakın olduğu söylenebilir.³³⁷

Yakûb b. Ebî Seleme'nin sahip olduğu ilmî birikimi sadece aile üyelerine aktardığı görülmüştür. Çünkü onun aile üyeleri dışında herhangi bir öğrencisi tespit edilememiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin öğrencileri arasında oğulları Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Selme, Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme ve yeğeni Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme sayılmıştır.

Yakûb b. Ebî Seleme'nin ilimle iştiğal ederken kardeşi Abdullah b. Ebî Seleme gibi siyasî bir görevde bulunup bulunmadığına dair bir veri elde edilememiştir. Ancak Yakûb b. Ebî Seleme'nin, Abdullah b. Urve (v. 120 civarı/737)³³⁸ ile yaptığı konuşmada; Ümeyyeoğullarının kötü uygulamalarının bulunduğunu dile getirmesinden hareketle,³³⁹ Yakûb b. Ebî Seleme'nin yaşadığı dönemin siyasî idaresinden memnun olmadığını

³³² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 346; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 265; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 158.

³³³ Hüseyinî, **İkmâl**, I, 390; İbn Hacer, **Ta'cilü Menfe'a**, II, 219.

³³⁴ İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 462; İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

³³⁵ Anlaşmazlık sebeplerine dair birtakım rivayetler aktarılmaktadır. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XIV, 480; İbn Abdülhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed, **Tabakâtü ulemâi'l-hadîs**, nşr. Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek, 4c., 2.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996/1417. I, 215; Ali Osman Koçkuzu, "Ebü'z-Zinâd", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994. X, 354.

³³⁶ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 265; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV, 159; İbn Hallikân, **el-Vefeyât**, VI, 376; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXII, 337; XIV, 481; Safedî, **el-Vâfi**, XXVIII, 67; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 389.

³³⁷ Yakûb b. Ebî Seleme'nin, Rebîa'yı desteklenmesinin sebepleri arasında kısmi bir etkisi söz konusu olmakla birlikte iki râvinin de Münkedir ailesinin mevlâsı olmasından kaynaklanmış olması da muhtemeldir. İlim meclislerinde kısmi olarak velâyet bağı ve kabilenin gözetilmesi durumu için: Halit Özkan, "**Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri**", s.136 (Dn: 512).

³³⁸ Tam adı; Ebû Bekir Abdullah b. Urve b. Zübeyr b. el-Avvâm el-Kuraşî el-Esedî'dir. Urve b. Zübeyr'in oğullarındandır. Medine ehlinin tabiûn muhaddisleri arasında zikredilmekte ve sika bir râvi olduğu kaydedilmektedir. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXI, 14, 15; Mizzî, **Tehzîbü'l Kemâl**, XV, 296, 297. Vefatının 120/737 senesi civarı olduğu ifade edilmektedir. Zehebî, **el-Kâşif**, I, 574.

³³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 374; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXI, 22; Mizzî, **Tehzîbü'l Kemâl**, XV, 299.

söyleyebilmek mümkündür. Bununla beraber onun devlet erkânından kimselerle görüştüğü de nakledilmiştir. Nitekim onun, döneminin Medine vâlisi Ömer b. Abdülazîz'i ziyarete gittiği onunla sohbet ettiği ve aralarında samimi bir ilişkinin olduğu³⁴⁰ ifade edilmiştir.³⁴¹

Kaynaklarda Yakûb b. Ebî Seleme'nin sosyal yaşantısı ve ahlâkî özellikleri hakkındaki bilgiler sınırlı olmakla birlikte döneminin mürûet ehli râvilerinden biri olduğu belirtilmektedir.³⁴² Yakûb b. Ebî Seleme'nin; Urve b. Zübeyr, Ömer b. Abdülazîz, Abdullah b. Urve ve Muhammed b. Münkedir (v. 131/748) gibi ilim ehli, takvâ sahibi âlimlerle bir arada bulunmaya özen gösterdiğini söylemek mümkündür.³⁴³ Nitekim Yakûb b. Ebî Selem'nin oğlu Yûsuf b. Yakûb kanalıyla aktarılan: *"Babamla beraber bir ihtiyacımız için dışardaydık. (İhtiyacımızı giderip) beraber dönerken babam Yakûb yolda Abdullah b. Urve'yi görünce: "Bu hocanın ilminden nasiplenmek ister misin? Şüphesiz o Kureyş'in miraslarından bir mirastır. O görüşlerinde isabetli, alanında mütehassıs bir kimse olup onun yanında istediğin hadisi bulabilirsin" dedi ve Abdullah b. Urve'nin yanına giderek onunla uzun süre sohbet etti"*³⁴⁴ şeklindeki rivayet de bu duruma işaret etmektedir. Yine Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu Abdülazîz b. Yakûb'un babasının Muhammed b. Münkedir'i görmesiyle dahi din hususunda ondan istifade ettiğini belirttiği nakledilmektedir.³⁴⁵ Ulaşan rivayetten hareketle Yakûb b. Ebî Seleme'nin; hem ilmî hem dinî yaşantısında mevlâsı olduğu kabilenin bir üyesi olan ve dönemin önemli ilim ehli, takvâ sahibi, zâhid râvileri arasında sayılan İbnü'l-Münkedir'den³⁴⁶ etkilendiğini kendisinin dile getirmesi açısından önemlidir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Medine'de mürûet ehlinden olup da müziği öğrenen ilk

³⁴⁰ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, L, 370; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389.

³⁴¹ Nitekim lakap bölümünde değinildiği üzere Ömer b. Abdülazîz'in kendisini çağıran Velid b. Abdülmelik'in yanına giderken Yakûb b. Ebî Seleme ile yola çıkması da bu yakınlığı gösteren rivayetler arasında değerlendirilebilir. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 158; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, VIII, 382. Ancak bu durumun Ömer b. Abdülazîz halife olunca değiştiği ifade edilmektedir. Ömer b. Abdülazîz'in halife olduğu zaman yanına gelen Yakûb b. Ebî Seleme'ye *"Biz ipekle karışık elbise (hazzi) giymeyi terk ettiğimiz zaman seni de terk ettik"* diyerek araya bir mesafe koyduğu nakledilmektedir. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LXXIV, 157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, L, 370; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389.

³⁴² İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 265; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Ziriklî, *el-A'lâm*, VIII, 198.

³⁴³ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337.

³⁴⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 374; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXI, 22; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XV, 299.

³⁴⁵ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*; LVI, 62.

³⁴⁶ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 354, 355.

kimse olduğu ifade edilmekte³⁴⁷ ve zahir bir şekilde³⁴⁸ müzik (gınâ) öğrendiği, şarkı söyleyen cariye (kıyân)³⁴⁹ edindiğine dair bilgiler de rivayet edilmektedir.³⁵⁰

Yakûb b. Ebî Seleme'nin cerh-ta'dîl durumuyla ilgili ise birbirine yakın değerlendirmeler yapılmıştır. İbn Hibbân onu *es-Sikat* adlı eserinde zikretmiştir.³⁵¹ Zehebî açık bir şekilde³⁵² müzik öğrenip şarkı söyleyen cariye edinse de rivayetlerinde sıdk ehli ve mürûet sahibi bir râvi olduğunu söylerken,³⁵³ İbn Hacer de onu sadûk olarak nitelemiştir.³⁵⁴

Yakûb b. Ebî Seleme'nin vefat ettiği tarihle ilgili farklı rivayetler nakledilmiştir. İbn Asâkir ve Cemmâîlî (v. 600/1203) onun 164/780 senesinde³⁵⁵ vefat ettiğini nakletmiştir.³⁵⁶ Ancak Mizzî, İbn Asâkir'in verdiği tarihte hata ettiğini ve doğrusunun 124/742 senesi olduğunu söylemiş, ayrıca İbn Sâ'd'ın da eserinde onun tabakasındaki birçok kimsenin vefatını 120/738 senesinden sonra zikrettiğini aktarmıştır.³⁵⁷ Zehebî de İbn

³⁴⁷ İbn Ebû Hayseme, *et-Târihü'l-kebîr*, II, 265; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337.

³⁴⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, 341.

³⁴⁹ Meslekten şarkı söyleyen kimseler için kullanılan bir ifade olduğu zikredilmiştir. H. Yunus Apaydın, "Mûsikî", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2020. XXXI, 261.

³⁵⁰ İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, LXXIV, 159; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 337; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, L, 370; Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, 341.

³⁵¹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, V, 554; VII, 503, 643.

³⁵² Yakûb b. Ebî Seleme'nin mezkûr özelliği kendi dönemindeki âlimler tarafından açıkça bilinmektedir. Zira bu durumu Ebü'z Zinâd ile ilgili şu rivayette görmek mümkündür: Yakûb'un; kendi dönemi ulemâlarından birbirinin karşısı olan Ebü'z- Zinâd ve Rebîatü'r-Rey arasında Rebîa'yı desteklediği nakledilmiştir. Ebü'z- Zinâd, Mâcişûn'un bu tavrı üzerine şöyle demektedir: "Benim ve Mâcişûn'un durumu bir köye giren ve köyün çocuklarını yiyen kurdun misali gibidir. Köy halkı zarar veren bu kurdu kovmak için toplanmışlar ve onu köyden çıkarmışlar. Çömlekçi dışındaki insanlar onun ömrünü kabul etmişlerdir. Çömlekçinin bu tavrı üzerine kurt: -sana herhangi bir zararım dokunmadığı halde sen benden hak talep ediyorsun manasında- Ben asla senin çömleklerini kırmadım demiştir. Bu verdiği misalden hareketle Ebü'z-Zinâd: -müştekiyâne bir şekilde- Peki! Mâcişûn'u görüyor musunuz? -Ben ve onun arasında olanları- ki ben onun "defini" ve "barbatını" asla kırmamışken" demiştir. Ebü'z-Zinâd'ın, Mâcişûn'un bu tavrını kinayeli bir şekilde eleştirirken, bunu müziğe müsamaha gösteren görüşünden hareketle yapması ve onun bu durumunu eleştirmede dikkati çeken bir husustur. İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, LXXIV, 159; İbn Hallikân, *el-Vefeyât*, VI, 376; Safedî, *el-Vâfi*, XXVIII, 67, Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XIV, 481,482; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389)

كبر: şeklinde gelen bu ibareyi İbn Hallikân bir yüzü bulunan davul şeklinde açıklamıştır. *Vefeyât*, VI, 378. Barbat için ise İbn Hallikân; Fârisî kaynaklı udun benzeri bir çalgı aleti olduğunu söylemiştir. *Vefeyât*, VI, 378; Tek bir ağaç parçasından oyularak yapılan, gövdesi bugünkü uddan daha küçük olan, göğsü ise deri olan bu telli çalgı aletine Sâsânîlerin "kaz göğsü" anlamında "barbat" adını verdikleri udun ise barbadın Araplar tarafından geliştirilmiş haline dendiği söylenmektedir. Fikret Karakaya, "Ud", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2012. XLII, 39.

³⁵³ Zehebî, *Târihü'l-İslâm*, III, 341.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Tâkrîbü't-Tehzîb*, 608.

³⁵⁵ İbn Asâkir ve Cemmâîlî; Ebü'l-Hasan Muhammed b. Ahmed b. el-Kavvâs el-Verrâk kanalıyla vefat tarihini 164 olarak nakletmişlerdir.

³⁵⁶ İbn Asâkir, *Târihu medîneti Dımaşk*, LXXIV, 160; Cemmâîlî, *el-Kemâl*, IX, 449.

³⁵⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 339.

Asâkir'in verdiği tarihin onun vehminden kaynaklandığını, bu tarihin Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşinin oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın vefat tarihi olduğunu ifade etmiş³⁵⁸ ve Yakûb'un; Hişam b. Abdülmelik 'in hilâfeti döneminde (105-125/724-743)³⁵⁹ vefat ettiğini nakletmiştir.³⁶⁰ İbn Hacer ise 120/737 senesinden sonra vefat ettiğini bildirmekle birlikte³⁶¹ vefatının 124/742 olabileceğini kaydetmiştir.³⁶²

a. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme

Yakûb b. Ebî Seleme'nin çocuklarından biri olan Yûsuf'un tam adı kaynaklarda; Ebû Seleme Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn et-Teymî el-Münkedirî el-Medenî şeklinde verilmektedir.³⁶³ Ancak ekseriyetle esmâ ve künâ kitaplarında isminin Yûsuf b. Yakûb b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn el-Medenî³⁶⁴ şeklinde zabt edildiği görülmektedir.³⁶⁵ Abdullah ziyadeli isim zabtının Yakûb ve oğullarının adları ki çoğunlukla

³⁵⁸ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 549.

³⁵⁹ İsmâil Yiğit, "Emevîler", *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995. XI, 95.

³⁶⁰ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, III, 341. Zehebî, Yakûb b. Ebî Seleme'nin 120/738 yılına yakın bir dönemde öldüğünü ifade etmiştir. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, V, 370.

³⁶¹ İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 608; Hazrecî, Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah, *Hulâsatü Tezhîbü't-Tehzîbi'l-Kemal fi esmâi'r-ricâl*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 1 c., 5. bs., Beyrut, Mektebetü'l-Matbaâtü'l-İslâmiyye, 1416. 436.

³⁶² İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 389.

³⁶³ İbn Sâ'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; VII, 593; Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî: *Kitâbü't-Târîh* thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, 4 c., Mekke, Merkezü'l-Buhûsi'l-İlmî ve İhyâü Tûrâsi'l-İslâmî, 1979/1399. II, 686; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, IX, 234; Dûlâbî, Ebû Bîşr Muhammed b. Ahmed b. Hammad: *el-Künâ ve'l-esmâ*, nşr. Zekerîyyâ Umeyrat, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999. I, 427, 431; İbn Hibbân, *Meşâhiru ulemâi'l-emsâr*, 169; İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikât*, VII, 635; Dârekutnî, *Zikru esmai't-tâbiîn*, II, 282; Hâkim en-Nisâbü'rî, *Tesmiye men ahrecephum el-Buhârî ve'l-Müslim*, I, 261; Halîlî, Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed, *el-İrşâd fi ma'rifeti ulemâ'i'l-hadîs*, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, 3 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1409. I, 309; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 479; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 371; Zehebî, *el-İber fi haberi men gaber*, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, 3c., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985. I, 225; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 402; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 430, IX, 279; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 612; Hazrecî, *Hulâsatü Tezhîb*, 440; İbnü'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed, *Şezerâtü'z-zeheb fi ahhârî men zeheb*, thk: Abdulkadir Arnâût, Mahmûd Arnâût, 11 c., 1. bs., Beyrut, Dârü İbn Kesir, 1986/1406. II, 386.

³⁶⁴ Buhârî, *et-Târîhu'l kebîr*, VIII, 381; Müslim, Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî, *el-Künâ ve'l-esmâ*, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed Kaşkarî, 1 c., 1. bs., Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984. 381; Hâkim el-Kebîr, *el-Esâmî ve'l-künâ*, IV, 19; Kelâbâzî, *Ricâlu Sahîh-i Buhârî*, II, 814; İbn Mencûye, *Ricâlu Sahîh-i Müslim*, II, 377; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137; Semânî, *el-Ensâb*, V, 157; İbn Kurkûl, Ebû İshak İbrahim b. Yûsuf b. İbrahim, *Metâliü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr*, thk. Ahmed Üveys Cüneydî, Ahmed Fevzî İbrahim, vd., 6 c., 1. bs., Katar, Dârü'l-Felâh, 2012/1433. VI, 296; Cemmâilî, *el-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, IX, 474; İbnü'l-Esîr, *el-Lübâb fi tehzîbi'l-ensâb*, III, 141; İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim, *el-Kâmil fi't-tarîh*, thk. Ebû'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, 11 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1987/1407. V, 320; Zehebî, *el-Muktenâ fi serdi'l-künâ*, nşr. Eymen Salih Şaban, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997. I, 334.

³⁶⁵ Müslim'in *el-Künâ ve'l-esmâ* adlı eserinde, râvinin ismi Ebû Seleme Yakûp b. Yûsuf b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn olarak nakledilmiştir. Ancak Yakûp b. Ebî Seleme'nin, Yûsuf b. Yakûb'un babası olduğu

Yûsuf b. Yakûb b. (Abdullah) b. Ebî Seleme'nin adı verilirken tekrarlar halde gelmesi dikkat çeken bir husustur. Zira bu zabtta "Abdullah" ziyadesi, arada bir batnın daha olabileceği ihtimalini doğurmakta dolayısıyla aile arasındaki bağları değiştirmekte böylelikle aile içi isnâdlardaki rivayetlerde kullanılan "babasından nakletti" yahut "amcasından nakletti" şeklindeki ibarelerin mefhumunu değiştirmesi hasebiyle de karışıklık meydana getirmektedir. Ancak kaynaklarda Yakûb ve Abdullah; Ebû Seleme'nin iki oğlu olarak belirtilmekte³⁶⁶ bunu müteakip Yûsuf b. Yakûb (b. Abdullah) b. Ebî Seleme'nin de Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu olduğu ifade edilmektedir. Lakin Yakûb b. Ebî Seleme ve ailesinin isminde görülen Abdullah ziyadeli formunun kardeşi Abdullah b. Ebî Seleme'den dolayı bir vehimden mi yoksa muhtemel bir batından mı kaynaklandığına dair açık bir ifadeye ulaşılamamaktadır.³⁶⁷ Bununla birlikte Yûsuf'un; Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu olduğuna dair genel kabulden hareketle söz konusu çalışmada da Abdullah ziyadeli zabtın bir vehimden kaynaklandığı düşünülerek Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme formu esas alınacaktır. Yûsuf'un künyesinin ise "Ebû Seleme"³⁶⁸ olduğu ittifakla belirtilmektedir.

Mâcişûn ailesinin üçüncü kuşak neslinden olan Yûsuf b. Yakûb; Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu³⁶⁹ ve Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin ise kardeşidir.³⁷⁰ Bu iki

bilinmekte ve Ebû Yûsuf künyesinin babası Yakûb b. Ebî Seleme'ye ait olduğu nakledilmiştir. Dolayısıyla mezkûr zabtın bir vehimden kaynaklandığı düşünülmektedir. Doğrusunun ise Ebû Seleme Yûsuf b. Yakûb b. Abdullah b. Ebî Seleme olmalıdır. Müslim, **el-Künâ ve'l-esmâ**, 381.

³⁶⁶ İbn Hacer, **Ta'cîlü'l-menfa'a**, II, 219.

³⁶⁷ Buhârî *et-Târîhü's-sağîr* isimli eserinde (I, 293,294) Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşi "Abdullah b. Ebî Seleme'nin" isnâdında bulunduğu rivayetleri "*Abdullah b. Ebî Seleme an Abdullah b. Abdullah b. Abdullah b. Ebî Seleme mevlâ Münkedir, semia Abdullah b. Âmir*" şeklinde zikrederken bu ibaredeki Abdullah ziyadesi arada bir batnın daha olduğu zannını akla getirir de, eserde zikredilen diğer tariklerle mukayese edildiğinde asıl râvinin Abdullah b. Ebî Seleme olduğu ondan sonra getirilen Abdullah ziyadeli ismin tashiftten kaynaklanan bir ekleme ya da farklı bir isim olabileceği düşünülmektedir. Çünkü kendisinden işitilen râvi olan Abdullah b. Âmir; Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında zikredilmektedir. Bununla birlikte bu ibare İbn Asâkir'in *Târîhu medîneti Dimaşk'inde* "Abdullah b. Ebî Seleme mevlâ Münkedir semia Abdullah b. Âmir" ibaresiyle gelmekte muhakkik ط nüshasında -Abdullah b. Abdullah b. Ebî Seleme- ibaresine yer verildiğini aktarmaktadır. XXXIII,254. Diğer taraftan ismi; Cemmâîlî, *el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* eserinde, Yûsuf b. Yakûb b. Abdullah b. Ebî Seleme şeklinde zabt ederken (IX, 474); Mizzî'nin, *Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl* adlı eserinde "Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme" şeklinde geldiği görülmekte ve Abdullah ziyadeli zabt için muhakkik Abdullah'ın ziyade olduğuna ve buna ihtiyaç olmadığına dair açıklama yapmaktadır. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXII, 479.

³⁶⁸ Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, VIII, 381; Dûlâbî, **el-Künâ ve'l-esmâ**, I, 427, 431; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 635; Semânî, **el-Ensâb**, V, 157; Zehebî, **el-Muktenâ**, I, 334; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 612; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 430; Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîb**, 440.

³⁶⁹ ; İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 462.

³⁷⁰ Yahyâ b. Maîn, **et-Târîh**, II, 686; III, 197; Buhârî, **et-Târîhü's-sağîr**, I, 293; İbnü'l-Esîr, **el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb**, III, 141.

kardeşten büyük olanın Yûsuf olduğu nakledilmektedir.³⁷¹ Ayrıca Yûsuf b. Yakûb, Abdullah b. Ebî Seleme'nin yeğeni, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin amcasının oğlu,³⁷² Abdûlmelik b. Abdülazîz b. Abdullah'ın da dayısıdır.³⁷³

Yûsuf b. Yakûb'un kendisinden nakledildiğine göre o, Abdûlmelik b. Süleymân'ın hilâfeti döneminde (96-99/ 715-717) doğmuştur.³⁷⁴ Bununla beraber onun nerede doğduğuna dair doğrudan bir bilgiye ulaşılamasa da babasının Medine'de yaşamasından hareketle Medine'de doğduğu tahmin edilmektedir.

Medineli muhaddisler arasında sayılan Yûsuf b. Yakûb'un ilim tahsiline nasıl başladığına dair pek fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak ilimle iştigal edilen bir ailede doğması onun küçüklükten itibaren ilimle iç içe olmasına vesile olmuştur. Âlim bir babaya sahip olan Yûsuf b. Yakûb'un ilk eğitimini babasından aldığı ve daha sonraki dönemlerde de onun birikiminden istifade ettiği görülmüştür. Kaynaklarda Yûsuf b. Yakûb'un babasından kıraat öğrendiğinin belirtilmesi,³⁷⁵ onun rivayetlerinin tamamına yakınına nakletmesi ve aileye dair tarihî rivayetlerde Yûsuf b. Yakûb'un hep babasıyla beraber anılması bu durumu desteklemektedir.³⁷⁶ Mesela Yûsuf b. Yakûb'un babasıyla dışardayken yolda Abdullah b. Urve'yi görmeleri üzerine babasının kendisine “*Bu senin hocalarından mıdır? Şüphesiz o Kureyş'in bize bıraktığı bir mirastır. O görüşlerinde isabetli, alanında mütehassıs bir kimse olup onun yanında istediğin hadisi bulabilirsin*”³⁷⁷ demesi Yakûb b. Ebî Seleme'nin dönemindeki ulemâyı tanıdığını göstermekte ve oğlunun ilmî gelişimiyle yakından ilgilendiğine işaret etmektedir. Yûsuf b. Yakûb gençken de diğer aile üyeleriyle beraber

³⁷¹ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917.

³⁷² Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXXII, 479; Zehebî, *el-İber*, I, 225; Aynî, *Megâni'l ahyâr*, III, 267; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, II, 386.

³⁷³ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXVII, 140; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, X, 359; Sehâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdurrahman, *et-Tuhfetü'l-latîfe fî târîhi'l-Medîneti's-şerîfe*, thk. Esad Trabzonî el-Hüseynî, Kahire, Matbaâtü Dâru'n-Neşri's-Sekâfe, 1980. III, 85.

³⁷⁴ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 485; Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî: *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, 3 c., 2. bs., Riyâd, Dâru'l- Hânî, 2001/1422. II, 236. Ahmed b. Hanbel, Yûsuf b. Yakûb el-Mâcişûn'dan Süleyman b. Abdûlmelik'in 96/715 yılında, Ömer b. Abdülazîz'in ise 99/717 yılında halife olduğunu tahdis etmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, III, 450; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 372; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 431.

³⁷⁵ İbnü'l- Cezerî, *Gâyetü'n-Nihâye*, II, 351.

³⁷⁶ Yûsuf b. Yakûb'un babası Yakûb b. Ebî Seleme'den rivayet naklettiği bilinmekte ancak amcası Abdullah b. Ebî Seleme'den rivayetlerinin bulunmaması ve hocalarının arasında zikredilmemesi dikkati çeken bir husustur. Bu durum Yûsuf'un, nispeten geç bir dönemde doğmuş (h. 96-99) olmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim o; amcası vefat ettiği zaman 7-10 yaşları arasındadır.

³⁷⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 374; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXI, 22.

döneminin ilim halkalarına katılarak bu alanda kendini geliştirmeye gayret etmiştir.³⁷⁸ Yûsuf b. Yakûb'un kendisinden aktarılan “*Ben, kardeşim ve amcamın oğlu gençken İbn Şihâb’a (v.124/742) ilimle ilgili sorular sorardık*”³⁷⁹ rivayetinden yola çıkarak Yûsuf b. Yakûb'un genç yaşlardan itibaren diğer aile üyeleriyle birlikte ilimle meşgul olmaya başladığı söylenebilir. Yûsuf b. Yakûb, İbn Şihâb ez-Zührî, Muhammed b. Münkedir gibi hocalardan ders almıştır.

Yûsuf b. Yakûb Medine ehli fakihleri arasında zikredilmiştir.³⁸⁰ Kendisinden aktarılan bir rivayette fıkıh ehli olarak tavsif ettiği hocaları arasında; Sa’d b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf (v. 127/744), Muhammed b. Münkedir, Rebîa b. Ebî Abdurrahman, Sâlih b. Keysân (v. 145/762) ve Osman b. Muhammed el-Ahnesî’yi (v.?)³⁸¹ saymıştır.³⁸² Ancak onun fikhî anlayışı hususunda bir değerlendirme yapılmamıştır. İbn Hibbân; Yûsuf b. Yakûb’dan hem Medinelilerin hem de Iraklıların rivayette bulunduğunu ifade etmiştir.³⁸³

Cerh ve ta’dîl açısından Yûsuf b. Yakûb genellikle sika sayılan bir râvidir. Mütেকaddimûn âlimlerden Yahyâ b. Maîn’in; Yûsuf b. Yakûb hakkında “sika”³⁸⁴ değerlendirmesinde bulunduğu aktarılmıştır. Ancak başka bir rivayette Yahyâ b. Maîn’in Yûsuf b. Yakûb hakkında o “sikadır” değerlendirmesinde bulunduğu daha sonra Yûsuf’un durumu sorulduğunda “sâlih” bir diğer seferinde ise “leyse bihi be’s”³⁸⁵ olarak

³⁷⁸ Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, VIII, 372.

³⁷⁹ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 361, 362; Zehebî, **Siyeru a’lâmü’n-nübelâ**, VIII, 372. Rivayetin devamında İbn Şihâb’ın da onlara genç olmalarından dolayı kendilerini hakir görmemeleri gerektiği nitekim Hz. Ömer’in kendisine bir mesele geldiğinde gençlerin zihin açıklığını göz önünde bulundurarak onları da meselenin istişaresine çağırdığını söylediği ifade edilmiştir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 361, 362.

³⁸⁰ İbnü’l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

³⁸¹ Tam adı; Osman b. Muhammed b. Muğire b. Ahnes es-Sekafî el-Ahnesî’dir. İbn Hacer onun vehmettiğini ancak sadûk bir râvi olduğunu belirtmiştir. Vefat tarihine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak İbn Hacer onu altıncı tabakada zikretmiştir. İbn Hacer, **Takrîbü’t-Tehzîb**, 386.

³⁸² Âcurrî, **Kitâbü’ş-şerîa**, IV, 1797 (H No:1254); İbnü’l-Cevzî, **Sıfatü’s-savfe**, I, 90. Yûsuf b. Yakûb’un kendisinden aktarılan bir rivayet de yetmiş olduğu hocalarını kendisi saymakta ve bu hocaları arasında Muhammed b. Münkedir, Rebîa b. Ebî Abdurrahman, Salih b. Keysân, Sad b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf ve Osman b. Muhammed el-Ahnesî isimlerine yer vermektedir. İbnü’l-Cevzî, **Sıfatü’s-savfe**, I, 90. Bir diğer rivayete göre “Fıkıh ehli hocalarımızdan işittiklerimiz” şeklinde gelmektedir. Âcurrî, **Kitâbü’ş-şerîa**, IV, 1797. Burada sayılan isimlerin kuzeni Abdülazîz b. Abdullah’ın da hocaları olduğu söylenmelidir.

³⁸³ İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, VII, 636.

³⁸⁴ Yahyâ b. Maîn, **Kitâbü’t-târîh**, II, 686; III, 158; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, IX, 234; Hüseyinî, **Kitâbü’t-tezkire**, III, 1946; Hazreci, **Hulâsatu Tezhîbü’t-Tezhîb**, 440.

³⁸⁵ Genellikle güvenilir râviler hakkında “onda bir beis yoktur”, “zararı yoktur” anlamında kullanılan “Leyse bihi be’s” lafzının güvenilir râvilerle birlikte zayıf râviler için de kullanıldığı ifade edilmekte ve Yahyâ b. Maîn’in bu lafzı sika anlamında kullandığı zikredilmektedir. Ahmet Yücel, “**Hadis İlminde Tenkit Terimleri**”, MÜİF Yay., 2. bs., İstanbul, 2015. s. 119,120.

cevaplandığı nakledilmiştir.³⁸⁶ Bu ifadeler bir çelişki içermemektedir. Çünkü Yahyâ b. Maîn'in değerlendirme dilinde hepsinin sika anlamında kullanıldığı ifade edilmiştir.³⁸⁷ Ahmed b. Hanbel'in onun hakkında "lem yekûn bihî be's",³⁸⁸ "leyse bihî be's",³⁸⁹ dediği belirtilmiştir.³⁹⁰ Ebû Dâvûd'un da onun hakkında sika değerlendirmesinde bulunduğu zikredilmiştir.³⁹¹ İbn Ebû Hâtim ise babasına, Yûsuf el-Mâcişûn ve Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdi'nin durumunun sorulduğunu babasının da "*Abdülazîz muhaddis, Yûsuf ise şeyhtir*"³⁹² şeklinde cevap verdiğini nakletmiştir.³⁹³ Yûsuf b. Yakûb hakkında dikkate alınması gereken bir diğer nokta onun da babası gibi müziğe olan ilgisidir. Yahyâ b. Maîn hadis tahdis etmek için Yûsuf b. Yakûb'un evine gittiklerini ve odanın bir tarafında cariyeler mi'zefe çalarken diğer odada onun hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.³⁹⁴ Yahyâ b. Maîn'nin onun, kardeşlerinin, amca çocuklarının bu şekilde bilindiklerini ifade ettiğini nakletmiştir.³⁹⁵ Yine Halîlî, Yûsuf b. Yakûb'un kardeşleri gibi müzik dinlemeye izin verdiğini aktararak onların -bu durumları ile beraber- hadiste sika olarak değerlendirildiklerini dile getirmiştir.³⁹⁶ Zehebî, Yûsuf b. Yakûb'un müziğe izin verdiğini ve Medinelilerin de müziğe müsamaha göstermekle bilindiklerini ifade etmiş,³⁹⁷ Yûsuf b. Yakûb'u sika olarak değerlendirmiştir. Keza İbn Hacer de Yûsuf b. Yakûb'un sika bir râvi olduğunu kaydetmiştir.³⁹⁸ Yûsuf b. Yakûb'un amcası gibi idari görevde bulunduğu dair malumata ulaşamamıştır.

Yûsuf b. Yakûb'un vefat ettiği yılla ilgili farklı tarihler verilmekle birlikte onun uzun ömür süren "muammer" âlimlerden biri olduğu belirtilmektedir.³⁹⁹ Nitekim Ahmed b.

³⁸⁶ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 362; Dârimî, *Târîhu Osmân b. Saîd ed-Dârimî*, I, 226; Bâcî, *et-Ta'dîl ve't-tecrîh*, 516.

³⁸⁷ Ahmet Yücel, "*Hadis İlminde Tenkit Terimleri*", s. 119,120.

³⁸⁸ Ebû Davûd, *Su'âlât Ebî Dâvud li Ahmed b. Hanbel*, I, 220.

³⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, *Min kelâmi İmam Ebû Abdullah Ahmed b. Hanbel fî ileli'l-hadis*, I, 191.

³⁹⁰ Ahmed b. Habel'in bu lafzı güveniler râviler için kullandığı belirtilmektedir. Ahmet Yücel, "*Hadis İlminde Tenkit Terimleri*", s.119,120.

³⁹¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmin-nübelâ*, VIII, 372; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, XI, 430.

³⁹² İbn Ebû Hâtim'in "şeyh" tabirini genellikle zabtının araştırılması için hadisleri yazılan zayıf râviler için bir ta'dîl lafzı olarak kullandığı söylenmektedir. Ahmet Yücel, "*Hadis İlminde Tenkit Terimleri*", 142.

³⁹³ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 396; IX, 234.

³⁹⁴ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 362; Halîlî, *el-İrşâd*, I, 309.

³⁹⁵ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 310.

³⁹⁶ Halîlî, *el-İrşâd*, I, 310.

³⁹⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 372; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 1014.

³⁹⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmin-nübelâ*, VIII, 372; Zehebî, *el-Kâşif*, II, 402; İbn Hacer, *Takrîbü't-Tehzîb*, 612.

³⁹⁹ Zehebî, *Siyeru a'lâmin-nübelâ*, VIII, 371. Muammer kelimesinin, ömrü uzun olan kimse demek olduğu bazen seksen yaşını geçen kişilerin muammerûndan sayıldığı ancak genellikle 100-120 yıl yaşayanların

Hanbel, “*Irak’ta yaşı Yûsuf b. Yakûb’dan daha büyük olan bir kimse görmedim*” diyerek Yûsuf b. Yakûb’un uzun yaşaması vesilesiyle ömrünün bir kısmında onunla görüştüğünü ifade etmektedir.⁴⁰⁰ Yine Halîlî onun Yahyâ b. Maîn ve Ali b. Müslim et-Tûsî’nin (v. 253/867) ondan işitecek kadar uzun bir ömür sürdüğünü nakletmektedir.⁴⁰¹ Zehebî de onun 88 yıl yaşadığını söylemektedir.⁴⁰² Bununla birlikte vefat yılı ile ilgili 183/799,⁴⁰³ 184/800⁴⁰⁴ ve 185/801⁴⁰⁵ gibi farklı tarihler verilmekle beraber İbn Hacer 185/801 senesi veya biraz öncesinde vefat etmiş olabileceğini kaydetmektedir.⁴⁰⁶

b. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme

Yakûb b. Ebî Seleme’nin çocuklarından biri olan Abdülazîz’in kaynaklarda tam adı; Ebü’l-Esbağ Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn olarak geçmektedir.⁴⁰⁷ Abdülazîz b. Yakûb b. Abdullah b. Ebî Seleme şeklinde zabt edenler de bulunmaktadır.⁴⁰⁸ Abdülazîz’in künyesinin ise “Ebü’l-Esbağ” olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁹

kastedildiği belirtilmektedir. İbrahim Hatiboğlu, “Muammerûn”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2020. XXX, 323-324.

⁴⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, **Min kelâmi'l-İmâm Ebî Abdullah Ahmed b. Hanbel fî ileli'l-hadis ve ma'rifeti'r-ricâl**, thk. Subhi Samerrai, 1 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1988. I, 192; Ahmed b. Hanbel, **el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl**, II, 236.

⁴⁰¹ Halîlî, **el-İrşâd**, I, 310; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 431.

⁴⁰² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 372; Zehebî, **Târîhü'l İslâm**, IV, 1014.

⁴⁰³ İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi'l-emsâr**, 169; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil**, V, 320.

⁴⁰⁴ Buhârî, **et-Târîhü's-sağîr**, II, 214; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 636; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXII, 481; Hüseyinî, Ebü'l Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hüseyinî, **Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricâli kütübi'l-aşere**, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, 4 c., Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1997/1418. III, 1946; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 430.

⁴⁰⁵ Buhârî, **et-Târîhü's-sağîr**, II, 214; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 372; Zehebî, **Târîhü'l İslâm**, IV, 1014; Zehebî, **el-Kâşif**, II, 402; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 430; İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 612; İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İmadüddin İsmâil b. Ömer, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, nşr. Matbaâtü's-Saâde, 15 c., Beyrut, Mektebetü'l-Maârif, 1990/1410. X, 186; Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîb**, 440; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, II, 386.

⁴⁰⁶ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 612.

⁴⁰⁷ Dûlâbî, **el-Künâ ve'l-esmâ**, I, 213; İbn Ebû Hâtîm, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 399; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 115; Sülemî, **Suâlâtü's-Sülemî**, 134; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 137.

⁴⁰⁸ Hâkim el-Kebîr, **el-Esâmî ve'l-künâ**, I, 298; Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157. Ayrıca Abdülazîz b. Yakûb’un; İbn Mende’de geçen “Abdülazîz b. Abdullah b. Yakûb b. Ebî Seleme el-Macişûn” şeklinde gelen Abdullah’ın, Yakûb’a takdim edilerek yapılan zabtın vehimden kaynaklandığı düşünülmektedir. İbn Mende, **Fethü'l-bâb fî'l künâ ve'l-elkâb**, 97.

⁴⁰⁹ Dûlâbî, **el-Künâ ve'l-esmâ**, I, 427; Hâkim el-Kebîr, **el-Esâmî ve'l-künâ**, I, 298; İbn Mende, **Fethü'l-bâb fî'l künâ ve'l-elkâb**, 97; Herevî, Ebü'l-Fadl Ubeydullah b. Abdullah b. Ahmed, **el-Mu'cem fî müştebihi esâmî'l-muhaddisîn**, thk. Nazar Muhammed el-Fâyâbî, 1 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1990. 65; Sülemî, **Suâlâtü's-Sülemî**, 134; Gassânî, **Elkâbü's-sahâbeti ve't-tâbiîn**, 90.

Mâcişûn ailesinin üçüncü kuşak üyeleri arasında olan Abdülazîz b. Yakûb'un aile üyeleri arasındaki bağıni şöyle ifade etmek mümkündür: Abdülazîz b. Yakûb; Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu,⁴¹⁰ Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşi,⁴¹¹ Abdullah b. Ebî Seleme'nin yeğeni ve Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin de amcasının oğludur.⁴¹²

Abdülazîz b. Yakûb'un hangi tarihte, nerede doğduğuna dair bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak babası Yakûb b. Ebî Seleme'nin Medine'de yaşamasından hareketle onun da kardeşi Yûsuf b. Yakûb gibi Medine'de doğmuş olabileceği söylenebilir.

İlimle iştigal eden bir ailenin üyesi olan Abdülazîz b. Yakûb'un ilmî hayatına dair ayrıntılı bilgilere ulaşılamamakla birlikte; kardeşi Yûsuf b. Yakûb kanalıyla aktarılan “*Ben, kardeşim ve amcamın oğlu –hep beraber- gençken İbn Şihâb’a hadise (ilim) dair sorular sorardık*”⁴¹³ rivayetine istinaden onun kardeşi Yûsuf b. Yakûb ile erken yaşlarda ilim tahsiline başladığı söylenebilir. Ders aldığı hocaları arasında öncelikli olarak babası Yakûb b. Ebî Seleme sayılmakla birlikte Muhammed b. Münkedir’e de yer verilmektedir.⁴¹⁴

Abdülazîz b. Yakûb, Medine ehli ulemâlarından sayılmakta ve onun sadece üç hadisinin bulunduğu aktarılmaktadır.⁴¹⁵ Bunun yanında Zehebî ve Sehâvî kardeşi Yûsuf b. Yakûb'un ondan daha meşhur bir râvi olduğunu söylemekte⁴¹⁶ ve Abdülazîz b. Yakûb'u az sayıda hadis rivayet eden (mukil) bir râvi olarak vasıflandırmaktadırlar.⁴¹⁷ Yine bazı âlimler amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın ondan daha fazla hadisi olduğu bilgisini vererek⁴¹⁸ muhtemelen meşhur bir râvi olmadığına vurgu yapmak istemektedirler. Abdülazîz b. Yakûb'un cerh-ta'dîl durumu hakkında ise İbn Ebû Hâtim babasının Abdülazîz b. Yakûb'u “lâ be'se bih”⁴¹⁹ şeklinde değerlendirdiğini belirtmekte,⁴²⁰ İbn Hibbân onu *Kitâbü's-sikat*

⁴¹⁰ Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî*, 134.

⁴¹¹ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikat*, VII, 115; Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî*, 134; Gassâni, *Elkâbü's-sahâbe ve't-tâbiîn*, 90; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 157; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb*, III, 141.

⁴¹² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, V, 399; İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikat*, VII, 115; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 157; Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917.

⁴¹³ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 361, 362; Zehebî, *Siyeru a'lâmü'n-nübelâ*, VIII, 372.

⁴¹⁴ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917. Sülemî, *Suâlâtü's-Sülemî*, 134; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137.

⁴¹⁵ Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, II, 686; III, 197; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 157.

⁴¹⁶ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 46.

⁴¹⁷ Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917.

⁴¹⁸ İbn Hibbân, *Kitâbü's-sikat*, VII, 115; Sem'ânî, *el-Ensâb*, V, 157; Sehâvî, *et-Tuhfetü'l-latîfe*, III, 46.

⁴¹⁹ Ebû Hâtim'in söz konusu lafzı hadisleri delil olarak kullanılmayan zayıf râviler için kullandığı ifade edilmektedir. Yine bu lafzın râvinin yalan söylemediğine ve rivayetlerinde çok fazla münkerlik bulunmadığına işaret ettiği belirtilmektedir. Ahmed Yücel, *Hadis İlminde Tenkit Terimleri*, s.125.

adlı eserinde zikretmektedir.⁴²¹ Müteahhirûn ulemâdan Zehebî ve Sehâvî onu “sadûk,⁴²² az rivayeti bulunan bir râvî şeklinde kaydetmektedirler.⁴²³ Halîlî ise Abdülazîz b. Yakûb’un kardeşi Yûsuf b. Yakûb ve amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah gibi müziği sevdiğini ifade etmektedir.⁴²⁴

Abdülazîz b. Yakûb’un vefat tarihi kesin olarak tespit edilememekle beraber Zehebî ve Sehâvî hicrî 190 senesinin sınırına kadar yaşadığını zikretmektedir.⁴²⁵

⁴²⁰ İbn Ebû Hâtım, **el-Cerh ve’t-ta’dîl**, V, 399.

⁴²¹ İbn Hibbân, **Kitâbü’s-sikât**, VII, 115.

⁴²² Zehebî’nin bu lafzı güvenilir râviler için kullandığı zikredilmektedir. Ahmet Yücel, **Hadis İlminde Tenkit Terimleri**, 129.

⁴²³ Zehebî, **Siyeru a’lâmi’n-nübelâ**, VIII, 373; Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, IV, 917; Sehâvî, **et-Tuhfetü’l-latîfe**, III, 46.

⁴²⁴ Halîlî, **el-İrşâd**, I, 309.

⁴²⁵ Zehebî, **Târîhü’l-İslâm**, IV, 917; Sehâvî, **et-Tuhfetü’l-latîfe**, III, 46.

İKİNCİ BÖLÜM

MÂCİŞÛN AİLESİNİN HADİS İLMİNDEKİ YERİ

Hadis rivayet tarihi incelendiği zaman hadislerin güvenilirliğinin tespitinin öncelikli amaç olduğu ve bu uğurda muhaddislerin isnâd ve metin tenkidi yaptıkları söylenebilir. Muhaddislerin özellikle isnâd tenkidine yöneldikleri ve rivayeti bize ulaştıran sened zincirlerini büyük bir titizlikle inceledikleri belirtilmelidir. Isnâdların incelenmesi neticesinde onların farklı özellik taşıyan senedlerle aktarıldığı ifade edilmiştir. Bu yollardan biri de aile isnâdıyla aktarılan rivayetlerdir. Bu isnâdların oluşum seyrinin incelenmesinin ilk asırda henüz sistemli olarak nakledilmeyen hadis rivayetinde aile ortamının sağladığı imkanların tedvin sonrası sistemli rivayete geçilmeye başladığında meydana gelen değişimlerin görülmesine katkı sağlayacağı umulmaktadır. Aile isnâdları genellikle sahâbe ya da tâbiûn tabakasında görülmektedir. Nitekim Bekir Kuzudişli temel hadis kaynaklarında Ubeydullah b. Ömer el-Ömerî → Nâfi' → Abdullah b. Ömer gibi bir sahâbe ailesinde devam eden isnâdlar olduğu gibi bir tâbiîden başlayıp bir nesil devam eden rivayetlerin de bulunduğunu ifade etmekte ve bu çeşit aile isnâdlarını “*Tâbiûn Kısımî Aile Isnâdı*” diye isimlendirmektedir.⁴²⁶ Mâcişûn ailesinin isnâdları da “*Tâbiûn Kısımî Aile Isnâdı*” içerisinde değerlendirilebilir. Zira Mâcişûn ailesinin sahâbe tabakasında herhangi bir üyesine ulaşamamıştır.

Tezin bu bölümünde Mâcişûn ailesinin üyelerinin kendi bulundukları tabakadaki etkileri ve aile içerisindeki rivayet durumları ele alınacaktır. 1./7. yüzyılın ikinci yarısından 3./9. yüzyıla kadar uzanan ve nispeten uzun bir dönemde yaşayan bu ailedeki râvilerin aile içerisindeki rivayetlerini ortaya koymak hadis rivayet tarihinde meydana gelen gelişimi gözlemlemek ve katkılarını tespit etmek için önemlidir. Bu bağlamda bu bölümde aile üyelerinin mensup oldukları tabakaların esas alınarak işlenmesi uygun görülmüştür. Her üyenin hadis ilmindeki yerini gösterebilmek için onların rivayet sayıları, rivayetlerinin hangi konularda yoğunlaştığı, hoca-talebe ilişkileri, tabakaları, bölgeleri, cerh ta'dîl durumları, kullanılan rivayet lafızları, kendileri de mevâlî olan Mâcişûn ailesinin mevâlîden ve böyle olmayan râvilerden aldıkları rivayet oranları, ulaşılabilirdiği kadarıyla hadisleri alma ve

⁴²⁶ Bekir Kuzudişli, *Aile Isnâdları*, 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2021. s.22.

nakletme sebepleri, müntehasına göre senedlerin durumu varsa mürsel rivayetleri ve aile içi nakillerin mahiyeti meseleleri ele alınmaya çalışılacaktır.

I. TÂBÎÛN KUŞAĞINDAKİ ÜYELER

Mâcişûn ailesinin Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve kardeşi Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn olmak üzere bu tabakada sayılabilecek iki üyesi bulunmaktadır. İlgili başlıkta iki kardeşin hadis ilmindeki yeri ortaya konulmaya çalışılacak ve konu temelde iki başlık altında incelenecektir. İlk başlıkta aile dışındaki rivayetleri sonraki başlıkta ise aile içindeki rivayetleri ele alınacaktır. Aile üyelerinin hadis ilmindeki yerinin tespit edilmesinde onların bütün hoca ve öğrencilerini ele almak tezin maksadını aşacağından burada, üç ve daha fazla rivayeti bulunan hoca ve öğrencileri dikkate alınacaktır. Ancak sadece tâbiûn kuşağındaki üyeler için iki ve üzeri kıstası uygulanacaktır. Çünkü bu kuşakta yer alan (1./7. yüzyılın ikinci yarısından 2./8. asrın ilk yarısına kadar ki dönem) üyelerin hoca sayıları yaşadıkları dönem gereği çok fazla değildir. Bunun yanında yapılan araştırmalar neticesinde aile üyelerinin menâkıb türünden rivayetlerinin olduğu dikkat çekmektedir. Ancak hadis sayıları içerisinde karışıklığa yer vermemek adına bu rivayetler ayrıca incelenecektir. Tüm bunların yanında birtakım bilgilerde tekrara düşülme pahasına okuyucunun resmi tam görebilmesi için her râvi hadis rivayeti açısından ana hatlarıyla tanıtılacaktır.

A. Hadis Rivayeti Açısından Abdullah b. Ebî Seleme

Bu başlık altında hadis tarihinin önemli bir zaman dilimi olan 1./7. asrın ikinci yarısında yaşayan Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 21 rivayetine ulaşılmıştır. Aile dışında hadis rivayet durumu incelendiğinde hadis naklettiği 14 râviye ulaşılmış olup bunlar arasında en fazla hadis rivayetinde bulunduğu 4 hocası tespit edilmiştir. Abdullah b. Ebî Seleme'den hadis aktaran 16 râviye ulaşılmıştır. Bunlar arasında kendisinden en fazla hadis aktaran 3 öğrencisi tespit edilmiştir. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde ise üst soydan hadis aktardığı bir aile üyesine ulaşamamıştır. Alt soydan 2 oğlunun kendisinden rivayet aktardığı tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir.

1. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Hadis kaynaklarında yapılan tarama neticesinde Abdullah b. Ebî Seleme'nin mükerrerler çıkarıldığında toplam 21 hadisi bulunmuştur.⁴²⁷ Bu hadisler genelde ibadet ve ahkâm konularıyla ilgilidir. En fazla hac konusunda (4 rivayet)⁴²⁸ hadis nakleden Abdullah b. Ebî Seleme'nin namaz (2 rivayet),⁴²⁹ temizlik (2 rivayet),⁴³⁰ oruç (2 rivayet),⁴³¹ zekât,⁴³²

⁴²⁷ Muvatta', Sahih Buhârî, Sünen Tirmizî ve Sünen İbn Mâce eserlerinde Abdullah b. Ebî Seleme'nin rivayetlerine yer verilmemiştir. Ayrıca 4 hadisin ise Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'a ait olup olmadığı belirlenemediği için sayıya dahil edilmemiştir. İlki sahâbenin faziletine dairdir. Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr, **Târîhu Taberî**, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 11 c., 2. bs., Mısır, Dârü'l-Maarif, 1967/1387. III, 68.

İkincisi istihare duasına dair olup sadece Beyhakî tarafından nakledilmiştir. Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, **el-Esmâ ve's-sıfât**, thk. Abdullah b. Muhammed el-Hâşidî, 2 c., 1. bs., Cidde, Mektebetü's-Sevâdî, 1993/ 1413. I,316 (H No:242).

Üçüncüsü Ebû Süfyan ile ilgili tarihi bir rivayettir: Beyhakî, **Delâ'ilü'n- nübüvve**, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'aci, 7 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988/1408. V, 7.

Dördüncüsü eziyet veren hayvanın (yılanın) öldürülmesine dair olup sadece İbn Abdülber'in rivayet ettiği görülmektedir. İbn Abdülber, **et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd**, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib, 24 c., Magrib, Vizerâtü'l-Umumi'l-Evkâf, 1967/1387. XVI, 262.

⁴²⁸ **Telbiye**: Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, el-Mervezî, **el-Müsned**, thk. Şu'ayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid, I-L, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2001/1421. VIII, 26 (H No:4458); 357 (H No: 4733); 459 (H No:4850); Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân b. el-Fazl, **Müsnedü'd-Dârimî= Sünenü'd-Dârimî**, thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, 4 c., 1.bs., Riyad, Dârü'l-Muğnî, 2000/1412. II, 1193 (H No:1918); Müslim, Ebû'l-Hüseyin Müslim b. el-Haccâc, **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Beyrut, Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1955/1374. "Hac" 1284; Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'as, **es-Sünen**, thk. Şuayb el-Arnaut vd., 7 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009/1430. "Menâsik" 27 (H No:1816); Nesâî, Ebû Abdirrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali, **es-Sünen**, thk. Hüseyi Abdülmünim eş-Şelbî, 12 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421. "Menâsik" 188 (H No:3975,3976); İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî, **es-Sahîh**, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, 2 c., 3.bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 2003/1424. II, 1324 (H No:2805); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 345 (H No:13302); Taberânî, **Mu'cemü'l-evsat**, thk. Târik b. İvazullah vd., 10 c., Kahire, Dârü'l-Haremeyn, 1995/1415. V, 63 (H No:4675).

Telbiyede "Zû mearic" lafzının söylenmesi: Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris, **el-Ümm**, 8 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1983/ 1403. II, 170; Şâfiî, **el-Müsned**, thk. Yûsuf Ali ez-Zevâvî, İzzet el-Attar, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1951/ 1370. I, 305; İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, **el-Musannef**, Kemâl Yûsuf el-Hût, 7 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1989/ 1409. III, 204 (H No: 13467); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, III, 74 (H No:1475).

Saçın tıraş edilmesi: İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 247 (H No:13892).

İhramlıyken av eti yemek: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII,291 (H No:22605); İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XXI, 151.

⁴²⁹ **Nafile namazın kılınışı**: Ebû Dâvûd, **Mesâilü'l- İmâm Ahmed**, thk. Ebû Muâz Târik b. İvazullah b. Muhammed 1 c., 1. bs., Mısır, Mektebetü İbn Teymiyye, 1999/1420. 425; Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî, **el-Müdevvenetü'l-kübrâ**, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994/1415. I, 189; II, 289 (H No:1547).

Küsûf Namazı: Ebû Dâvûd, "Salât",262 (H No:1187); Hâkim en-Nisâbü'rî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed, **el-Müstedrek alâ's-Sahihayn**, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l- İlmiyye,1990/1411. I, 482 (H No:1239).

boşanma,⁴³³ alım-satım (3 rivayet),⁴³⁴ içecekler,⁴³⁵ giyim,⁴³⁶ edeb,⁴³⁷ sahâbenin fazileti,⁴³⁸ dua⁴³⁹ ve rü'yet⁴⁴⁰ konularında rivayeti bulunmaktadır.

⁴³⁰ **Abdestin alınışı:** Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, I, 520 (H No:482); Müslim, “Tahâre” 232; İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire, 6 c., 1.bs., Riyâd, Dârü'r-Râye, 1991/1411. I,133.

Budaa kuyusu: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVIII, 338 (H No:11818); Dârekutnî, **es-Sünen**, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2004/1424. I, 37 (H No: 59,60); Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin, **es-Sünenü'l-kübrâ**, thk. Muhammed Abdülkadir Atâ, 11 c., 3.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003/1424. I, 389 (H No:1215).

⁴³¹ **Cünüplünün orucu:** Nesâî “Sıyâm” 129 (H No:2968,2969,2970); Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme, **Şerhu Müşkili'l- âsâr**, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 1994/ 1415. II, 14, (H No:536); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsât**, I, 60 (H No:169); I,113 (H No:350).

Teşrik günü yeme içmenin serbest olması: Şâfiî, **er-Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1 c., 1. bs., Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, 1938/1357. 411 (H No:1127); Şâfiî, **el-Müsned**, I, 265; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 116, (H No:708); 192 (H No:821); 194 (H No:824); Nesâî “Sıyâm” 116 (H No: 2900,2901,2902).

⁴³² **Ticaret malından zekat verilmesi:** Şâfiî, **el-Ümm**, II, 49; Şâfiî, **el-Müsned**, I, 229; Abdürrezzak b. Hemâm, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemâm es-San'ânî, **el-Musannef**, thk. Habîburrahman el-A'zâmî, 12 c., 2. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1983/1403. IV, 96 (H No:7099) Abdülmelik b. Ebî Seleme şeklinde zabt edilmiştir. Ancak râvinin ismi Abdullah b. Ebî Seleme şeklinde olmalıdır.

Ebû Amr b. Hımâs tarihiyle aktarılan rivayet: İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, II,406 (H No:10456,10457); İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled el-Horasânî, **Kitâbü'l-Emvâl**, thk. Şâkir Zîb Feyyâz, 3 c., 1. bs., Riyâd, Merkezü'l- Meliki'l-Faysal, 1986/ 1406. III,941 (H No:1687); Dârekutnî, **es-Sünen**, III, 35 (H No:2018).

⁴³³ Şâfiî, **el-Ümm**, V, 127, 148, 277; Şâfiî, **el-Müsned**, II,38; Abdürrezzak b. Hemâm, **el-Musannef**, VI, 356 (H No: 11173); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, IV, 92 (H No:18137).

⁴³⁴ **Riba:** Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 291 (H No: 22605); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 482 (H No:10564).

Riba: İbn Affân el-Âmirî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Affân el-Kûfî, **el-Emâlî ve'l kırâa**, Müs'ad Abdülhamid, 1 c., 1. bs., Tanta, Dârü's-sahâbe li't-Türâs, 1413. 34. Ebû Nuaym, **Marifetü's-sahâbe**, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, 7 c., 1.bs., Riyâd, Dârü'l-Vatan, 1998/1419. III, 1280; İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XXIV, 104; Süyûtî, **Tenvîrü'l-havâlik şerhu Muvatta' Mâlik**, 2 c., Mısır, Mektebetü't-Ticâriyye, 1969/1389. II, 58. **Arazinin kiraya verilmesi:** Müslim, “Büyû” 1536; İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî, **es-Sahîh**, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir, 8 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2012/1433. III,130 (H No:2138) Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsât**, V, 111 (H No:4824); VIII, 193 (H No:8375).

⁴³⁵ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsât**, IV, 11, (H No:3484).

⁴³⁶ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 332 (H No:3263).

⁴³⁷ İbn Hibbân, **es-Sahîh**, XIII, 122 (H No:580).

⁴³⁸ Hz. Ebû Bekr'in faziletine dairdir: Taberânî, **Mu'cemü'l-evsât**, V, 23 (H No:4567).

⁴³⁹ Dua (Telbiye): Taberânî, **ed-Dua**, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1413. 38.

⁴⁴⁰ Abdullah b. Ahmed, **es-Sünne**, I, 175 (H No:217); İbn Ebû Şeybe, Ebû Cafer Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe, **Kitâbü'l-Arş ve mâ rüviye fih**, thk. Muhammed b. Halife b. Ali et-Temîmî, 1 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418. 392; Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah, **Kitâbü's-Şerî'a**, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman, 5 c., 2. bs., Riyâd, Darü'l-Vatan, 1999/ 1420. III, 1543 (H No:1034); İbn Huzeyme, **Kitâbü't-Tevhîd ve isbâtü sıfâtî'r-rab**, thk. Abdülazîz b. İbrahim eş-Şehvân, 2 c., 5.bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1994/1414. II, 483,494; Beyhakî, **el-Esmâ ve's-sıfât**, II,361; Zehebî, **Kitâbü'l-Arş**, thk. Muhammed b. Halife b. Ali et-Temîmî, 2 c., 2.bs., Medine, İmâdatü'l-Bahsi'l-İlmî, 2003/1424. II,173; İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali, **el- İlelül-mütenahiye fi'l-ehâdisi'l-vâhiye**, thk. İrşâdü'lhak el-Eserî, 2 c., 1.bs., Bakistân, İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 1981/1401. I, 24; Süyûtî, **ed-Dürü'l mensûr fi tefsir bi'l-me'sûr**, 8 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 2011/1432. VII,648.

a. Hocaları

Abdullah b. Ebî Seleme'nin hadis aldığı 14 kişi bulunmaktadır.⁴⁴¹ Hocaları genelde sahâbe ve kibârü't- tâbiûn tabakasından râvilerdir.⁴⁴² Onun; Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Abdullah b. Ömer ve Ebû Mûsâ el-Eşârî, Esmâ bnt. Ebî Bekir⁴⁴³ gibi sahâbîlerden ilim tevarüs ettiği nakledilmektedir. Ancak sahâbîlerden olan rivayetlerinin genel olarak mürsel olduğu ifade edilmektedir.⁴⁴⁴ Tâbiûn tabakasından ise Irâk b. Mâlik, Süleyman b. Yesâr ve Nu'man b. Ebî Ayyâş gibi isimlerden hadis semâ ettiği zikredilmektedir. O, 4 hocasından iki ve üzeri hadis naklederken diğer hocalarından 1'er hadis rivayet etmiştir. İki ve üzeri hadis aktardığı râviler sahâbe tabakasından Abdullah b. Ömer, tâbiûn tabakasından Irâk b. Mâlik, Süleyman b. Yesâr ve Nu'man b. Ebî Ayyâş'tır.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin Abdullah b. Ömer'den nakillerine bakıldığında ondan hac konusunda iki farklı meselede hadis aktardığı görülmektedir.⁴⁴⁵ Hadislerin ilki hacda telbiye getirme konusuyla ilgili olup merfû iken ikincisi hacda saçın tıraş edilmesi ile ilgili İbn Ömer'in uygulamasını anlatan mevkuf bir rivayettir.⁴⁴⁶ Aşağıda zikredileceği üzere onun

⁴⁴¹ Abdullah b. Ebî Seleme'nin Hz. Âişe, Ümmü Seleme, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Ebû Mûsâ el-Eşârî'den aktardığı rivayetlerinin mürsel olduğu ifade edilmiştir. Bundan dolayı sayıya dahil edilmemiştir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 320; Dârekutnî, **el-İle'l**, VII, 198; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; **Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etrâf**, thk. Abdüssamed Şerefeddin, 13 c., 2.bs., yy, Mektebetü'l-İslâmî/ ed-Dârü'l-Kayyime, 1983/1403. XI, 440; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79, 259. Alâî, Ebû Saîd Salâhuddîn Halil b. Keykeldî, **Câmi'u't-tahsil fi ahkâmî'l-merâsîl**, thk. Hamdî Abdülmecid es-Selefi, 1 c., 2.bs., Beyrut, Âlimu'l-Kütüb, 1986/1407. 212.

⁴⁴² Çalışmada geçen râvilerin tabaka bilgileri için İbn Hacer'in *Takrîbü't-Tehzîb* isimli eseri esas alınmıştır.

⁴⁴³ İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 59.

⁴⁴⁴ Bazı âlimlerin, Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında Hz. Âişe ve Ümmü Seleme'yi de saydığı fakat bu iki hanım sahâbiye -bir rivayete göre ise Abdullah b. Ömer'e (Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79) - yetişmemesi sebebiyle rivayetlerinin mürsel olduğu belirtilmektedir. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 243; Aynî, **Megâni'l-ahyâr**, II, 86; Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîb**, 200. Ayrıca Zehebî, Abdullah b. Ebî Seleme'nin onlarla karşılaşmış olabileceğinin de ihtimal dâhilinde olduğunu söylemektedir. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 259. Yine Abdullah b. Ebî Seleme'nin Ebû Saîd el-Hudrî (v. 55/674) ve Ebû Mûsâ el-Eşârî'den (v. 73/692) olan rivayetlerinin de mürsel olduğu ifade edilmektedir. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 320; Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer, **el-İlelü'l-vârîde fi'l-ehâdisi'n-nebeviyye**, thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefi, 15 c., 1. bs., Riyâd, Dârü'l-Taybe, 1985/1405. VII, 198.

⁴⁴⁵ Abdullah b. Ebî Seleme'nin, Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân aracılığıyla da Abdullah b. Ömer'den namaz konusuna dair merfû rivayet naklettiği tespit edilmiştir. Ancak bu rivayet doğrudan İbn Ömer'den olmadığından metin içerisinde zikredilmemiştir. Ebû Dâvûd, **Mesâilü'l- İmâm Ahmed**, 425; Dârekutnî, **es-Sünen**, II, 289 (H No:1547).

⁴⁴⁶ Bu hadisin bir isnâdı "Nâfi" veya Abdullah b. Ebî Seleme" şeklinde ifade edilmiştir. Her ne kadar şek ifadesi bulunsa da isnâd sayıya dâhil edilmiştir. İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 247 (H No:13892).

Abdullah b. Ömer ile görüşmediği iddia edildiği için bu rivayetlere biraz daha ayrıntılı bakılacaktır.

Abdullah b. Ebî Seleme'den nakledilen hacda telbiye getirme meselesi hakkındaki hadis, biri doğrudan Abdullah b. Ömer'den diğeri ise Abdullah b. Abdullah b. Ömer'den (v. 105/723) olmak üzere iki farklı şekilde aktarılmıştır. Abdullah b. Ömer'den nakledilen ilk tarik "*Yahyâ b. Saîd el-Ensârî → Abdullah b. Ebî Seleme → Abdullah b. Ömer → Resûlullah (s.a.v)*" isnâdıyla "*Biz Hz. Peygamber ile sabah Mina'dan Arafat'a hareket ettik. Bizden bir kısmımız telbiye getirirken diğer kısım tekbir alıyordu*"⁴⁴⁷ şeklinde nakledilmiştir.

İkinci tarikte Abdullah b. Ebî Seleme hadisi Abdullah b. Abdullah b. Ömer aracılığıyla İbn Ömer'den aktarmıştır.⁴⁴⁸ Rivayetin bu tarikini Abdullah b. Ebî Seleme'den iki öğrencisi nakletmiştir.⁴⁴⁹ Ömer b. Hüseyin'den (v.?)⁴⁵⁰ gelen tarikte yukarıda verilen rivayetin sonuna ek olarak İbn Ömer kendilerinin tekbir aldığını ifade etmiştir. Ayrıca Abdullah b. Ebî Seleme, Abdullah b. Ömer'in oğlu Abdullah'a "*Size şaşırtıyorum nasıl Resûlullah'ı ne yaparken gördün diye sormazsınız*" dediği anlatılmıştır. Hadis şârihleri Abdullah b. Ebî Seleme'nin zikredilen son ifadesinin aslında hadiste muhayyer bırakılan tekbir ve telbiye getirme hususunda en faziletli olanı öğrenme gayesi olarak açıklamışlardır.⁴⁵¹ Ele alınan ikinci tarikte "*Abdullah b. Abdullah b. Ömer*" ziyadesinin varlığı hem İbn Ömer'in, Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocası olup olmadığı konusunu hem de hangi rivayetin sahih olduğu meselesini gündeme getirmiştir. Rivayetin her iki tariki için

⁴⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 26 (H No:4458); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 375 (H No: 15073) İsnadda "Abdurrahmân b. Ebî Seleme" şeklinde yazılsa da bu ifade vehim üzere yanlış verilmiş olmalıdır. Dârimî, **el-Müsned**, II, 1193 (H No:1918); Nesâî, "Menâsik" 188 (H No:3975,3976).

⁴⁴⁸ İbn Hacer rivayeti naklederken isnâdda ismi "Ubeydullah b. Ömer" şeklinde zabt etmektedir. İbn Hacer, **Fethü'l-bârî bi şerhi'l-Buhârî**, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbaki- Muhibbiddîn el-Hatîb, 13 c., 1.bs., Mısır, Mektebetü's-Selefiyye, 1390. III, 510.

⁴⁴⁹ Yahyâ b. Saîd el-Ensârî tarikiyle gelen rivayetler: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 357 (H No:4733), Müslim "Hac" 1284; Ebû Dâvûd "Menâsik" 27 (H No:1816).

Ömer b. Hüseyin tarikiyle gelen rivayetler: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459 (H No:4850); Müslim "Hac" 1284.

⁴⁵⁰ Tam adı; Ebû Kudâme Ömer b. Hüseyin b. Abdillâh el-Cumahî el-Mekkî'dir. Âişe bnt. Kudâme'nin mevlâsı olduğu ifade edilmektedir. Medine kadısı olduğu nakledilmektedir. İbn Hacer onu dördüncü tabaka râvileri arasında saymaktadır. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXI, 229; İbn Hacer, **Tezhîbü't-Tehzîb**, VII, 433; **Takrîbü't-Tehzîb**, 411.

⁴⁵¹ İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, III, 510; Aynî, **Nuhabü'l-efkâr fi tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fi Şerhi Meâni'l-âsâr**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 20 c., 1.bs., Katar, Vizerâtü'l-evkâf ve ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008/1429. X, 77. Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ el-İtyûbî el-Vellevî, **el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fi Şerhi Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc**, 47 c., 1.bs., Riyâd, Dâru'l İbni'l-Cevzî, 1426. XXIII, 567.

mahfûz değerlendirmesi yapılırsa da⁴⁵² onun İbn Ömer ile karşılaşmasında bazı şüpheler olduğu görülmektedir. Nitekim Zehebî temriz sîgasıyla da olsa onun İbn Ömer ile karşılaşmadığını kaydederken İbn Hacer karşılaşma ihtimalini dile getirmiştir.⁴⁵³ Abdullah b. Ebî Seleme'nin bu rivayeti İbn Ömer'den nasıl aldığına dair doğrudan bir bilgiye ulaşamamıştır.⁴⁵⁴

Abdullah b. Ebî Seleme'nin, kendisinden hadis naklettiği tâbiû râvi Irâk b. Mâlik el-Ğıfarî'dir.⁴⁵⁵ Sika bir râvi olan Irâk b. Mâlik'ten Abdullah b. Ebî Seleme oruç⁴⁵⁶ ve içecekler⁴⁵⁷ konusunda iki merfû hadis aktarmıştır. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Irâk b. Mâlik'ten nasıl bir ortamda ne şekilde rivayet aldığı bilinmemekle birlikte kaynaklarda 63 rivayeti bulunan Irâk b. Mâlik'ten sadece 2 hadis nakletmesinden hareketle Abdullah b. Ebî Seleme'nin onunla uzun süreli bir hoca-talebe ilişkisinin bulunmadığı düşünülebilir. İbn Hacer'in Irâk b. Mâlik'i üçüncü tabakada yani orta tâbiûn tabakasında zikretmesi⁴⁵⁸ ise bu iki râvi arasında akran ilişkisi olabileceğini düşündürmektedir.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin diğer bir hocası ise Süleyman b. Yesâr'dır. Ondan namaz ve boşanma konusunda birer hadis aktarmıştır. İlk rivayet küsûf namazının kılınışına dair merfû bir hadisen⁴⁵⁹ boşanma konusundaki hadis ise Ömer b. Hattâb'dan (v. 23/644) gelen mevkuf bir rivayettir.⁴⁶⁰ Abdullah b. Ebî Seleme'nin rivayetlerini hocasından nasıl bir ortamda aldığına dair doğrudan bir bilgiye ulaşamamıştır. Yezîd b. Hâzim'in (v. 147/148-

⁴⁵² Muhammed b. Ali, **Bahru'l-muhit**, XXIII, 565. Müslim'in eserinde Abdullah b. Abdullah b. Ömer isnâdını tercih etmesi bu tariki daha sahih gördüğüne işaret etmektedir. Dârekutnî ise, Abdullah b. Abdullah b. Ömer tarikine "savap" diyerek o yönde tercihte bulunmaktadır. **el-İle'l**, XIII, 200.

⁴⁵³ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 79; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 243.

⁴⁵⁴ Abdullah b. Ebî Seleme'nin rivayeti hocasından nasıl aldığına dair doğrudan bir veriye ulaşamamıştır. Ancak benzer şekilde Ömer b. Abdülazîz'in Abdullah b. Abdullah b. Ömer'e "*Babana insanların telbiye konusundaki ihtilâfı hakkında sordun mu?*" dediği belirtilmektedir. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XIII, 74. Yine rivayetin Enes b. Mâlik'ten gelen tariki incelendiğinde râvilerin Resûlullah'ın uygulamasına dair sorusu üzerine Enes b. Mâlik'in hadisi naklettiği görülmekte ve rivayetin sonunda "*Bir kısmımız tekbir alır bir kısmımız tehlîl getirirdi. Ancak insanlar birbirini ayıplamazdı*" dediği nakledilmiştir. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'** (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî), thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 8 c., 1.bs., Abudabi, Müessesetü Zâyid b. Sultan, 2004/1425. II, 220 ,386; Müslim "Hac" 1285. Bu nakiller dikkate alınırsa mezkûr meselenin insanlar arasında tartışma haline gelmesinden dolayı merak edilip konuşulduğu söylenebilir.

⁴⁵⁵ İbn Hacer, onu üçüncü tabakada yani orta tâbiûn râvileri arasında saymaktadır. İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 388. Zehebî, **Siyeru a'lami'n-nübelâ**, V, 64.

⁴⁵⁶ Tahâvî, **Şerhu Müşkili'l- âsâr**, II, 14 (H No:536).

⁴⁵⁷ Taberânî, **el-Mu'cemü'l evsât**, IV, 11 (H No:3484).

⁴⁵⁸ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 388.

⁴⁵⁹ Ebû Dâvûd, "Salât" 262 (H No:1187); Hâkîm en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, I, 482 (H No:1239).

⁴⁶⁰ Şâfiî, **el-Ümm**, V, 127, 148,277; Şâfiî, **el-Müsned**, II,38; Abdürrezzak b. Hemâm, **el-Musannef**, VI, 356 (H No: 11173); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, IV, 92 (H No:18137).

764/765) anlattığına göre Süleyman b. Yesâr ve Ali b. Hüseyin bir gün Hz. Peygamber'in kabri ve minberi arasında duhâ vaktine kadar hadis müzakere etmiş⁴⁶¹ kalkacakları sırada ise Abdullah b. Ebî Seleme onlara bir sûre okumuştur. Onlar da Abdullah'ı dinleyip ona dua ettikten sonra meclisten ayrılmışlardır.⁴⁶² Bu rivayete binaen Abdullah b. Ebî Seleme'nin Süleyman b. Yesâr'dan birtakım hadisleri bu meclislerde öğrenmesi ya da başka zamanlarda Süleymân b. Yesâr'ın hadis meclisine doğrudan katılıp ondan hadis dinlemiş olması mümkündür. Süleyman b. Yesâr'ın aile hukuku alanında dönemin otoritesi kabul edilmesi ve talâk konusunu en iyi bilen kimselerden biri olduğunun nakledilmesi⁴⁶³ Abdullah b. Ebî Seleme'nin nakilleriyle uyusmaktadır.

Neticede Abdullah b. Ebî Seleme aile dışındaki hadisleri içlerinde Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerin de bulunduğu 14 hocadan nakletmektedir. Abdullah b. Ebî Seleme'nin kendilerinden iki ve üzeri hadis aktardığı 4 hocası vardır. Bunlar Abdullah b. Ömer, Süleyman b. Yesâr, İrâk b. Mâlik ve Nu'man b. Ebî Ayyâş'tır. Kendisi de Medineli olan Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocalarının hepsi Medinelidir. Dolayısıyla onun Medine merkezli ilmî birikime sahip olduğu söylenebilir. Kendisi gibi mevâlî olan hocaları ise Süleyman b. Yesâr ve Ebû Muhammed Nâfi' el-Akra'dır.⁴⁶⁴ Abdullah b. Ebî Seleme'nin naklettiği rivayetlerin 17'si merfû ve 4'ü mevkuttur. Ayrıca Abdullah b. Ebî Seleme'den gelen 21 hadisten 9 tanesi münkatı'dır.⁴⁶⁵ Abdullah b. Ebî Seleme hocalarından aktardığı rivayetlerin çoğunluğunda "an" lafzını kullanmıştır. Nadirde olsa "haddesehu enne",⁴⁶⁶ "ahberahu enne"⁴⁶⁷ gibi rivayet lafızlarını da kullandığı görülmektedir. Rivayet lafızlarının dönemsel özellikleri bir bütün olarak öğrencileri kısmıyla beraber değerlendirilecektir.

⁴⁶¹ Müzakere; hadis talebeleri veya râviler arasında bazı hadislerin yahut hadis konularının mütalaa edilmesi şeklinde tanımlanmıştır. İbrahim Hatiboğlu "Müzakere" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2006. XXXII, 223,224. Hadislerin tekrarlanması mahiyetinde olan müzakerenin genellikle gece yapıldığı ifade edilmiştir. Münevver Yeşilyurt, "Hadis Eğitim ve Öğretiminde Müzâkere", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2015. s.25. Müzakere meclislerine dair ayrıntılı bilgi için: s. 12, 19, 38, 39.

⁴⁶² İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 167; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 174.

⁴⁶³ Sümeyye Onuk Demirci, "Fukahâ-i Seb'a ve İslam Hukuk tarihindeki yeri" Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2019. s.151.

⁴⁶⁴ Hocalarından Ebû Amr b. Himâs'ın (v. 139/756) Benû Leys b. Bekr koluna mensup olduğu söylendiği gibi onların mevlâsı olabileceği de zikredilmektedir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XII, 178.

⁴⁶⁵ Abdullah b. Ebî Seleme'nin Hz. Peygamber'den doğrudan rivayet ettiği 2 hadisi bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsne'd**, XXXVII, 291 (H No: 22605); İbn Affân el-Âmirî, **el-Emâlî ve'l kırâa**, I, 34. Hz. Ömer'den bir, Hz. Âişe'den iki, Ebû Mûsâ el-Eşârî, Ümmü Seleme, Sa'd b. Ebî Vakkâs ve Himâs'dan toplam 7 rivayet münkatı'dır.

⁴⁶⁶ Müslim, "Tahâre", 232.

⁴⁶⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, **el-Musannef**, VI, 356 (H No:11173).

Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocaları genellikle sika olarak değerlendirilmektedir. Onlar hem hadis hem fıkıh alanında temayüz eden isimlerden oluşmaktadır. Nitekim bu durumun nakledilen hadislerin konusuna yansıdığı görülmektedir.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocalarından hangi ortamda nasıl hadis öğrendiğine dair çok fazla bilgiye ulaşılamamaktadır. Ancak Abdullah b. Ebî Seleme'nin hayatı incelendiğinde onun ilme meraklı olduğu ve bu sebeple ilim ehli kişilerle bir arada olmaya ve onların meclislerinde bulunmaya gayret gösterdiği anlaşılmaktadır.⁴⁶⁸ Fakat hocaları ve rivayetleri incelendiğinde bunu sistemli bir şekilde yapmadığı söylenebilir. Nitekim müksirûn sahâbîlerden biri olan Abdullah b. Ömer'den 2, 63 rivayeti bulunan Irâk b. Mâlik'ten, 159 rivayeti olan Süleymân b. Yesâr'dan ve 20 rivayeti bulunan Nu'man b. Ebî Ayyâş'tan ise sadece 2 rivayette bulunması hocalarından düzenli şekilde ilim elde etmediğini düşündürmektedir. Bir râvinin hadis öğrenmesi kadar bunları aktaracağı talebelere ulaşması onun ilimdeki konumunun belirlenmesini netleştirmektedir. Bu sebeple aşağıda Abdullah b. Ebî Seleme'nin talebeleri genel olarak incelenecektir.

b. Öğrencileri

Abdullah b. Ebî Seleme'den hadis nakleden 16 râvi tespit edilmiştir. Öğrencilerinden 3 tanesinin kendisinden üç ve daha fazla rivayeti varken 2 öğrencisinin iki geri kalanların ise 1'er rivayeti bulunmaktadır. Abdullah b. Ebî Seleme'den üç veya daha fazla hadis nakleden öğrencileri arasında Yahyâ b. Saîd el-Ensârî 6, Muhammed b. İshâk 5, Muhammed b. Aclân ise 4 rivayet aktarmıştır.

Tâbiûn muhaddisleri arasında sayılan Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'nin Abdullah b. Ebî Seleme'den zekât,⁴⁶⁹ oruç,⁴⁷⁰ hac,⁴⁷¹ alım-satım (2 rivayet)⁴⁷² ve edeb⁴⁷³ konularıyla ilgili olmak üzere 6 rivayeti vardır. Yahyâ b. Saîd'in rivayet etmiş olduğu hadislerin 5 tanesinin (oruç, hac, alım-satım ve edeb) merfû, 1'inin (zekât) mevkuf olduğu görülmektedir. Bunlar

⁴⁶⁸ Süleyman b. Yesâr ve Ali b. Hüseyin ile duhâ vaktine kadar hadis müzakere ettiklerine dair rivayet yukarıda zikredilmiştir. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 167; İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 174.

⁴⁶⁹ Şâfiî, **el-Ümm**, II, 49; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, II, 406 (H No:10456).

⁴⁷⁰ Nesâî "Sıyâm" 129 (H No:2968).

⁴⁷¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 357 (H No:4733).

⁴⁷² Riba: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 291 (H No:22605). Riba: İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XXIV, 104.

⁴⁷³ İbn Hibbân, **es-Sahîh**, II, 169 (H No:1110).

arasında 4'ü (alım-satım, oruç ve edeb) münkatı'dır. Yahyâ b. Saîd'in rivayetlerinin özellikleri incelendiğinde bu hadisleri hocasından "an" lafzı ile aktardığı görülmektedir. Hadisleri Abdullah b. Ebî Seleme'den nasıl aldığına dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Oldukça meşhur olan Yahyâ b. Saîd'in ilme merakı ve iki râvinin de Medine'de bulunması nedeniyle yollarının kesiştiği söylenebilir

Abdullah b. Ebî Seleme'den nispeten çok miktarda hadis nakleden diğer bir öğrencisi Muhammed b. İshâk'tır. O, hocasından temizlik,⁴⁷⁴ namaz,⁴⁷⁵ oruç (2 rivayet)⁴⁷⁶ ve hac⁴⁷⁷ konularıyla ilgili 5 rivayette bulunmuştur. Bu rivayetlerin tamamının fıkıhla alakalı olduğu fakat küsûf hadisinde olduğu gibi tarihi yönlerinin de bulunduğu görülmektedir. İbn İshâk'ın, Abdullah b. Ebî Seleme'den nasıl hadis aldığına dair doğrudan bir bilgiye ulaşılamasa da bu rivayetlerin hepsi merfû olup bunları hocasından "haddesenî" lafzıyla aktarması dikkat çekmektedir. İbn İshâk tedlîsle suçlandığı için bu rivayetlerde hocasından bizzat işittiğini tasrih etmesi önemlidir.

Muhammed b. Aclân da Abdullah b. Ebî Seleme'den hadis nakleden bir diğer öğrencidir. Fakih, müftü, âlim şeklinde tavsif edilen⁴⁷⁸ ve genel olarak sika sayılan İbn Aclân⁴⁷⁹ Abdullah b. Ebî Seleme'den en fazla rivayette bulunan üçüncü öğrencidir. İbn Aclân 2'si hac⁴⁸⁰ 1'i giyim⁴⁸¹ ve 1'i dua⁴⁸² konusuyla alakalı olmak üzere 4 hadis rivayet etmiştir. Abdullah b. Ebî Seleme'nin diğer öğrencilerinde olduğu gibi İbn Aclân rivayetlerinin de genelde fıkıh konusuyla ilgili olduğu söylenebilir. Nakilleri hocasından

⁴⁷⁴ Dârekutnî, **es-Sünen**, I, 37 (H No: 59,60); Beyhakî, **es-Sünenü'l kübrâ**, I, 389 (H No:1215); Rivayeti İbn İshâk dışında Velid b. Kesîr'de Abdullah b. Ebî Seleme'den nakletmektedir. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVIII, 338 (H No:11818).

⁴⁷⁵ Kûsûf namazı: Ebû Dâvûd, "Salât" 262 (H No:1187); Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, I, 482 (H No:1239).

⁴⁷⁶ Teşrik günlerinde oruç: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 116 (H No:708); Nesâî "Sıyâm" 116 (H No: 2900,2901). Cünüp sabahlayan kimsenin orucu: Tahâvî, **Şerhu Müşkilü'l-âsâr**, II, 14 (H No:536).

⁴⁷⁷ İhramlının av eti yemesi: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 291 (H No:22605).

⁴⁷⁸ Tam adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Aclân el-Kurâşî el-Medenî'dir. Fâtıma bnt. Velîd b. Utbe'nin mevlâsıdır. Mescid-i Nebevî'de bir halkası olduğu nakledilmektedir. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 430.

⁴⁷⁹ İbn Hacer, **Takrîbü't-Tehzîb**, 496; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, IX, 304; İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih, **Ma'rîfetü's-sikât =Târîhü's-Sikât**, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, 2 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985/1405. II, 247; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't- ta'dîl**, VIII, 50.

⁴⁸⁰ Telbiye: Şâfiî, **el-Müsned**, I, 305 (H No:793); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 204 (H No: 13467); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, III, 74 (H No:1475). Âmir b. Sa'd'dan nakledilen rivayet: Tahâvî, **Şerhu Meâni'l- âsâr**, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr vd., 5 c., 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1994/ 1414. II, 125 (H No:3562). Saçın tıraş edilmesi: İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 247 (H No:13892).

⁴⁸¹ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 332 (H No:3263).

⁴⁸² Taberânî, **ed-Dua**, 38 (H No:57).

“an” lafzı ile aktarmaktadır. Rivayetlerinden 2’si merfû (hac, dua) diğer 2’si ise mevkuftur. 2 rivayet (hac ve giyim) münkatı’dır.⁴⁸³ Ancak İbn Aclân’ın da hocasından nasıl bir ortamda hadis aldığına dair bir veriye ulaşılamamıştır.

Neticede Abdullah b. Ebî Seleme’den hadislerini 16 öğrencisi aktarsa da kendisinden Yahyâ b. Saîd el-Ensârî, Muhammed b. İshâk ve Muhammed b. Aclân üçten fazla rivayette bulunmuştur. Geriye kalan 13 öğrencisinin rivayetleri ise daha azdır. Abdullah b. Ebî Seleme’den nakilde bulunan öğrencileri bölgesel açıdan incelendiğinde söz konusu 3 öğrencisinin de Medineli olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Abdullah b. Ebî Seleme’nin Medine’de ilim aldığı ve yine bu şehirde hadislerini naklettiği söylenebilir. Ayrıca öğrencilerinin çoğu Medineli olmakla birlikte Mısır’da ikâmet eden Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşec ile Mısır’ın meşhur âlimi Yezîd b. Ebî Habîb’in (v. 128/745) de ondan hadis aktardığı tespit edilmiştir.⁴⁸⁴ Bu öğrencilerin Abdullah b. Ebî Seleme ile nerede ne şekilde karşılaştıklarına dair net veriye ulaşılamamakla beraber hac esnasında görüşmeleri muhtemeldir. Bu şekilde Abdullah b. Ebî Seleme’nin rivayetlerinin Mısır’a da taşındığı ifade edilebilir. Talebeleri, Abdullah b. Ebî Seleme’den hadis naklederken çoğunlukla “an” lafzını kullanmakla birlikte “haddesenî”⁴⁸⁵, “haddesehu enne”⁴⁸⁶ ve “ahberahu”⁴⁸⁷ gibi lafızları da kullanmıştır.

Abdullah b. Ebî Seleme’nin kullandığı tahammül ve edâ lafızlarının durumuna bakıldığında ise yukarıda da zikredildiği üzere onun hocalarından hadislerini daha çok “an” sîgasıyla naklettiği dikkat çekmektedir. Yapılan araştırmalarda sahâbe-büyük tâbiûn ve büyük tâbiûn-küçük tâbiûn arasında “an” sîgasının kullanımının yaygın olduğu ifade edilmiştir. Hoca-öğrenci bağının maruf ilişkiler üzerine kurulu olduğu bu tabakalarda semâa delalet eden sîgalar yerine “an” lafzının yaygın olarak kullanılmasının birçok sebebi

⁴⁸³ Hac da telbiye getirme hadisine dair Heysemî; rivayetin râvilerinin Sahîh’in râvileri olduğunu ancak Abdullah b. Ebî Seleme’nin Sa’d b. Ebî Vakkâs’ı iştirmediğini dile getirmiştir. Heysemî Ebû’l-Hasen Nûrûddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân, **Mecma’u’z-zevâ’id ve menba’i’l-fevâ’id**, thk. Hüsameddîn el-Kudsî, 10 c., Kâhire, Mektebetü’l-Kudsî, 1994/1414. III, 223.

⁴⁸⁴ Bükeyr b. Abdullah’ın aktardığı iki hadis: **Nafîle namazın kılınışı**: Ebû Dâvûd, **Mesâilü’l- İmâm Ahmed**, 425; Sahnûn, **el-Müdevvene**, I, 189; II, 289 (H No:1547). **Arazinin kiraya verilmesi**: Müslim, “Büyû” 1536. Yezîd b. Ebî Habîb’in aktardığı rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, I, 520 (H No:482).

⁴⁸⁵ Ebû Dâvûd “Salât”, 262 (H No:1187); Dârekutnî, **es-Sünen**, I, 37 (H No:59).

⁴⁸⁶ Müslim “Tahâre” 232; “Büyû”, 1536.

⁴⁸⁷ Abdürrezzâk b. Hemmâm, **el-Musannef**, VI, 356 (H No:11173).

zikredilmiştir.⁴⁸⁸ Bunlar arasında sebab-i irâdıyla nakledilen hadisin ihtisar edilerek aktarılması neticesinde “an” lafzıyla yetinildiği,⁴⁸⁹ senedlerde semâa işaret eden lafızların yakın öğrenciler tarafından özellikle hadisleri imlâ ederken kolaylık olması için “an” lafzıyla değiştirildiği ifade edilmiştir.⁴⁹⁰ Ayrıca bir diğer önemli etken ise sistemli hadis rivayetinin henüz tam yerleşmemiş olmasıdır. Çünkü tahammül ve edâ lafızlarının sistemli olarak kullanımının hadis rivayetinin sistemli şekilde nakledilmesiyle paralel olarak gelişim gösterdiği belirtilmiştir.⁴⁹¹ O dönemde “an” lafzı yanında semâa delalet eden lafızlarında kullanıldığı ancak bu kullanımların terim manası dışında olduğu ifade edilmiştir.⁴⁹² “An” lafzının bu dönemlerde makul görülmesiyle birlikte hoca-öğrenci arasındaki irsal ve tedlis şüphesi dolayısıyla âlimlerin lika ve muâsarat gibi şartları göz önünde bulundurarak araştırmalar yaptıkları söylenmiştir.⁴⁹³ Söz konusu durum Abdullah b. Ebî Seleme için de geçerlidir. 1./7. yüzyılın ikinci yarısında ilmî faaliyetlerini sürdüren Abdullah b. Ebî Seleme’nin hocalarından rivayetlerini genellikle “an” lafzı ile aktardığı tespit edilmiştir. Muhaddisler onun doğrudan işitmediği sahâbîleri sayarak her ne kadar Abdullah b. Ebî Seleme onlardan “an” lafzıyla hadis nakletse de bu hadislerin münkatı’ olduklarını ortaya koymuşlardır. Abdullah b. Ebî Seleme’nin öğrencileri kısmına gelindiğinde ise çoğunlukla “an” lafzını kullandıkları ancak bununla birlikte az da olsa tahdîs ve ihbâr sîgalarına yer verdikleri tespit edilmiştir. Nitekim bu durum hadis tahammül ve edâ lafızlarının 1./7. asrın sonları ile 2./8. asrın başlarında yavaş yavaş ortaya çıktığı ve önemsenmeye başlandığı bilgisini desteklemektedir.⁴⁹⁴

Buraya kadar anlatılanlardan hareketle sonuç olarak İbn Hibbân’ın da belirttiği gibi Abdullah b. Ebî Seleme’nin çok az rivayeti bulunmaktadır.⁴⁹⁵ Abdullah b. Ebî Seleme’nin, Abdullah b. Ömer gibi müksirûn bir sahâbîyle, Süleyman b. Yesâr ve Irâk b. Mâlik gibi tâbiînin önde gelen hocalarıyla görüşmesine rağmen kendilerinden iki hadis naklettiği tespit edilmiştir. Ayrıca onun Ömer b. Abdülazîz tarafından hadis tedviniyle görevlendirilen ve

⁴⁸⁸ Mustafa Tatlı, “Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2021. s.317.

⁴⁸⁹ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.318.

⁴⁹⁰ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.320.

⁴⁹¹ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.317,322.

⁴⁹² Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.321.

⁴⁹³ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.326.

⁴⁹⁴ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.322,327.

⁴⁹⁵ İbn Hibbân, **Meşâhiru ulemâi’l-emsâr**, 166.

çevresinde pek çok değerli âlimin bulunduğu Ebû Bekir b. Amr b. Hazm gibi birinin kâtipliğini yapması da aslında daha fazla hadis rivayet etmesi beklentisini arttırmaktadır. Bu müsait ortama rağmen Abdullah b. Ebî Seleme'nin az hadis nakletmesinin ilk olarak dönemin ilmî anlayışından kaynaklandığı ileri sürülebilir. Nitekim 1./7. yüzyılda yaşayan Abdullah b. Ebî Seleme'nin döneminde bazı âlimlerin hadis rivayetini halkalarda sürdürürken aynı zamanda hadis rivayetinin bazen bir olay neticesinde ihtiyaca binaen veya bir soru üzerine hayatın doğal seyri içerisinde az da olsa devam ettiği dile getirilmiştir.⁴⁹⁶ Bu iki durumun yansımaları Abdullah b. Ebî Seleme'nin hayatında görmekteyiz. Bu hususta Abdullah b. Ebî Seleme ve Urve b. Zübeyr arasındaki ilişki örnek verilebilir. Abdullah'ın döneminin en önemli âlimlerinden olan Urve ile Dimaşk'a yolculuk etmesi⁴⁹⁷ ve Urve'nin oğlu Muhammed'in vefat haberinin Abdullah b. Ebî Seleme tarafından kendisine bildirilmesi⁴⁹⁸ aralarında nispeten bir yakınlık olduğunu⁴⁹⁹ göstermesine rağmen onun doğrudan Urve'den aktardığı bir rivayete tesadüf edilmemiştir. Bu durumda ya Abdullah b. Ebî Seleme'nin Urve b. Zübeyr'den hadis rivayet etmesi için bir sebep ortaya çıkmamış ya da rivayetler kaynaklara yansımamıştır. Öte yandan bu dönemde birtakım âlimlerin halka kurdukları bilinmektedir. Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocası Süleyman b. Yesâr'ın bir halkası olmasına rağmen⁵⁰⁰ Abdullah b. Ebî Seleme'nin rivayet sayısına yansımamıştır.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin mezkûr durumunu etkileyen bir başka neden ise muhaddis kimliğinden ziyade fakih kimliğinin öne çıkmasıdır. Abdullah b. Ebî Seleme'nin rivayetlerinin tamamına yakını fikhî meselelerle ilgili olup bunun yanında Abdullah b. Ebî Seleme'den fikhî içerikli mevkuf rivayetlerin bulunması bu hususu desteklemektedir. Taberânî'nin bayram günü namazlarda okunan tekbirlere dair Yahyâ b. Saîd el-Ensârî ve Abdullah b. Ebî Seleme'nin uygulamasına işaret etmesi de Abdullah b. Ebî Seleme'nin uygulamalarının âlimler nezdinde bir payesi olduğunu göstermektedir.⁵⁰¹ Yine Bükeyr b. Abdullah'tan nakledilen Abdullah b. Ebî Seleme'ye "*Müslüman bir kadın Hristiyan biriyle*

⁴⁹⁶ Bekir Kuzudişli, **Hadis Rivayetinde Bağlam (sebebü irâdi'l-hadîs)**, Klasik Yay., 1.bs., İstanbul, 2020. s.42,97. Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.271,272.

⁴⁹⁷ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII,253.

⁴⁹⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIII,253.

⁴⁹⁹ Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ile Hz. Âişe'nin yeğeni Urve b. Zübeyr arasında uzaktan bir bağ vardır. Çünkü Mâcişûn ailesi, Hz. Âişe'nin dayısı olan Münkedir ailesinin mevlâsıdır.

⁵⁰⁰ İbnü'l-Adîm, Ebû'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed b. Hibetillâh b. Muhammed, **Buğyetü't- taleb fi târîhi Haleb**, thk. Süheyl Zekkâr, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1988/1408. I, 406.

⁵⁰¹ Taberânî, **Fazlü Aşera Zi'l-Hicce**, thk. Ebû Abdullah Ammâr b. Saîd el-Cezâirî, 1 c., 1.bs., Şârika, Mektebetü'l-Amreyni'l-İlmiyye, 1999/1420. 53.

nikâh kıyabilir mi? diye sorulduğunu işittim”⁵⁰² ibaresi Abdullah b. Ebî Seleme’den fetva istendiğini göstermektedir. Nitekim Sahnûn b. Saîd’in (v. 240/854) *el-Müdevvene* isimli eserinde Bükeyr b. Abdullah’ın Abdullah b. Ebî Seleme’nin farklı konularda fikhî görüşlerini aktardığı yaklaşık 16 nakil bulunması dikkat çekmektedir.⁵⁰³ Neticede yukarıda zikredilen sebeplerden hareketle Abdullah b. Ebî Seleme’nin hadis alanında ön plana çıkan bir râvi olmadığı ancak fikhî ilmiyle daha yakından ilgilendiği söylenebilir.

2. Abdullah b. Ebî Seleme’nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti

Abdullah b. Ebî Seleme’nin aile içerisinde aktarılan rivayetlerine bakıldığında oğullarından Abdülazîz b. Abdullah’ın ondan 2 (hac ve sahâbenin fazileti) ve Yûsuf b. Abdullah’ın hac konusuna dair 1 hadis naklettikleri tespit edilmiştir. Babalarından hac konusuyla ilgili aktardıkları rivayet ortak olup birtakım lafız farklılıkları taşımaktadır.⁵⁰⁴

Abdülazîz b. Abdullah’ın babasından sahâbenin faziletine dair aktardığı rivayet “*Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn → Babası (Abdullah b. Ebî Seleme) → Âsım b. Ömer b. Katâde → Rûmeysâ → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla gelmekte ve rivayette Sa’d b. Muâz’ın (v. 5/627) vefat etmesiyle Arş’ın titredığı bildirilmiştir.⁵⁰⁵ Abdülazîz b. Abdullah hadisi babasından “an” lafzı ile aktarmıştır. Rivayet kaynakları incelendiğinde hadisi Ebû Nuaym’ın “*Marîfetü’s-sahâbe*” adlı eserinde zikrettiği tespit edilmiş ancak diğer rivayet kaynaklarında bu isnâd ile aktarılan bir tarikine ulaşılammıştır. Mezkûr hadisin genel olarak Abdullah b. Ebî Seleme tarikiyle değil de kardeşi ve yeğeninden gelen “*Yûsuf b.*

⁵⁰² Sahnûn, *el-Müdevvene*, II, 212; IV, 148.

⁵⁰³ Sahnûn, *el-Müdevvene*, I, 307; II, 53, 175, 195, 201, 205, 212, 240, 244, 253, 309, 589, 589; III, 74, 197, 429.

⁵⁰⁴ Ebû Nuaym, *Târîhü İsfahân* isimli eserinde “*Abdülazîz b. Ebî Seleme → Üsâme b. Zeyd → Saîd b. el-Müseyyeb*” kanalıyla Saîd b. el-Müseyyeb’in İsfahanlı olma temennisini dile getirdiği maktû bir rivayet nakletmektedir. Abdülazîz b. Abdullah’ın öğrencileri Bîşr b. Velîd ve Ebû Velîd et-Tayâlisî isnâdı yukarıdaki gibi aktarmaktadır. Mezkûr eserde Abdülazîz b. Abdullah sarahaten Mâcişûn olarak zikredilmese de İbn Teymiyye onu el-Mâcişûn olarak vermekte ve Ebû Tâhir es-Silefi’nin (v. 576/ 1180) marûf isnâdla onu rivayet ettiğini söyleyerek “*Abdülazîz b. Abdullah → Üsâme b. Zeyd*” isnâdını zikretmektedir. Ebû Nuaym rivayeti ayrıca “*Huceyn b. Müsennâ → Abdülazîz b. Ebî Seleme → babası → Saîd b. el-Müseyyeb*” tarikiyle aktarmaktadır. Sadece Huceyn b. Müsennâ’nın “*Abdülazîz b. Ebî Seleme an ebîhi*” şeklinde aktarması ve isnâda başka eserlerde ulaşılammaması arada inkıta olup olmadığı hakkında bir veri elde etmeyi engellemiştir. Bu durumdan dolayı Abdülazîz b. Abdullah’ın babasından aktarmış gibi görünen bu rivayet sayıya dahil edilmemiştir. Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Târîhü İsfahân*, I, 63,64. İbn Teymiyye, Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm, *İktizâü’s-sırâte’l-müstekîm li muhâlefeti-ashâbi’l-cahîm*, thk. Nâsır b. Abdülkerîm el-Akl, Beyrût, Dârü’l Âlimü’l-Kütüb, 2 c., 7.bs.,1999/1419. I, 451.

⁵⁰⁵ Ebû Nuaym, *Ma’rifetü’s-sahâbe*, VI, 3334.

Yakûb el-Mâcişûn → Yakûb b. Ebî Seleme → Âsım b. Ömer b. Katâde → Rûmeysâ → Hz. Peygamber” şeklindeki tarikin tercih edildiği görülmektedir.⁵⁰⁶ Ayrıca rivayetin aktarıldığı “Âsım b. Ömer b. Katâde” Yakûb b. Ebî Seleme’nin hocaları arasında sayılmaktadır. Bu durumda Ebû Nuaym’ın rivayetinde tek kaldığı söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah’ın aktardığı bir diğer rivayet hac bahsi ile ilgili olup Arefe günü telbiye ve tekbir getirme konusuna dairdir. Ancak Abdülazîz b. Abdullah rivayeti doğrudan babasından değil Medine kadısı Ömer b. Hüseyin kanalıyla babasından nakletmektedir.⁵⁰⁷

Neticede aile içi yakınlık Abdülazîz b. Abdullah’ın babasından naklettiği rivayet sayısının⁵⁰⁸ daha çok olması beklentisini arttırırken durumun aksi yönde cereyan ettiği görülmektedir. Ebû Mûsâ el-Medînî (v. 581/1185) Abdülazîz b. Abdullah’ın babasından bir şey işitmediğini ifade ederek yukarıda zikredilen hac hadisini nakletmektedir.⁵⁰⁹ Zikredilenler baba-oğul arasında rivayet akışının çok az olduğuna ve bunların ilmî birikimine katkısının pek fazla olmadığına işaret etmektedir. Bu neticenin iki sebebi olabilir. İlki Abdülazîz b. Abdullah’ın babasından istifade edecek yaşa ulaşamama ihtimalidir. Abdülazîz b. Abdullah’ın doğum tarihi net olarak bilinmemekte ancak İbrâhim b. Tahmân (v. 163/780), Leys b. Sa’d (v. 175/791) gibi âlimler onun akranları arasında sayılmaktadır.⁵¹⁰ Buradan hareketle onun hicrî 90’lı yıllarda doğmuş olabileceği düşünülebilir. Ancak hicrî 90’lı yılların başında mı sonunda mı doğduğuna dair net bir şey söylenememektedir. Sonunda doğduğu varsayılırsa babasından pek fazla istifade edemediği ifade edilebilir. Fakat hicrî 90’lı yılların başında doğduğu esas alınırsa o zaman babasından neden rivayette

⁵⁰⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXIV, 376, 377 (H No:26793,26794); Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre, **eş-Şemâilü’l-Muhammediye ve’l-hasâilü’l-Mustafâ**, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, 1 c., 1.bs., Mekke, el-Mektebetü’t-Ticâriyye, 1993/1413. 43; İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve’l-mesânî**, VI,165 (H No:3394); Ebû Nuaym, **Marifetü’s-sahâbe**, VI, 3334.

⁵⁰⁷ Hadis “*Abdülazîz b. Ebî Seleme → Ömer b. Hüseyin → Abdullah b. Ebî Seleme → Abdullah b. Abdullah b. Ömer → Abdullah b. Ömer → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla gelmekte ve Abdullah b. Ömer “*Biz Resûlullah ile Arefe günü sabahı beraberdik. Bizden bir kısım kimse tekbir alırken diğer kısım tehlil getiriyordu. Biz tekbir getiriyorduk.*” demiştir. Bunun üzerine Abdullah b. Ebî Seleme’nin, Abdullah b. Abdullah b. Ömer’e “*Size şaşıyorum nasıl Resûlullah’ı ne yaparken gördün diye sormazsınız*” dediği aktarılmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459, (H No:4850); Müslim, “Hac” 1284.

⁵⁰⁸ Mizzî ve İbn Hacer, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme’nin biyografisinde hocaları arasında babasını saymaktadır. Mizzî, **Tehzîbü’l-Kemâl**, XVIII, 153; İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 343.

⁵⁰⁹ Ebû Mûsâ el-Medînî, Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-İsfehânî, **el-Letâif min dekâiki’l-meârif fi ulûmi’l-huffâzi’l-eârif**, thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Simak, Beyrut, Dârü’l Kütübü’l-İlmiyye, 1420/1999. 411.

⁵¹⁰ İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, VI, 343. Ayrıca Muhammed el-A’zâmî doğum tarihini 100/718 yılı civarı olarak vermiştir. M. Mustafa el-A’zâmî, **İlk Devir Hadis Edebiyatı** (çev. Hulûsi Yavuz), 3.bs., İz Yay. İstanbul, 2021. s.133

bulunmadığı konusu üzerine tekrar düşünmek gerekir. Durumun anlaşılabilmesi için adı geçen râvilerin ve o dönemin ilmî durumunu dikkate almak gerekmektedir. Başka bir deyişle tedvin sonrası ilmîn halkalara taşınması sebebiyle Abdülazîz b. Abdullah halkası olan âlimlerden istifade etmeyi öncelemiş olabilir. Nitekim Abdülazîz b. Abdullah'ın amcası oğlu Yûsuf b. Yakûb'dan aktarılan “*Ben, kardeşim ve amcamın oğlu hep beraber gençken İbn Şihâb'a hadislerle ilgili sorular sorardık*”⁵¹¹ bilgisi de onların ilim öğrenmek için gençken halkalara katıldığını ve artık hadis ilmiyle tanınan muhaddislerden ilim öğrendiklerini göstermektedir.⁵¹² Yani Abdülazîz b. Abdullah'ın eğitiminde babasının rolü olmakla birlikte eğitiminin asıl kaynağını diğer hocaları oluşturmaktaydı. Neticede Abdülazîz b. Abdullah, İbn Şihâb ez-Zührî ve Abdullah b. Dînâr (v. 127/744), Muhammed b. Münkedir gibi hadis ilminde temayüz eden diğer hocalara sahip olmasından dolayı halka kurup hadis nakletmeyen babasından rivayette bulunma gayreti içerisine girmemiş olabilir.

Abdullah b. Ebî Seleme'den aile içinde rivayette bulunan diğer oğlu Yûsuf b. Abdullah b. Ebî Seleme'dir. O hac konusunda kardeşi ile aynı hadisi nakletmiş ancak bu tarik çok meşhur değildir.⁵¹³ Rical kaynaklarında Yûsuf b. Abdullah b. Ebî Seleme ile ilgili ayrıntılı verilere ulaşılamamıştır.⁵¹⁴ Onun babasından rivayet ettiği hadis, kardeşi Abdülazîz b. Abdullah'ın naklettiği rivayetle aynı olmakla birlikte birtakım lafız farklılıkları içermektedir. İsnâd için en önemli fark Yûsuf b. Abdullah onu “an ebihi” diyerek doğrudan

⁵¹¹ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 361,362.

⁵¹² Nitekim burada Zührî'nin adının geçmesi manidardır. Bilindiği üzere Zührî hadisleri tedvin eden ilk kimsedir ve geniş bir müktesebata sahiptir. Mesela Abdullah b. Ömer'in ilmini oğlu Sâlim b. Abdullah'a aktardığı ancak Sâlim b. Abdullah'ın ilminden aile üyelerinden Ubeydullah b. Ömer'in yaşının küçük olmasından dolayı istifade edemediği, Zührî'nin Sâlim b. Abdullah'ın ilmini ihata ettiği ifade edilmektedir. Bu sebeple Sâlim b. Abdullah'ın rivayetlerini araştırmaya başlayan Ubeydullah b. Ömer'i aile üyelerinin Zührî'ye yönlendirdikleri belirtilmektedir. Bekir Kuzudişli, **Aile İsnâdları**, s.248.

⁵¹³ Rivayet “*Yûsuf b. Abdullah b. Ebî'l-Mâcişûn → Babası → Abdullah b. Ömer → Resûlullah (s.a.v)*” tarihiyle gelmektedir. Hadisin metni “*Biz Resûlullah ile Arefe günü sabahı beraberdik. Bizden bir kısmımız tekbir alırken diğer kısım telbiye getiriyordu. Tekbir alanlar telbiye getirenleri, telbiye getirenlerde tekbir alanları ayıplamıyordu. Abdullah b. Ömer ise tekbir getirenlerdendi.*” şeklindedir. Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 345, (H No: 13302).

⁵¹⁴ Abdullah b. Ebî Seleme'nin kardeşi Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu “Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin” isim zabtının bazı kaynaklarda “Yûsuf b. Abdullah b. Yakûb” formunda geldiği ancak bu durumun vehimden kaynaklanmış olacağı ilk bölümde ilgili yerde açıklanmıştı. İbn Halfûn, Ebû Bekr (Ebû Abdillâh) Muhammed b. İsmâîl b. Muhammed, **el-Mu'lim bi-esmâ-i şüyûhi'l-Buhârî ve'l-Müslim**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Sa'd, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts. 277. Hadis rivayet kaynaklarında aile isnâdı olarak “*Yûsuf b. Yakûb → babası*” şeklindeki formun meşhur olduğu tespit edilmiştir. Ancak ele alınan bu rivayetin ise Abdullah b. Ebî Seleme tarihiyle meşhur olduğu görülmektedir. Bu sebeple bu isnâdda zikredilen “Yûsuf b. Abdullah”ın Abdullah b. Ebî Seleme'nin oğlu olduğu telakki edilerek meşhur olmama ihtimalinden dolayı bu kısımda zikredilmiştir.

babasından naklederken Abdülazîz b. Abdullah'ın rivayetinde arada "Ömer b. Hüseyin" in bulunmasıdır. Yine Yûsuf b. Abdullah'ın isnâdında babası hadisi Abdullah b. Ömer'den doğrudan aktarırken Abdülazîz tarikinde arada "Abdullah b. Abdullah b. Ömer" vardır.⁵¹⁵ Metin yönünden incelendiğinde ise Yûsuf b. Abdullah'ın rivayetinde "*Tekbîr alanlarla telbiye getirenlerin birbirlerini ayıplamadığı*" ifadesinin yer aldığı Abdülazîz b. Abdullah tarikinde bu kısmın zikredilmediği görülmektedir. Ancak hadisin lafzında birtakım farklılıklar olsa da yine de manasında bir değişiklik meydana gelmediği ifade edilebilir.

Abdullah b. Ebî Seleme'nin yeğenleri Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme ve Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin de ondan hadis alması ilk bakışta muhtemel görünse de bu yönde herhangi bir rivayete ulaşılamamıştır. Yeğenlerinin Abdullah b. Ebî Seleme'den rivayet aktaramamaları yaşlarının küçüklüğü sebebiyle olabilir. Çünkü Yûsuf b. Yakûb'un Abdûlmelik b. Süleymân'ın hilafet döneminde (96-99/ 714-717) doğduğu ifade edilmiştir.⁵¹⁶ Bu durumda Abdullah b. Ebî Seleme vefat ettiğinde Yûsuf b. Yakûb 7 ile 10 yaşları arasındadır. Yûsuf b. Yakûb'un küçüğü olan Abdülazîz b. Yakûb'un da benzer sebeple hadis nakledemediği söylenebilir.

Netice olarak Abdullah b. Ebî Seleme'nin 21 rivayetinden 2 tanesi aile isnâdıyla gelmekte geriye kalan rivayetler aile dışındaki öğrencilerden aktarılmaktadır. Abdullah b. Ebî Seleme'nin kardeşi Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadis rivayetinde kardeşinden daha farklı bir profil çizdiği görülmektedir. Aşağıda Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadis rivayetindeki yeri ele alınmaya çalışılacaktır.

B. Hadis Rivayeti Açısından Yakûb b. Ebî Seleme

Bu başlık altında hadis tarihinin önemli bir zaman dilimi olan 1./7. asrın ikinci yarısında yaşayan Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 23 rivayetine ulaşılmıştır. Aile dışında hadis rivayet durumu incelendiğinde hadis naklettiği 7 râvi bulunmakta bunlar arasında en fazla hadis naklettiği 1 hocası tespit edilmiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'den aile üyeleri dışında hadis aktaran bir öğrencisiye ulaşılamamıştır. Onun

⁵¹⁵ Rivayetin Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abdullah b. Ömer tariklerine dair açıklama Abdullah b. Ebî Seleme'nin hocaları bölümünde ayrıntılı olarak işlendiği için burada tekrar ele alınmayacaktır.

⁵¹⁶ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, V, 485; Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*, II, 236.

rivayetleri aile içinde aktarılagelmıştır. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde üst soydan rivayet aktardığı bir aile üyesi tespit edilememiştir. Alt soydan ise iki oğlunun ve kardeşinin oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın kendisinden rivayet aktardığı tespit edilmiştir. Ayrıca kendisinden 5 tane Mâcişûn ailesinin menâkıbına dair rivayet nakledilmiştir. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir.

1. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Hadis kaynaklarında yapılan tarama neticesinde Yakûb b. Ebî Seleme'nin mükerrerler dışında toplam 23 hadisi tespit edilmiştir. Bu hadisler genel olarak ibadet ve sahâbenin menâkıbı/fazileti konularıyla ilgilidir. Bunlar arasında en fazla sahâbenin menâkıbı/faziletine dair 15 rivayet (Hicret esnasında yaşananlar,⁵¹⁷ Abdullah b. Erkâm'ın (v.?) vefatı,⁵¹⁸ Sa'd b. Muâz'ın vefat etmesiyle Arş'ın titremesi,⁵¹⁹ Hz. Ebû Bekir (v. 13/634) ve Hz. Ömer'in (v. 23/644) fazileti (iki rivayet),⁵²⁰ Hz. Ömer'in yağmur duasına Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'i (v. 32/653) götürmesi,⁵²¹ Hz. Osman'ın muhasara altına alınması ve öldürülmesi (6 rivayet),⁵²² Hz. Âişe'nin Resûlullah'ın cennetteki eşi olacağı,⁵²³ Abdullah b. Ömer'in Resûlullah'ın ashâbından ona en çok benzeyen kimse olması,⁵²⁴ -ilk Müslüman olanlardan olması hasebiyle- Sa'd b. Ebî

⁵¹⁷ Merfû olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Taberânî, **Mucemü'l-kebîr**, XXIV, 106 (H No:284).

⁵¹⁸ Buhârî, **Târîhü'l-evsât**, I, 67.

⁵¹⁹ Merfû olan bu rivayeti babasından “an”, “ahberânî”, “haddesenî” lafzıyla aktarmaktadır. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 332; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXIV, 376,377 (H No:26793, 26794); Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe li Ahmed b. Hanbel**, thk. Vasiyullah Muhammed Abbâs, 2 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403. II, 825 (H No: 1505); Tirmîzî, **eş-Şemâil**, I, 43; İbn Ebû Âsım, **el-Âhad ve'l-mesânî**, VI, 165 (H No:3394); Tahâvî, **Şerhu Müşkilü'l-âsâr**, X, 372 (H No:4175); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIV, 276 (H No:703).

⁵²⁰ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 179 (H No:184); İbn Hacer, **el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-semâniye**, thk. Heyet, Sa'd b. Nasır b. Abdülaziz eş-Şeserî, 19 c., 1.bs., Riyad, Dârü'l Âsime/Dârü'l Ğays, 1998-2000/1419-1420 XV, 690 (H No:3867). İkinci hadis: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 122 (H No:92).

⁵²¹ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's sahâbe**, II, 932 (H No:1787). Mevkuf olan bu rivayeti Yûsuf b. Yakûb babasından “ahberenî” lafzıyla aktarmıştır. Hz. Osman döneminde doğduğu bilinen Yakûb b. Ebî Seleme'nin Hz. Ömer'den rivayet edebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple hadis münkâtı' olmaktadır.

⁵²² İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîne**, IV, 1167, 1175,1214,1291,1296,1309.

⁵²³ İbn Hibbân, **es-Sahîh**, IV, 277 (H No:3433); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIII, 39 (H No:99); **el-Mu'cemü'l-evsât**, VIII, 84 (H No:8039). Hâkim el-Nîsâbü'rî de hadisi aktarmış ve “isnâdı sahih” değerlendirmesinde bulunmuştur. Hâkim el-Nîsâbü'rî, **Müstedrek**, IV, 14 (H No:6743).

⁵²⁴ Mevkuf olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **ez-Zühed**, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999. 159 (H No:1080); Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, I, 301.

Vakkâs'ın (v. 55/675) İslâm'ın üçte biri olduğunun bildirilmesi,⁵²⁵ ve sahâbîler arasında fazilet sıralaması⁵²⁶) aktaran Yakûb b. Ebî Seleme; namaz (2 rivayet),⁵²⁷ humus,⁵²⁸ vahiy,⁵²⁹ fiten (Ammâr b. Yâsir'in (v. 37/657) azgın bir grup tarafından öldürüleceği hadisesi)⁵³⁰ ve cin konularında da hadis nakletmiştir. Bunun dışında kendisinden aktarılan 5 tane Mâcişûn ailesinin menâkıbına dair rivayet bulunmuştur.

a. Hocaları

Yakûb b. Ebî Seleme'nin Hz. Ömer, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbe tabakasından olan isimlerden hadis naklettiği tespit edilmiştir. Ancak onun sahâbîden nakillerinin mürsel olduğu ifade edilmiştir.⁵³¹ Onun hocaları genelde tâbiûn

⁵²⁵ Mevkuf olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, II, 749 (H No:1303).

⁵²⁶ Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ, **Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî**, thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 c., 1.bs., Dimaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984/1404. IX, 454 (H No: 5602).

⁵²⁷ **Namazda okunan dualarla ilgili rivayet:** Müslim, “Salât” 771; Tirmizî, **el-Câmiü'l-Kebîr=Sünen et-Tirmizî**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996. “Deavât”, 32 (H No: 3421, 3422).

Duhâ namazı ile ilgili rivayet: Buhari, **et-Târîhü'l-evsât**, I, 172 (H No:799); Nesâî, **Sâlât**, 67, (H No:484). Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, VIII, 81 (H No:4612); Heysemî, Heysemî, Ebû'l-Hasen Nürüddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleymân, **el-Maksadü'l-alî fi zevâid-i Ebî Yalâ el-Mevsilî**, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts. I, 173 (H No:392).

⁵²⁸ İbn Zencûye, **el-Emvâl**, I, 191; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, II,197.

⁵²⁹ Ebû's-Şeyh el-İsfahânî, **Kitâbü'l-A'zame**, V, 1774. İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ubeyd, **el-Hevâtif** (Hevâtifü'l cin (cinân)), thk. Muhammed ez-Zağlî, 1 c., 1. bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 1995/ 1416. 127. İbn Kesîr, Ebû'l Fida İmâdüddîn İsmâil b. Ömer, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzîm**, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, 9 c., Beyrut, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1419. VII, 278. Bedreddîn eş-Şiblî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh eş-Şiblî, **Âkâmü'l-mercân fi ahkâmî'l-cân**, nşr. Ahmed Abdüsselâm, 1c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts. 44.

⁵³⁰ İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l mesânî**, I, 207 (H No:271). İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 958. Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, III,189 (H No: 1614); Beyhakî, **Delâilü'n-Nübüvve**, VI, 421; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLIII, 420.

⁵³¹ Yakûb b. Ebî Seleme'nin Hz. Ömer, Ebû Hüreyre, Hz. Âişe ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbe tabakasından olan isimlerden de hadis naklettiği tespit edilmiştir. Ancak Ebû Hâtım, Yakûb b. Ebî Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivayetlerinin mürsel olduğunu dile getirmektedir. İbn Ebû Hâtım, **el-Merâsîl**, thk. Şükrullah Nimetüllah el-Kücânî, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1397. 247. Zehebî, **el-Kâşif** isimli eserinde genel olarak sahâbîden olan rivayetlerinin mürsel olduğunu ifade ederken, **Tezhîbü Tehzîb** isimli eserinde Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den olan rivayetlerinin mürsel olduğunu nakletmektedir. Zehebî, **el-Kâşif**, II, 394; **Tezhîbü Tehzîbi't-Kemâl fi esmâi'r-ricâl**, thk. Ganîm Abbâs Ganîm, Mecdî Seyyîd Emîn, 11 c., 1.bs., Kahire, el-Fârûkî'l-Hadisiyye,2004/1425. X, 123. İbn Hacer ise rivayette bulunduğu kimseler arasında bu isimlere yer vermekle birlikte mürsellik konusuna dair bir bilgi vermemiştir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, XI, 388. Alâî de Yakûb b. Ebî Seleme'nin Ebû Hüreyre'den rivayetlerinin mürsel olduğunu ifade ettikten sonra İbn Abbâs ve İbn Ömer'e yetişmediğini söylemekte ve Tehzîb eserinde bu şekilde zikredildiğini ifade etmektedir. Alâî, **Câmi'u't-tahşîl**, 304. İbnü'l-İrâkî ise Alâî'nin söylediklerini verdikten sonra onun Tehzîb'de zikredildiğine dair ifadesini düzeltmekte aksine İbn Hacer'in **Tehzîbü't-Tehzîb'de** İbn Ömer ve İbn Abbâs'dan rivayeti olduğunu zikrettiğini dile getirmektedir. İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a Veliyyüddîn

tabakasından olup Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik (v. 96-99/715-717),⁵³² Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec,⁵³³ Âişe bnt. Sad b. Ebî Vakkâs (v. 117/735), Âsım b. Ömer b. Katade ez-Zürâkî (v. 120/738),⁵³⁴ Ebû Ubeyde b. Ammâr b. Yâsir (v. 111-120/ 729-737),⁵³⁵ Ebû Muhammed mevlâ Gıfârî ve Muâz b. Ubeydullah b. Ma'mer'dir. (v.?)⁵³⁶

Yakûb b. Ebî Seleme'nin rivayetleri incelendiğinde onun iki hadis naklettiği hocasının tâbiûn tabakasından Âsım b. Ömer b. Katâde ez-Zürâkî olduğu tespit edilmiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Abdullah b. Ömer'den olan rivayetlerinin mürsel olduğu ifade edilmiştir.⁵³⁷ Ancak rivayetin konusu Yakûb b. Ebî Seleme'nin görüşlerini yansıtmaya yönüyle önemli görülmüş bu sebeple hadise burada yer verilmek istenmiştir.

Yakûb b. Ebî Seleme hocası Âsım b. Ömer b. Katâde'den namaz ve sahâbe menâkıbı konularında birer hadis aktarmıştır. Rivayetlerin ilki Âsım'ın nenesi Rûmeysâ ile Hz. Âişe arasında geçen olay neticesinde duhâ namazının kılınışı hakkındaki merfû hadistir.⁵³⁸ Bir diğer rivayet ise yine Âsım'ın nenesinin doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği Sa'd b. Muâz'ın vefat ettiği zaman Arş'ın titrediğini bildiren hadistir.⁵³⁹ Yakûb b.

Ahmed b. Abdîrrahîm, **Tuhfetü't-taḥṣîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl**, thk. Abdullah Nevvâre, 1 c., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, ts. 355. Ancak Alâî'nin "Tehzîb" ifadesi bir vehimden ya da bir tahriften kaynaklanmış olabilir. Zikredilen eserin Zehebî'nin "*Tehzîbü Tehzîb*" olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵³² Tam adı; Ebû Hattâb Abdurrahman b. Ka'b b. Mâlik el-Ensârî el-Medenî'dir. Kibâr-u tâbiûnden olduğu belirtilmektedir. Sikâ bir râvi olduğu ifade edilmektedir. Hz. Peygamber zamanında doğduğu ve Süleyman b. Abdülmelik'in hilafetinde vefat ettiği belirtilmektedir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 259; **Takrîbü't-Tehzîb**, 349.

⁵³³ Tam adı; Ebû Dâvûd Abdurrahmân b. Hürmüz el-A'rec el-Medenî'dir. Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in veya oğlu Muhammed'in mevlâsı olduğu ifade edilmektedir. Çok hadis rivayet etmekle tanındığı güvenilir bir muhaddis olarak kaydedilmektedir. Ömrünün sonlarına doğru Mısır'a hicret ettiği belirtilmektedir. Abdullah Aydın, "A'rec, Abdurrahman b. Hürmüz", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991. III, 350-351.

⁵³⁴ Tam adı; Ebû Ömer Âsım b. Ömer b. Katâde b. Numan el-Evsî, el-Ensârî, ez-Zaferî el-Medenî'dir. Kendisinin siyer, megâzi, sahâbe menâkıbı ilmine vâkıf bir âlim olduğu ifade edilmektedir. Yahyâ b. Maîn, Ebû Zûr'a, Nesâî ve İbn Hacer sikâ değerlendirmesinde bulunmaktadır. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 53,54. **Takrîbü't-Tehzîb**, 286.

⁵³⁵ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 348.

⁵³⁶ Tam adı; Muâz b. Ubeydullah b. Ma'mer et-Teymî el-Kuraşî'dir. Medine ehlinde sayıldığı ifade edilmiştir. Hakkında çok fazla bilgi verilmemiştir. Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, VII, 362; İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII, 247; İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, V, 422.

⁵³⁷ Zehebî, **Tehzîbü't-Tehzîb**, X, 123; Alâî, **Câmi'u't-taḥṣîl**, 304; İbnü'l-İrâkî, **Tuhfetü't-taḥṣîl**, 354, 355.

⁵³⁸ Buhârî, **et-Târîhü'l-evsât**, I, 172 (H No:799). Nesâî, **Sâlât**, 67, (H No:484). Ebû Ya'lâ, **el-Müsne'd**, VIII, 81 (H No:4612); Heysemî, **el-Maksadü'l-âfî**, I, 173 (H No:392). Rivayetin "*Ka'ka b. Hakim → Rûmeysâ → Hz. Âişe*" tarikiyle mevkuf olarak rivayet edildiği ve bu tarikin Yûsuf b. Yakub el-Mâcişûn tarikinden daha esbet olduğu ifade edilmiştir. Esrem, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî, **Nâsihü'l hadis ve mensuhuhu li'l-Esrem**, thk. Abdullah b. Hamed Mansûr, 1 c., 1.bs., y.y, 1999/1420. 119.

⁵³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 332; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsne'd**, XXXIV, 376,377 (H No:26793, 26794); Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, II, 825 (H No: 1505); Tirmîzî, **eş-Şemâil**, 43; İbn Ebû Âsım, **el-**

Ebî Seleme iki hadisi hocasından “an” lafzı ile aktarmıştır. Hadisler farklı isnâd ve metinlerle rivayet edilmekle birlikte Âsım’ın nenesinden aktardığı iki rivayet sadece Yakûb b. Ebî Seleme aracılığıyla nakledilmiştir.⁵⁴⁰ Yakûb b. Ebî Seleme’nin hocası Âsım b. Ömer’den rivayetleri hangi ortamda ne şekilde aldığına dair açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Yakûb b. Ebî Seleme Medineli hocasını bu şehirde işitmiş olabileceği gibi Ömer b. Abdülazîz’in hilafeti döneminde Dimaşk mescidinde insanlara megâzî ve sahâbe menâkıbı konusunda hadis naklettiği belirtilen hocasını Dimaşk ziyareti sırasında⁵⁴¹ dinlemesi de mümkündür.⁵⁴² Öte yandan Yakûb b. Ebî Seleme’nin kaynaklarda 199 rivayeti bulunan Âsım b. Ömer’den sadece 2 hadis nakletmesi onun Âsım b. Ömer’in meclislerine devamlı olarak katılmadığı ve hocasından sistemli olarak hadis tahammül etmediğini göstermektedir.

Yakûb b. Ebî Seleme, Abdullah b. Ömer’den sahâbenin fazilet sıralaması konusunda bir hadis nakletmiştir. Söz konusu rivayet “*Yakûb b. Ebî Seleme → İbn Ömer → Resûlullah (s.a.v)*” tarikiyle aktarılmıştır. İbn Ömer, Hz. Peygamber hayattayken sahâbe arasında kimseyi ta’dîl etmediklerini ancak daha sonra “*İnsanların en hayırlısı Ebû Bekir sonra Ömer sonra da Osman’dır. Onlardan sonra kimseyi tafdil etmeyiz*” dediklerini söylemiştir.⁵⁴³ Bu rivayetin dikkat çeken en önemli noktası Hz. Ali’nin (v. 40/661)

Âhad ve’l-mesânî, VI, 165 (H No:3394); Tahâvî, **Şerhu Müşkilü’l-âsâr**, X, 372 (H No:4175); Taberânî, **el-Mu’cemü’l-kebîr**, XXIV, 276 (H No:703).

Rivayetin başka bir tariki ise “*Yûsuf b. Yakûb → Babası (Yakûb b. Ebî Seleme) → Âsım b. Ömer → Mahmud b. Lebîd → Rûmeysa → Resûlullah*” isnâdıyla aktarılmaktadır. Görüldüğü üzere araya Mahmûd b. Lebîd isimli râvi girmiştir. Taberânî Yûsuf el-Mâcişûn’un teferrüd ettiğini ifade etmiştir. Taberânî, **el-Mu’cemü’l-evsât**, VI, 103 (H No:5932).

Rivayetin sıhhati hakkında İbn Mende “sahih” değerlendirmesi yaparken Zehebî ise “isnâdı salih” değerlendirmesinde bulunmaktadır. İbn Mende, Ebû Abdullâh Muhammed b. İshâk b. Muhammed, **Kitâbü’t-Tevhîd**, thk. Ali Muhammed b. Nâsır el-Fükayhî, 1.bs., Medine, Câmiatü’l-İslâmiyye, 1413. 775; Zehebî, **el-Ulûv**, 78.

⁵⁴⁰ Duhâ namazıyla ilgili rivayeti Rûmeysâ’dan aktaran diğer bir râvi Ka’ka b. Hakîm’dır. Rivayetin isnâdı “*Yakûb b. el-Eşec → Ka’ka b. Hakîm → Rûmeysa → Hz. Âişe*” tarikiyle mevkuf olarak rivayet edilmektedir. Bu tarihin Yûsuf b. Yakub el-Macişûn hadisinden daha esbet olduğu ifade edilmiştir. Buhârî, **et-Târîhü’l-evsât**, I, 172; Nesâî, **Salât**, 67 (H No:485). Esrem, **Nâsihü’l hadis**, 119.

⁵⁴¹ Zehebî, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, X, 123.

⁵⁴² İbn Hacer, **Tehzîbü’t-Tehzîb**, V, 54.

⁵⁴³ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, **el-Müsned**, IX, 454 (H No: 5602); Ebû Nuaym, **Fezâilü’l-hulefâi’l-erba’a ve gayrihim**, thk. Sâlih b. Muhammed Akîl, 1 c., 1.bs., Medine, Dârü’l-Buhârî, 1997/1417. 138. İbn Asâkir, **Târîhü medîneti Dimaşk**, XXXIX, 166. Heysemî hadisin sahih olduğunu ifade etmiştir. Heysemî, **el-Maksadü’l-alî**, III, 169 (H No: 1301)

Rivayetin Yûsuf b. Yakûb’un amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah tarafından farklı isnâdla aktarılan tariki mevcuttur. Hadis “*Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn → Ubeydullah b. Ömer → Nâfi’ → İbn Ömer*” tarikiyle nakledilmektedir. Buhârî, **el-Câmiü’s-Sahîh**, nşr. Muhammed Zühayr en-Nâsır, 9 c., 1.bs., Beyrut, Dârü Tavki’n-Necât, 1422. “Ashâbi’n-Nebî”, 7 (H No: 3697). Ebû Dâvûd, “**Kitâbü’s-Sünne**”, 8 (H No:4627).

zikredilmemesidir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Abdullah b. Urve ile Emevilerin kötü muameleleri hakkında sohbet ettiğine dair nakledilen rivayet⁵⁴⁴ onun, döneminin siyasî olaylarına ilgisini göstermektedir. Öte yandan Yakûb b. Ebî Seleme'nin kadılık görevinde bulunan kimselerle de iletişim hâlinde bulunması siyasetle alakasının sadece ilgiden ibaret olmadığına işaret etmektedir.⁵⁴⁵ Yakûb b. Ebî Seleme'nin naklettiği Hz. Osman'ın muhasara altına alınması ve öldürülmesine dair 6 rivayeti yine Ammâr b. Yâsir'in asi bir topluluk tarafından öldürüleceğine dair rivayeti de bu anlamda düşünülebilir.⁵⁴⁶ Yakûb b. Ebî Seleme'nin mezkûr hadisleri hangi amaçla zikrettiği bilinmese de siyasî yön barındıran hadisleri nakletmesi dikkat çekmektedir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin 34-124 yılları arasında yaşadığı bilinmektedir. Bu tarih aralığında fitne diye adlandırılan olayların vuku bulduğu, insanların pek çok savaş yaşadığı belirtilmektedir. Söz konusu durumun sebebinin ise çağdaş araştırmacıların tespiti üzere siyasî olayların hadis rivayeti üzerindeki etkisi olduğu düşünülmektedir.⁵⁴⁷

Neticede Yakûb b. Ebî Seleme 7 hocasından hadis nakletmiştir. İki ve üzeri rivayette bulunduğu hocası Âsım b. Ömer b. Katâde olup diğer hocalarından ise 1'er hadis aktarmıştır. 23 rivayetinden 12'si merfû 11'i mevkuftur. Ayrıca rivayetlerinden 8'i münkatı'dır. Yakûb b. Ebî Seleme rivayetlerini genellikle "an" sîgasıyla nakletmiştir. Birkaç rivayetinde "belağ"⁵⁴⁸ ve "enne"⁵⁴⁹ lafızlarını kullandığı tespit edilmiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin yoğun bir şekilde rivayet aldığı bir hocasının bulunmaması onun hadis öğrenip nakletme gayesiyle ilim ehli kimselerle sürekli birlikte olmadığını ve hadis alanında temayüz etmediğini göstermektedir.

Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadis naklettiği hocaları bölgesel olarak incelendiğinde tamamının Medineli olduğu tespit edilmiştir. Böylelikle onun ilminin kaynağının Medine

⁵⁴⁴ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 374; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXI, 22.

⁵⁴⁵ Mesela Basra kadısı İyâs b. Muâviye ile yemek yemesi, Sa'd b. İbrahim azledilince onu teselli etmek için yanına gitmesi gibi olaylar bu tür rivayetlerdendir. Vekî' ed-Dabbî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân, **Ahbârü'l kudât**, thk. Abdülazîz Mustafâ el-Merâgî, 3 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'l-Medâin, 1947/1366. I, 156, 368.

⁵⁴⁶ İbn Ebû Âsım, **el-Âhad ve'l-mesânî**, I, 207 (H No:271); Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, III, 189 (H No: 1614). İsnâdının hasen olduğu belirtilmektedir. Heysemî, **Mecmeü'z-zevâid**, IX, 295 (H No:15602).

⁵⁴⁷ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.328; Bekir Kuzudişli, **Hadis Rivayetinde Bağlam**, s.132,133,140.

⁵⁴⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 155; Buhârî, **Târîhü'l-ewsât**, I, 67.

⁵⁴⁹ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, II, 932 (H No:1787).

merkezli olduğu söylenebilir. Mevâlî olan Yakûb b. Ebî Seleme'nin Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec, Ebû Ubeyde b. Muhammed b. Ammâr b. Yâsir ve Ebû Muhammed mevlâ Gıfârî (v.?) isimli 3 hocasının da mevâlîden olduğu görülmektedir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında mevâlî ya da Arap olması konusunda özellikle bir seçim yapmadığı söylenebilir. Yine bu durumla ilgili olarak mesela Yakûb b. Ebî Seleme'nin hocası Esmâ bint. Ebî Bekir'den hicret konusuna dair aktardığı uzun bir hadise ulaşılmıştır.⁵⁵⁰ Nitekim Mâcişûn ailesinin mevlâsı olduğu Münkedir ailesinin, aynı zamanda hadisin sahâbî râvisi Esmâ bint. Ebî Bekir'in dayıları olması hadis sayısında bir artışa sebep olmamıştır.⁵⁵¹

Bazı âlimler her ne kadar onun fakih olduğunu ifade etmişlerse de⁵⁵² Yakûb b. Ebî Seleme'nin rivayetlerinin sahâbe menâkıbı konusunda yoğunlaşıp fikhî içerikli rivayetlerinin çok az olması dikkat çekmektedir. Tabakât kitaplarında Yakûb b. Ebî Seleme'nin, yaşadığı dönemin iki önemli fikhî âlimi Ebü'z-Zinâd ve Rebîa b. Ebî Abdurrahmân arasındaki tartışmada Rebîa'yı desteklediği ve Ebü'z-Zinâd'ın da Yakûb b. Ebî Seleme'nin taraf tutmasından ötürü duyduğu rahatsızlığı dile getirdiği nakledilmektedir.⁵⁵³ İki âlimden birinin tarafını tutması Yakûb b. Ebî Seleme'nin ilimden uzak olmadığına ve belirli bir ilmî anlayışa sahip olduğuna işaret etmekte, Ebü'z-Zinâd'ın bu durumdan rahatsızlığını ifade etmesi ise onun önemsenen biri olduğu intibasını uyandırmaktadır. Fakat kaynaklarda onun fikhî bilgisinin mahiyetine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bütün bunların dışında Yakûb b. Ebî Seleme'nin Rebîa'yı desteklemesinde ikisinin de Münkedir ailesinin mevlâsı olmasının etkisi de uzak bir ihtimal değildir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁰ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIV, 106 (H No:284); Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, I, 109.

⁵⁵¹ Münkedir ailesi, Yakûb b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında sayılan Hz. Âişe'nin dayısıdır. Ancak kaynaklarda Yakûb b. Ebî Seleme'nin hocaları arasında Esmâ bint. Ebî Bekir ismine yer verilmeyip ondan rivayet aktarması dikkat çekmektedir. Bazı âlimler Yakûb b. Ebî Seleme'nin Esmâ'dan rivayet alıp almadığının bilinmediğini dile getirmektedir. Ebû Huzeyfe Nebîl b. Mansûr b. Yakûb, **Enîsü's-sârî fî tahric ve tahkîki'l-ehâdis elletî zekerehâ el-Hâfız ibn Hacer el-Askâlânî fî Fethi'l-bârî**, 11 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü's-Semâha, Müessesetü'r-Reyyân, 2005/1426. VI, 3881. Tarihsel olarak bakıldığında Yakûb'un (d. 34/v. 124) Esmâ bint. Ebî Bekir ile (v. 73/692) görüşmesi imkân dâhilindedir. Hadisin sıhhati konusunda doğrudan verilmiş bir hükme ulaşılamamakla birlikte Heysemî hadisin isnâdında geçen Yakûb b. Humeyd hakkında İbn Hibbân'ın onu tevsik ettiğini ancak Ebû Hâtim'in zayıf saydığını dile getirerek hadisin geriye kalan ricâlinin sahih olduğunu belirtmektedir. Heysemî, **Mecmaü'z-zevâid**, VI, 54.

⁵⁵² İbn Kuteybe, **el-Ma'ârif**, 462.

⁵⁵³ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LXXIV, 159.

⁵⁵⁴ İlim meclislerinde kısmi olarak velâyet bağı ve kabilenin gözetilmesi durumu için: Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.136, Dn:512.

Yakûb b. Ebî Seleme'nin kaynaklarda açık bir şekilde ifade edilmese de rivayetlerden hareketle tarih alanına ilgi duyduğu söylenebilir. Nitekim onun rivayetlerinin sahâbenin menâkıbı konusunda yoğunlaşması, en fazla rivayette bulunduğu hocası Âsım b. Ömer'in siyer ve megâzî alanında temayüz etmesi⁵⁵⁵ aynı şekilde siyer ve megâzî alanında geniş bilgi sahibi olup bu konuda ilk eseri yazdığı zikredilen Urve b. Zübeyr ile ilişkisi Yakûb b. Ebî Seleme'nin tarihe ilgisine işaret etmektedir.

b. Öğrencileri

Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşi Abdullah b. Ebî Seleme'nin aksine sadece aile içinde öğrencisi bulunmaktadır.⁵⁵⁶ Kaynaklarda bunun sebebiyle ilgili açık bir bilgiye ulaşılamasa da bu durumda etkili olabilecek birkaç sebepten bahsedilebilir. İlki Yakûb b. Ebî Seleme'nin murûet vasfı ile alakalı olabileceğidir. İlk bölümde genel olarak Mâcişûn aile üyelerinin müziğe olan ilgisinden bahsedilmişti. Yakûb b. Ebî Seleme'nin de Medine'de murûet ehlinde olup müziği ilk öğrenen kimse olduğunun⁵⁵⁷ dile getirilmesi bu özelliğin onda daha baskın olduğu intibayı uyandırmaktadır. Hadis talipleri Yakûb b. Ebî Seleme'nin bu vasfından ötürü ondan hadis almaktan imtina etmiş olabilirler. Örneğin; hadis tarihinde İbrahim b. Sa'd (v. 185/801) gibi müzik dinleyen muhaddislerin bulunduğu ve öğrencilerin bu özelliğinden dolayı ondan hadis dinlemekten imtina ettiği nakledilmektedir.⁵⁵⁸ Reyhan Yılmazörnek tezinin ilgili kısmında bu konuyu ele alarak Ebû Hanîfe (v. 150/767), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778) ve Hammâd b. Ebî Seleme (v. 167/784) gibi âlimlerin müzik dinlemeyi haram gördükleri ve murûeti zedeleyici bir unsur kabul ettiklerini belirtilmektedir. Mâlik b. Enes'in ise müzik dinlemenin fâsık kimselerin işi kanaatinde olduğu ancak Mâlikîlerin üd çalınmasına cevaz verdikleri ifade edilmektedir. Şâfiî'nin de müzik dinleyen

⁵⁵⁵ Mustafa Zeki Terzi, "Asım b. Ömer b. Katâde", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991. III, 479.

⁵⁵⁶ Üsâme b. Zeyd el-Leysî isimli râvinin Yakûb b. Ebî Seleme'nin öğrencisi olup olmadığı konusu şüpheli olmasından ötürü sayıya dâhil edilmemiştir. İbn Ebü'd-Dünyâ, **el-İyâl**, thk. Necim Abdurrahman Halef, 2 c., 1. bs., Demmâm, Dârü İbn Kayyim, 1990/1410. I, 423. Yine elektirionik kaynaklarda Kâsım b. Ebî Bezze isimli râvinin Yakûb b. Ebî Seleme'den hadis naklettiği görülse de araştırmalar neticesinde hadisin Yakûb b. Ebî Seleme'den değil Atâ b. Yakûb'dan nakledildiği görülmektedir. Abdürrezzak, **el-Musannef**, VII, 532 (H No:15516); Tâberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 267 (H No:13071). Ayrıca kaynaklarda "*İbrahim b. İsmâil b. Mücemmi → Mâcişûn → Ebân b. Osman (v. 105/724)*" şeklinde nakledilen bir isnâda ulaşılmıştır. Görüldüğü üzere Mâcişûn ismi mutlak olarak zikredilmektedir. Ama senedde zikredilen Mâcişûn'un Abdullah b. Ebî Seleme (v. 106/725) ya da Yakûb b. Ebî Seleme (d.34/v. 124) olma ihtimali vardır. İki râvi üzerinden yapılan hoca ve öğrenci tespiti üzerinden mezkûr isnâdda geçen isimlere ulaşılamamıştır. Tespit edilen bu üç rivayet Yakûb b. Ebî Seleme'ye ait olmadığı ya da olmama ihtimali ağır bastığı için sayıya dahil edilmemiştir.

⁵⁵⁷ Mizzi, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXXII, 337.

⁵⁵⁸ Moğultay b. Kılıç, **İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl**, I, 208.

kimsenin şahitliğinin kabul edilmeyeceği ve murûet vasfını kaybedeceğini dile getirdiği zikredilmektedir. Netice olarak âlimlerin görüşlerinde bazı farklılıklar bulunmakta ve bir kısım âlime göre müzik dinlemenin bir hadis râvisi için murûeti zedeleyeci bir sebep kabul edildiği belirtilmektedir. Ancak mezkûr durumun râvinin cerhi için yeter sebep olarak görülmediği ve diğer bütün halleri de göz önünde bulundurarak râvinin değerlendirilmesi gerektiği ifade edilmektedir.⁵⁵⁹ Ayrıca burada cerh-ta'dîl ameliyesinin izafiliği meselesini de göz önünde tutmak gerekmektedir. Nitekim râvilerin güvenilirliği hakkında karar verilirken hem râvinin hem de münekkidin içinde yetiştikleri toplumun kültür ve örfünden etkilendikleri böylelikle kültür ve örfün farklılığından kaynaklanan izafî değerlendirmeler meydana geldiği dile getirilmektedir.⁵⁶⁰ Mesela cerh-ta'dîlin uygulandığı dönemde Hicaz bölgesinde şarkı ve şarkıcıların hoşgörüsüyle karşılandığı ancak Irak bölgesinde aksi bir durumun vaki olduğu belirtilmektedir.⁵⁶¹ Keza Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu Yusuf b. Yakûb'un da müzik dinlemeyi sevdiğini söyleyen Zehebî'nin ayrıca Medine ehlinin bunu hoş gördüğünü ifade etmesi de bu yönde değerlendirilebilir.⁵⁶² Yine Zehebî'nin Yakûb b. Ebî Seleme'yi zahiren müzik öğrenip bunu icra eden cariye edinse de rivayetlerinde sıdk ehli ve murûet sahibi bir râvi şeklinde tavsif etmesi, İbn Hacer'in de onu "sadûk" olarak nitelemesi söz konusu durumun Yakûb b. Ebî Seleme hakkında ağır bir tenkide sebep olmadığına işaret etmektedir.⁵⁶³ Nitekim ailenin geriye kalan üyelerinin de müziğe ilgili olduğu dile getirilmekte ve bu duruma rağmen onlardan hadis rivayet eden birçok râvi bulunmaktadır. Yakûb b. Ebî Seleme'nin rivayetlerinin sadece aile fertleri tarafından nakledilmesiyle ilgili bir diğer muhtemel sebep onun hadis ilmiyle temayüz etmemesi ve az sayıdaki hadisleri bir halka ortamında değil ihtiyaca binaen nakletmesi olabilir. Bu durum

⁵⁵⁹ Reyhan Yılmazörnek, Murûet Vasfı ve Râvi Tenkidine Etkisi, **Marmara Üniversitesi SBE**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019. s. 54,55,152-168.

⁵⁶⁰ Abdullah Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenirliliği (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)**, Sır Yay., 1.bs., İstanbul, 2005. s.171.

⁵⁶¹ Abdullah Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenirliliği**, s.171.

⁵⁶² Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 372; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 1014.

⁵⁶³ Müziğin dindeki yeri konusunda fakihler müzik icrasındaki çeşitli kombinasyonları farklı gruplandırmalara tabi tutarak bu doğrultuda görüşler beyan etmişlerdir. Mutlak anlamda hüküm beyan edenler olduğu gibi belirli kayıtlarla cevaz veren âlimlerde bulunmaktadır. Murûet zaafının tespitinde şahsi kanaat ve fikhî içtihat farklılıklarının etkili olduğu söylenmiştir. Reyhan Yılmazörnek, **Murûet Vasfı ve Râvi Tenkidine Etkisi**, s. 54,55,152-168.

Pehlül Düzenli, "Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları" **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C:I, sy:2, 2001. (sy.27-58), s.53,54; H. Yunus Apaydın, "Mûsikî", **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, XXXI, 261-263. Ayrıca Emeviler döneminden itibaren müziği icra edenlerin ve müziğin icra edilen ortamların bozulduğu belirtilmiştir. İrfan Aycan, **Emeviler Döneminde Bilim, Kültür ve Sanat Hayatı**, 1.bs., Otto Yay., Ankara, 2017. s.155-202.

hadislerinin kendisiyle daha fazla vakit geçiren aile üyeleri aracılığıyla aktarılmasına sebep olmuştur.

2. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti

Yakûb b. Ebî Seleme'nin üst soylardan naklettiği bir rivayete ulaşamamıştır.⁵⁶⁴ Ancak onun rivayetlerinin tamamı aile üyeleri tarafından nakledilmiştir. Ondan nakilde bulunanlar oğlu Yûsuf b. Yakûb ve yeğeni Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'dir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin diğer oğlu Abdülazîz b. Yakûb ise babasından hadis aktarmamış fakat ailesinin menâkıbına dair iki nakilde bulunmuştur. Yakûb b. Ebî Seleme'den en fazla rivayet aktaran hatta neredeyse rivayetlerinin tamamını nakleden aile üyesi oğlu Yûsuf b. Yakûb'dur. Zira o babasının 23 hadisinden 18'ini nakletmektedir. Yûsuf b. Yakûb'un babasından aktardığı 18 hadisten 15'i sahâbe menâkıbı, 2'si namaz ve 1'i fiten konusuyla ilgilidir. Namaz bahsiyle ilgili olanlardan biri namazda okunan dualar⁵⁶⁵ diğeri ise duhâ namazı hakkındadır.⁵⁶⁶ Fiten konusundaki rivayeti Ammâr b. Yâsir'in azgın bir grup tarafından öldürüleceği hadisesi hakkındadır.⁵⁶⁷ Sahâbe menâkıbında ise; hicret esnasında yaşananlar,⁵⁶⁸ Sa'd b. Muâz'ın vefat etmesiyle Arş'ın titreyeceği,⁵⁶⁹ Hz. Ebû Bekir ve Hz.

⁵⁶⁴ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek* isimli eserinde tahâret konusunu işlerken “Yakûb b. Ebî Seleme → Babası → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)” isnâdıyla bir hadis nakletmiştir. Ancak Hâkim en-Nisâbü'rî'nin “Yakûb b. Ebî Seleme” isminde vehmettiği doğru olan ismin “Yakûb b. Seleme el-Leysi” olduğu ifade edilmiştir. Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 246 (H No:518-519). İbn Hacer, *Telhîsü'l-habîr*, I, 123.

⁵⁶⁵ Müslim, “Salât” 771; Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3422).

⁵⁶⁶ Yûsuf b Yakûb merfû olan bu rivayeti babasından “an” ve “ahberânî” lafzıyla aktarmaktadır. Buhari, *et-Târîhü'l-evsât*, I, 172 (H No:799); Nesâî, *Sâlât*, 67, (H No:484). Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, VIII, 81 (H No:4612); Heysemî, *el-Maksadü'l-âfî*, I, 173 (H No:392).

⁵⁶⁷ İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l mesânî*, I, 207 (H No:271). İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 958; Ebû Ya'lâ, *el-Müsned*, III, 189 (H No: 1614); Beyhakî, *Delâilü'n- Nübüvve*, VI, 421; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLIII, 420.

Rivayetin diğer tarikiinde Yûsuf b. Yakûb'un hadisi babasından değil babasının hocası Ebû Ubeyd b. Muhammed b. Ammâr b. Yâsir'den naklettiği görülmektedir. İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XLIII, 420. Ancak bu durumun kendisinden mi yoksa başka bir râviden mi kaynaklandığına dair bir veriye ulaşamamıştır. Heysemî, *el-Maksadü'l-âfî*, IV, 219 (H No:1404).

⁵⁶⁸ Yûsuf b. Yakûb merfû olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Taberânî, *Mucemü'l-kebîr*, XXIV, 106 (H No:284).

⁵⁶⁹ Merfû olan bu rivayeti babasından “an”, “ahberânî”, “haddesenî” lafzıyla aktarmaktadır. İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 332; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXIV, 376,377 (H No:26793, 26794); Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, II, 825 (H No: 1505); Tirmizî, *eş-Şemâil*, 43; İbn Ebû Âsım, *el-Âhâd ve'l-mesânî*, VI, 165 (H No:3394); Tahâvî, *Şerhu Müşkilü'l-âsâr*, X, 372 (H No:4175); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXIV, 276 (H No:703).

Ömer'in fazileti (2 rivayet),⁵⁷⁰ Hz. Ömer'in yağmur duasına Hz. Peygamber'in amcası Abbâs b. Abdülmuttalib'i götürmesi,⁵⁷¹ Hz. Osman'ın muhasara altına alınması ve öldürülmesi,⁵⁷² Hz. Âişe'nin Resûlullah'ın cennetteki eşi olacağı,⁵⁷³ -ilk Müslüman olanlardan olması hasebiyle- Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın İslâm'ın üçte biri olduğu,⁵⁷⁴ sahâbîler arasında fazilet sıralaması⁵⁷⁵ ve Abdullah b. Ömer'in Resûlullah'ın ashâbından ona en çok benzeyen kimse olmasını⁵⁷⁶ bildiren rivayetlerdir. Yûsuf b. Yakûb'un babasından aktardığı Mâcişûn ailesine dair 3 menâkıb türü rivayet ise Yakûb b. Ebî Seleme'nin dönemindeki kadı ve şairlerle (İyâs b. Muaviye (v. 122/740),⁵⁷⁷ Sa'd b. İbrahim (v. 127/744)⁵⁷⁸ ve Hassân b. Sâbit (v. 60/680) başından geçenlerin anlatıldığı olaylara dairdir.⁵⁷⁹

Yûsuf b. Yakûb'un bahsi geçen 18 hadisinden sadece namazda okunan dualar hakkındaki rivayet burada detaylı olarak ele alınacaktır. Bu rivayetin hem Yûsuf b. Yakûb hem de Abdülazîz b. Abdullah tarafından nakledilmesi bu seçimde etkili olmuştur.⁵⁸⁰ Zira bu rivayet aile içi hadis naklinin en belirgin örneği olup hadis kaynaklarının birçoğunda da aktarılmıştır.

Söz konusu hadisin ilk tariki “Yûsuf b. Yakûb el-Mâcişûn → Babası → Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec → Ubeydullah b. Ebî Râfi' → Ali b. Ebî Tâlib →

⁵⁷⁰ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 179 (H No:184); İbn Hacer, **el-Metâlibü'l-âliye**, XV, 690 (H No:3867). İkinci hadis: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 122 (H No:92).

⁵⁷¹ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, II, 932 (H No:1787). Mevkuf olan bu rivayeti Yûsuf b. Yakûb babasından “ahbereni” lafzıyla aktarmıştır. Hz. Osman döneminde doğduğu bilinen Yakûb b. Ebî Seleme'nin Hz. Ömer'den rivayet edebilmesi mümkün değildir. Bu sebeple hadis münkâtı' olmaktadır.

⁵⁷² İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîne**, IV, 1167; 1175;1214;1291;1296; 1309. Yûsuf b. Yakûb bu rivayetleri babasından “haddesenî” ve “ahbereni” lafızlarıyla aktarmaktadır.

⁵⁷³ İbn Hibbân, **es-Sahîh**, IV, 277 (H No:3433); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIII, 39 (H No:99); **el-Mu'cemü'l-evsât**, VIII, 84 (H No:8039). Hâkim en-Nîsâbü'rî'de hadisi aktarmış ve isnâdı sahihtir değerlendirmesinde bulunmuştur. Hâkim el-Nîsâbü'rî, **el-Müstedrek**, IV, 14 (H No:6743).

⁵⁷⁴ Mevkuf olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, II, 749 (H No:1303).

⁵⁷⁵ Ebû Ya'lâ el-Mevsîlî, **el-Müsned**, IX, 454 (H No: 5602).

⁵⁷⁶ Mevkuf olan bu rivayeti babasından “an” lafzıyla aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **ez-Zühed**, 159 (H No:1080); Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, I, 301.

⁵⁷⁷ Tam adı; Ebû Vâsile İyâs b. Muâviye b. Kurre b. İyâs el-Müzenî'dir. 122/740 yılında vefat ettiği nakledilmiştir. Emeviler döneminde Basra kadılığı yaptığı zikredilmiştir. Kendisi sıkâ ve fakih bir kimse olarak tavsif edilmiştir. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, III, 407, 410; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 374. Ahmet Ağrakça, “İyâs b. Muâviye”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001. XXIII, 498.

⁵⁷⁸ Tam adı; Sa'd b. İbrahim b. Abdurrahman b. Avf ez-Zührî'dir. 127/744 yılında vefat ettiği belirtilmektedir. Veki', **Ahbârü'l-kudât**, I, g164.

⁵⁷⁹ Veki', **Ahbârü'l-kudât**, I, 156, 368; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, III, 430.

⁵⁸⁰ Rivayet Yûsuf b. Yakûb ve Abdülazîz b. Abdullah kanalıyla diğer birçok muhaddise nakledilmiştir.

Resûlullah (s.a.v)” isnâdıyla aktarılmıştır. Rivayet Hz. Ali tarafından Hz. Peygamber’in namaza başlarken “Veccehtü” duasını okuması akabinde rükûda, rükûdan doğrulduğunda, teşehhüd ve teslim arasında ve selâm verilince aralarda okumuş olduğu dualardan bahsetmektedir.⁵⁸¹ Müslim (v. 261/875),⁵⁸² Ebû Dâvûd (v. 275/889),⁵⁸³ Tirmizî (v. 279/892),⁵⁸⁴ Nesâî⁵⁸⁵ ve daha birçok musannif bu hadisi nakletmiştir. Bazı musannifler hadisin tamamını naklederken bazıları ise hadisi muhtasar olarak aktarmıştır. Hemen hemen bütün rivayet kaynaklarında zikredilen Mâcişûn ailesinin en çok nakledilen ve en meşhur olan hadisi hakkında şunlar söylenebilir: Rivayet merfû olarak nakledilmiştir. Yûsuf b. Yakûb rivayeti babasından “an”,⁵⁸⁶ “haddesenî”⁵⁸⁷ ve “ahberenî”⁵⁸⁸ sîgalarıyla aktarmıştır. Rivayetin Yûsuf b. Yakûb’a kadar olan bütün râvileri Medinelidir.⁵⁸⁹ Ayrıca hadiste 3 tane mevâlî tâbiîn (Ubeydullah b. Ebî Râfî, Abdurrahman b. Hürmüz ve Yakûb b. Ebî Seleme) birbirinden hadis rivayet ettiği söylenmiştir. Tirmizî bu hadis hakkında hasen-sahih değerlendirmesinde bulunmuştur.⁵⁹⁰ Yakûb b. Ebî Seleme’nin yeğeni Abdülazîz b. Abdullah’ın naklettiği rivayetin isnâdı ise şu şekildedir: “*Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme → Amcası → Abdurrahman b. Hürmüz el-A’rec → Ubeydullah b. Ebî Râfî’ → Ali b. Ebî Tâlib → Resûlullah (s.a.v)*.”⁵⁹¹ Abdülazîz b. Abdullah bu rivayeti amcasından “an”,⁵⁹² “haddeseni”,⁵⁹³ “haddesenâ”,⁵⁹⁴ “ahberenâ”⁵⁹⁵ ve “enbee”⁵⁹⁶ lafızları ile aktarmıştır. Tirmizî

⁵⁸¹ Rivayetin başka bir tarikinde Arc’ten, Yakûb b. Ebî Seleme dışında Abdullah b. Fadl’ın da rivayet ettiği görülmektedir. Şâfiî, **el-Ümm**, I, 128; Abdürrezzâk b. Hemmâm, **el-Musannef**, II, 79 (H No:2567); Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3423).

⁵⁸² Müslim, “Salât” 771.

⁵⁸³ Ebû Dâvûd, “Salât” 121 (H No: 760); “Salât” 358 (H No: 1509).

⁵⁸⁴ Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3421,3422).

⁵⁸⁵ Nesâî, “Salât”, 61, (H No: 641); “Salât” 113 (H No: 715); (H No: 973).

⁵⁸⁶ Ebû Avâne el-İsferâyînî, Yakûb b. İshak b. İbrahim, **Müsnedu Ebî Avâne =Müstahrec**, thk. Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, 5 c., 1.bs., Beyrut, Dârü’l-Ma’rife, 1998/ 1419. I, 546 (H No:2041).

⁵⁸⁷ Müslim, “Salât” 771.

⁵⁸⁸ Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3421, 3422).

⁵⁸⁹ Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Uremî, **el-Kevkebü’l-vehhâc ve’r-ravdû’l-behhâc alâ Sahîhi Müslim b. Haccâc**, nşr. Hâşim Muhammed Ali Mehdî, 26 c., 1.bs., Beyrut, Dârü’l-Minhâc, 2009/1430. X, 66,67. Hadisin başka tarikleri de bulunmaktadır. X, 72,73.

⁵⁹⁰ Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3421,3422). A’zâmî isnâdının sahih olduğunu ifade etmiştir. İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, I, 358 (H No: 723).

⁵⁹¹ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 129 (H No:147); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, I, 210 (H No: 2399); I, 233 (H No: 2553); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 132 (H No:728); II,183 (H No: 803,804); Dârimî, **el-Müsned**, II, 829 (H No: 1353); Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3422); Ebû Dâvûd, “Salât” 121 (H No: 760); II, 621 (H No: 1509); Nesâî, “Salât”, 61, (H No: 641); “Salât” 113 (H No: 715); (H No: 973); Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 431, (H No:1606).

⁵⁹² Dârimî, **el-Müsned**, II, 829 (H No: 1353); Ebû Dâvûd, “Salât” 121 (H No: 760).

⁵⁹³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 129 (H No:147); Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3422), Nesâî, “Salât”, 61, (H No: 641) “Salât” 113 (H No: 715); I, 466, (H No: 973); Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 431, (H No:1606).

rivayetin hasen-sahih olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁷ Rivayeti amcasından nasıl aldığına dair kaynaklarda doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte aile üyesi olduğundan hadisi amcasından duyması doğal karşılanmalıdır. Neticede ele alınan rivayet aile içi hadis naklinin varlığını göstermesi yönüyle önemlidir.

Yûsuf b. Yakûb babasından en fazla hadis rivayet eden kimsedir. Yûsuf b. Yakûb'un babasından naklettiği hadislerden 9'u merfû 9'u mevkuttur. Onun naklettiği hadislerden 5'i münkatı' birinin münkatı olduğuna dair şüphe vardır.⁵⁹⁸ Yûsuf b. Yakûb babasından aktardığı rivayetlerde genellikle (yaklaşık 13 kez) "an" lafzını kullanmakla birlikte (yaklaşık 8 kez) "haddesenî",⁵⁹⁹ (yaklaşık 5 kez) "ahberenî"⁶⁰⁰ lafızlarını da kullandığı görülmektedir.

Yûsuf b. Yakûb'dan sonra ele alınacak bir diğer kimse Yakûb b. Ebî Seleme'nin bir diğer oğlu Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'dir. Onun hadis kaynaklarında babasından naklettiği bir hadise rastlanılmamıştır. Ancak tarih ve tabakât kitaplarında Abdülazîz b. Yakûb'un babasından aktardığı 2 menâkıb türü rivayet bulunmuştur. İlki "Mâcişûn" lakabının veriliş sebebine dairdir.⁶⁰¹ İkincisi ise babasının Muhammed b. Münkedir'i görmesinin bile dini anlamda kendisine fayda sağladığını ifade ettiği nakildir.⁶⁰² Görüldüğü üzere rivayetin birinde aile üyesinin başından geçen olay diğerinde babasının kendi sözü aktarılmıştır. Rivayetlerin Abdülazîz b. Yakûb dışında gelen bir tarikine ulaşılammıştır. Bu durumun sebebi Abdülazîz b. Yakûb'un ilimle iştigal etmemesi olabilir. Nitekim kardeşi Yûsuf b. Yakûb'un ve amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın kendisinden daha meşhur olduklarının söylenilmesi de bu duruma işaret etmiştir.⁶⁰³

⁵⁹⁴ Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 488, (H No:1815).

⁵⁹⁵ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, I, 210, (H No: 2399).

⁵⁹⁶ Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 431, (H No:1606)

⁵⁹⁷ Tirmizî, "Deavât", 32 (H No: 3423).

⁵⁹⁸ Esma bnt. Ebî Bekir'den hadis işitip işitmediği kesin değildir.

⁵⁹⁹ Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, III, 189 (H No:1614), İbn Ebû Âsım, **el-Âhad ve'l mesânî**, I, 207 (H No:271); Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, IV, 13 (H No: 6810).

⁶⁰⁰ Buhari, **et-Târîhü'l-evsât**, I, 172 (H No:799); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIV, 376,377 (H No:26793, 26794); Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, VIII, 81 (H No:4612).

⁶⁰¹ Buhârî, **et-Târîhü'l- kebîr**, VIII, 382. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXXIV/158.

⁶⁰² Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 150; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LVI,63; İbnü'l - Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî, **Sıfâtü's-safve**, thk. Ahmed b. Ali, 2 c., Kahire, Dârü'l-Hadis, 2000/1421. I, 379.

⁶⁰³ İbn Hibbân, **Kitâbü's-sikât**, VII, 115; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 917; Sehâvî, **et-Tuḥfetü'l-laṭîfe**, III, 46.

Yakûb b. Ebî Seleme'den rivayette bulunan diğer bir aile üyesi yeğeni Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'dir. Abdülazîz b. Abdullah amcasından 6 rivayet nakletmiştir.⁶⁰⁴ Bu rivayetlerden biri namaz konusuna dairdir ki Yûsuf b. Yakûb ile ortak naklettiği hadis olması hasebiyle yukarıda ele alınmıştı. Tekrara düşmemek adına burada işlenmeyecektir. Abdülazîz b. Abdullah'ın amcasından naklettiği diğer rivayetler ise Hz. Peygamber'in vahiy alma şekli,⁶⁰⁵ Abdullah b. Erkâm'ın vefatı,⁶⁰⁶ Bilâl-i Habeşî'nin (v. 20/641) humusu Hz. Ömer'den taksim etmesini istemesi,⁶⁰⁷ Hz. Âişe'nin menâkıbı⁶⁰⁸ ve Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Hz. Peygamber'den vahiy dinleyen cinin şehit olması⁶⁰⁹ hakkındadır. Abdülazîz b. Abdullah'ın rivayetlerinden 3'ü merfû, 2'si mevkuftur. Vahiyle ilgili olan rivayet ise münkatı'dır. Abdülazîz b. Abdullah amcasından naklettiği rivayetlerde “an”⁶¹⁰ lafzıyla birlikte “haddesenâ”,⁶¹¹ “haddesenî”,⁶¹² “ahberenâ”⁶¹³ ve “enbee”⁶¹⁴ lafızlarını da kullanmıştır.

Neticede Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadisleri genel olarak aile üyeleri kanalıyla aktarılmıştır. Yûsuf b. Yakûb babasından 18 hadis nakletmiştir. Bu rakamlara bakıldığında o babasının en etkin öğrencileri arasında yerini almıştır. Naklettiği namaz konusundaki hadis ise aile içi rivayet konusunda büyük öneme haizdir. Söz konusu rivayeti kuzeni Abdülazîz b. Abdullah ile ortak rivayet etmiştir. Hadis hem isnâd hem metin yönüyle ortaktır. Ayrıca rivayet kendileri kanalıyla birçok öğrenciye nakledilerek yaygınlık kazanmıştır. Yakûb b. Ebî Seleme'nin diğer oğlu Abdülazîz b. Yakûb'un babasından ailesiyle ilgili 2 rivayet

⁶⁰⁴ Namazda okunan dualarla ilgili olan hadis Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu Yûsuf b. Yakûb ile ortak rivayet olup sayıya dahil edilmiştir.

⁶⁰⁵ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 155. Bu rivayeti Yakûb b. Ebî Seleme “belağ” lafzıyla doğrudan Hz. Peygamber'den aktarmıştır.

⁶⁰⁶ Buhârî, **Târîhü'l-evsât**, I, 67.

⁶⁰⁷ İbn Zencûye, **el-Emvâl**, 191; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, II, 197.

⁶⁰⁸ İbn Ebü'd-Dünyâ, **el-İyâl**, I, 423. İbn Ebü'd-Dünyâ bu hadisi eserinde Ali b. Ca'd kanalıyla “*Abdülazîz b. Abdullah → Amcası → Hz. Âişe → Resûlullah*” isnâdıyla aktarmıştır. Ancak Ali b. Ca'd'ın *Müsned*'inde hadis “*Abdülazîz b. Abdullah → Üsâme b. Zeyd*” kanalıyla verilmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın amcası isnâddan düşmüştür. Ali b. Ca'd el-Cevherî el-Bağdâdî, **el-Müsned**, thk. Âmir Ahmed Haydar, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'n-Nâdr, 1990/1410. 426, (H No: 2909).

⁶⁰⁹ Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, **Kitâbü'l-A'zame**, V, 1774. İbn Ebü'd-Dünyâ, **el-Hevâtif**, 127. İbn Kesîr, **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-âzîm**, VII, 278. Bedreddin eş-Şiblî, **Âkâmü'l-mercân fî ahkâmî'l-cân**, I, 44.

⁶¹⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 183 (H No:803); **Fezâilü's-sahâbe**, II, 695 (H No:1188); Dârimî, **es-Sünen**, II, 788 (H No:1274); Müslim, “Salât”, 771; Ebü Dâvûd, “Salât”, 121.

⁶¹¹ Ebü Avâne, **el-Müsned**, I, 432.

⁶¹² Ebü Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 129 (H No:147); Tirmizî, “Salât”, (H No:3422).

⁶¹³ İbn Ebü Şeybe, **el-Musannef**, I, 210 (H No:2399).

⁶¹⁴ Taberânî, **ed-Dua**, 169 (H No:493).

dışında hadis nakletmediği tespit edilmiştir. Her ne kadar kendisi gençliğinde kardeşi Yûsuf b. Yakûb ve amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah ile ilim meclislerinde bulunmuş olsa da gerek kardeşi Yûsuf gerek amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın gerisinde kalması onun daha sonraki dönemlerde ilimle iştigal etmediğini göstermiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşinin oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın ise amcasından 6 hadis naklettiği tespit edilmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın bir aile üyesi olarak amcasından az hadis rivayet etmesi dikkat çekmiştir. Bu meseleye geçmeden önce zikredilecek iki örneğin konunun anlaşılmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Mesela namaz hadisini Abdülazîz b. Abdullah'ın amcası dışında Abdullah b. Fadl'dan (v. ?)⁶¹⁵ da rivayet ettiği tespit edilmiştir.⁶¹⁶ Yine Abdülazîz b. Abdullah'ın amcası Yâkûb b. Ebî Seleme'nin de nakletmiş olduğu “sahâbenin fazilet sıralaması” hakkındaki rivayeti amcasından değil de “Ubeydullah b. Ömer”den aktarması dikkat çeken bir diğer noktadır.⁶¹⁷ Böylelikle Abdülazîz b. Abdullah'ın namaz konusundaki hadiste sadece amcasının rivayetiyle yetinmediği, sahâbenin fazilet sıralamasıyla ilgili rivayeti de amcasının bilmesine rağmen ondan almadığı diğer bir ifadeyle başka tariki tercih ettiği söylenebilir. Bu durum Abdülazîz b. Abdullah'ın sadece ihtiyaca binaen hadis öğrenmeyip babasıyla ilgili başlıkta da ele alındığı üzere hadis meclislerinde eğitimine devam etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Abdülazîz b. Abdullah'ın amcasından naklettiği 4 hadisin ise amcasının oğlu Yûsuf b. Yakûb tarafından nakledilmediği tespit edilmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın farklı olarak aktardığı 4 hadisi ne şekilde öğrendiğine dair somut bir veriye ulaşılamamıştır. Ancak aile içerisinde bir vesileyle işitmesi doğal bir durum arz etmektedir.

Mâcişûn ailesi içerisinde aile içi isnâd kullanımının en yoğun olduğu kimse Yakûb b. Ebî Seleme'dir. Çünkü onun hadisleri oğlu ve yeğeni vasıtasıyla aktarılmıştır. Bu dönem içerisindeki aile içi hadis naklinin nasıl seyrettiğini görmek ve aile içi hadis rivayetinde kullanılan sîgaları tespit etmek önemlidir. Çünkü aile üyelerinin yaşadığı zaman aralığı 1./7. yüzyılın sonu ile 3./9. yüzyılın ilk yarısına tekabül etmektedir. Nitekim bu zaman dilimi

⁶¹⁵ Tam adı: Abdullah b. Fadl b. Abbâs b. Rebîa el-Hâşimî el-Medenî'dir. Vefat tarihi tespit edilememekle birlikte Zührî ve Sâlih b. Keysân'ın akranı olduğu ifade edilmiştir. Sika bir râvi olarak kaydedilmiştir. İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, V, 357.

⁶¹⁶ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, II, 132 (H No:729); Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 431, (H No:1606); I, 488, (H No: 1815, 1816). Abdullah b. Fadl'dan aktaran başka öğrenciler de mevcuttur (Musâ b. Ukbe). Tirmizî, “Deavât”, 32 (H No: 3423).

⁶¹⁷ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 87 (H No:54); Buhârî, “Fezâilü's-sahâbe” 7 (H No:3494); Ebû Dâvûd, “Sünne” 8 (H No:4627).

içerisinde hadis tarihinde birçok gelişme yaşanmış ve bu tezde de bunların izleri sürülmeye çalışılmıştır. Tedvin faaliyetlerinin başladığı bir dönemde sistemli hadis rivayetine geçildiği ifade edilmekte bu durumun beraberinde hadis tahammül-edâ sîgalarının 2./8. asrın ikinci yarısında tedvin faaliyetiyle birlikte kullanımının artış gösterdiği ve sistemleşmeye başladığı belirtilmektedir.⁶¹⁸ Bu değişimin Mâcişûn aile isnâdı üzerinde ne gibi etkileri olduğunu görmek için Yakûb b. Ebî Seleme'den aktarılan hadislerde kullanılan sîgalar önem arz etmektedir. Bu amaç doğrultusunda Yakûb b. Ebî Seleme'nin oğlu Yûsuf b. Yakûb'un, babasından naklettiği hadislere bakıldığında onun tahdîs ve ihbâr sîgalarını kullanmakla birlikte "an" lafzını da kullanması dikkat çekmektedir. Mesela Yûsuf b. Yakûb'un babasından aktardığı namazla ilgili rivayetler bu gözle incelendiğinde babasından hadisi 5 yerde "haddesenî",⁶¹⁹ 4 yerde "an",⁶²⁰ 2 yerde "ahberenî"⁶²¹ ve 1 yerde "ahberenâ"⁶²² lafıyla aktardığı tespit edilmiştir. Kullanılan tahdîs ve ihbâr sîgalarında ilk dikkat çeken yön sîgaların tekil kullanımıdır. Yûsuf b. Yakûb'un yaşadığı zaman dilimi, ilmin halkalarda okutulmaya başlandığı bir dönemdir. O dönemde dersler topluluk halinde alınmaya başlanmış ve bu durumun neticesi rivayet sîgalarına da (haddesenâ, ahberenâ gibi) yansımıştır.⁶²³ Yapılan araştırmalar Yakûb b. Ebî Seleme'nin sabit bir halkası olduğuna işaret etmemektedir. Bu durumda Yûsuf b. Yakûb'un rivayeti her ne kadar bir topluluk içerisinde dinleme ihtimali varsa da⁶²⁴ aile içi yakınlıktan dolayı tek başına aldığı da söylenebilir. Dikkati çeken diğer bir nokta tahdîs ve ihbâr sîgasının bir arada kullanılmasıdır. Bu durumun bölgesel bir nitelikten kaynaklandığı düşünülebilir. Çünkü semâ ve arz metotlarının hangisinin öncelikli olduğu ve bunların tahammül yollarına delalet eden lafızların kullanımının 2./8. asrın ikinci yarısından sonra netleşmeye başladığı ifade edilmektedir.⁶²⁵ Bununla birlikte Hicazlı muhaddisler arasında o dönemde semâ ve kıraat

⁶¹⁸ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.327.

⁶¹⁹ Müslim, "Salât" 771; Tirmizî, "Deavât", 32 (H No: 3421); Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr el-Basrî **Müsnedü'l-Bezzâr- el-Bahrü'z-Zehhâr**, thk.Mahfûzurrahmân Zeynullah vdğ., 18 c., 1.bs., Medîne, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2009/1988. II, 168 (H No:563); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 32 (H No:2437).

⁶²⁰ İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, I, 713 (H No:723); İbn Hibbân, **es-Sahîh**, VII, 371 (H No:6617); Ebû Avâne, **el-Müsned**, I, 546 (H No:2041).

⁶²¹ Tirmizî, "Deavât", 32 (H No: 3422); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 109 (H No:2791).

⁶²² Tahavî, **Şerhü Meâni'l-âsâr**, I, 199 (H No:1107).

⁶²³ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak Hadis Tarihinin Anlaşılmasında İsnâdın Rolü**, 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2022. s. 78,97.

⁶²⁴ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak**, s. 77.

⁶²⁵ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak**, s.97.

metotlarında aynı tahdis ve ihbar sîgalarının kullanımında bir fark görülmediği belirtilmektedir.⁶²⁶

Sonuç olarak Yakûb b. Ebî Seleme'nin hadis öğrenimi ve nakli hususunda yoğun bir mesai harcamadığı, onun az sayıdaki hadislerinin de aile üyeleri içerisinde aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu durum onun hadis alanında öne çıkan bir râvi olmadığını göstermektedir. Hadis âlimleri de onun hakkında hadislerinin az olduğunu belirtmişlerdir.⁶²⁷ Bu durum döneminin ilmî anlayışına uygun olarak seyretmekte ve Yakûb b. Ebî Seleme ihtiyaca binaen hadis rivayet eden bir râvi profili çizmektedir. Dolayısıyla kendisiyle daha fazla vakit geçirme imkânına sahip aile üyelerinin ondan daha fazla hadis rivayet etmesi doğaldır.

II. ETBÂU'T-TÂBÎÎN TABAKASINDAKİ AİLE ÜYELERİ

Mâcişûn ailesinin Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme, Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme ve Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme isimli üç üyesi etbâu't-tâbiîn neslinden (1./7. yüzyılın son çeyreği ile 2./8. yüzyılın sonu) kabul edilmektedir. Bu tabakada bulunan aile üyelerinin hadis rivayetindeki yerini ortaya koymak için râvilerin on ve üzeri hadis aldığı hocaları ve kendisinden de yine on ve üzeri sayıda hadis nakleden öğrencileri ele alınacaktır. Bu niteliği taşıyan hoca ve öğrencilerin rivayetlerinin hepsini tezde işlemek yerine ortaya konulmak istenen amaca yardımcı olacak rivayetler ayrıntısıyla ele alınmaya çalışılacak diğer rivayetler ise genel değerlendirme kısmında göz önünde bulundurulacaktır.

A. Hadis Rivayeti Açısından Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme

Bu başlık altında hadis tarihinde 2./8. asırda yaşayan Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 57 rivayetine ulaşılmıştır. Aile dışında hadis rivayet durumuna bakıldığında 57 rivayetinden 36 tanesini aile üyeleri dışındaki 12 hocasından aktardığı bunlar arasından da on ve üzeri hadis naklettiği 1 hocasının olduğu tespit edilmiştir. Yûsuf b. Yakûb'dan da hadis nakleden 44 kişiye ulaşılmıştır. Bunlar arasında kendisinden on ve üzeri hadis aktaran 1 öğrencisi tespit

⁶²⁶ Muhammed Enes Topgöl, *İsnâdı Okumak*, s. 76.

⁶²⁷ İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, VII, 427.

edilmiştir. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde Yûsuf b. Yakûb'un 57 rivayetinden 18'ini babasından aktardığı görülmüştür. Ayrıca babasından 3 tane Mâcişûn ailesinin menâkıbına dair rivayet aktararak toplam 21 rivayeti aile üyelerinden naklettiği görülmüştür. Alt soydan ise yeğenleri Abdülmelik b. Abdülazîz'in 8, Yûsuf b. Abdülazîz'in ise 1 rivayet aktardığı tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

1. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Hadis kaynaklarında yapılan tarama neticesinde Yûsuf b. Yakûb'un mükerrerler çıkarıldığında toplam 57 rivayeti tespit edilmiştir. Bu rivayetlerin 53'ü hadis nakliyle ilgiliyken geriye kalan 3 rivayet Mâcişûn ailesinin menâkıbı hakkındadır. Aile üyeleri dışında aktarılan 36 rivayet bulunmaktadır. Rivayetler içerisinde en fazla yekûnu sahâbe ve tâbiûn menâkıbı (26 rivayet) tutmaktadır. Bu rivayetler şu şekilde sıralanabilir: İlk Müslüman olan kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunun ifade edilmesi,⁶²⁸ Hz. Ebû Bekir'in faziletlerinden birinin Allah'tan hiç şüphe etmemesi olduğunun söylenmesi,⁶²⁹ Hz. Ömer'in ilmî bakımdan gençleri teşviki,⁶³⁰ Hz. Osman'ın muhasara altına alınması, vefatı, vefatından sonra ashâbdan bazı kimselerin bunu dile getirmesi (5 rivayet),⁶³¹ Hz. Ali'nin fazileti,⁶³² Hz. Fatıma'nın fazileti,⁶³³ Câbir b. Abdullah'ın vefatı,⁶³⁴ Suhaym el-Hashâs (v. 23-35/643-655)

⁶²⁸ İlk Müslüman olan kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunu ifade eden rivayet: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 224 (H No:264); Âcurrî, **Kitâbü's-şerîa'**, IV,1797 (H No:1255); İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed, el-İbâne 'an şerî'ati'l-fırâkı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fırâkı'l-mezmûme= **el-İbânetü'l-kübrâ**, thk. Rızâ b. Na'sân Mu'tî vdğ., 9 c., 2.bs., Riyâd, Dârü'r-Râye, 1415. IX, 479.

⁶²⁹ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 126, (H No:96).

⁶³⁰ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 361, 362; Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, X, 193 (H No:20331); Zehebî, **Siyerü a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 372.

⁶³¹ İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîne**, III, 1110; 1119; 1128; 1167; 1175; 1214; 1218; 1222; 1291; 1296; 1309; İbn Battâl, Ebû'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtûbî, **Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 10 c., 2.bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423. II, 324; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, VIII, 334.

⁶³² **Hiz. Ali'nin fazileti**: Müslim "Fezâilü's-sahâbe" 2404; Bezzâr, **el-Müsned**, III,276 (H No:1065); İbn Ebû Âsım, **Kitâbü's-Sünne**, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, 2 c., 1.bs., Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400. II, 601 (H No: 1335); Nesâî "Menâkıb" 5 (H No:8084); Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, II, 99 (H No:755).

⁶³³ **Hiz. Fâtıma'nın fazileti**: İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî, **Fezâ'ilü Fâtımatî'z-Zehrâ'**, thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, 1c., 1.bs., Kuveyt, Dârü İbni'l-Esîr, 1994/1415. 23.

⁶³⁴ **Câbir b. Abdullah'ın vefatı**: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVIII, 201 (H No: 11660); XXXII, 228 (H No:19482); Ahmed b. Hanbel, **ez-Zühed**, 16; İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî,

adlı kölenin Osmân b. Affân'a verilmek istenmesi,⁶³⁵ Abdurrahman b. Avf (v. 32/652) ve Hz. Osman'ın elçisi arasındaki konuşma,⁶³⁶ Ebû Hüreyre'nin hastalanıp vefat edeceği zaman Mervân b. Hakem'in (v. 65/685) onu ziyaret etmesi,⁶³⁷ Abdullah b. Zübeyr'in (v. 73/692) geceyi ibadetle geçirmesi,⁶³⁸ Abdülmelik b. Mervân'ın (v. 86/705) hüküm vereceği sırada boynunda kılıcın tutulduğunun belirtilmesi,⁶³⁹ Urve b. Zübeyr'in ayağının kesilmesi,⁶⁴⁰ Urve b. Zübeyr'in hadis ilmindeki önemi,⁶⁴¹ Saîd b. Müseyyeb (v. 94/713) ve Benû Mervân elçisi arasındaki konuşma,⁶⁴² Abdullah b. Amr b. Osman (v. 96/715)⁶⁴³ ve Fâtıma bint. Hüseyin'in (v. 110/728) evliliği,⁶⁴⁴ Kur'ân'ın yazılması,⁶⁴⁵ Muhammed b. Münkedir'in ilmin önemine işaret etmesi⁶⁴⁶ ve Yezîd b. Abdülmelik ve Ahvâs'ın ona şiir okuması⁶⁴⁷ ile ilgili rivayetlerdir. Bunlar dışında Yûsuf b. Yakûb'un diğer rivayetleri; iman,⁶⁴⁸

Sünenü İbn Mâce, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009/ 1430. "Cenâiz" 4 (H No:1450).

⁶³⁵ İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, V, 141. Suhaym el-Hashâs, cahiliyye dönemini idrak eden bir sahâbîdir. Meşhur Habeşi şairlerden biri olduğu belirtilmektedir. Hz. Osmân zamanında vefat ettiği ifade edilmektedir. Semânî, **el-Ensâb**, IV, 155; İbnü'l-Cevzî, **el-Muntazam**, V, 141; İbn Hacer, **el-İsâbe**, thk: Âdil Ahmed, 8 c., 1.bs., Beyrût, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1415. III, 206.

⁶³⁶ İbn Şebbe, **Târîhu'l-Medîne**, III, 1033.

⁶³⁷ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXVII, 385.

⁶³⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVIII, 170; İbnü'l Esîr, Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed, **Üsdü'l-gâbe fi ma 'rifeti's-şahâbe**, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed Abdülmevcud, 8 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994/1415. III, 241.

⁶³⁹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk** XXI, 233; XXXVII, 140.

⁶⁴⁰ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl** XX, 21; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk** XL, 265.

⁶⁴¹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, II, 295; Buhârî, **et-Târîhu'l-kebîr**, VII, 31.

⁶⁴² Ebû Dâvûd, **Kitâbü'z-Zühed**, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim b. Muhammed- Ebû Bilâl Ganîm b. Abbâs b. Ganîm, 1 c., 1.bs., Mısır, Dârü'l-Mişkât, 1993/1414. I, 449; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, I, 45.

⁶⁴³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 321.

⁶⁴⁴ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXX, 18.

⁶⁴⁵ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXXIX, 178.

⁶⁴⁶ Muhammed b. Münkedir'in ilme dair söylediği sözdür. Hatîb el-Bağdâdî, **Câmiü'l ahlâk-ı'r- râvi ve âdâbi's-sâmi'**, thk. Mahmûd Tahhân, 2 c., Riyâd, Mektebetü'l-Maarif, ts. I, 183.

⁶⁴⁷ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, LXV, 301.

⁶⁴⁸ Dârekutnî, **el-İ'lel**, I,175. Hadis "Yûsuf b. Yakûb el-Mâcişûn → Muhammed b. Münkedir → Saîd b. el-Müseyyeb → Câbir → Ömer → Osmân → Ebû Bekir → Resûlullah" tarikiyle aktarılmıştır. Hadisi Yûsuf b. Yakûb'dan Dâhir b. Nûh rivayet etmiştir ki onun hadiste kuvvetli bir râvi olmadığı ifade edilmiştir. Dâhir b. Nûh'dan nakledilen bu tarikin mütâbii' olmadığı söylenmiştir. Temel rivayet kaynaklarında Yûsuf b. Yakûb isnâdıyla aktarılan bu hadise ulaşılamamıştır. Ancak rivayetin başka tariklerle aktarıldığı tespit edilmiştir. Bezzâr, **el-Müsned**, I, 56; Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, **ed-Duafâ'ü'l-kebîr**, nşr. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1984/1404. II, 235.

sadaka,⁶⁴⁹ boğazlanan ve avlanan hayvanlar,⁶⁵⁰ miras,⁶⁵¹ içecekler,⁶⁵² alım-satım,⁶⁵³ vekâlet,⁶⁵⁴ cihad – siyer/ganimet,⁶⁵⁵ tıbbü'n-nebevî,⁶⁵⁶ ve ölüm⁶⁵⁷ konularına dairdir.

a. Hocaları

Yûsuf b. Yakûb rivayetlerini toplam 12 hocadan aktarmıştır.⁶⁵⁸ Hocaları arasında Saîd el-Makburî, Sâlih b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf, Abdullah b. Urve, Zührî, Muhammed b. Münkedir, Utbe (Ukbe) b. Müslim gibi isimler sayılabilir. 1 hocasından on ve üzeri rivayet aktarıırken diğer hocalarından 2'şer veya 1'er hadis nakletmiştir. On ve üzeri rivayet aktardığı hocası Zührî'dir. Burada hocası Zührî'nin rivayetleri daha yakından incelenecektir. Ancak kendisinden 9 rivayet aktarmasına rağmen hocası Muhammed b. Münkedir'e de yer verilecektir. Çünkü Mâcişûn ailesinin hem Münkedir ailesinin mevlâsı olması hem de ailenin diğer üyelerinin Muhammed b. Münkedir ile bağlantısının olması onun özel olarak ele alınmasını gerektirmektedir.⁶⁵⁹ İki hocasından naklettiği hadisler aşağıda incelenecektir.

⁶⁴⁹ Makrizî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takîyüddîn Ahmed b. Ali, **İmtâü'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl**, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, 15 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1420. IX, 379.

⁶⁵⁰ Müslim, "Sayd ve'z-zebâih" 1932; Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, XXII, 209 (H No:553).

⁶⁵¹ Dârimî, **es-Sünen**, IV, 1886 (H No:2894).

⁶⁵² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXI, 104 (H No:13422); Nesâî "Eşribetü'l-mahzura" 25 (H No:6833).

⁶⁵³ Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc, **Kitâbü's-Sünne**, thk. Sâlim Ahmed es-Selefi, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, 1408. 61.

⁶⁵⁴ Buhârî, "Vekâlet", 2 (H No:2301); "Megâzî" 8 (H No: 3971); Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 348 (H No:5342).

⁶⁵⁵ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, III, 207 (H No:1673); Buhârî, "Farzü'l humus" 17 (H No: 3141); "Megâzî" 8 (H No: 3964); Müslim, "Kitâbu cihad ve's-siyer" 1752; Şâfiî, Ebû Saîd el-Heysen b. Küleyb, **el-Müsned**, thk. Mahfûzürrahman Zeynullah, 2 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1410. I, 277 (H No:247); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebir**, XX, 177 (H No:381); Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 480 (H No:5796). Bu rivayet "Ali b. Müslim → (haddesenâ) Yûsuf b. Ebî Seleme el-Mâcişûn → (haddesenâ) Abdülvâhid b. Ebî Avn → Sâlih b. İbrahim b. Abdurrahmân b. Avf → babası → dedesi Abdurrahman b. Avf" isnâdıyla da nakledilmiştir. Bezzâr, **el-Müsned**, III, 224 (H No:1013).

⁶⁵⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Tıbbü'n-Nebevî**, thk. Mustafâ Hızır Dönmez et-Türkî, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2006. II, 492.

⁶⁵⁷ Taberânî, **Mu'cemü'l-avsât**, II, 361 (H No: 2232).

⁶⁵⁸ Bunlar dışında 9 râviden daha hadis aktardığı tespit edilmiştir. Ancak bu râvilerle nakledilen birer rivayet dışında bir bağlantısı tespit edilemediğinden hocaları arasında sayıya dahil edilmemiştir.

⁶⁵⁹ Yûsuf b. Yakûb'un babasından da hadis ve menâkıb türünden aktardığı toplam 21 rivayet olduğu ifade edilmişti. Ancak başlıkta aile dışındaki hadis rivayetleri esas alındığı için burada yer verilmemiştir.

Yûsuf b. Yakûb hocası Zührî'den 10 hadis rivayet etmiştir. Bu rivayetler sahâbe ve tâbiûn menâkıbı (4 rivayet),⁶⁶⁰ sadaka,⁶⁶¹ boğazlanan ve avlanan hayvanlar,⁶⁶² içecekler,⁶⁶³ miras,⁶⁶⁴ alım-satım⁶⁶⁵ ile tıbbü'n-nebevî⁶⁶⁶ konularına aittir. Bu rivayetlerden birinin Zührî'nin Şam kaynaklı rivayeti olması diğerinin ise Yûsuf b. Yakûb'un hocasının görüşünü aktarması yönüyle iki tanesi ele alınacaktır. Boğazlanan ve avlanan hayvanlar konusundaki rivayet; “Yûsuf el-Mâcişûn → Zührî → Ebû İdris el-Havlânî → Ebû Sa'lebe el-Huşenî → Resûlullah (s.a.v)” isnâdıyla nakledilen⁶⁶⁷ ve Zührî'nin Şam'a gelinceye kadar duymadığını ifade ettiği⁶⁶⁸ “Hz. Peygamber'in azı dişli yırtıcılardan nehyettiğine” dair hadistir. Rivayetin birçok tariki mevcuttur. Zührî'nin Ebû Sa'lebe'den (v. 75/694-95) naklettiği birkaç rivayet dışında Şamlı sahâbîlerden rivayette bulunmadığı ifade edilmiştir.⁶⁶⁹ Rivayeti Zührî'den Yûsuf b. Yakûb'un amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah tarafından da aktarılmış olması⁶⁷⁰ Zührî'nin Şam kaynaklı rivayetin Mâcişûn aile üyeleri tarafından bilinip nakledilmesi yönüyle önemlidir.

Yûsuf b. Yakûb'un Zührî'den aktardığı ikinci rivayet “Osman ve Zeyd (önceden) vefat etselerdi ferâiz ilmî de yok olup giderdi”⁶⁷¹ şeklindeki sözüdür. Bu rivayeti hocasından sadece Yûsuf b. Yakûb'un naklettiği tespit edilmiştir.⁶⁷² Söz konusu rivayet Yûsuf b. Yakûb'un, hocasından merfû ve mevkuf rivayetleri nakletmesinin yanı sıra onun görüşlerini de aktardığını göstermektedir.

⁶⁶⁰ Kur'an'ın yazılması rivayetine dairdir: İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, XXXIX, 178.

Hz. Ebû Bekir'in faziletlerinden birinin de Allah'tan hiç şüphe etmemesinin bildirildiği rivayettir: Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 126, (H No:96).

Hz. Ömer'in ilmî bakımdan gençleri teşvikine dair rivayettir: Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VIII, 372.

Urve b. Zübeyr'in hadis ilmindeki öneminin zikredildiği rivayettir: İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, II, 295; Buhârî, *et-Târîhü'l-kebîr*, VII, 31.

⁶⁶¹ Makrizî, *İmtâü'l-esmâ*, IX, 379.

⁶⁶² Müslim, “es-Sayd ve'z-zebâih” 1932; Ebû Avâne, *el-Müsned*, V, 17, (H No: 7606).

⁶⁶³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXI, 104 (H No:13422).

⁶⁶⁴ Dârimî, *es-Sünen*, IV, 1886 (H No:2894).

⁶⁶⁵ Mervezî, *Kitâbü's-Sünne*, 61.

⁶⁶⁶ Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Tıbbü'n-Nebevî*, II, 492.

⁶⁶⁷ Müslim, “Sayd ve'z-zebâih” 1932.

⁶⁶⁸ Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 315 (H No:19835).

⁶⁶⁹ Hüseyin Akgün, *Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl)*, 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2019. s.64, 200.

⁶⁷⁰ Ebû Avâne, *el-Müsned*, V, 17 (H No:7606), Dârekutnî, *el-İle'l*, VI, 316, (No:1163); Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebîr*, XXII, 209 (H No:552).

⁶⁷¹ Dârimî, *es-Sünen*, IV, 1886 (H No:2894); Ahmed b. Hanbel, *Fezâilü's-sahâbe*, I, 461 (H No: 745).

⁶⁷² Yûsuf b. Yakûb, rivayetin başka bir tarikini Ümmü Sehl aracılığıyla aktarmaktadır. Rivayetin metninde ise “ilim” genel olarak kullanılmıştır. İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, III, 1063.

Neticede Yûsuf b. Yakûb'un hocası Zührî'den naklettiği rivayetler fıkıh ve haber ağırlıklıdır. Hadisleri hocasından kullanım yoğunluğuna göre sırasıyla “an”,⁶⁷³ “kale”,⁶⁷⁴ “kâle lena”,⁶⁷⁵ kâle lî”,⁶⁷⁶ haddesenâ”,⁶⁷⁷ ve “semi'tü”⁶⁷⁸ lafızlarıyla aktarmıştır. Onun, hocasından aktardığı 10 rivayetten 5'i merfû 4'ü mevkuf ve 1'i maktûdur. Yûsuf b. Yakûb'un bu hadisleri Zührî'den nasıl aldığı sorusuna gelince bu muhtemelen onun kurduğu halkalarda gerçekleşmiş olmalıdır. Zira onun aile üyeleriyle birlikte Zührî'nin meclisine gittikleri daha önce belirtilmişti. İlgili rivayette Yûsuf b. Yakûb, Zührî'ye hadis ilmine dair sorular sorduklarını belirtmiştir. Zührî'nin de öğrencilerin ilme olan şevkini kırmadığı onları teşvik için Hz. Ömer'in de meclislerde gençlere yer verdiğini ve onların açık fikirlerinden yararlandığını ifade ettiği belirtilmiştir.⁶⁷⁹ Nitekim Yûsuf b. Yakûb'un hocasından merfû hadisler yanında mevkuf ve maktû rivayetler de aktarması hocasından her yönüyle istifade etmeye çalıştığına işaret etmektedir. Ancak bu olumlu tabloya rağmen Yûsuf b. Yakûb'un tedvinle meşhur olmuş hocası Zührî'den naklettiği hadis sayısının babasından aktardığı hadislerin altında kaldığı tespit edilmiştir. Bunun Yûsuf b. Yakûb'un hadis ilminde temayüz eden bir râvi olmaması ve hocasıyla aralarında devamlı bir mülâzemetin bulunmamasından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Yûsuf b. Yakûb'un en fazla rivayette bulunduğu ikinci hocası Muhammed b. Münkedir'dir. Hocasından naklettiği 9 rivayeti bulunmaktadır. Bunlar arasında en fazla rivayeti sahâbe fazileti (sahâbîler arası fazilet sıralaması,⁶⁸⁰ Hz. Ali'nin fazileti,⁶⁸¹ Câbir b. Abdullah'ın vefatı⁶⁸²) ve sahâbe-tâbiûn menâkıbı (İlk Müslüman olan kimsenin Hz. Ebû Bekir olduğunun bildirilmesi,⁶⁸³ Muhammed b. Münkedir'in ilmin önemine dair söylediği ifade⁶⁸⁴ ve Yûsuf b. Yakûb'un İbnü'l-Münkedir'e şiir okuması⁶⁸⁵) konularında aktarmıştır.

⁶⁷³ Ahmed b. Hanbel, **el- Müsned**, XXI, 104 (H No:13422); Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 126 (H No:96); I, 461 (H No:745); Müslim, “Sayd ve'z-zebâih” 1932; Mervezî, **Kitâbü's-Sünne**, 61.

⁶⁷⁴ Dârimî, **es-Sünen**, I, 216 (H No:2894).

⁶⁷⁵ İbn Abdülber, **Câmiü'l-beyâni'l-ilm**, thk. Ebü'l-Eşbel ez-Zührî, 2 c., 1.bs., Suudiyye, Dârü'l-İbni'l-Cevzî, 1994/1414. I, 364.

⁶⁷⁶ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 136.

⁶⁷⁷ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXII, 209 (H No:553).

⁶⁷⁸ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 347 (H No:12191).

⁶⁷⁹ Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, VIII, 372.

⁶⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhü medineti's-selâm**, VI, 329.

⁶⁸¹ Müslim, “Fezâilü's-sahâbe” 2404; Bezzâr, **el-Müsneid**, III, 276 (H No:1065).

⁶⁸² İbn Mâce, **es-Sünen**, “Cenâiz” 5 (H No:1450).

⁶⁸³ Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, I, 224 (H No:264).

⁶⁸⁴ Muhammed b. Münkedir'in ilme dair söylediği sözdür. Hatîb el-Bağdâdî, **Câmiü'l ahlâk-ı'r- râvi**, I, 183.

Diğer rivayetleri iman⁶⁸⁶ ve ölüm⁶⁸⁷ bahislerine dairdir. Hadislerin 3'ü merfû, 3'ü mevkuf ve 3'ü maktûdur. Yûsuf b. Yakûb'un hocası Muhammed b. Münkedir'in rivayetlerini genellikle "haddesenâ",⁶⁸⁸ "ahberenî"⁶⁸⁹ lafızlarıyla aktardığı bunun yanında bazen "an"⁶⁹⁰ lafzını kullandığı görülmektedir. Yûsuf b. Yakûb'un Muhammed b. Münkedir'den hangi ortamda nasıl hadis aldığına dair açık bir bilgiye ulaşılamamıştır. Muhammed b. Münkedir'in bir halkasının bulunma ihtimali⁶⁹¹ olmasına rağmen Yûsuf b. Yakûb'un 582 rivayeti olan İbnü'l-Münkedir'den sadece 9 rivayet nakletmesi onun hocasından rivayette etkin bir konumda olmadığına işaret etmektedir. Bu durumda daha önce söz edilen Mâcişûn ailesinin Münkedir ailesinin mevlâsı olması onların aralarında doğal bir yakınlık meydana getirmiş olmalıdır. Nitekim İbnü'l-Münkedir'den Yûsuf b. Yakûb'un yanında ailenin diğer üyeleri Abdülazîz b. Abdullah'ın ve Abdülazîz b. Yakûb'un da rivayette bulunması yine Yûsuf b. Yakûb'un İbnü'l-Münkedir'e şiir okuduğunun belirtilmesi bunu desteklemektedir.⁶⁹² Yûsuf b. Yakûb'un hocasından aldığı rivayetleri halkadan ziyade velâlık ilişkisinin getirdiği bir yakınlık sonucunda elde ettiği söylenebilir.

Neticede Yûsuf b. Yakûb toplam 57 rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerin 53'ü hadis nakliyle ilgiliyken 3'ü Mâcişûn ailesinin menâkıbı hakkındadır. Rivayetleri konu olarak sahâbe ve tâbiûn menâkıbı (27 rivayet) üzerine yoğunlaşmaktadır. Geriye kalan hadislerden 13'ü sahâbenin fazileti, 9'u fıkıh konularıyla alakalı olup 1'er tanesi iman, fîten, ölüm ve tıbbü'n-nebevî ile alakalıdır. Nakledilen 53 rivayetten 19'u merfû, 26'sı mevkuf ve 7'si maktûdur. Yûsuf b. Yakûb'un müphem sayılan fakat sika olduğu belirtilen 2 hocası da dâhil⁶⁹³ kendisinden hadis aldığı 21 kişi tespit edilmiş ve bunların tamamına yakınının Medineli olduğu görülmüştür. Dolayısıyla onun Medine merkezli bir ilmî anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Saîd el-Makbûrî (v. 125/743), Rebîa b. Ebî Abdîrrahmân ve Sâlih b. Keysân isimli üç hocası ise mevâlîdendir. Zikredilen hocalarından sadece 1'er rivayet nakletmesi mevâlî olmayan hocalarının ilmî gelişiminde daha etkili olduğunu

⁶⁸⁵ Harâitî, Muhammed b. Ca'fer b. Muhammed b. Sehl, **İ'tilâlü'l-kulûb**, thk. Hamdi Demirtaş, 2 c., 2.bs., Mekke, Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 2000/1421. I, 67.

⁶⁸⁶ Dârekutnî, **el-İle'l**, I, 175.

⁶⁸⁷ Taberânî, **Mu'cemü'l-avsât**, II, 361 (H No: 2232).

⁶⁸⁸ Müslim "Fezâilü's-sahâbe" 2404; İbn Mâce "Cenâiz" 4 (H No:1450).

⁶⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXII, 228 (H No:19482); Nesâî, "Menâkıb" 5 (H No:8084).

⁶⁹⁰ İbn Abdülber, **Câmiü'l-beyânî'l-ilm**, II, 818.

⁶⁹¹ Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.59.

⁶⁹² Harâitî, **İ'tilâlü'l-kulûb**, I, 67.

⁶⁹³ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dîmaşk**, XXVIII,170.

göstermektedir. Dolayısıyla onun mevâliden hadis almaya yönelik özel bir tercihinin bulunmadığı söylenebilir.

Yûsuf b. Yakûb; rivayet sîgası olarak genellikle “haddesenâ”, “ahberenî” “an” lafızlarını kullanırken “kâle lî, kâle lenâ”, semi’tü” lafızlarını da tercih ettiği görülmektedir. Yûsuf b. Yakûb’un kullandığı rivayet sîgalarının mahiyeti yaşadığı dönemle de ilgilidir. O, 1./7. yüzyılın sonu ile 2./8. yüzyılın ikinci yarısına tekabül eden bir zaman diliminde hayat sürmüştür. İlim öğrenimini 2./8. yüzyılın başlarında devam ettiren Yûsuf b. Yakûb’un tahmini 140/757 yılından sonra da ilmini edâ ettiği düşünülmektedir. Nitekim bu zaman dilimi içerisinde tedvin faaliyetlerinin başladığı ve sistemli hadis rivayetine geçildiği ifade edilmiştir. Zikredilen olaylar neticesinde ise hadis tahammül-edâ sîgalarının da 2./8. asrın ikinci yarısında sistemleşmeye başladığı belirtilmiştir.⁶⁹⁴ Yûsuf b. Yakûb’un hocalarından rivayeti esnasında çoğunlukla tahdîs ve ihbâr sîgalarını kullanması da bu durumu desteklemektedir.

Sonuç olarak Yûsuf b. Yakûb’un -babası dışında- en fazla hadis rivayet ettiği iki hocası Zührî ve Muhammed b. Münkedir’dir. Söz konusu isimlerin aynı zamanda amcasının oğlu Abdülazîz b. Abdullah’ın da hocası olması⁶⁹⁵ ve aktardıkları ortak rivayetlerin bulunması bu isimleri ailenin en çok istifade ettiği kişiler yapmaktadır. Bununla birlikte Yûsuf b. Yakûb’un Zührî ve Muhammed b. Münkedir gibi hocalara sahipken ve onların ilim meclislerine katılmasına veya böyle bir imkânı olmasına rağmen hadis rivayet sayısının düşük olduğu tespit edilmiştir. Onun söz konusu kişilerden beklenenden daha az rivayette bulunması birkaç ihtimali akla getirmektedir. İlk ihtimal dönemin ilmî anlayışından kaynaklanmış olabileceğidir. Yûsuf b. Yakûb’un ilim öğrenme yaşının 2./8. asrın başına denk geldiği düşünüldüğünde onun hadis ilminde ihtiyaca binaen hadis rivayeti döneminden sistemli hadis rivayeti dönemine geçiş sürecine denk geldiği söylenebilir. Yani Yûsuf hem ihtiyaca binaen hadis rivayet edilirken aynı zamanda hadis meclislerinin de akdedildiği bir dönemde yaşamıştır. Nitekim Yûsuf b. Yakûb halkası bulunan Zührî ve İbnü’l- Münkedir gibi hocaların meclislerine katılmasına rağmen az sayıda hadis nakletmesi bu meclislerde sürekli bulunmadıkları intibahı uyandırmaktadır. Yûsuf b. Yakûb’un en fazla rivayette bulunduğu kişi olan babasının bir halkasının bulunmaması onun daha çok ihtiyaca binaen

⁶⁹⁴ Mustafa Tatlı, *Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti*, s.327.

⁶⁹⁵ İki aile üyesinin toplamda 6 rivayeti konu olarak ortaktır.

hadis aldığını göstermektedir. Bu diğer hocalarından neden hadislerinin az olduğu sorusuna da daha makbul bir cevap üretmektedir.

b. Öğrencileri

Yûsuf b. Yakûb'un toplam 44 öğrencisi tespit edilmiştir. Öğrencilerinden 1'i kendisinden on ve üzeri rivayette bulunmuştur. Bu öğrencisi Mûsâ b. İsmâil et-Tebûzekî el-Basrî (v. 223/ 837) olup 15 rivayet aktarmıştır.⁶⁹⁶ Mûsâ b. İsmâil hocasından sadaka,⁶⁹⁷ miras,⁶⁹⁸ ganimet⁶⁹⁹, Sa'd b. Muâz'ın fazileti⁷⁰⁰ ve ashâbın fazilet sıralaması⁷⁰¹ konularına dair 5 hadis nakletmiştir. Rivayetlerinin hepsi merfûdur. Hocasından rivayetleri çoğunlukla “haddesenâ” lafzı ile aktarmıştır. Mûsâ b. İsmâil'in en önemli yönüyle onun hocasından 10 tane sahâbe menâkıbına dair rivayet nakletmesidir. Bu rivayetlerin hepsi Hz. Osman'ın fazileti, halifeliği ve muhasara altına alınması sırasında meydana gelen olaylarla ilgili olup hepsinin İbn Şebbe'nin *Târîhü'l-Medîne'sinde* aktarılması dikkat çekmektedir.⁷⁰²

Yûsuf b. Yakûb'dan aktarılan rivayetlerin babası kanalıyla gelen rivayetler üzerinde yoğunlaşp yoğunlaşmadığını görmek için aşağıda bir tablo verilecektir. Bu tabloda Yûsuf b. Yakûb'dan üç ve üzeri hadis nakleden öğrencileri esas alınacaktır. Onun babası kanalıyla gelen rivayetler (duhâ namazı, namaz duaları, yağmur duası, sadaka, fiten, sahâbeler arası fazilet sıralaması, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer'in fazileti (2 rivayet), Sa'd b. Muâz'ın fazileti, Hz. Âişe'nin fazileti ve Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın fazileti) kalın puntoyla yazılarak diğerlerinden ayırt edilecektir.

⁶⁹⁶ Kaynaklarda yeğeni Abdûlmelik b. Abdûlazîz'in dayısı Yûsuf b. Yakûb'dan aktardığı 10 rivayet tespit edilmiştir. Bu kısım aile içi hadis rivayeti kısmında ele alınacaktır.

⁶⁹⁷ Makrizî, *İmtâü'l-esmâ*, IX, 379.

⁶⁹⁸ İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, III, 1063.

⁶⁹⁹ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XXIII, 254.

⁷⁰⁰ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-evsât*, VI, 103 (H No:5932).

⁷⁰¹ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, XXX, 346.

⁷⁰² İbn Şebbe, *Târîhü'l-Medîne*, III, 1033, 1063, 1110, 1128; IV, 1167, 1175, 1214, 1218, 1222, 1291, 1296,1309.

Öğrencilerin İsimleri			Mûsa b. İsmail et-Tebûzekî	Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî	Ebû Velîd et-Tayâlisî	Muhammed b. Ebî Bekir el-Mukaddemî	Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî	Süreyc b. Yunus el-Mervezî	Ahmed b. Hanbel	Muhammed b. Abdülmelik b.	Ali b. Müslim et-Tûsî	Affân b. Müslim	Ahmed b. Ebî Bekir el-Avfî	Ali b. Abdullah	Abdülazîz b. Abdullah el-Üveysî	Hadisleri Rivayet Eden Toplam Râvî Sayısı
Kaynağına Göre Hadis	Hadis Konuları	Râvilerin Bölgeleri	Basra	Horasan	Basra	Basra	Basra/Bağdat	Bağdat	Bağdat	Basra	Bağdat	Basra	Medine	Medine/Basra	Medine	
Merfû	Namaz				*	*	*			*						4
Merfû	Duha Namazı			*												1
Mevkuf	Yağmur Duası										*					1
Merfû	Sadaka		*													1
Merfû	Av Hayvanları			*			*									2
Merfû	İçecek										*					1
Merfû	Alım -satım			*												1
Merfû	Vekâlet										*	*			*	3
Merfû	Ganimet		*	*		*	*	*	*	*	*	*		*		10
Mevkûf/ Maktû	Miras		*						*							2
Merfû	Sâhabe arası fazilet sıralaması		*													1
Merfû	Sa'd b. Muâz'ın Fazileti		*		*								*		*	4
Merfû	Hz. Âişe'nin fazileti					*										1
Mevkuf	Câbir b. Abdullah'ın vefatı										*					1
Merfû	Hz. Fatıma'nın fazileti							*								1
Merfû	Hz. Ali'nin fazileti			*	*		*	*		*	*					6
Merfû	Ammâr b. Yâsir/Fiten						*									1
Maktû	Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Fazileti								*							1
Merfû	Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Fazileti								*							1
Merfû	Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Fazileti								*							1

Mevkuf	H. Osman'ın vefatı												*	2
Mevkuf	H. Osman'ın menâkıbı (10 rivayet)	*												10
Maktû	İlk Müslüman Kimsenin Ebû Bekir olduğu						*	*		*				3
Maktû	H. Ebû Bekir'in fazileti						*						*	2
Maktû	Gençlere Öğüt		*								*		*	3
Maktû	Şiir (İbnü'l-Münkedir)									*		*		2
Mevkûf	Benû Mervân Abbâs b. Abdülmüttalib											*		1
	Râvilerin Toplam Rivayet Sayısı	15	6	3	3	5	5	6	3	8	3	3	3	3

Tablo 2.1.: Yûsuf b. Yakûb'dan en fazla hadis rivayet eden öğrencileri ve hadisleri

Bu tabloya göre Yûsuf b. Yakûb'dan 36 rivayet aktarılmıştır. Kendisinden en çok rivayet nakleden râvi 15 rivayetle Mûsâ b. İsmâil'dir. En fazla rivayet edilen hadis ise 10 râviyle ganimet, sonra sırasıyla 6 râviyle Hz. Ali'nin fazileti ve 4 râviyle namaz duaları ve Sa'd b. Muâz'ın fazileti hadisleridir. Nakledilen hadislerin 15'i sahâbe ve tâbiûn menâkıb, 10'u sahâbe fazileti, 10'u fıkıh, ve 1'i fiten konusuna dairdir. Bu tabloya göre kendisinden hem fıkıh hem sahâbe faziletine dair aktarılan rivayetlerin sayıları çok yakındır. Tabloda dikkat çeken en önemli husus Yûsuf b. Yakûb'un babasından aktardığı 11 hadisten sadece ikisi 4 râvi tarafından aktarılıp geriye kalan rivayetlerin 1'er öğrenci tarafından nakledilmesidir. Öğrenciler içerisinde Mûsâ b. İsmâil ve Ahmed b. Hanbel 3 rivayetle en başta gelenlerdir. Buradan hareketle Yûsuf b. Yakûb'dan hadis almaya gelenlerin aile rivayetine dair özel bir tercih gözetmediği söylenebilir.

Neticede Yûsuf b. Yakûb'un 44 öğrencisi tespit edilmiş ve sadece 1 öğrencisi kendisinden on ve üzeri hadis rivayet etmiştir. Yûsuf b. Yakûb'un öğrencilerine genel olarak bakıldığında çoğunluğunun Basra ve Bağdat ehlinden olduğu görülmüştür. Bunun dışında diğerlerine nazaran sayıları az olmakla birlikte Medine, Mekke, Mısır, Harran, Horasan ve Ahvazlı öğrencileri de bulunmuştur. Öğrencilerinin 12'si mevâlîdendir. Öğrencileri cerhta'dil açısından çoğunlukla sika, sebt, hâfız olarak kaydedilmekle birlikte Harranlı talebesi

Hüseyin b. Seyyâr “metrukü’l-hadis”,⁷⁰³ Ahvazlı talebesi Dâhir b. Nûh (v. 233/ 847) “leyse bi’l-kavî” olarak kaydedilmiştir.⁷⁰⁴ Hadis rivayet ederken ise genellikle “haddesenâ”, “haddesenî”, “ahberenâ”, “ketebtü an”⁷⁰⁵ lafızlarını kullandıkları görülmektedir.

Yûsuf b. Yakûb’un öğrencilerine hangi ortamda hadis rivayet ettiği konusu ele alınacak olursa Yahyâ b. Maîn’in hadis dinlemek için Yûsuf b. Yakûb’un evine gittikleri ifadesinden, hadis öğrenmek isteyen bazı öğrencilerin onun evine geldikleri anlaşılmaktadır.⁷⁰⁶ Ancak Yûsuf b. Yakûb’un evinde devamlı hadis naklettiği halkasının olup olmadığı açık değildir. Kendisinden çokça rivayette bulunan öğrencisinin olmaması sistemli devam eden bir hadis halkasının bulunmadığını düşündürmektedir. Mesela yukarıdaki ifadeyi nakleden Yahyâ b. Maîn’in kendisinden sadece bir rivayetine (Hz. Ali’nin faziletine dair) ulaşılmaktadır.⁷⁰⁷

2./8. asırda yaşayan Yûsuf b. Yakûb’dan dönemin canlı ilmî yapısına rağmen az hadis nakledilmesinin çeşitli sebepleri olabilir. İlk olarak Yûsuf b. Yakûb’un hadis alanında öne çıkmadığı dikkat çekmektedir. Onun sahâbe ve tâbiûna menâkıbına dair rivayetleri

⁷⁰³ Heysemî, **Mecmeü’z-zevâid**, III, 5 (H No:3968). Bu hadis “Hüseyin b. Seyyâr → Yûsuf b. el-Mâcişûn → Muhammed b. Münkedir → Câbir → Resûlullah (s.a.v)” tarikiyle gelen Hz. Adem’in oğlu vefat ettiğinde eşi Havva’ya ölüm olgusunu anlattığı bir rivayettir. Hadisi Yûsuf b. Yakûb hocasından “an” lafzıyla aktarmıştır. Taberânî bu isnâd dışında Hz. Peygamber’den böyle bir rivayetin olmadığını belirtmektedir. (لَا يُرْوَى عَنْ رَسُولِ اللَّهِ (ﷺ) إِلَّا بِهَذَا الْإِسْنَادِ). Taberânî, **el-Mucemü’l-evsât**, II, 361 (H No:2232). Heysemî ise Yûsuf b. Yakûb’dan rivayeti aktaran Hüseyin b. Seyyâr el-Harrânî isimli râvinin metrûk olduğunu dile getirmiştir. Böylelikle rivayetin çok zayıf olduğu söylenebilir. Bu rivayetin diğer önemli bir noktası ise ailenin bir diğer üyesi olan Abdülazîz b. el-Mâcişûn tarafından da “Mahmûd b. Hıdâş → Abdülazîz b. el-Mâcişûn → Muhammed b. Münkedir” isnâdıyla nakledilmiş olmasıdır. Ebû Nuaym, **Hilyetü’l-evliyâ**, III, 148. Abdülazîz, rivayetini İbn Münkedir’den “semitü” lafzıyla aktarmıştır. Ancak bu rivayeti İbnü’l-Münkedir “belağânî” sigasıyla münkatî’ olarak nakletmiştir. Böylelikle Yûsuf b. Yakûb’un rivayeti mevsûlken Abdülazîz b. el-Mâcişûn’un rivayeti ise münkatî’dır. Ancak buradaki Abdülazîz’in “Abdülazîz b. Abdullah” mı yoksa “Abdülazîz b. Yakûb” mu olduğu net değildir. Ancak rivayeti nakleden Mahmûd b. Hıdâş’ın Abdülazîz b. Yakûb’un öğrencileri arasında sayılmasından hareketle mezkûr râvinin Abdülazîz b. Yakûb olduğu söylenebilir.

⁷⁰⁴ Dârekutnî, **el-İlel**, I, 129,130. Dâhir b. Nuh’dan aktarılan hadis “Yûsuf b. Yakûb el-Mâcişûn → Muhammed b. Münkedir → Saîd b. el-Müseyyeb → Câbir → Ömer → Osman → Ebû Bekir” isnâdıyla gelmekte ve Hz. Ebû Bekir’in Hz. Peygamber’e kurtuluşun nerede olduğuna dair sorduğu soru yönelik bir hadistir. Bu isnâd, Yûsuf b. Yakûb’dan hadisi nakleden Dâhir b. Nûh sebebiyle zayıf olarak değerlendirilmiştir. Dârekutnî, Dâhir b. Nûh’un bu isnâdının mütâbiî olmadığını ifade etmiştir. Rivayetin Yûsuf b. Yakûb’un amcaoğlu Abdülazîz b. Abdullah’ın da naklettiği tespit edilmiştir. Hadisin isnâdının “Abdurrahmân b. Amr b. Cebele → Abdülazîz b. Ebî Seleme → Muhammed b. Münkedir → Câbir → Osmân → Ebû Bekir” şeklinde nakledildiği görülmektedir. Ancak Dârekutnî’nin eserinde bu hadisin Zührî tarikiyle birçok kimse tarafından aktarıldığı tespit edilmiştir. Dârekutnî, **el-İlel**, I, 128.

⁷⁰⁵ Buhârî “Meğâzi” 8 (H No:3964); Aynî, **Umdetü’l-kârî fi şerhi Şahîhi’l-Buhârî**, nşr. İdâretü Tabaati’l-Münîre, 25 c., Beyrut, Dâru İhyâi’l-Türâsi’l-Arabî, ts. XVII, 86.

⁷⁰⁶ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 362.

⁷⁰⁷ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü’l-kebîr**, II, 668.

dışarda bırakıldığında kendisinden 26 hadisin nakledilmesi bu hususu desteklemektedir. Bazı kaynaklar onu, muhaddis kimliğinin yanında fakih olarak da tanımlamaktadır.⁷⁰⁸ Yûsuf b. Yakûb'un 53 rivayetinden 9 tanesinin fikhî konuyla ilgili olduğu tespit edilmekte ancak fakihliğine dair yeterli bilgiye ulaşılamamaktadır. Aksine rivayetlerinin daha çok sahâbe ve tâbiûn menâkıbına dair olduğu görülmektedir. İbnü'n-Neccâr el-Bağdâdî'nin (v. 643/1245) *ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri Medine* adlı eserinde kendisini ashâbü'l-ahbâr olarak İbn İshâk, Vâkıdî gibi isimlerle birlikte anması⁷⁰⁹ onun tarihçilik yönünün daha ağır bastığını destekler mahiyettedir. Kendisinden az sayıda da olsa hadis alınmasının sebepleri arasında hac veya hadis rihleleri sayılabilir. Çünkü Yûsuf b. Yakûb'un öğrencilerinin kahir ekseriyetinin Bağdatlı ve Basralı olduğu tespit edilmiştir. Mezkûr sebeplerle dışardan gelen kişilerin ilmî çevrelerce tanınan Mâcişûn ailesinin bir üyesi Yûsuf b. Yakûb'dan da hadis dinlemek istemesi doğaldır. Yûsuf b. Yakûb da Mâcişûn ailesinin bir üyesi olarak diğer rivayetlerle birlikte aile isnâdıyla gelen rivayetleri öğrencilerine aktarmıştır.

2. Yûsuf b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti

Yûsuf b. Yakûb'un babasından toplam 21 rivayet naklettiği bunlardan 3 tanesinin ailenin menâkıbına dair olduğu görülmektedir. Yûsuf b. Yakûb'un babasından aktardığı rivayetler babası Yakûb b. Ebî Seleme bölümünde işlenmişti. Burada aktardığı konular kısaca hatırlatılacak olursa şu şekilde sıralanabilir: 15'i sahâbe fazileti/menâkıbı,⁷¹⁰ 2'si

⁷⁰⁸ İbnü'l-Enbârî, **el-Cevhere**, I, 75.

⁷⁰⁹ İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdullah Muhibbuddîn Muhammed b. Mahmûd el-Bağdâdî, **ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri Medîne**, thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, 1 c., Dârü'l-Erkâm, ts. I, 173.

⁷¹⁰ **Hicret**: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIV, 106 (H No:284).

Sa'd b. Muâz'ın vefatıyla Arş'ın titremesi: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 332; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIV, 376 (H No:26793); Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's-sahâbe**, II, 825 (H No: 1505); Tirmîzî, **eş-Şemâil**, 43; İbn Ebû Âsım, **el-Âhad ve'l-mesânî**, VI, 165 (H No: 3394); Tahâvî, **Şerhu Müşkilü'l-âsâr**, X, 372 (H No:4175); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIV, 276 (H No:703).

Hiz. Ömer'in Hiz. Abbâs'ı yağmur duasına götürmesi: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, II, 932 (H No:1787).

Hiz. Ebû Bekir ve Hiz. Ömer'in fazileti (2 rivayet): Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, I, 179 (H No: 184). İkinci rivayet: Kibirli yürüyen adamın durumu: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, I, 122 (H No:92).

Hiz. Osman'ın muhasara altına alınması ve öldürülmesi (6 rivayet): İbn Şebbe, **Târîhü'l-Medîne**, IV, 1167; 1175;1214;1291;1296; 1309.

Hiz. Âişe'nin fazileti: İbn Hibbân, **es-Sahîh**, XVI,8 (H No:7096); Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, IV,14 (H No:6743); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXIII, 39 (H No:99).

Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın fazileti: Ahmed b. Hanbel, **Fezâilü's- sahâbe**, II, 749 (H No:1303).

Abdullah b. Ömer'in fazileti: Ahmed b. Hanbel, **ez-Zühed**, 159 (H No.1080).

Sahâbiler arası fazilet sıralaması: Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, IX, 454 (H No:5602).

olmayıp ailenin menâkıbına dairdir. Abdülmelik b. Abdülazîz'in dayısından hadis rivayetinde bulunmaması Abdülmelik b. Abdülazîz'in ileride bahsedileceği üzere daha çok fıkıh alanında temayüz etmesi hadis ilmiyle teşrik-i mesaisinin fazla olmamasından kaynaklanmaktadır. Ancak görüldüğü üzere aile içerisinde menâkıb türü rivayetlerin nakli Abdülmelik b. Abdülazîz ile üçüncü yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürülmüştür. Abdülmelik b. Abdülazîz'in dayısından naklettiği rivayetleri genellikle “an” lafzı ile aktardığı görülmüştür.

Yûsuf b. Yakûb'dan rivayette bulunan diğer yeğeni ise Yûsuf b. Abdülazîz'dir. Ancak hadis râvisi olarak tanınmayan Yûsuf b. Abdülazîz hakkında kaynaklarda çok fazla bilgiye ulaşılamamıştır. Naklettiği rivayet “*Yûsuf b. Abdülazîz b. el-Mâcişûn → Amcası Yûsuf b. Yakûb*” tarikiyle gelmiş ve Yûsuf b. Yakûb'un okuduğu şiirden bahsetmiştir.⁷²¹ Yeğeni amcasından rivayeti “an” lafzı ile aktarmıştır.

Eldeki veriler ışığında 2./8. yüzyıl râvilerinden Yûsuf b. Yakûb hadis rivayetinden ziyade menâkıb türü rivayetlerle ilgilenen bir râvi profili çizmektedir. İlmî gelişiminde babası büyük bir rol oynamış ve onun asıl bilgi kaynağı olmuştur. Babası dışında İbn Şihâb ez-Zührî ve İbnü'l- Münkedir gibi Medineli başka hocalardan da ders almış onların meclislerinde bulunmuştur. İlmî birikimi Medine merkezli olan Yûsuf b. Yakûb'un hadislerinin çoğunlukla aile üyeleri dışından kişilerce nakledildiği söylenebilir. Aile üyelerinden yeğenleri Abdülmelik b. Abdülazîz ve Yûsuf b. Abdülazîz istifade etse de bu nakiller menâkıb konusuyla sınırlı kalmıştır. Her ne kadar hadis rivayeti yoluyla olmasa da “*Abdülmelik → Yûsuf b. Yakûb → Yakûb b. Ebî Seleme*” şeklindeki Mâcişûn aile isnâdının 3./9. yüzyıla aktarılması önemlidir. Yûsuf b. Yakûb'un sahip olduğu hadisleri ise daha çok aile üyeleri dışından kişilere aktardığı tespit edilmiştir. Bu öğrencilerinin ise büyük çoğunluğu Bağdat ve Basra ehlinden kimselerdir. Ancak 300'ün üzerinde hadis rivayetinde bulunan öğrencilerin hocaları Yûsuf b. Yakûb'dan en fazla on beş rivayette bulunması onun hadis alanında temayüz etmediğini ortaya koymaktadır.

⁷²¹Ebû Ubeyd el-Bekrî, *Sim'ü'l-le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kâfî*, I, 644.

B. Hadis Rivayeti Açısından Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme

Bu başlık altında hadis tarihinde 2./8. asırda yaşayan Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 5 rivayetine ulaşılmıştır. Abdülazîz b. Yakûb'dan da hadis nakleden 5 kişiye ulaşılmıştır. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde üst soy olarak babasından 2 rivayeti tespit edilmiş olup bu rivayetler aile menâkıbına dairdir. Alt soydan ise kendisinden aktarılan bir rivayete ulaşılammıştır. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir.

1. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Rivayet kaynaklarında yapılan taramalar neticesinde Abdülazîz b. Yakûb'dan aktarılan 5 rivayet tespit edilmiştir. Rivayetlerin konusu; Bahreyn'in toplanan sadakaları,⁷²² Zeyd b. Hattâb'ın (v. 12/633) vefatı ve ölüm olgusuyla ilgilidir.⁷²³ Geriye kalan 2 rivayet Mâcişûn ailesinin menâkıbına dairdir.⁷²⁴

a. Hocaları

Tarih ve tabakât kitaplarında her ne kadar Abdülazîz b. Yakûb'un hocaları arasında bazı isimlere yer verilse de⁷²⁵ rivayet kaynaklarında onlardan naklettiği bir hadise rastlanılmamıştır. Kaynaklarda Abdülazîz b. Yakûb'un rivayet aktardığı 3 kişi tespit edilmiştir.⁷²⁶ Bunlar; Ömer b. Hattâb ve Ca'fer b. Mahmûd b. Muhammed (v.?)⁷²⁷ ve Muhammed b. Münkedir'dir. Söz konusu kişilerden 1'er rivayet nakletmiştir.

⁷²² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, VI, 135.

⁷²³ İbn Sad, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, III, 289; İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dımaşk*, VI, 135.

⁷²⁴ Buhârî, *et-Târihü'l-kebîr*, VIII, 382; Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 150.

⁷²⁵ Zührî vb. gibi. Zehebî, *Siyerü a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 360.

⁷²⁶ Babası bu sayının dışında tutulmuştur. "Yâkub b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti" başlığında ilgili konu ele alınmıştır. Orada ifade edildiği üzere Abdülazîz b. Yakûb'un babasından 2 rivayeti bulunmaktadır. Babasından naklettiği rivayetlerin ilki "Mâcişûn" lakabının verilme sebebine dairken, ikincisi babasının Muhammed b. Münkedir'i taltif ettiği sözüdür.

⁷²⁷ Tam adı; Ca'fer b. Mahmûd b. Muhammed b. Seleme el-Ensârî el-Medenî'dir. Câbir b. Abdullah'tan hadis aldığı ifade edilmiştir. Buhârî, *et-Târihül-kebîr*, II, 199; Ebû Hâtim güvenilirliği hakkında "mahalluhü's-sıdk" demıştır. İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, II, 489. Hazreci, *Hulâsatü Tezhîbü't-Tehzîbü'l-Kemâl*, 64.

Abdülazîz b. Yakûb, Ömer b. Hattâb'dan kardeşi Zeyd b. Hattâb'ın vefatına dair naklini aktarmıştır.⁷²⁸ Ancak Abdülazîz b. Yakûb, Hz. Ömer'den rivayet alamayacağı için isnâdı münkatî'dir. Bir diğer rivayet ise Ca'fer b. Mahmûd b. Muhammed'den aktarılan Bahreyn'in toplanan sadaka ve cizyeleriyle ilgili merfû hadistir.⁷²⁹ Abdülazîz b. Yakûb'un, Ca'fer b. Muhammed'e yetişip yetişmediği ise şüphelidir. Çünkü Ca'fer b. Muhammed hakkında doğum ve vefat bilgilerine ulaşılammıştır. Muhammed b. Münkedir'den aktardığı rivayet ise Hz. Adem'in oğlu vefat ettiğinde eşi Havva'ya ölüm olgusunu anlattığı olay hakkındadır. Abdülazîz b. Yakûb, rivayeti İbn Münkedir'den "semitü" lafzıyla aktarmıştır. Ancak bu rivayeti İbnü'l-Münkedir "belağânî" sîgasıyla münkatî' olarak nakletmiştir.⁷³⁰

Görüldüğü üzere Abdülazîz b. Yakûb'un rivayet aktardığı 3 râvi tespit edilmiştir. Bu rivayetlerden 1'i merfû 1'i mevkuf ve 1'i maktû'dur. Onun aktardığı hadislerle ve ilmî hayatına dair bilgilerin çok az olmasından dolayı Abdülazîz b. Yakûb'un ilmî anlamda tanınan bir râvi olmadığı düşünülebilir.

b. Öğrencileri

Abdülazîz b. Yakûb'dan hadis aktaran 5 öğrenci tespit edilmiştir. Öğrencileri Ebû Seleme Mansûr b. Seleme el-Huzaî el-Bağdâdî (v. 209/824),⁷³¹ Yahyâ b. Maîn, Muhammed b. Ömer (v.?),⁷³² Abdullah b. Ca'fer (v.?)⁷³³ ve Mahmûd b. Hıdâş'tır (v. 250/864).⁷³⁴ Muhammed b. Ömer; Bahreyn'den toplanan sadaka ve cizye konusundaki hadisi,⁷³⁵ Abdullah b. Ca'fer; Zeyd b. Hattâb'ın vefatıyla ilgili rivayeti ve Mahmûd b. Hıdâş ölüm olgusuyla ilgili rivayeti aktarmıştır.⁷³⁶ Mansûr b. Seleme, Mâcişûn ailesine "Mâcişûn"

⁷²⁸ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 289; Süyûtî, **Cemü'l- cevâmi'**=**Câmiü'l-kebîr**, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vdğ., 25 c., 2.bs., Kahire, el-Ezheri'ş-Şerîf, 2005/1426. XV, 799.

⁷²⁹ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, VI, 135.

⁷³⁰ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 148. Muhammed b. Münkedir'den aktardığı rivayetlerin mürsel olduğu ifade edilmiştir. Dârekutnî, **el-İle'l**, XI, 289.

⁷³¹ Buhârî, **et-Târîhül-kebîr**, VIII, 382; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LXXIV,158.

⁷³² İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, VI, 135.

⁷³³ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 289. Kaynaklarda Abdülazîz b. Yakûb'un öğrencileri arasında Yahyâ b. Maîn, Yakûb b. İbrahim ed-Devrakî Ahmed, Süreyc b. Yunus, Ali b. Hâşim er-Râzî gibi isimlerin sayıldığı görülmektedir. Ancak Abdülazîz b. Yakûb'dan aktardıkları bir rivayet tespit edilememiştir. Sem'ânî, **el-Ensâb**, V, 157; Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, IV, 917.

⁷³⁴ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XXVII, 298, 300.

⁷³⁵ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, VI, 135.

⁷³⁶ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 289.

lakabının verililişini,⁷³⁷ Yahyâ b. Maîn ise Abdülazîz b. Yakûb'un babasının Muhammed b. Münkedir'i taltif ettiğı sözü nakletmiştir.⁷³⁸ Ancak öğrencileri ile ilişkileri ve kendisinden nasıl rivayette bulundukları hakkında bir bilgiye ulaşılammıştır.⁷³⁹

2. Abdülazîz b. Yakûb b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti

Abdülazîz b. Yakûb'un kendisinden rivayette bulunan herhangi bir aile üyesi tespit edilememiştir. Onun, babasından 2 rivayette bulunduğu ve bunların mahiyeti Yakûb b. Ebî Seleme başlığında işlendiğı için tekrar ele alınmayacaktır.

Genel olarak Abdülazîz b. Yakûb'un ilmî hayatına babasının yardımı ve yönlendirmesinin etkili olduğu ancak ilerleyen zamanlarda Abdülazîz b. Yakûb'un ilme devam etmediğı düşünülebilir. Neticede ilmî silsilesi olan bir ailede doğan Abdülazîz b. Yakûb'un ilim hayatına girmemesi sebebiyle gerek aile içerisinde gerek aile dışında rivayetlerinin az olduğu söylenebilir.

C. Hadis Rivayeti Açısından Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme

Bu başlık altında hadis tarihinin önemli bir zaman dilimi olan 2./8. asrın ilk yarısında etkin olan Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 176 rivayetine ulaşılmıştır. Aile dışındaki rivayet durumu incelendiğinde 170 rivayeti aile dışındaki ravilerden aktardığı görülmüştür. Onun hadis aktardığı 54 râvi tespit edilmiştir. On ve üzeri hadis naklettiğı 3 hocasına ulaşılmıştır. Kendisinden hadis aktaran toplam 98 kişi tespit edilmiş olup bunlar arasından 14'ü on ve üzeri hadis nakletmiştir. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde üst soydan çok az olmakla birlikte babası ve amcasından rivayet aktardığı görülmüştür. Alt soydan ise oğlu Abdülmelik b.

⁷³⁷ Buhârî, *et-Târîhü'l kebîr*, VIII, 382.

⁷³⁸ Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-evliyâ*, III, 150.

⁷³⁹ Ayrıca İbnü'l-Mukri'nin *el-Mu'cem* isimli eserinde, "*Mahmûd b. Hıdâş → Muhammed b. Abdülazîz el-Mâcişûn → İbnü'l-Münkedir*" isnâdıyla kâfirin öldükten sonraki durumunu tavsif eden bir rivayet aktarılmaktadır. I, 233. Kaynaklarda Abdülazîz b. Yakûb'un hocaları arasında İbnü'l-Münkedir'in ve öğrencileri arasında da Mahmûd b. Hıdâş'ın zikredildiğı daha önce de ifade edilmişti. Zehebî, *Târîhü'l-İslâm*, IV, 917. Ancak burada ismin Muhammed b. Abdülazîz el-Mâcişûn olarak zikredildiğı görülmektedir. Bu durumun bir vehimden mi kaynaklandığı yoksa başka bir aile üyesinin mi olduğu konusu açık değildir.

Abdülazîz'in kendisinden aktardığı rivayetler tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenmeye çalışılacaktır.

1. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Hadis kaynaklarında yapılan taramalar neticesinde Abdülazîz b. Abdullah'ın mükerrerler dışında toplam 170 hadisi tespit edilmiştir.⁷⁴⁰ Aktardığı rivayetler: İman,⁷⁴¹ temizlik (11 rivayet),⁷⁴² namaz (17 rivayet),⁷⁴³ ezan (2 rivayet),⁷⁴⁴ ölüm-cenaze (6

⁷⁴⁰ 170 hadisinden 1'ini babasından 6'sını amcasından aktarmıştır. Bu hadislerle dair bilgiler ilgili başlıklarda ele alınmıştır.

⁷⁴¹ Zührî'den aktarılan haya imandandır hadisidir. Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2872); Buhârî "Edeb" 77 (H No:6118).

⁷⁴² Zührî'den aktarılan cuma günü gusül alınmasına dair olan rivayet: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd, **el-Müsned**, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c., 1. bs., Mısır, Dârü Hicr, 1999/1419. III, 360 (H No:1927); Dârekutnî, **el-İle'l**, XII, 289.

Zührî'den aktarılan ateşte pişen yemekten sonra abdestin durumu hadisi: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVI, 156 (H No:10204); XLIV, 364 (H No:26778); İbn Ebû Hâtim, **Kitâbü'l-ilel**, thk.Said b. Abdullah el-Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî, 7 c., Riyad, Matâbi'i'l-Humeydî, 2006/1427. I, 492.

Zeyd b. Eslem'den aktarılan et yedikten sonra Hz. Peygamber'in mazmaza yapmaması rivayeti: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, X, 311 (H No:10758).

Muhammed b. Münkedir'den aktarılan ateşte pişen yemekten sonra abdestin durumu: İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XII, 275.

Abdullah b. Dînâr'dan aktarılan cuma günü gusül alınmasına dair hadis: Taberânî, **Mu'cemü'l-ewsât**, VIII, 75 (H No:8007).

Sâlih b. Keysân'dan aktarılan rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No:2894).

Muhammed b. Münkedir'den aktarılan cünüpken namaz kılınamayacağına dair rivayet: Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 558 (H No:4073).

Abdülkerîm b. Ebî Muhârik'ten (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Hz. Osman'ın abdest alma şeklini göstermesine dair hükmen merfû hadis: Kâsım b. Sellâm, **Kitâbü't-tuhûr**, thk. Hasan Mahmud Selmân, 1 c., 1.bs., Cidde, Mektebetü's-sahâbe, 1994/1441. 165; Bezzâr, **el-Müsned**, II, 88 (H No:441)

Sa'd b. İbrahim ez-Zührî'den (haddesenâ/an lafzıyla) aktarılan Tebuk gazvesinde Hz. Peygamber'in abdest alması: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2913); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXX, 165 (H No:18226); Buhârî "Meğâzî" 83 (H No:4421).

Hüseyin b. Abdullah'tan (v. 140/757) (an lafzıyla) aktarılan çocuk idrarına dair rivayet: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, III, 148 (H No:2949). Hüseyin b. Abdullah b. Ubeydullah el-Hâşimî zayıf olarak değerlendirilmektedir. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, III, 57.

Amr b. Yahyâ'dan (v. 144/761) (an/ahberenâ lafzıyla) aktarılan tunç kaptan abdest alınmasına dair rivayet: Kâsım b. Sellâm, **Kitâbü't-tuhûr**, I,177 (H No:92); I,195 (H No:126); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, I, 42 (H No:400); Buhârî "Vudû" 46 (H No:197); İbn Mâce "Tahâre" 61 (H No:471); Ebû Dâvûd "Tahâre" 45 (H No:100).

⁷⁴³ Zührî'den aktarılan sehiv secdesine dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2870).

Sâlih b. Keysân'dan aktarılan rivayet: Namaz kılanın önünden birinin geçmesi: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No:2895).

Abdullah b. Dînâr'dan aktarılan Peygamber Mescidinde namaz kılmanın fazileti: Buhârî, **et-Târîhü'l-kebîr**, VIII, 253. İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 149.

Zeyd b. Eslem'den aktarılan namaz kılanın hangi rekatta olduğuna dair şüpheye düşmesi durumu: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2914).

rivayet),⁷⁴⁵ müşriklerin çocukları,⁷⁴⁶ zekât (7 rivayet),⁷⁴⁷ oruç (3 rivayet),⁷⁴⁸ hac (14 rivayet),⁷⁴⁹ cihad –siyer (3 rivayet),⁷⁵⁰ humus (2 rivayet),⁷⁵¹ hayvanlar (2 rivayet),⁷⁵² miras

Abdullah b. Fadl'dan aktarılan namazda elleri kaldırmakla ilgili rivayet: Tahâvî, **Şerhu Meâni'l-âsâr**, I, 225 (H No:1356).

Muhammed b. Münkedir'den aktarılan iki rivayet: Ebû Yalâ el-Mevsilî, **el-Müsned**, VI, 315 (H No:3634); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, II, 558 (H No:4073).

Abdullah b. Fadl'dan (an lafzıyla) aktarılan namazda okunan dualara dair hadis: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VI, 185 (H No:804; Tahâvî, **Şerhu Müskilü'l-âsâr**, IV, 221 (H No:1562); XIII, 158 (H No:5160,5161); XV, 32 (H No:5823).

Humeyd et-Tavîl'den aktarılan rivayet: Hz. Peygamber'in evinde namaz kılması ve mürselât sûresini okumasına dair hadis: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 358; İbn Abdülber, **et-Temhîd**, IX, 23.

Humeyd et-Tavîl'den (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Buhârî, **el-Kıraatü halfe'l-imâm**, thk. Fazlürrahmân es-Sevrî, 1 c., 1.bs., Pakistan, Mektebetü's-Selefiye, 1980/1400. 44.

Abdülkerîm b. Ebî Muhârik'ten (haddesenî'nâ lafzıyla) aktarılan Cibrilin namazı hadisi: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2912); Dârekutnî, **es-Sünen**, I, 484 (H No: 1012).

Abdülkerîm b. Ebî Muhârik'ten aktarılan verdiği fetvaya dair rivayet: Kirmânî, Ebû Muhammed Harb b. İsmâil, **el-Mesâilü Harb b. İsmâil el-Kirmânî**, thk. Velid b. Abdurrahman b. Muhammed, 1 c., 1.bs., Riyad, Dârü'l-İbni'l-Esir, 2010/1431. 106.

İshak b. Abdullah b. Ebî Talha'dan (an lafzıyla) aktarılan Hz. Peygamber'in Ümmü Süleym'in evinde kıldığı namaza dair rivayet: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 362; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 458; XXI, 74 (H No:13367); Serrâc, Ebû'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm, **Hadîsü's-Serrâc**, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe, 4 c., 1.bs., el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2004/1425. II, 227.

Abdülvâhid b. Ebî Avn'dan (v. 144/761) sabah namazını kılanın Allah'ın zimmeti altında olduğuna dair aktarılan rivayet: İbn Mâce "Fiten" 6 (H No:3945).

Ebû Hâzîm Seleme b. Dînâr'dan (v. 140/757) (an/ahberenî lafızlarıyla) aktarılan Hz. Ebû Bekir'in imamlığına dair rivayettir. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 507 (H No:22862 Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2901).

Abdurrahmân b. Hâris b. Abdullah b. Ayyâş'dan (v.143/760) (haddesenâ lafzıyla) aktarılan Cibril'in Hz. Peygamber'e iki kere imamlık yaptığına dair münkatı' rivayet: İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 176. Abdurrahmân b. Hâris, Abdülazîz b. Abdullah'ın babasından bir rivayet aktarması yönüyle önemlidir. Ondan aktardığı rivayet Hz. Peygamber'in Rabbini gördüğü üzerine nakledilen hadistir. Abdullah b. Ahmed, **es-Sünne**, I, 175.

Osman b. Saîd b. Ebî Râfi'den aktarılan öğlen namazını evinde kıldıktan sonra mescitte de kılan adamın durumuna dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 428 (H No:2923).

⁷⁴⁴ **Zührî'den** aktarılan cuma günü üç ezan okunması: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No: 2889); Buhârî, "Cuma" 20 (H No:913).

Abdurrahmân b. Ebî Sa'sa'dan (an lafzıyla) aktarılan ezanda sesi yükseltmeye dair hadis: Serrâc, **el-Müsned**, thk. İrşâdülhak el-Eserî, 1c., Faysalâbâd, İdâretü'l-Ulûmî'l-Eseriyye, 2002/1423. 54 (H No:67); Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn, **Kitâbü's-Şalât**, thk. Salâh Âyız, 1 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996/1417. 153.

⁷⁴⁵ **Zührî'den** aktarılan rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2869).

Muhammed b. Münkedir'den üç rivayet aktarılmış: Hz. Peygamber'in gömülme usulüne dair hadis: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, II, 226. Kabir azabı: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 254; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIV, 535 (H No: 26976). Kabir azabı: İbn Ebü'd-Dünyâ, **el-Ukûbât**, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 1996/ 1416. 213.

Zeyd b. Eslem'den aktarılan ölen kimsenin Kelime-i Tevhîd getirmesine dair hadis: İbn Ebü'd-Dünyâ, **Kitâbü'l-Muhtazarîn**, thk. Muhammed Hayr Ramazan Yûsuf, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 1997/1417. 20

Eyyüb es-Sahtiyânî'den (an lafzıyla) aktarılan anne babası ölen kimse hakkındaki rivayet: Beyhakî, **eş-Şuâbü'l-imân**, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî, 14 c., 1.bs., Bombay, Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423. X, 298 (H No:7523); Süyûtî, **el-Leâli'l- Masnua fi ehâdisü'l-mevzua**, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, 2 c.,

1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996/1417. II, 252 (Mürsel olmasına rağmen sahih bir târik olduğu ifade edilmiştir).

⁷⁴⁶ Muhammed b. Münkedir'den aktarılmıştır. Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, VII, 138 (H No:4101); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2906); Beyhâkî, **el-Kazâ ve'l-Kader**, thk. Muhammed b. Abdullah Âl-i Âmir, 1 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'l-Abikân, 2000/1421. 355 (H No:629) İsnadı zayıf ihticac edilmez denilmiştir.

⁷⁴⁷ Ebû Sahr aracılığıyla aktarılan Hz. Ömer ve Ebû Saîd el-Makbûrî arasında geçen vakia: Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 191 (H No:7376).

Ömer b. Hüseyin kanalıyla gelen (an sîgasıyla) aktarılan mevkuf rivayet: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, I, 504 (H No:1127).

Abdullah b. Dînâr'dan (an sîgasıyla) aktarılan ata ve köleye zekât düşmemesi: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 242 (H No:1597); Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 563 (H No:1359).

Abdullah b. Dînâr'dan (an lafzıyla) zekâtını vermeyen kimsenin kıyamet günündeki durumu: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 22 (H No:5729); 341 (H No:6209); 480, (H No:6448); Nesâî "Zekât" 21 (H No:2272).

Abdullah b. Dînâr'dan aktarılan devenin zekâtı hadisi: İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd, **Mu'cemü's-şüyûh İbnü'l-Arâbî**, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed-Mahmud Muhammed, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998/1419. I, 171 (H No:235).

Abdullah b. Dînâr'dan (an lafzıyla) aktarılan Saîd b. el-Müseyyeb'e ata sadaka düşer mi diye sorulması rivayeti: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 563 (H No:1363).

Abdullah b. Dînâr'dan (an lafzıyla aktarılan) zekâta dair merfû münkatı' rivayet: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 698 (H No:1880).

⁷⁴⁸ Zührî'den aktarılan Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeme içmeye devam etmeye dair rivayet: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 360 (H No:1928); Ebû Nuaym, **es-Salât**, 163 (H No:205); 170 (H No:218), Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 236 (H No:6051); Buhârî, "Şehadât" 11 (H No: 2656).

Abdullah b. Dînâr'dan aktarılan ayın 29 gün olduğunu bildiren rivayet: İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVII, 82; Hatîb el-Bağdâdî, **Cüzü fihî turûk hadîsü İbn Ömer fî terâfî'l-hilâl**, thk. Hişâm b. Muhammed, 1 c., Tantâ, Dârü'l-Ziyâ, 1998/1418. 27.

Kadınların noksanül akıl olması: Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, **Kitâbü'l-Emvâl**, thk. Muhammed Halîl Herrâs, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1975. I, 700.

⁷⁴⁹ Zührî'den aktarılan ihramlının başının bir bölümünü yıkamasına dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No: 2879). İkinci olarak yaşlı kimsenin haccına dair olan rivayet: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, IV, 384 (H No: 2785). Üçüncü olarak hac menâsikleri sırasının karıştırılmasına dair gelen rivayet: Dârimî, **el-Müsned**, II, 1214 (H No: 1948); Buhârî "İlim" 46 (H No:124).

Sâlih b. Keysân_hacca tekbir getirileceğine dair rivayet: Buhârî "Cihâd ve's-siyer" 132 (H No:2995); Ebû Ya'lâ, **el-Müsned**, IX, 385 (H No:5513); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 307 (H No:13196).

Abdurrahmân b. Kâsım'dan (v.126/743) (an lafzıyla) aktarılan adet gören kadının hacdaki durumu hakkındaki hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 427 (H No:2918); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIII, 364 (H No:26344); Buhârî "Hayz" 7 (H No:305); Müslim "Hac" 1211.

Abdurrahmân b. Kâsım'dan hedy kurbanına dair gelen rivayet: Dârimî, **el-Müsned**, II, 1211 (H No:1945).

Amr b. Ebî Amr'dan aktarılan hacda av eti yemenin durumunu bildiren hadis: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXIII, 351 (H No:15158).

İbrahim b. Ukbe'den (an lafzıyla) aktarılan çocuğun hac yapıp yapamayacağına dair rivayet: Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 254 (H No:9706); Tahâvî, **Şerhü Meânî'l-âsâr**, II, 256 (H No:4147).

Sümei mevlâ Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan (v.131/748) (an lafzıyla) aktarılan iki umre arasında yaşananlara kefare, kabul olunmuş haccın da karşılığının cennet olduğunu ifade eden hadis: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsât**, I,278 (H No:905).

Muhammed b. Ebî Bekir es-Sekafi'den (an lafzıyla) aktarılan telbiye lafzına dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2907); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 477 (H No:12493).

Ömer b. Hüseyin'den Arafatta telbiye ve tekbir getirilmesine dair (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459 (H No:4850); Müslim "Hac" 1284.

Ubeydullah b. Ömer'den aktarılan Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'in fiillerinin aynısını yaptığına dair rivayet: Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 402 (H No:10269).

Abdullah b. Dînâr'dan müslümanın öldürebileceği beş hayvana dair hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No: 2899).

(3 rivayet),⁷⁵³ nikah,⁷⁵⁴ boşanma (2 rivayet),⁷⁵⁵ süt hısımlığı,⁷⁵⁶ alım-satım (2 rivayet),⁷⁵⁷ vasiyet,⁷⁵⁸ kölelik (2 rivayet),⁷⁵⁹ şahitlik,⁷⁶⁰ diyet-kıyas,⁷⁶¹ had cezası (4 rivayet),⁷⁶² hak

Abdullah b. Fadl'dan nakledilen telbiye lafzına dair rivayet: Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 179,180; Şâfiî, **el-Ümm**, II, 169; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, IV, 132 (H No:2499); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIV, 194 (H No:8497); 277 (H No:8629); XVI, 143 (H No:10171).

⁷⁵⁰ Abdullah b. Dînâr'dan Ashâbu Hicr hakkında gelen rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 343 (H No:6211). İkinci hadis ihanet eden kimseye dairdir: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 238 (H No: 6053); X, 480 (H No: 6447).

Abdullah b. Fadl'dan Mekke'nin fethine dair gelen rivayet: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVIII, 98.

⁷⁵¹ Zührî'den aktarılan rivayet: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 420.

Zeyd b. Eslem'den aktarılan rivayet: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 71.

⁷⁵² Zührî'den aktarılan azı dişli hayvanlardan nehy hadisi: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No:2881); Buhârî "Zebâih ve's-sayd" 28 (H No:5527).

Eyyüb es-Sahtiyânî'den (an lafzıyla) aktarılan akrebe lanet etmekle ilgili olan mürsel rivayet: Ebû Dâvûd, **el-Merâsîl**, thk. Şuayb el-Arnâûd, 1c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408. 343.

⁷⁵³ Zührî'den iki rivayet aktarılmıştır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 161,162 (H No:192,193,194).

Talha b. Abdülmelik el-Eylî'den (an lafzıyla) aktarılan hadis: Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, V, 280; İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, X, 105.

⁷⁵⁴ Zührî'den aktarılan mut'a nikahına dair rivayettir. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 107 (H No:113); Ebû Avâne, **el-Müsned**, XV, 584 (H No:8096).

⁷⁵⁵ Zührî'den aktarılan mülaane ile ilgili rivayettir: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2871); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 503 (H No:22856); Nesâî "Talâk" 36, (H No:5632)

Sa'd b. İbrahim'den aktarılan Abdurrahmân b. Avf'ın Tumâdir bnt. Esbağ'dan boşanmasına dair olan rivayet: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, VIII, 232.

⁷⁵⁶ Zührî'den aktarılan rivayet. İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, VIII, 212.

⁷⁵⁷ Zührî'den aktarılan rivayettir. Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 421 (H No: 2878).

Eyyüb es-Sahtiyânî'den (an lafzıyla) aktarılmıştır: İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim, **Kitâbü't-Tefsiri'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, 2 c., 1.bs., Medine, Dârü'l-Me'sûra, 2002/1423. I, 66.

⁷⁵⁸ İshâk b. Abdullah b. Ebî Talha'dan (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Ebû Talhâ'nın mallarını yakınları arasında taksimini istemesi: Buhârî "Veseya" 17 (H No:2758); Tahavî, **Şerhü Meâni'l-âsâr**, III, 288 (H No:5397).

⁷⁵⁹ Abdullah b. Dînâr'dan (an lafzıyla) aktarılan velânın satışının nehyine dair rivayet: Abdullah b. Mübarek, **el-Müsned**, thk. Suphi Bedrî, 1 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'l-Maârif, 1407. 136 (H No:222).

Abdülkerîm b. Ebî Muhârik'ten aktarılan Hz. Ömer'in mevkuf rivayeti: Beyhakî, **Şuabü'l-imân**, XI, 102 (H No:8249).

⁷⁶⁰ Cafer b. Muhammed b. Ali b. Hüseyin'den (an lafzıyla) aktarılan Hz. Peygamber'in yeminle beraber bir şahitle hüküm verdiğine dair münkatı rivayet: Dârekutnî, **es-Sünen**, V, 380 (H No:4487); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, X, 287 (H No:20658); Zeylaî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullâh b. Yûsuf **Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdisi'l-Hidâye**, thk. Muhammed Avvame, 4 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1997/1418. IV, 100.

⁷⁶¹ Zührî'den aktarılan cenine gurre verileceğine dair hadis: İbrahim b. Tahmân, Ebû Saîd İbrahim b. Tahman b. Şu'be, **Meşyehatü İbrahim b. Tahmân**, thk. Muhammed Tâhir Mâlik, 1 c., Dimaşk, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1983/1403. 224 (H No:191).

⁷⁶² Osman b. Affân'dan aktarılan mevkûf-münkatı' rivayettir. Sahnûn b. Saîd, **Kitâbü'l-hac min müdevveneti Eşheb b. Abdülazîz el-Misrî**, thk. Humeyd b. Muhammed Lahmer, 1 c., 1.bs., Dübey, Dârü'l-Birr, 2019/1440. 129. Zührî'den aktarılan zina cezasına dair rivayettir: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, II, 668 (H No:1429); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No: 2890). Hz. Peygamber'den hüküm vermesinin istenmesi: Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 433.

Abdullah b. Dînâr'dan gelen "İyi haslet sahiplerinin haddi gerektirenler dışındaki hatalarını bağışlayın" hadisi: Hamza es-Sehmî, Ebû'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf b. İbrahim, **Târîhu Cürcân**, thk. Muhammed Abdülmuin Hân, 1 c., 4.bs., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1987/1407. 164; İbnü'l- Arabî, **Mu'cemü's-şüüh**, I, 206 (H No:327).

ihlali,⁷⁶³ kayıp mal,⁷⁶⁴ yiyecekler,⁷⁶⁵ içecekler,⁷⁶⁶ sıfatü'n- Nebî (2 rivayet),⁷⁶⁷ peygamberler arası fazilet,⁷⁶⁸ sahâbe menâkıbı (9 rivayet),⁷⁶⁹ sahâbe fazileti (16 rivayet),⁷⁷⁰ dua (7

⁷⁶³ Abdullah b. Dînâr'dan (an/ahberenî-nâ lafzıyla) aktarılan zulme dair hadis: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 408 (H No:2002); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 342 (H No: 6210); 479 (H No: 6444); Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 1 c., 2.bs., Kahire, el-Matbaatü's-Selefiyye, 1379. 170; Buhârî, "Mezâlim" 9 (H No:2447); Müslim, "Birr ve's-sıla" 2579; Tirmizî, "Birr ve's-sıla" 83 (H No:2030).

⁷⁶⁴ Abdullah b. Fadl'dan aktarılmıştır. Nesâî, "Lukata" 5 (H No:5789); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-ewsât**, VIII, 9 (H No:7795).

⁷⁶⁵ Abdullah b. Dînâr'dan (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2900); Ebû Avâne, **el-Müsned**, V, 36 (H No:7690).

⁷⁶⁶ Ebû Nadr Sâlim b. Ebî Ümeyye'den (v. 129/746) (ahberenâ lafzıyla) aktarılan Hz. Peygamber'in Arafatta devesinin üzerindeyken süt içtiğini bildiren rivayet: Buhârî "Eşribe" 17 (H No:5618).

⁷⁶⁷ Hilâl b Ebî Hilâl'den aktarılan rivayet: Gassânî/Ceyyânî, Ebû Ali Hüseyin b. Muhammed **Takyidü'l-mühmel ve temyizi'l-müşkil**, thk. Muhammed Ebû Fazl, 1 c., Memleketü'l-Mağribiye, Vizerâtü'l-Evkâf, 1997/1418. 392.

Rebia b. Ebî Abdurrahman'dan nakledilen Hz. Peygamber vefat ettiğinde sakalında yirmi beyaz kılın olduğunu ifade eden hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2897); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 482 (H No:12501).

⁷⁶⁸ Abdullah b. Fadl'dan aktarılmıştır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, IV, 121 (H No:2487-an lafzıyla); Buhârî, "Ehâdisü Enbiyâ" 34 (H No:3414); Müslim, "Fezâil" 2373; Nesâî, "Tefsir" 39 (H No:11394); Tahavî, **Şerhü Müşkilü'l-âsar**, III, 57 (H No:1029).

⁷⁶⁹ Abdullah b. Fadl'dan Vahşi'nin Hz. Hamza'yı öldürdüğüne dair menâkıbı: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, II, 649 (H No:1410); (Haddesenâ lafzıyla); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXV, 480 (H No:16077); Buhârî, "Meğâzî" 24 (H No:4072) (an lafzıyla); İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, I, 362 (an lafzıyla), İbn Hibbân, **es-Sahîh**, IV, 240.

Zeyd b. Eslem'den aktarılan Hz. Ömer'in gördüğü rüyaya dair rivayet: İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, VI, 180 (H No:30506).

Zeyd b. Eslem'den aktarılan hilafetle ilgili rivayet: İbn Batta, **el-İbâne**, VIII, 127.

Sâlih b. Keysân'dan (an lafzıyla) aktarılan Hz. Ömer'e dair İblisin onu görünce yolunu değiştirmesine dair rivayet: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLIV, 78; Zehebî, **Tezkiretü'l-huffâz**, II, 136.

İshak b. Abdullah b. Ebî Talha'dan (an /haddesenâ lafzıyla) aktarılan Ümmü Süleym'in Hz. Peygamber'in terinin bereket olacağını düşünmesine dair hadisi: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 551 (H No:2191); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXI, 33 (H No:13310); XXI, 73 (H No:13366); Müslim "Fezâil" 2331.

İshak b. Abdullah b. Ebî Talha'dan aktarılan Enes b. Mâlik'in kardeşinin kendisini kurtarmasına dair olay: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, II, 27 (H No:1182).

Abdülvâhid b. Ebî Avn'dan aktarılan Hz. Ali'nin Sıffin gününde yaşadığı olaya dair rivayet: İbnü'l-Adîm, **Buğyetü't-taleb fî târihi Haleb**, I, 298.

Abdullah b. Revaha ve eşi arasında geçen hâdis (Hz. Peygamber'in cünüpkken Kur'an okunmasını menetmesi): İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXVIII, 112,114; Zehebî, **Siyerü a'lâmi'n-nübelâ**, III, 149

Muâz b. Abdullah b. Ma'mer'den aktarılan hadis: Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Delâilü'n-Nübüvve**, thk. Muhammed Kal'acî, 1c., 2.bs., Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1986/1406. 361.

⁷⁷⁰ Zührî'den Sa'd b. Muaz'ın fazileti hakkındaki rivayet nakledilmiştir: Beyhakî, **Suabü'l İmân**, IV, 509 (H No:2895). Abdullah b. Dînâr'dan Zeyd b. Harise'nin fazileti hakkında gelen hadis: Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Tesbîtü'l İmâme ve tertîbü'l-hilâfe**, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır, 1 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1987/1407. 229.

Üsâme b. Zeyd'in fazileti hakkında gelen hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No: 2898).

Muhammed b. Üsâme hakkında gelen hadis: Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî" 19 (H No:3734).

Muhammed b. Münkedir'den 6 hadis nakletmiştir. Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair 3 rivayet: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III,175; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, VI, 353. İkinci hadis: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXX, 153; XXX, 214. İbn Ebû'd-Dünyâ, **el-Menâmât**, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, 1 c., 1. bs.,

rivayet),⁷⁷¹ edeb (8 rivayet),⁷⁷² zühd (6 rivayet),⁷⁷³ güzel ahlâk,⁷⁷⁴ fiten (7 rivayet),⁷⁷⁵ hacamat (3 rivayet),⁷⁷⁶ hicret,⁷⁷⁷ İsrâ olayı,⁷⁷⁸ ilim,⁷⁷⁹ Kur'ân'ın fazileti,⁷⁸⁰ Mekke –Medine

Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1993/1413. 118. Zübeyr b. Avvâm'a dair rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXIII, 59 (H No:14712); XXII, 471 (H No:14634); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No: 2902); Buhârî, "Ashâbi'n-Nebî" 13. Ebû Talha'nın eşi Rümeyya ile ilgili rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXIII, 248 (H No: 15003); XXIII, 368 (H No: 15189); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No: 2903, 2904); Buhârî, "Ashâbi'n-Nebî" 6; Müslim, "Fezâilü's-sahâbe" 2457. Hz. Ömer ve H. Ali'nin faziletine dair: Nesâî "Hasâis" 18 (H No:8380). Nesâî, Abdülazîz b. Abdullah'ın mütâbii olmadığını ifade etmiştir.

Sâlih b. Keysân'dan Hz. Ebû Bekir'in faziletine dair aktarılan rivayet: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XXX, 421.

Humeyd et-Tavîl'den aktarılan Hz. Ömer, Bilâl-i Habeşî ve Ebû Talha'nın eşi Rümeyyâ'nın faziletine dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, I, 425 (H No:2905).

Ubeydullah b. Ömer'den (an/haddesenâ) aktarılan sahâbeler arası fazilet sıralamasına dair rivayet: Buhârî "Ashâbü'n-Nebî" 7 (H No:3697).

Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Atîk'ten (an lafzıyla) aktarılan Cibril'in Hz. Âişe'ye selam verdiğini anlatan hadis: İbn Mende, **Kitâbü't-Tevhîd**, 200; Dolâbî, **el-Künâ ve'l-esmâ**, I, 411.

Kesîr b. Zeyd'den aktarılan Abdullah b. Amr b. el-As'ın fazileti hakkındaki rivayet: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XLVI,139.

Abdülvâhid b. Ebî Avn'dan Abdullah b. Erkâm'ın faziletine dair merfû-münkâtı rivayet: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XIII, 192, (H No: 451). Rivayetin Merfû-muttasıl isnadı için bkz: Hâkim en-Nisâbü'rî, **el-Müstedrek**, III, 378 (H No:5441).

⁷⁷¹ Zührî'den salavat getirmeye dair gelen rivayet: Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, V, 100 (H No:4720).

Muhammed b. Münkedir'den Hz. Peygamber'in ümmete duasına dair rivayettir: İbn Hacer, **el-Metâlibü'l-âliye**, XVII, 114 (H No:4180).

Sâlih b. Keysân'dan (an lafzıyla) aktarılan yıldızlar sayesinde yağmur yağdı diyenler Allah'a inanmamış olur hadisi: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No:2893); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, V, 241 (H No:5214); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, III, 498 (H No:6450).

Süheyl b. Ebî Sâlih'ten (v. 138/755) (an lafzıyla) aktarılan dua cümlesi:Bezzâr, Ebû Bekir Muhammed b. Abdullah b. İbrahim eş-Şâfî, **Kitâbü'l-Fevâid= Gaylâniyyât**, thk. Hilmî Kâmil Esad Abdülhâdî, 1 c., 1.bs., Suud, Dârü'l-İbni'l-Cevzî, 1997/1417. I, 496 (H No:612).

Amr b. Ebî Amr'dan (an/ahberenî lafzıyla) "Allah'ım acizlikten, tembellikten sana sığınırım duası" hakkında aktarılan hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2908); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXI, 73 (H No:13365).

Ziyâd b. Ebî Ziyâd'dan aktarılan Allah'ı zikretmenin faziletine dair rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVI, 396.

Kudâme b. Mûsâ'dan (v. 153/770) nakledilen Allah'ım dinimde beni ıslah et şeklinde başlayan dua: Müslim "Zikir ve'd- dua" 2720; Bezzâr, **el-Müsned**, XVI, 5 (H No:9019); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-evsât**, VII, 198 (H No:7261).

⁷⁷² Zührî'den Hz. Peygamber'in uzanma şekline dair gelen rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 419 (H No: 2862). İkinci olarak Hz. Ömer ve Osman'ın uzanma âdâbına dair rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No:2868).

Abdullah b. Dînâr'dan (an/ahberenâ lafzıyla) aktarılan hapşırana dua edilmesi: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIV, 279 (H No: 8631); Buhârî, "Edeb" 126. Ebû Dâvûd, "Edeb" 99 (H No:5033); İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVII, 329.

Toplulukta gizlice konuşmanın ayıbı hakkında: Harâitî, **Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ**, thk. Mustafâ b. Ebû'n-Nasr eş-Şelebî, 1 c., 1.bs., Cidde, Mektebetü's-Sevâdî, 1993/1413. 240.

Sâlih b. Keysân'dan (an/haddesenâ lafzıyla) aktarılan horoza sövmeyin manasındaki hadis: Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, II, 261 (H No:999); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No:2892); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVI, 13 (H No:21679).

Abdurrahmân b. Ebî Sa'sa'dan (an lafzıyla) aktarılan izin hadisi: Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 281.

Muhammed b. Amr b. Atâ'dan aktarılan bir kulun kötü söz söylemesi üzerine: Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer, **Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ**, thk. Eymen Abdülcebbâr, 1 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Âfâk, 1999/1419. 138 (H No:406)

fazileti (2 rivayet),⁷⁸¹ ümmetin fazileti,⁷⁸² resim (3 rivayet),⁷⁸³ oyun oynamak,⁷⁸⁴ Tevrat (2 rivayet)⁷⁸⁵ ve bazı tâbiûn menâkıbı (7 rivayet) konularına dairdir.⁷⁸⁶

Mansûr b. Âzîne'den (an lafzıyla) aktarılan şakada yalan söylenmemesine dairdir. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIV,371 (H No:8766). Taberânî, **Müsnedü's-Sâmiyyin**, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefi, 4 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1984/1405. IV, 331 (H No:3467). Mansûr b. Âzîne'nin isim zabtı için bkz: İbn Nâsiriddîn ed-Dîmâşkî, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah el-Kaysî, **Tavzîhü'l-Müştebih fi zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm**, thk.Muhammed Nuaym el-Araksûsî, 10 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993. I, 180.

⁷⁷³ Zührî'den riya ve gizli şehvete dair aktarılan rivayet: Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 356; Beyhakî, **Şuabü'l-imân**, IX, 152 (H No:6408).

Ziyâd b. Ebî Ziyâd'dan (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVI, 392 (H No:22079). Muhakkik isnâdında inkıta olması sebebiyle zayıf olduğunu ifade etmiştir.

Muhammed b. Münkedir'den bir rivayet aktarılmıştır. Belâzurî, **Ensâbü'l-Eşraf**, X, 82.

Süheyl b. Ebî Sâlih'ten (haddesenâ/an lafzıyla) aktarılan Allah'ın bir kulunu sevmesi üzerine meleklerinden de aynı şeyi istediğinin ifade edildiği hadis: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVI, 359 (H No:10615); Müslim, "el-Birr ve's-sıla" 2637.

Vehb b. Keysân'dan (v. 127/744) (an lafzıyla) aktarılan "...Bu bahçeden çıkanın üçte birini tasadduk ederim, üçte birini ailemle yerim ve üçte birini de bahçeye iade ederim" rivayeti: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIII, 323 (H No:7941); Müslim "Zühd" 2984.

Muhammed b. Amr b. Alkame'den (v. 145/762) (an lafzıyla) nakledilen "Allah sizin yakarmanızdan, ibadetlerinizden, dualarınızdan ve size çabuk icabet etmesinden hoşnut olur" merfû-münkâtı hadis: Kâsım b. Sellâm, **Garîbü'l-hadîs**, thk. Abdüsselâm Hârûn, 5 c., 1.bs., Kâhire, el-Heyetü'l-âmme, 1984/1404. II,119.

⁷⁷⁴ Safvân b. Süleym'den (v. 132/749) (an lafzıyla) aktarılan rivayet: Beyhakî, **Şuabü'l-imân**, X, 366 (H No:7634).

⁷⁷⁵ Zührî'den İbn Meryem'in tehlil getirmesine dair aktarılan rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No: 2888). İkinci olarak İbn Meryem'in nüzûluna dair gelen rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2867).

Sadaka b. Yesâr'dan (an lafzıyla) aktarılan 73 fırka hadisi: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 241 (H No:12208).

İbrahim b. Sa'd'dan aktarılan fitne zamanı yapılacaklar: Dârekutnî, **el-İle'l**, IX, 336.

Abdurrahmân b. Ebî Sa'sa'dan (an lafzıyla) aktarılan fitnelere maruz kalmaktan korunmak için Müslümanın en hayırlı malı koyunların olacağına dair rivayet: Buhârî "Menâkıb" 25 (H No:3600); "Rikak" 34 (H No:6495).

Ömer b. Abdurrahman b. Atiyye b. Dilâf'dan aktarılan dabbe ile ilgili rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 427 (H No:2919); Abdülmelik b. Habîb, **Eşrâtü's-sâa ve zihâbi'l-ahyâr ve bekâü'l-eşrâr**, thk. Abdullah Abdülmü'mîn el-Gumârî el-Hasenî, 1.bs., Riyâd, Edvâü's-Selef, 2005. III, 121; Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVI, 646 (H No:22308).

⁷⁷⁶ Humeyd et-Tavîl'den aktarılan hacamatın deva olduğuna ve hacamat yapanın ücretinin verilmesine dair iki rivayet: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 342.

Avn mevlâ Ümmü Hâkim'den aktarılan hacamatın yaptırılacağı güne dair merfu-mürsel rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2911); Dârekutnî, **el-İle'l**, IX,383.

⁷⁷⁷ Abdullah b. Süleymân b. Ebî Seleme'den (an lafzıyla) hicrete dair aktarılan merfû-münkâtı rivayet: İbn Ebû'd-Dünyâ, **el-Hevâtif**, 70.

⁷⁷⁸ Abdullah b. Fadl'dan (an/ahberenî lafzıyla) aktarılan Hz. Peygamber'in İsrâ ve miraç esnasında yaşadıklarını tavsif ettiği rivayet: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, I, 167; Müslim, "İmân" 172; Tahâvî, **Şerhu Müşkilü'l-âsâr**, XII, 330 (H No:4851); XII, 539 (H No:5011).

⁷⁷⁹ Abdullah b. Dînâr'dan mü'minin hali yaprağını dökmeyen ağaca benzer hadisi: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 237 (H No:6052).

⁷⁸⁰ Muhammed b. Münkedir'den aktarılmıştır. Kâsım b. Sellâm, **Fezâilü'l-Kur'ân**, thk. Mervân el-Atiyye vdğ., 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Kesîr, 1995/1415. I, 276.

⁷⁸¹ Muhammed b. Münkedir'den bir rivayet aktarılmıştır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 283 (H No:1820).

a. Hocaları

Abdülazîz b. Abdullah rivayetlerini toplam 54 hocadan aktarmıştır. 3 hocasından on ve üzeri rivayet aktarıırken diğer hocalarından daha az hadis nakletmiştir. On ve üzeri rivayet aktardığı hocaları: İbn Şihâb ez-Zührî (32 rivayet), Abdullah b. Dînâr (23 rivayet) ve Muhammed b. Münkedir'dir (22 rivayet).⁷⁸⁷

Abdülazîz b. Abdullah'ın en fazla rivayet aktardığı hocası İbn Şihâb ez-Zührî'dir. Abdülazîz b. Abdullah hocasından iman (haya),⁷⁸⁸ temizlik (ateşte pişen yemekten sonra abdest,⁷⁸⁹ Cuma günü gusûl alınması),⁷⁹⁰ ezan (Cuma günü üç ezan okunma uygulaması),⁷⁹¹ namaz (sehv secdesi),⁷⁹² oruç (Ümmü Mektûm ezan okuyuncaya kadar yeme içmeye devam etmek),⁷⁹³ hac (ihramlının başının bir bölümünü yıkaması,⁷⁹⁴ yaşlı kimsenin haccı,⁷⁹⁵ hac

Abdurrahmân b. Hâris'ten (an lafzıyla) bir rivayet aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIII, 154 (H No: 26030).

⁷⁸² Humeyd et-Tavîl'den aktarılan rivayet cennet ehli kadınlar hakkındadır: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 476 (H No:12492); İbn Ebû Hâtim, **el-İle'l**, V, 490.

⁷⁸³ Zührî'den aktarılan rivayet: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 355 (H No:2455).

Ubeydullah b. Ömer'den aktarılan resim olan eve melek girmez hadisi: Müslim "Libâs" 2107.

Ubeydullah b. Ömer'den aktarılan örtünün üzerinde resim bulunması ve Hz. Peygamber'in bu duruma kızması: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 428 (H No:2920); Müslim, "Libâs ve'z-ziyne" 2107; Dârekutnî, **el-İle'l**, XIV, 221.

⁷⁸⁴ Hişâm b. Urve'den (an lafzıyla) aktarılan Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'nin oyuncak kız bebekleriyle oynaması için arkadaşlarının yanına gönderdiğine dair hadis: Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2910) Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 441 (H No:1299).

⁷⁸⁵ Muhammed b. Münkedir'den bir rivayet nakledilmiştir. Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 150.

Hilâl b. Ebî Hilâl'den (v. 113/731) (an lafzıyla) bir rivayet aktarılmıştır. Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 95 (H No: 248); "Büyû" 50 (H No: 2125-mütâbî olarak zikredilmiş); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XIII, 656 (H No: 14583).

⁷⁸⁶ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 428 (H No:2921); Ebû Nuaym el-İsfahanî, **Târîhu İsfahân**, I, 63,64. Ömer b. Abdülazîz'in Haccâc ile münasebetine dair rivâyet: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XII, 194. İbn Teymiyye, **İktizâü's-sıratî'l-müstekîm**, I, 451. Bedreddîn eş-Şiblî, **Âkâmü'l-mercân**, I, 204. İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-nihâye**, IX,210. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, VI,108. İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, I, 37.

⁷⁸⁷ Diğer hocalarından bazıları şu şekildedir: Ebû'l Hasan Abdullah b. Fadl el-Bağdâdî (8 rivayet), Salih b. Keysân (8 rivayet), Zeyd b. Eslem (6 rivayet), Humeyd et-Tavîl el-Basrî (v. 143/760) (5 rivayet), Ubeydullah b. Ömer (v. 147/764) (4 rivayet), Ebû Ümeyye Abdülkerim b. Ebî Muhârik el-Basrî (4 rivayet), Ebû Yahyâ İshak b. Abdullah b. Ebî Talha (v. 132/134) (4 rivayet), Amr b. Ebî Amr mevlâ Muttâlib (v. 136-150 Ebû Cafer'in hilafetinin ilk yılları) (3 rivayet), Abdurrahman b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'sa' el-Medenî (v. 136-158) (3 rivayet), Abdurrahman b. Haris b. Abdullah b. Ayyâş b. Ebî Rebîa (v. 143/760) (3 rivayet), Eyyüb es- Sahtiyânî'dir (3 rivayet).

⁷⁸⁸ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2872); Buhârî "Edeb" 77 (H No:6118).

⁷⁸⁹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVI, 156 (H No:10204); XLIV, 364 (H No:26778); İbn Ebû Hâtim, **el-İle'l**, I, 492.

⁷⁹⁰ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 360 (H No:1927); Dârekutnî, **el-İle'l**, XII, 289.

⁷⁹¹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No: 2889); Buhârî, "Cuma" 20 (H No:913).

⁷⁹² Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2870).

⁷⁹³ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 360 (H No:1928); Ebû Nuaym, **es-Salât**, 163 (H No:205); 170 (H No:218), Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 236 (H No:6051); Buhârî, "Şehadât" 11 (H No: 2656).

menâsikleri sırasının karıştırılması),⁷⁹⁶ süt hısımlığı,⁷⁹⁷ nikâh (mut'a nikahı),⁷⁹⁸ boşanma (mülâane),⁷⁹⁹ miras,⁸⁰⁰ alım satım,⁸⁰¹ boğazlanan ve avlanan hayvanlar (azı dişli hayvanlardan nehy),⁸⁰² hudûd (Hz. Peygamber'den hüküm vermesinin istenmesi),⁸⁰³ zina cezası),⁸⁰⁴ diyet-kıyas (cenine gurre),⁸⁰⁵ humus,⁸⁰⁶ edeb (Hz. Peygamber'in uzanma âdâbı),⁸⁰⁷ Hz. Ömer ve Osman'ın uzanma âdâbı),⁸⁰⁸ sahâbe fazileti (Sa'd b. Muâz),⁸⁰⁹ resim,⁸¹⁰ zühd (riyâ ve gizli şehvet),⁸¹¹ salavat,⁸¹² ölüm,⁸¹³ fiten (İbn Meryem'in tehlil getirmesi),⁸¹⁴ İbn Meryem'in nüzûlu)⁸¹⁵ ve tâbiûn menâkıbı (hicrî takvimin başlangıç tarihi⁸¹⁶ ve Zührî'nin

⁷⁹⁴ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No: 2879).

⁷⁹⁵ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, IV, 384 (H No: 2785); Buhârî "Cezâü's-sayd" 21 (H No: 1854); İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 413; Bezzâr, **el-Müsned**, XI, 433 (H No:5292); Taberânî, **el-Mucemü'l-kebîr**, XVIII, 284 (H No:726); İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 387; Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, IV, 537 (H No:8626).

⁷⁹⁶ Dârimî, **el-Müsned**, II, 1214 (H No: 1948); Buhârî "İlim" 46 (H No:124); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XIII, 405 (H No:14239).

⁷⁹⁷ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, VIII, 212.

⁷⁹⁸ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 107 (H No:113); Ebû Avâne, **el-Müsned**, XV, 584 (H No:8096).

⁷⁹⁹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2871); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 503 (H No:22856); Nesâî "Talâk" 36, (H No:5632).

⁸⁰⁰ Bu konuda 2 rivayet aktarmıştır. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, I, 161,162 (H No:192,193,194); Buhârî, "Mardâ" 16, (H No:5668); Ebû Avâne, **el-Müsned**, III, 480 (H No:5769).

⁸⁰¹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 421 (H No: 2878).

⁸⁰² Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No:2881); Buhârî "Zebâih ve's-sayd" 28 (H No:5527); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XXII, 209 (H No:552).

⁸⁰³ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 433.

⁸⁰⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, II, 668 (H No:1429); Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 423 (H No: 2890); Buhârî "Hudûd" 33 (H No:6831); Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, V, 237 (H No:5197,5198); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VIII, 387 (H No:16971).

⁸⁰⁵ İbrahim b. Tahmân, Ebû Saîd İbrahim b. Tahman b. Şu'be, **Meşyehatü İbrahim b. Tahmân**, thk. Muhammed Tâhir Mâlik, 1 c., Dimaşk, Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1983/1403. 224 (H No:191).

⁸⁰⁶ Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn el-Herevî, **Kitâbü'l-Emvâl**, thk. Muhammed Halîl Herrâs, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1975. 420.

⁸⁰⁷ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 419 (H No: 2862).

⁸⁰⁸ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No:2868); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, V, 227, (H No: 25513).

⁸⁰⁹ Sa'd b. Muâz'ın üç şey dışında zayıf olduğunu ifade ettiği bu hadisi Beyhakî iki isnâdla nakletmektedir. İlki "Muhammed b. Amr b. Alkame (v. 144/761) → el-Mâcişûn el-Ekber → Sa'd b. Muâz" tarikiyle verilmektedir ki buradaki Mâcişûn'un kim olduğu açık değildir. **Şuabü'l İmân**, IV, 509 (H No:2894). İkinci isnâd ise "Zâfir b. Süleyman → Abdülazîz b. Ebî Seleme el-Mâcişûn → Zührî → Saîd b. Müseyyeb → İbn Abbâs → Sa'd b. Muâz" şeklinde gelmekte ve diğer kaynaklarda da yer almaktadır. Ancak Beyhakî mürsel olan isnâdın daha sahih olduğunu ifade etmektedir. **Şuabü'l İmân**, IV, 509 (H No:2895); İbn Abdülber, **Câmiü beyâni'l ilim ve fadlihi**, II, 1197.

⁸¹⁰ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 355 (H No:2455).

⁸¹¹ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 356; Beyhakî, **Şuabü'l-imân**, IX, 152 (H No:6408); İbn Hacer, **el-Metâlibü'l-âliye**, XIII, 455.

⁸¹² Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, V, 100 (H No:4720).

⁸¹³ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2869).

⁸¹⁴ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No: 2888).

⁸¹⁵ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2867).

⁸¹⁶ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, I, 37.

Sâlim b. Abdullah (v. 106/725) ve Ebû Bekir b. Amr b. Hazm'dan nasıl hadis aldığını anlatması)⁸¹⁷ konularına dair rivayet nakletmiştir. Görüldüğü üzere rivayetlerin geneli fikhî hüküm içeren hadisler olmakla birlikte bir kısmı da üzerinde fikhî tartışmalar olan meseleler üzerindedir. Bu rivayetlerden üç tanesine Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından hadis alma usûlüne ışık tutması yönüyle daha yakından bakılacaktır.

İlk hadis “*Abdülazîz b. Abdullah → Zührî → Saîd b. Müseyyeb → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla Zührî'den aktarılan üç evladı ölen müminin helak olmayacağı konusundaki rivayettir. Rivayetin sonunda Abdülazîz b. Abdullah'ın hocası Zührî'ye “...*Ey Ebû Bekir, onlar hesaba çekilecekler mi?*” diye sorması üzerine Zührî'nin “hayır” demesi dikkat çekmektedir.⁸¹⁸ Abdülazîz b. Abdullah'ın hadis rivayeti esnasında merak ettiği konuyu hocasına sorduğu görülmektedir. Bu durum Abdülazîz b. Abdullah'ın kelâmî meseleleri önemseyişine işaret etmekte ayrıca Zührî'nin de öğrencilerinin kendisine soru sormalarına izin verdiğini göstermektedir.⁸¹⁹ Öte yandan Araplar arasında saygın kimselere künyesiyle hitap etmek adet olduğundan Abdülazîz'in de hocasına künyesiyle hitap ettiği, İbn Ebû Hayseme'nin de eserinde Zührî'nin künye bilgisi için Abdülazîz b. Abdullah'ın bu ifadesini kullandığı belirtilmelidir.⁸²⁰

İnceleyeceğimiz diğer hadis, alım satım konusuna dairdir. “*Abdülazîz → İbn Şihâb → Sâlim → Babası → Resûlullah (s.a.v)*” tarikiyle gelen olgunlaşmadan meyvenin satışını yasaklanmasına dair hadisin⁸²¹ bir tarikinde Abdülazîz b. Abdullah hocası Zührî'nin “يُنُوُّ صَلَاحُهَا” terkibi hakkındaki açıklamasını nakletmekte ve âlimlerin terkibi “*kızarıncaya kadar*” şeklinde açıkladığını ifade etmektedir.⁸²² Böylelikle Zührî'nin sadece hadis rivayet etmekle yetinmediği hadisin anlaşılması için ek açıklamalarda bulunduğu ve bu açıklamaların fikhî yönünün olduğu görülmektedir. Ayrıca Abdülazîz b. Abdullah'ın fikhî hüküm çıkarılabilecek açıklamaları aktarması bu yöndeki özel ilgisini ortaya koymaktadır.

⁸¹⁷ İbn Abdülber, *et-Temhîd*, VI, 108.

⁸¹⁸ Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, 420 (H No: 2869); Dârekutnî, *el-İle'l*, IX, 143.

⁸¹⁹ Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, 420 (H No: 2869).

⁸²⁰ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebîr*, II, 243.

⁸²¹ Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, 421, 422, 423.

⁸²² Ali b. Ca'd, *el-Müsned*, 422 (H No: 2887); 423 (H No: 2891). Zührî “olgunlaşmanın kızarıncaya kadar olduğu” ifadesini âlimlerimiz bu şekilde açıklamış demektedir. Bununla birlikte bir başka hadiste Hz. Peygamber tarafından açıklandığı görülmektedir. Nesâî, “Büyû” 29 (H No: 6072), Müslim “Büyû” 1534 (Abdullah b. Ömer'in açıklaması).

Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından aktardığı üçüncü hadiste onun diğer öğrencilere muhalefet ettiği görülmektedir. Rivayet “*Abdülazîz b. Ebî Seleme → Zührî → Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe → Ebû Süfyân b. Saîd b. el-Ahnes → Ümmü Habîbe → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla gelen ateşte pişen yemekten sonra abdest alınması durumunu açıklayan hadistir.⁸²³ Zührî'nin diğer öğrencilerinin hadisi “Ebû Seleme b. Abdurrahmân”dan naklettikleri ancak Abdülazîz b. Abdullah'ın hadisi “Ubeydullah b. Abdullah” tarikiyle aktararak vehmettiği, onlara muhalefet ettiği ve rivayetinin şâz olduğu dile getirilmektedir.⁸²⁴ Söz konusu hadisi Abdülazîz b. Abdullah'ın ayrıca Abdülkerim b. Ebî Muhârik el-Basrî (v. 126/743),⁸²⁵ Muhammed b. Münkedir⁸²⁶ ve Zeyd b. Eslem'den (v. 136/754)⁸²⁷ de naklettiği tespit edilmiştir. Neticede Abdülazîz b. Abdullah'ın hadisi birçok farklı tarikten nakletmesi dikkat çekmekte, o dönemde konu hakkında birtakım tartışmaların olabileceğini düşündürmektedir.

Neticede Abdülazîz b. Abdullah'ın hocası Zührî'den aktardığı rivayetlerin fıkıh ağırlıklı olduğu görülmektedir. Onun hocasından aktardığı 32 rivayetten 25'i merfû, 6'sı mevkuf ve 1'i maktûdur. Rivayetlerinden 1'i mürsel 1'i ise münkatı'dır. Hocasından azımsanmayacak sayıda hadis nakleden Abdülazîz b. Abdullah hakkında Bîşr b. Sîrrî'nin (v. 195/810)⁸²⁸ Zührî'den işitmediğini iddia etmesi enteresandır.⁸²⁹ Ancak Ahmed b. Sinân (v. 259/872), İbn Sîrrî'nin bu açıklamasının Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından hiç hadis işitmediğine değil arz yöntemiyle hadis aldığına işaret ettiğini söylemektedir.⁸³⁰ Bu yorum doğru kabul edilirse Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından kıraat yöntemiyle hadis aldığı söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah'ın hocası Zührî'den arz metoduyla hadis aldığı bilgisinden hareketle onun rivayet üslûbunu tetkik etmek bu hususta birtakım veriler

⁸²³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIV, 364 (H No:26778). Abdülazîz b. Abdullah'ın Zührî'den “*Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme → İbn Şihâb → Ömer b. Abdülazîz → İbrahim b. Kâriz → Ebû Hüreyre → Resûlullah*” şeklinde aktardığı başka bir tarik daha bulunmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVI, 156, (H No:10204). Muhakkik isnâdın Müslim'in şartı üzerine sahih olduğunu ifade etmiştir. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVI, 156 Dn.2.

⁸²⁴ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XLIV, 364, Dn.3; İbn Ebû Hâtim, **el-İle'l**, I, 494; Dârekutnî, **el-İle'l**, XV, 285,286.

⁸²⁵ Bezzâr, **el-Müsned**, II/88 (H No:441).

⁸²⁶ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XII, 275.

⁸²⁷ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, X, 311 (H No:10758).

⁸²⁸ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, IV, 125. Tam adı Ebû Amr Bîşr b. Sîrrî el-Basrî'dir. Mekke'de ikamet ettiği ifade edilmiştir.

⁸²⁹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 156.

⁸³⁰ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVIII, 156.

sunacaktır. Aşağıdaki tabloda Abdülazîz b. Abdullah'ın hocası Zührî'den aktardığı rivayetin konusu, geçtiği kaynak ve aktardığı sîga verilecektir. Böylelikle rivayet üslûbunun özellikleri varsa değişimin izleri takip edilecektir.

No	Hocası Zührî'den Aktardığı Rivayet Lafzı	Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Hadisi Aktaran Öğrenci	Rivayetin Konusu	Geçtiği Kaynak
1	An Haddesenâ Haddesenî An	Abdullah b. Sâlih Ahmed b. Yunus Ali b. Ca'd Bişr b. Velîd	İmân	Buhârî Ali b. Ca'd İbn Abdülber Beğâvî
2	An	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	Abdest (Gusûl)	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî
3	An	Veki' b. el-Cerrâh Abdullah b. Sâlih	Abdest	Ahmed b. Hanbel Cürcânî
4	An Ahberenî An	Ebû Nuaym Sâlih b. Mâlik Bişr b. Mufaddal	Ezan	Buhârî Beyhakî
5	An	Ali b. Ca'd	Namaz (sehiv)	Ali b. Ca'd
6	An	Ali b. Ca'd Bişr b. Velîd İbn Zencûye Haccac b. Minhâl Abdullah b. Sâlih	Edeb (Hz. Peygamber'in uzanma âdâbı)	Ali b. Ca'd
7	Haddesenâ An	Ali b. Ca'd Veki'	Edeb (Hz. Ömer ve Osman'ın uzanma âdâbı)	Ali b. Ca'd İbn Ebû Şeybe
8	An	Muhammed b. Amr b. Alkame (münkâtı')	Sahâbe Fazileti	Beyhakî

		Zâfir b. Süleyman		
9	An	Velîd b. Seleme	Salavât	Taberânî
10	Ahbareni Ahbareni An An	Hâşim b. Kâsım Mâlik b. İsmâil Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Fazl b. Dükeyn	Oruç	Ahmed b. Hanbel Buhârî
11	An	Ebû Nuaym	Hac (Hac menâsiklerinin sırasının karıştırılması)	Dârîmî Buhârî
12	Haddesenâ An	Mûsâ b. İsmâil Hişam b. Abdülmelik Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Abdullah b. Recâ	Hac (Yaşlı kimsenin haccı)	Buhârî Bezzâr Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Taberânî Beyhakî
13	Ahberenâ	Ali b. Ca'd	Hac (İhramlının başının bir bölümünü yıkaması)	Ali b. Ca'd
14	An (irsal)	Yezid b. Harun	Süt Hısımlığı	İbn Sa'd
15	An	Hâşim b. Kâsım Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Ahmed b. Hâlid el-Vehbî Ali b. Ca'd	Zina	Ahmed b. Hanbel Ali b. Ca'd Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî Nesâî Tahâvî Taberânî
16	Ahbareni	Mâlik b. İsmâil Abdurrahman b. Mehdi	Zina	Buhârî Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî

	An	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî Sâlih b. Mâlik	(celde)	Ali b. Ca'd Nesâî
17	An	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî	Mûlaâne	Nesâî
18	Ahberenâ An	Mûsâ b. İsmâil Ebû Dâvûd et-Tayâlisî Abdullah b. Recâ	Miras	Buhârî Ebû Dâvûd et-Tayâlisî Beyhakî
19	An	İbrâhim b. Tahmân	Diyet Gurre	Meşihatü İbrahim b. Tahmân
20	An	Ali b. Ca'd Mûsâ b. Dâvûd	Alım-satım	Ali b. Ca'd Beyhakî
21	An	Abdullah b. Salih	Humus	Kâsım b. Sellâm
22	An	Ali b. Ca'd Mâlik b. İsmâil Abdullah b. Recâ Ebû Nuaym Saîd b. Süleyman	Hayvanlar	Ali b. Ca'd Ebû Avâne İbn Kani' Taberânî İbn Asâkir İbn Abdülber
23	Semia An	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî Şebâbe b. Sevvâr	Eşek eti+ Mut'a nikahı	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî
24	An	Abdullah b. Sâlih	Zühd	Yakûb b. Süfyân

25	Ahberenî	Sâlih b. Mâlik	Fiten	Ali b. Ca'd İbn Asâkir
26	An	Ali b. Ca'd	Fiten	Ali b. Ca'd İbn Asâkir
27	An	Sâlih b. Mâlik	Ölüm	Ali b. Ca'd
28	An	Abdullah b. Recâ	Libâs-Resim	Ali b. Ca'd İbn Asâkir

Tablo 2.2.: Abdülazîz b. Abdullah'ın, Zührî'den naklettiği rivayetlerin sîgaları

Tablo incelendiğinde Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından hadisleri aktarırken 26 yerde “an”, 5 yerde ihbâr 3 yerde tahdis sîgası kullandığı görülmektedir. En fazla “an” sîgasını kullanırken 2. sırada ihbâr sîgası gelmektedir. 16 yerde ise sadece “an” lafzı kullanılmıştır. Sonuç olarak Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından arz yöntemiyle hadis aldığı bilgisinin kullanılan tahammül lafzı ile uyum arz ettiği söylenebilir. Yoğun olarak “an” lafzının kullanımı ise hem musannif⁸³¹ hem fakih olan⁸³² Abdülazîz b. Abdullah'ın daha serbest bir tarzda hadis rivayet etmesinden ya da rivayetleri ihtisar etmek istemesinden⁸³³ kaynaklanmış olabilir. Yine vefatları hicrî 140'lardan sonraya kalan râvilerin tahdîs ve ihbâr sîgalarının kullanımında daha dikkatli davranırken bazı muhaddislerin ise ilmî hayatlarının başlarında rahat bir kullanım sergileyip hayatlarının sonlarına doğru hadis rivayet sîgalarının kullanımına dikkat ettikleri belirtilmiştir.⁸³⁴ Söz konusu durum Abdülazîz b. Abdullah için de geçerli sebepler arasında sayılabilir. Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasından kıraat yoluyla hadis aldığı söylenmesine rağmen az da olsa tahdis

⁸³¹ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak**, 70.

⁸³² Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak**, 54.

⁸³³ Mustafa Tatlı; Zührî'nin hadis nakledeken “haddesenî fülân” kullanımına dikkat etmesine rağmen onun hocalarından nakillerinde genellikle “an” lafzının kullanıldığına dikkat çekmekte mezkûr durumu tahammül ve edâ sîgalarında uygulanan ihtisar ameliyesine bağlamaktadır. Söz konusu sebebin “Abdülazîz b. Abdullah → Zührî” arasındaki iletişim içinde geçerli olabileceği düşünülmektedir. Mustafa Tatlı, **Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti**, s.322.

⁸³⁴ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdı Okumak**, 76.

sîgasının kullanımı göze çarpmaktadır. Bu durum dönemin Medine'sinde semâ ve kıraat arasında bir farklılık görülmediğinden kaynaklanmış olmalıdır.⁸³⁵

Abdülazîz b. Abdullah'ın bu hadisleri Zührî'den nasıl aldığı sorusuna gelirse bu onun kurduğu halkalarda gerçekleşmiş olmalıdır. Zira Abdülazîz b. Abdullah'ın aile üyeleriyle birlikte genç yaşından itibaren hocasının meclislerine katılarak ondan istifade etmeye çalıştığı nakledilmiştir.⁸³⁶ Yukarıda ele alınan hadislerde Abdülazîz b. Abdullah'ın ders esnasında aktif olduğu, hadisteki fikhî hükmü anlama yönünde özel bir çaba harcadığı ve hocasının hadislerle ilgili özellikle fikhî açıklamalarına önem verdiği görülmüştür.⁸³⁷

Abdülazîz b. Abdullah'ın en fazla rivayet aldığı ikinci hocası Abdullah b. Dînâr'dır. Hocasından 22 hadis nakletmiştir. Bu rivayetler ilim (müminin hali yaprağını dökmeyen ağaca benzer),⁸³⁸ abdest (Cuma günü gusül alınması)⁸³⁹ namaz (mescidde namaz),⁸⁴⁰ oruç (2 rivayet),⁸⁴¹ zekât (zekâtını vermeyen kimse,⁸⁴² ata ve köleye zekât düşmemesi,⁸⁴³ ata zekâtın düşmemesi,⁸⁴⁴ devenin zekâtı,⁸⁴⁵ sadaka),⁸⁴⁶ hac,⁸⁴⁷ had cezası,⁸⁴⁸ kölelik,⁸⁴⁹ cihad (ihanet eden kimse),⁸⁵⁰ edeb (hapsirana dua,⁸⁵¹ toplulukta gizlice

⁸³⁵ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâd Okumak**, 72, 76.

⁸³⁶ İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, II, 361, 362.

⁸³⁷ Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrendiklerini tenkit süzgecinden geçiren, bir konuyu derinlemesine kavrayan ve derslerde aktif bir öğrenci olduğuna dair aktarılan anekdot yukarıda zikredilmiştir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 162. Ayrıca Abdülazîz b. Abdullah hocası Zührî'den "*Sadaka konusunda bir şey yazmak istersem Sâlim b. Abdullah'a gelirdim ve o Kitâbü's-sadakasını okur ben de ezberlerdim. Ebû Bekir b. Hazm'a gelirdim. O da bana Kitâbü'l-ukûl'u okur bende ezberlerdim.*" dediğini nakletmiştir. Bu nakilde de söz konusu mesele fıkıh ile ilgili olup Zührî mezkûr konulara dair kaynakları nasıl elde ettiğini öğrencileriyle de paylaşmış olmaktadır. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, VI, 108.

⁸³⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 237 (H No:6052).

⁸³⁹ Cuma guslü: Taberânî, **Mu'cemü'l-evsât**, VIII, 75 (H No:8007).

⁸⁴⁰ Peygamber Mescidinde namaz kılmanın fazileti: İbn Ebû Hayseme, **et-Târîhü'l-kebîr**, I, 149.

⁸⁴¹ Ayın 29 gün olduğunu bildiren rivayet: İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVII, 82; Hatîb el-Bağdâdî, Cüzü fihi turûk **hadîsü İbn Ömer fî terâî'l-hilâl**, 27. Kadınların noksanül akıl olması: Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 700.

⁸⁴² Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 22 (H No:5729); 341 (H No:6209); 480, (H No:6448); Nesâî "Zekât" 21 (H No:2272). İbn Abdülber "*Abdülazîz b. Abdullah → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer*" isnâdının hatalı olduğunu ifade etmekte Abdullah b. Dînâr'ın Abdullah b. Ömer'den nakledemeyeceğini söylemektedir. İbn Abdülber, **el-İstizkâr**, thk. Sâlim Muhammed Ata- Muhammed Ali Muavviz, 9 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2000/1421. III, 177.

⁸⁴³ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 242 (H No:1597); Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 563 (H No:1359).

⁸⁴⁴ Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 563 (H No:1363).

⁸⁴⁵ İbnü'l-A'râbî, **Mu'cemü's-şüyûh**, I, 171 (H No:235).

⁸⁴⁶ Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 698 (H No:1880).

⁸⁴⁷ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No: 2899).

⁸⁴⁸ Hamza es-Sehmî, **Târîhu Cürcân**, 164; İbnü'l-Arabî, **Mu'cemü's-şüyûh**, I, 206 (H No:327).

⁸⁴⁹ Velânın satışına dair rivayet: Abdullah b. Mübârek, **el-Müsned**, 136 (H No:222).

⁸⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 238 (H No: 6053); X, 480 (H No: 6447).

konuşmanın ayıbı),⁸⁵² megâzî (Ashâbü'l-Hicr),⁸⁵³ hak ihlali,⁸⁵⁴ sahâbe fazileti (Zeyd b. Harise (v. 8/629),⁸⁵⁵ Üsâme b. Zeyd (v. 54/674),⁸⁵⁶ Muhammed b. Üsâme)⁸⁵⁷ ve yiyecek⁸⁵⁸ konularına dairdir. Bu hadislerden 21 tanesi merfû ve l'i Saîd b. Müseyyeb'e "Atın zekâtı var mıdır?" şeklindeki soruya verdiği cevabın nakledildiği maktû bir rivayettir.⁸⁵⁹ Abdülazîz b. Abdullah hocasından hadisleri genellikle "an" sîgasıyla aktarmakta bunun yanında "ahberenâ",⁸⁶⁰ "haddesenî"⁸⁶¹ lafızlarını kullandığı da görülmektedir.

Abdullah b. Dînâr'ın örnek olarak ele alınacak rivayeti hac konusunda zikredilen ve öldürülmesi serbest bırakılan hayvanlara dairdir. Bu hadis Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrencisi Ali b. Ca'd'ın *Müsned*'inde "Abdülazîz → Abdullah b. Dînâr → İbn Ömer → Resûlullah (s.a.v)" isnâdıyla: *Şu beş hayvanı (الْأَنْبَاءُ) öldürmekte müslümanlara günah yoktur: Akreb, fare, kelbü'l-akûr, karga, çaylak*"⁸⁶² şeklinde kaydedilmektedir. Hadisin en önemli noktası Abdülazîz b. Abdullah'ın bu hadisi *Muvatta*'nda zikretmiş olmasıdır. Abdülazîz b. Abdullah hadisi eserinde isnâdsız olarak "Şu beş fâsık (hayvan) vardır ki ihramlı kimsenin onları öldürmesinde günah yoktur: Akreb, fare, kelbü'l-akûr, karga, çaylak ve yılan ki birinin öldürülmesinde şüphe vardır."⁸⁶³ şeklinde nakletmektedir. Kendi eserinde

⁸⁵¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIV, 279 (H No: 8631); Buhârî, "Edeb" 126. Ebû Dâvûd, "Edeb" 99 (H No:5033).

⁸⁵² Harâitî, **Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ**, 240.

⁸⁵³ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 343 (H No:6211).

⁸⁵⁴ Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 408 (H No:2002); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, X, 342 (H No: 6210); 479 (H No: 6444); Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 170; Buhârî, "Mezâlim" 9 (H No:2447); Müslim, "Birr ve's-sıla" 2579; Tirmizî, "Birr ve's-sıla" 83 (H No:2030).

⁸⁵⁵ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Tesbîtü'l İmâme**, 229.

⁸⁵⁶ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No: 2898)

⁸⁵⁷ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî" 19 (H No:3734).

⁸⁵⁸ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2900); Ebû Avâne, **el-Müsned**, V, 36 (H No:7690).

⁸⁵⁹ Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, 563 (H No:1363).

⁸⁶⁰ Buhârî, "Ashâbü'n-Nebî" 19 (H No:3734).

⁸⁶¹ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-avsât**, VIII, 75.

⁸⁶² Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No: 2899). Bu isnâdla gelen metinde ihramlı olan kimse denilmeyip Müslümanlar gibi genel bir ifade kullanılmıştır. Bu şekildeki kullanımı Dârekutnî *İle'l*'inde nakletmiştir. Dârekutnî, **İle'l**, XV, 196. Ancak hem Abdülazîz b. Abdullah'ın kendi eserinde hem de rivayetin diğer tariklerinde genellikle ihramlı kimse sıfatıyla kayıtlanmıştır. Abdullah b. Dînâr'dan hadisi nakleden İmâm Mâlik de ihramlı kimse diyerek hadisi nakletmiştir. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**', III, 519 (H No:1303); Buhârî, "Kitâbu bedü'l-Hak" 16 (H No: 3315). Bir başka rivayette "İhramlı Müslüman" terkihiyle nakledilmiştir. Şâfiî, **el-Müsned**, I, 319.

⁸⁶³ Bu rivayetin Eşheb b. Abdülazîz'den gelen tarikinde "şüphe yoktur" ifadesinin yer aldığı tespit edilmiş olup üçüncü bölümde ayrıntılarıyla işlenecektir. Sahnûn b. Saîd, **Kitâbü'l-hac min müdevveneti Eşheb b. Abdülazîz**, 124.

Saîd b. el-Müseyyeb'in Hz. Âişe'den yılan ziyadesinin bulunduğu başka tarik için bkz: İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 351 (H No:14836). Metninde akrebin olmayıp yılanın zikredildiği rivayet için: Ahmed b.

isnâdsız olarak zikrettiği hadisın kaynaklarda isnâdlı şekilde zikredilmesi önemlidir. *Muvatta'* adlı eser ayrı bir bölüm içerisinde ele alınacağı için bu kadarıyla iktifa edilecektir.

Neticede Abdülazîz b. Abdullah'ın bütün hocalarından aldığı rivayetler topluca düşünüldüğünde 170 naklin 133'ü merfû, 27'si mevkuf, 10'unun maktû olduğu görülmektedir. Ayrıca 7 rivayeti münkatı'dır. Rivayet ettiği hadislerin pek çoğunun ahkâm konularına dair olduğu tespit edilmiştir. Abdülazîz b. Abdullah rivayet sîgası olarak genellikle "an" sonra "haddesenâ", haddesenî" ve "ahberenâ" lafızlarını tercih etmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın hadis aldığı toplam 54 hocasının tamamına yakını Medinelidir. Dolayısıyla onun Medine merkezli bir ilmî anlayışa sahip olduğu söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah'ın 22 hocası mevâlîdendir. Mevâlî olan hocalarından Abdullah b. Dînâr, Eyyüb es-Sahtiyânî (v. 131/749), Amr b. Ebî Amr mevlâ Muttâlib (v. 136-150 Ebû Ca'fer'in hilâfetinin ilk yılları), Zeyd b. Eslem, Humeyd et-Tavîl (v. 143/760) ve Sâlih b. Keysân'dan üç ve üzeri rivayet etmiştir. Mevâliden olan hocası Rebîatü'r-re'y'den ise büyük oranda fıkıh alanında istifade ettiği görülmüştür. Bu tablodan Abdülazîz b. Abdullah'ın râvilerin mevâlî olup olmamasına dikkat etmediği söylenebilir.

Abdülazîz b. Abdullah'ın on ve üzeri hadis rivayet ettiği 3 hocası arasında en fazla hadis naklettiği kişi İbn Şihâb ez-Zührî olup ondan 32 rivayet nakletmiştir. Daha sonra onu 22 rivayetle Abdullah b. Dînâr ve Muhammed b. Münkedir takip etmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın hadis alanında ön plana çıkan hocalara sahipken yine de onlardan yeterli düzeyde hadis nakletmediği dikkat çekmektedir. Ancak bu durum muhtemelen Abdülazîz b. Abdullah'ın fakih kimliğinin baskın olması ile ilgilidir. Yukarıda zikredildiği üzere Abdülazîz b. Abdullah'ın hocalarından genellikle ahkâm konularına dair hadislerini, onların hadise dair fikhî hüküm içeren açıklamalarını, fetvalarını ve uygulamalarını nakletmesi ilmî ilişkinin daha çok fikhî istifadeye yönelik olduğuna işaret etmektedir. Fıkıh alanındaki bu derinleşmenin hadis alanında gerçekleşmediğini bizatihi kendisi dile getirmiştir. Bir rivayete göre kendisine hadis hakkında soru sorulduğu zaman "*Biz sadece fetva veririz*" dediği zikredilirken⁸⁶⁴ bir diğer rivayette ise Abdülazîz b. Abdullah'ın Bağdat'a gittiği zaman Bağdat ehlinin ondan hadis yazması üzerine "*Bağdat ehli beni muhaddis kıldı*" dediği

Hanbel, **el-Müsned**, XLI, 201 (H No: 24661). Diğer tarikler için: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XVII, 373 (H No:11273); XLIII, 229 (H No: 26132).

⁸⁶⁴ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 429.

nakledilmiştir.⁸⁶⁵ Abdülazîz b. Abdullah fıkıh alanında temayüz etmiş re'y, anlayış, fehim sahibi⁸⁶⁶, fakihü'n-nefs⁸⁶⁷, imâm ve müftü⁸⁶⁸ şeklinde vasıflandırılması da fıkıh alanındaki derinliğini ortaya koymaktadır.⁸⁶⁹ Abdülazîz b. Abdullah'ın hem Mansûr hem Mehdî döneminde görüşlerine itibar edilen ve fetva veren âlimler ve fakihler arasında yer alması da aynı hususu desteklemektedir.⁸⁷⁰ Medine'nin meşhur âlimlerinden biri olan Abdülazîz b. Abdullah'ın özellikle fıkıh ilmiyle ilgilenmesinin rivayet nakletmesine nasıl bir etkisi olduğu, aile üyelerine ne oranda katkı sağladığının tespiti önem taşımaktadır. Bu soru akıld tutularak aşağıdaki başlıkta Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrencileri incelenmeye çalışılacaktır.

b. Öğrencileri

Abdülazîz b. Abdullah'ın iyi bir eğitim gördükten sonra kendisinin de halka oluşturduğu⁸⁷¹ ve ilmî birikiminden birçok râvinin istifade ettiği söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah'tan toplam 98 kişi hadis aktarmıştır. Öğrencilerinden 14'ü kendisinden on ve üzeri rivayet nakletmiştir. Bu öğrencileri; Leys b. Sa'd'ın kâtibi Abdullah b. Sâlih el-Mısrî (30 rivayet), Ebû Ömer Huceyn b. Müsennâ (v. 205/820) (30 rivayet), Ali b. Ca'd (v. 230/844) (27 rivayet), Yezîd b. Harun (v. 206/821) (21 rivayet), Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 204/819) (21 rivayet), Ebû Nadr Hâşim b. Kâsım (v. 207/822) (19 rivayet), Ebû Abdullah Sâlih b. Malik el-Harezmî (v. 231-240/ 845-854) (16 rivayet), Abdullah b. Recâ (v. 219/834) (15 rivayet), Bişr b. Velîd el-Kindî (v. 238/852) (15 rivayet), Ebû Abdullah Ahmed b. Abdullah b. Yunus (v. 227/841) (14 rivayet), Ebû Abdullah Musâ b. Dâvûd ed-Dabbî (v. 216/831) (13 rivayet), Ebû'l-Hüseyn Süreyc b. Nu'mân el-Cevherî el-Bağdâdî (v. 217/832) (13 rivayet), Ebû Saîd Ahmed b. Hâlid el-Vehbî (v. 214/829) (12 rivayet), Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn'dir (v. 219/834) (12 rivayet). Burada kendisinden en fazla hadis aktaran öğrencisi

⁸⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, XII, 197; Cemmâilî, *el-Kemâl*, VII, 80; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XVIII, 156; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 310; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 344. Abdülazîz b. Abdullah Irak'a geldiği zaman Irak ehlinde râvilerin ona gelerek bize Rebîâtü'r-re'y'in hadislerinden tahdis et diye talepte bulundukları da zikredilen rivayetler arasındadır.

⁸⁶⁶ İbn Abdülber, *Risâletü fî tesmiyetü'l fukahâi'l-emsâr*, I, 33.

⁸⁶⁷ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 309.

⁸⁶⁸ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, VII, 309; Zehebî, *el-İber*, I, 187; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, II, 290; Yafîû, *Mir'âtü'l-cenân*, I, 273.

⁸⁶⁹ Hüseyinî, *Kitâbü't-tezkire*, II, 1048; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 343.

⁸⁷⁰ Zehebî, *el-Ülûv*, 169.

⁸⁷¹ Zehebî, *el-İber*, I, 187; İbnü'l-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb*, II, 290; Yafîû, *Mir'âtü'l-cenân*, I, 273.

olma yönüyle Leys'in kâtibi Abdullah b. Sâlih ve kendisinden en son hadis nakleden öğrenci olması hasebiyle Sâlih b. Mâlik örnek olarak incelenecektir.

Abdülazîz b. Abdullah'tan en fazla hadis nakleden öğrencisi 30 rivayetle Leys'in kâtibi olarak tanınan Abdullah b. Sâlih'tir.⁸⁷² O hocasından iman (haya),⁸⁷³ namaz (namazı tamamlamak,⁸⁷⁴ namazda okunan dualar,⁸⁷⁵ Cibril'in namazı,⁸⁷⁶ elleri kaldırma),⁸⁷⁷ oruç,⁸⁷⁸ zekât,⁸⁷⁹ hac,⁸⁸⁰ humus,⁸⁸¹ alım-satım,⁸⁸² miras,⁸⁸³ İsrâ olayı,⁸⁸⁴ oyun oynamak,⁸⁸⁵ edeb (Hz. Peygamber'in uzanma âdâbı,⁸⁸⁶ İzin istemek),⁸⁸⁷ sıfâtü'n-Nebî,⁸⁸⁸ sahâbe fazileti (Bilâl-i Habeşî,⁸⁸⁹ Ebû Talha'nın eşi Rûmeysâ,⁸⁹⁰ sahâbîler arası fazilet sıralaması),⁸⁹¹ zühd,⁸⁹² fezâil (mescit,⁸⁹³ Kur'ân'ın fazileti),⁸⁹⁴ müşrik çocuklarının durumu,⁸⁹⁵ sahâbe menâkıbı (Hz. Osman)⁸⁹⁶ ve fiten⁸⁹⁷ konularına dair hadis nakletmiştir. Onun, en fazla zekât (6 rivayet) sonra namaz (4 rivayet) konusunda hadis aktardığı görülmektedir. Rivayetlerinden 20'si merfû, 8'i mevkuf ve 2'si maktûdur. Hocasından yoğun olarak fikhî yönü bulunan rivayetler nakletmiştir. Bu durum Abdülazîz b. Abdullah'ın fakih kimliği ile ilişkili olup

⁸⁷² Tam adı; Ebû Sâlih Abdullah b. Sâlih Muhammed b. Müslim el-Cühenî el-Mısırî'dir. Kâtibü'l Leys b. Sa'd olarak meşhurdur. 137/754 yılında doğmuş 222/836 yılında vefat etmiştir. 161/777 senesinde Leys b. Sa'd ile Bağdat'a gittiği ifade edilmiştir. Mizzî, **Tehzîbü'l Kemâl**, XV, 107.

⁸⁷³ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2872); Buhârî "Edeb" 77 (H No:6118).

⁸⁷⁴ Buhârî, **el-Kırâatü halfe'l-imâm**, 44 (H No:108).

⁸⁷⁵ İbn Huzeyme, **es-Sahîh**, I, 235.

⁸⁷⁶ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 426 (H No:2912); Dârekutnî, **es-Sünen**, I, 484 (H No: 1012).

⁸⁷⁷ Tahâvî, **Şerhü Meâni'l-âsâr**, I, 225 (H No:1356).

⁸⁷⁸ Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, I, 700.

⁸⁷⁹ 6 rivayet nakletmiştir. Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, I, 504 (H No:1126, 1127); I, 698 (H No:1879,1880). 6

⁸⁸⁰ Taberânî, **el-Mu'cemü'l-kebîr**, XII, 307 (H No:13196).

⁸⁸¹ Kâsım b. Sellâm, **el-Emvâl**, I, 419.

⁸⁸² İbnü'l-Münzir, **Kitâbü't-tefsir**, I, 66.

⁸⁸³ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, V, 280.

⁸⁸⁴ Ebû Nuaym el-İsfahânî, **Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-Müslim**, thk. Muhammed Hasan Muhammed, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417, I, 239.

⁸⁸⁵ Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 441 (H No:1299).

⁸⁸⁶ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 419 (H No: 2862).

⁸⁸⁷ Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 281.

⁸⁸⁸ Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, 95 (H No: 248)

⁸⁸⁹ Sem'ânî, **Edebü'l-implâ ve'l-istimla**, thk. 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981/1401. 99.

⁸⁹⁰ Ebû Avâne, **el-Müsned**, XIX, 8 (H No:10805).

⁸⁹¹ Buhârî "Ashâbü'n-Nebî" 7 (H No:3697).

⁸⁹² Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 356; Beyhakî, **Şuabü'l-imân**, IX, 152 (H No:6408).

⁸⁹³ Ebû Nuaym, **Târîhü İsfahân**, I, 394.

⁸⁹⁴ Kâsım b. Sellâm, **Fezâilü'l-Kur'ân**, I, 276.

⁸⁹⁵ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVIII, 117.

⁸⁹⁶ Ebû Nuaym, **Delâilü'n-Nübüvve**, 361.

⁸⁹⁷ Abdülmelik b. Habîb, **Eşrâtü's-sâa**, III, 121.

dolayısıyla öğrencilerinin de bu alanda ondan istifade ettiğini göstermektedir. Hocasından rivayetleri genellikle “haddesenâ”⁸⁹⁸ lafzı ile aktarırken “haddesenî”⁸⁹⁹ “ahberenâ”⁹⁰⁰ ve “an”⁹⁰¹ sîgalarını da kullanmıştır. Ayrıca Abdullah b. Sâlih, Abdülazîz b. Abdullah’ın kelâm ilmine dair risâlesini “emlâ aleyye”⁹⁰² sîgasıyla aktarmıştır. Böylelikle bu dönemde rivayet lafızlarının kullanımının yaygınlaştığı ve belirli bir standarda oturduğu söylenebilir.

Abdullah b. Sâlih, Abdülazîz b. Abdullah’ın ilmini muhafaza ederek günümüze kadar ulaşmasına vesile olan en önemli öğrencisidir. Çünkü Abdullah b. Sâlih, Abdülazîz b. Abdullah’ın bir kısmı günümüze ulaşan *Muvatta’* adlı eserinin râvisidir. Bunun yanında Abdullah b. Sâlih, Abdülazîz b. Abdullah’ın Kader⁹⁰³ ve Rü’yete⁹⁰⁴ dair üç risâlesini de nakletmiştir. Bu durumda Abdullah b. Sâlih hocasının ilmini sonraki kuşaklara aktarmış olmaktadır.

Abdülazîz b. Abdullah’ın ele alınacak bir diğer öğrencisi Sâlih b. Mâlik’tir. Sâlih b. Mâlik kaynaklarda Abdülazîz b. Abdullah’tan en son hadis dinleyen kimse olarak kaydedilmiş⁹⁰⁵ ve hocasından 16 hadis nakletmiştir. Bu rivayetler; ezan (cuma günü üç ezan okunması),⁹⁰⁶ abdest (tunç kapta abdest alınması,⁹⁰⁷ abdest alımının tavsifi⁹⁰⁸), namaz (namaz vakti,⁹⁰⁹ seferilik,⁹¹⁰ namaz kılanın önünden geçilmesi⁹¹¹), hac (Arafatta tekbir getirmek),⁹¹² dua (yağmur duası,⁹¹³ dua⁹¹⁴), yiyecek,⁹¹⁵ zina,⁹¹⁶ sahâbenin fazileti (Ebû

⁸⁹⁸ Buhârî, *el-Kırâatü halfe’l-imâm*, I, 44 (H No:108); Ebû Nuaym, *Müsnedü’l-müstahrec alâ Sahîhi’l-Müslim*, I, 239.

⁸⁹⁹ Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-evliyâ*, V, 280; Ebû Nuaym, *Delâilü’n-Nübüvve*, 361.

⁹⁰⁰ Tahavî, *Şerhü Meânî’l-âsâr*, I, 225 (H No:1356).

⁹⁰¹ İbnü’l-Münzir, *Kitâbü’t-tefsir*, I, 66.

⁹⁰² İbn Batta, *el-İbâne*, II, 533; VII, 63.

⁹⁰³ İbn Batta, *el-İbâne*, IV, 240; İkinci Risâle: IV, 247.

⁹⁰⁴ İbn Teymiyye, *Der’ü Teârüzi el-akl ve’n-nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim, 10 c., 2.bs., Riyâd, Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûdü’l-İslâmiyye, 1991/1411. II, 36.

⁹⁰⁵ Zehebî, *Târîhü’l-İslâm*, V, 841.

⁹⁰⁶ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 423 (H No:2889).

⁹⁰⁷ İbn Hibbân, *es-Sahih*, VII, 40 (H No:6084).

⁹⁰⁸ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 426 (H No:2913).

⁹⁰⁹ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 426 (H No:2912).

⁹¹⁰ Ebû Ya’lâ el-Mevsilî, *el-Müsned*, VI, 315 (H No:3634).

⁹¹¹ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 423 (H No:2896).

⁹¹² Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 425 (H No:2907).

⁹¹³ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 423 (H No:2893).

⁹¹⁴ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 426 (H No:2908).

⁹¹⁵ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 424 (H No:2900).

⁹¹⁶ Ali b. Ca’d, *el-Müsned*, 423 (H No:2890).

Talha'nın eşi Rûmeysâ,⁹¹⁷ Zübeyr b. Avvâm (v. 36/656))⁹¹⁸, cenaze (Mü'minin üç çocuğunun ölmesi),⁹¹⁹ ahirette müşrik çocukların durumu⁹²⁰ ve fiten⁹²¹ konularına dairdir. Sâlih b. Mâlik'in hocasından aktardığı iki hadisin (seferilik ve fiten) sadece kendisinden aktarıldığı diğer öğrenciler tarafından nakledilmediği tespit edilmiştir. Naklettiği rivayetlerin ahkâm konusunda yoğunlaştığı söylenebilir. Hadislerinden 14'ü merfû ve 2'si mevkuftur. Hadisleri hocasından genellikle “haddesenâ” ve “haddesenî” lafızlarıyla nakletmiştir. Ayrıca o hocasının kelâm konusuyla ilgili risâlesini “karae aleynâ” lafzıyla aktarmıştır.⁹²² Bu durum o dönemde rivayet lafızlarının kullanımının oturduğuna işaret sayılabilir. Sâlih b. Mâlik hocasından 16 rivayet aktararak en fazla hadis nakleden öğrenciler arasında 7. sırada yer almaktadır. Sâlih b. Mâlik'in ise toplamda 16 hocasından 61 hadis aktardığı düşünüldüğünde Abdülazîz b. Abdullah'ın, onun en fazla rivayette bulunduğu hocası konumunda olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu rivayet sayıları nispeten az olmasından dolayı aralarında süreklilik arz eden bir hoca-talebe ilişkisi olduğunu söylemek için net bir bilgi bulunmamaktadır.

Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrencileriyle ilişkisi hakkında daha genel bir çerçeve çizmek için onun nasıl ve hangi ortamda hadis naklettiği meselesi de dikkat çekicidir. Tarih ve tabakât eserlerinde Abdülazîz b. Abdullah'ın bir ders halkasının olduğu bildirilmektedir.⁹²³ Ancak bu ders halkasının mahiyeti konusunda net verilere ulaşılamamıştır. Kaynaklarda dağınık olarak nakledilen bilgiler bir araya getirilip yukarıda zikredilenler ile birlikte düşünüldüğünde şöyle bir tablodan bahsetmek mümkündür. Abdülazîz b. Abdullah ilmî eğitimine Medine'de başlayıp hayatının bir kısmını burada geçirdikten (tahmini 152/769 yılından) sonra Bağdat'a gitmiş ve oraya yerleşmiştir.⁹²⁴ Abdülazîz b. Abdullah'ın ilmî birikimini nakletmesinde Medine ve Bağdat şehri ayrımı akılda tutularak öğrencilerine bakıldığında ondan Medine'de 6 kişinin üçten az olacak şekilde rivayette bulunduğu tespit edilmiştir. Bunlar Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî,

⁹¹⁷ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2903).

⁹¹⁸ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2902).

⁹¹⁹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No:2869).

⁹²⁰ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2906).

⁹²¹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 422 (H No:2888).

⁹²² Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, **Kitâbü'l-A'zame**, I, 387.

⁹²³ Zehebî, **el-İber**, I, 187; İbnü'l-İmâd, **Şezerâtü'z-zeheb**, II, 290; Yafiî, **Mir'âtü'l-cenân**, I, 273.

⁹²⁴ Miklos Muranyi, “**Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû ve âsâruhû fi'l-mezhebi'l-Mâlikî**, VII, 231.

Ma'n b. İsa (v. 198/814), Süleymân b. Bilâl el-Kuraşî (v. 177/793), Münzir b. Abdullah el-Hizâmî, Abdullah b. Vehb,⁹²⁵ ve Enes b. İyâz el-Leysî'dir (v. 200/815). Başka bir deyişle Abdülazîz b. Abdullah'ın öne çıkan talebeleri içerisinde Medineliler yer almamaktadır. Bu veriler ışığında Abdülazîz b. Abdullah'ın Medine'de hadis naklettiği bir halkasının olmadığı söylenebilir.⁹²⁶ Medine gibi ilmin merkezi olan bir yerde Abdülazîz b. Abdullah'a talebin az olmasına dair birkaç sebep etkili olabilir. Bunlar arasında ilk sırada Abdülazîz b. Abdullah'ın fıkıh alanında temayüz etmesi ve muhtemelen bir fıkıh halkasına sahip olması ileri sürülebilir. İkinci olarak râvinin birikimini aktaracak talebelerden yoksun olması ve halka sahibinin akranlarının gölgesinde kalmış olması da mümkün görünmektedir.⁹²⁷ Nitekim Abdülazîz b. Abdullah'ın yaşadığı dönemde kendi tabakasındaki bütün râvilerden üstün biri olarak tavsif edilen Mâlik b. Enes gibi bir âlimin bulunması onun gölgede kalmasına sebebiyet vermiş olmalıdır. Yukarıda zikredilen Abdülazîz b. Abdullah'tan Medine'de istifade eden 6 ismin Mâlik b. Enes ile bağlantısı olması ve bazılarının onun önde gelen öğrencileri arasında bulunması bu durumu desteklemektedir. Son olarak ise Abdülazîz b. Abdullah'ın Bağdat'a gitmesi sayılabilir. Zira bir râvinin bulunduğu şehirden başka bir şehre göç etmesi onun talebelerinin dağınık bir yapı arz etmesine sebep verebildiği gibi râvinin ilmî birikiminin birkaç öğrenci tarafından toplanılması yerine her öğrenci tarafından azar azar nakledilmesi sonucunu doğurabilir.⁹²⁸

Fıkıh alanında temayüz eden Abdülazîz b. Abdullah'ın Medine'de bir fıkıh halkasının bulunduğu meselesine daha yakından bakmak gerekmektedir. Onun fıkıh halkası olduğunu düşündüren ilk sebep ahkâma dair eserlerinin olduğunun ifade edilmesidir. Bu eserlerin sayısı ve mahiyeti konusunda ayrıntılı bilgiler verilmemiştir. Ancak aralarında en önemlisi bir kısmı günümüze ulaşan *Muvatta'* olmalıdır. Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta'* eserinin râvilerinden biri Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ'dir. Abdullah b. Nâfi'in Medine dışına çıkmadığı belirtilmiş ve onun eseri Medine'de dinlediği ifade edilmiştir.⁹²⁹ Ancak toplamda 205 rivayeti bulunan Abdullah b. Nâfi'in Abdülazîz b. Abdullah'tan

⁹²⁵ Abdullah b. Vehb, Mısırlı bir râvi olmasına rağmen Abdülazîz b. Abdullah ile aralarındaki iletişimin Medine'de gerçekleşmesinden dolayı burada zikredilmesi uygun görülmüştür.

⁹²⁶ Nitekim "2./8. Asır Medine Hadis Halkaları" adlı çalışmada da Abdülazîz b. Abdullah halka vazeden râviler arasında sayılmamıştır. Rıdvan Talha Yücedağ, "2./8. Asır Medine Hadis Halkaları" Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2022.

⁹²⁷ Rıdvan Talha Yücedağ, "2./8. Asır Medine Hadis Halkaları" s.193.

⁹²⁸ Rıdvan Talha Yücedağ, "2./8. Asır Medine Hadis Halkaları" s.193.

⁹²⁹ Miklos Muranyi, "Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuhu ve âsâruhû, VII, 231.

herhangi bir hadis naklettiği tespit edilememiştir. Mezkûr durum Abdullah b. Nâfi'in, Abdülazîz b. Abdullah'tan hadis alanından ziyade fıkıh alanında istifade etmesinden kaynaklanmış olmalıdır. Çünkü Mâlikî literatüründe onun hocasından aktardığı fikhî görüşlere yer verdiği tespit edilmiştir.⁹³⁰ Ayrıca Mâlik b. Enes'in önde gelen talebelerinden olduğu ve İbn Kinâne'den sonra halkanın başına geçtiği söylenen Abdullah b. Nâfi'in 205 hadisinden 53'ünü Mâlik b. Enes'ten aktardığı ancak onun *el-Muvatta'*ını rivayet etmediği belirtilmiştir.⁹³¹ Abdullah b. Nâfi'in Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta'*ını rivayet ederken hocası Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ını nakletmemesi dikkat çekmektedir. Yine Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta'*ında geçen bir rivayetin Eşheb b. Abdülazîz tarafından kelimesi kelimesine aynıyla aktarılması⁹³² bu eserin sadece bir kişiye nakledilmediğine işaret sayılabilir. Abdülazîz b. Abdullah'ın fıkıh halkası olduğunu düşündüren ikinci bir sebep ise Abdullah b. Vehb,⁹³³ Abdullah b. Nâfi', Münzir b. Abdullah ve Enes b. İyâz'ın Abdülazîz b. Abdullah'tan fikhî görüş aktardıklarına dair nakillerdir.⁹³⁴ Öte yandan Fesevî'nin nakline göre Abdülazîz b. Abdullah Bağdat'a gideceği zaman öğrencisi Abdülazîz b. Ebî Hâzim'i Mâlik b. Enes'in halkasına gönderme isteği, öğrencisinin memnuniyetsizlikle karşılaması ve İbn Ebî Hâzim'in "*Eskiden beri bizimle onun arasındaki uzaklığı bilmene rağmen onu bana nasıl tavsiye edersin*" diye karşılık vermesi⁹³⁵ halka yapısına işaret etmektedir.

Neticede Abdülazîz b. Abdullah'ın Medine'de fıkıh alanında öne çıkan, görüşlerine başvurulmuş âlimlerden birisi olduğu söylenebilir. Abdülazîz b. Ebî Hâzim'in de Mâlik b.

⁹³⁰ Sahnûn, **el-Müdevvene**, III, 82, 197, 225, 254; İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullah b. (Ebî Zeyd) Abdurrahman el-Kayrevânî, **en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümme'hât min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih**, thk. Abdülfettah Muhammed el-Hulv vdğr., 15 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999. IV, 577; XII, 270. İbn Nâfi'in hocasının fikhî meseleye dair bir görüşünü tercih ettiği tespit edilmiştir. İbn Ebû Zemenîn, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. İsâ, **Müntehabü'l-ahkâm**, thk. Abdullah b. Atiyye el-Gâmidî, 2c., 1.bs., Mekke, Müessesetü'r-Reyyân, 1998/ 1419. I, 202.

⁹³¹ Rıdvan Talha Yücedağ, "**2./8. Asır Medine Hadis Halkaları**" s.127,128.

⁹³² Sahnûn b. Saîd, **Kitâbü'l-Hac min müdevveneti Eşheb b. Abdülazîz**, 124.

⁹³³ Abdullah b. Vehb, **Kitâbü'l-muhârebe min Muvatta' İbn Vehb**, 1, 7, 9, 27; Sahnûn, **el-Müdevvene**, Abdest bahsi: I, 126, 136, 144, 150, 155; Namaz bahsi: I, 243, 245, 249; Zekat bahsi: I, 373; Alık veriş bahsi: III, 225; Garar bahsi: III, 254; Kiralama bahsi: III, 415, 439; Karaz bahsi: III, 629, 630; Vasiyyet bahsi: IV, 371; Cinayet bahsi: IV, 590.

⁹³⁴ Sahnûn, **el-Müdevvene**, III, 254; 629; IV, 593, 620. Mâlikî fıkıh literatüründe yapılan taramalar neticesinde Abdülazîz b. Abdullah'ın görüşlerine de yer verilmesi onun görüşlerinin bilinip nakledildiğini göstermesi açısından önemlidir. Özellikle Sahnûn b. Saîd, Abdülmelik b. Habîb, İbnü'l-Mevvâz, İbn Ebû Zeyd gibi müelliflerin eserlerinde Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un görüşlerine de yer vermesi onun hem fıkıh alanındaki değerini göstermesi hem de ilk dönem Medine'deki fikhî görüşlere işaret edilmesi açısından önemlidir.

⁹³⁵ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 685.

Enes'ten önce Abdülazîz b. Abdullah'tan ders aldığı açıktır. Ancak Abdülazîz b. Abdullah'tan pek fazla nakline rastlanılmamaktadır. Bu durum hem Abdülazîz b. Abdullah'tan fikhî anlamda istifade etmesiyle hem de göç olgusuyla ilgili olmalıdır. Çünkü Abdülazîz b. Abdullah'ın öğrencileri henüz yetişme aşamasındayken onun Medine'den ayrılmasıyla öğrencilerin eğitimlerinin yarım kaldığı ve kendilerini tam anlamıyla yetiştirebilmek için en çok istifade edebilecekleri başka hocalara (özellikle Mâlik b. Enes'e) yönelmeleri etkili olmuş olmalıdır. Çağdaş araştırmacılardan Halit Özkan'da Abdülazîz b. Abdullah'ın bu yönüne işaret etmiştir. Halit Özkan, Abdülazîz b. Abdullah'ın Bağdat'a giderken öğrencisi Abdülazîz b. Ebî Hâzim'i Mâlik b. Enes'in halkasına göndermesi neticesinde Abdülazîz b. Abdullah'ın kendi başına bir ders grubunun olduğunu ancak Mâlik b. Enes'in halkası kadar düzenli olmadığını çünkü Abdülazîz b. Abdullah'ın olmadığı zamanlar da halkayı emanet edecek bir kimsenin bulunmadığını ifade etmiştir.⁹³⁶ Kısacası Abdülazîz b. Abdullah'ın Medine'deki durumunu özetleyecek olursak onun bir hadis halkasının bulunmadığı ancak fikhî eğitim verdiği bir grubunun varlığından söz edilebilir.

Abdülazîz b. Abdullah Bağdat'a gittikten sonra ise daha farklı bir profil çizmiştir. Öncelikle Abdülazîz b. Abdullah'ın rivayetlerinin büyük çoğunluğunun Bağdat ve Basra ehli öğrencileri tarafından aktarıldığı tespit edilmiştir. Böylelikle onun Bağdat'a gittiğinde yoğun şekilde hadis rivayet ettiği söylenebilir. Abdülazîz b. Abdullah'ın "*Bağdat ehli beni muhaddis yaptı*" ifadesine bakılırsa⁹³⁷ bu şehirde hadis nakline daha çok ehemmiyet verdiği anlaşılır. Yine mesela Bağdatlıların kendisinden Rebîatü'r-re'y'in hadislerini rivayet etmesini istemeleri bu durumu desteklemektedir.⁹³⁸ Nitekim İbn Sa'd'da, Abdülazîz b. Abdullah'tan Hicaz ehline nazaran Irak ehlinin daha fazla rivayette bulunduğunu ifade etmektedir.⁹³⁹ Ancak bu onun Bağdat'ta sadece hadis rivayet ettiğini göstermemektedir. Söz gelimi öğrencisi Abdullah b. Sâlih'in burada kendisinden *Muvatta* eserini naklettiği

⁹³⁶ Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.130.

⁹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XII, 197.

⁹³⁸ Fesevî, **el-Ma'rife ve't-târîh**, I, 672. Söz konusu isteğin gerçekleşmesin de Abdülazîz b. Abdullah'ın, Rebîatü'r-re'y'in yakın öğrencilerinden biri olması etkili olmalıdır. Nitekim Mâlik b. Enes'in Rebîa'nın halkasından ayrıldığında Abdülazîz b. Abdullah'ın, Rebîa'nın halkasına devam ettiği anlatılmaktadır. Rebîa'nın vefatına yakın Abdülazîz b. Abdullah'ın hocasının yanında bulunduğu ve ona kendisinden sonra fetva isterlerse nasıl davranacağını sormasına dair nakilleri de hocasıyla yakın bir ilişkisi olduğuna işaret etmektedir. Tüm buraya kadar anlatılanlardan hareket ederek Abdülazîz b. Abdullah'ın Rebîatü'r-re'y'in halkasının halefi olabilecek derecede bir âlim olduğuna işaret etmektedir.

⁹³⁹ İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 485; VII, 234.

bilinmektedir.⁹⁴⁰ O, hocasının kelâm risâlelerinin de ravisidir.⁹⁴¹ Bir diğer öğrencisi Sâlih b. Mâlik'in de onun kelâm risâlesini “karea aleynâ” lafzıyla nakletmesi⁹⁴² Abdülazîz b. Abdullah'ın aynı zamanda söz konusu topluluğa kelâmî meselelerde ilim naklettiğini göstermektedir. Neticede Abdülazîz b. Abdullah'ın Bağdat'a yerleştikten sonra Medine'de daha aşağı seviyelerde ilgilendiği hadis alanına, talep üzerine yoğunlaştığı bunun yanında fıkıh ve kelâm alanlarında da öğrencilerine bilgi aktardığı söylenebilir.

Son olarak hadisin yanı sıra fıkıhın da revaçta olduğu Medine'de, rivayet sayıları az olan râvilerin ya mesailerinin çoğunu fıkha ayırdıkları için hadis rivayetiyle meşgul olmadıkları ya da hadis nakletmelerine rağmen bunları taşıyacak talebelerden mahrum olmalarından hareketle “hadis rivayetiyle uğraşan” ve “hadis rivayetiyle uğraşmayan” şeklinde iki fakih tipolojisi bulunduğu ifade edilmiştir.⁹⁴³ Abdülazîz b. Abdullah'ın da Medine döneminde hadis rivayetiyle ilgilenmediğini ağırlıklı olarak fikhî eğitim verdiği söylenebilir. Ancak Bağdat'a gittikten sonra hadis rivayet etmek zorunda kaldığı görülmektedir.

2. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin Aile İçindeki Hadis Rivayeti

İlgili başlıkta zikredildiği üzere babasından 1 dayısı Yakûb b. Ebî Seleme'den ise 6 hadis nakleden Abdülazîz b. Abdullah'ın hadis aktardığı aile üyelerine bakıldığında ondan nakilde bulunan tek aile üyesinin oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz olduğu görülmektedir. Abdülmelik de babasından sadece 1 hadis nakletmiştir. Bunun yanında Abdülmelik b. Abdülazîz, babasından aile menâkıbına dair 3, fikhî hükme yönelik de 4 rivayet aktarmıştır.

İbnü'l-Mâcişûn'un babasından naklettiği hadis; “*Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn → Babası → Zeyd b. Eslem → Osmân b. Affân*” isnâdıyla gelen ölüm döşegindeki kişiye kelime-i tevhidin telkin edilmesiyle ilgilidir.⁹⁴⁴ Hadis farklı isnâdlarla genel olarak

⁹⁴⁰ Abdullah b. Sâlih'in, Leys b. Sa'd ile beraber 161/777 yılında Bağdat'a gittiği nakledilmektedir. Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 107.

⁹⁴¹ İbn Batta, **el-İbâne**, VII, 63.

⁹⁴² Ebü's-Şeyh el-İsfahânî, **Kitâbü'l-Azame**, I, 387.

⁹⁴³ Rıdvan Talha Yücedağ, “2./8. Asır Medine Hadis Halkaları” s.32.

⁹⁴⁴ İbn Ebü'd- Dünyâ, **Kitâbü'l -Muhtazarîn**, 20.

aynı manayı ifade eden metinlerle de aktarılmıştır.⁹⁴⁵ Mezkûr rivayet dışında İbnü'l-Mâcişûn'un babasından bir takım fikhî görüşler aktardığı tespit edilmiştir. Bu görüşler lohusalık,⁹⁴⁶ akika⁹⁴⁷ ve hac (2 rivayet)⁹⁴⁸ konularıyla ilgilidir. Abdülmelik b. Habîb, Abdülmelik b. Abdülazîz kanalıyla hac ayetinde geçen istitâat kavramını Hz. Peygamber'in "merkeb ve azık" ile açıkladığını belirtmektedir.⁹⁴⁹ Bu naklin en önemli noktası onun babası Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta'* adlı kitabında da aynen geçiyor olmasıdır.⁹⁵⁰ Böylelikle Abdülmelik b. Habîb'in naklettiği rivayette İbnü'l-Mâcişûn her ne kadar babasını zikretmese de ondan istifade ederek bu görüşü zikretmesi kuvvetle muhtemeldir. Nitekim Mâliki fıkıh literatüründe de İbnü'l-Mâcişûn'un bazı görüşlerinin babasıyla uyduğu söylenmesi de⁹⁵¹ bu etkinin bir diğer göstergesidir. İbnü'l-Mâcişûn babasından menâkibe dair 3 rivayet aktarmış, onların ikisinde Abdülazîz b. Abdullah'ın Halife Mehdî'nin yanına gittiği zaman başından geçen olaylar anlatılmıştır.⁹⁵² Diğerinde ise Abdülmelik b. Abdülazîz, Delâl'in babasına şiir okuduğunu ancak babasının nefsinin fitnesinden korktuğunu dile getirdiği bir nakil aktarmıştır.⁹⁵³

Abdülmelik b. Abdülazîz babasından ilmî açıdan istifade etmesine ve onunla rihleler yapmasına rağmen⁹⁵⁴ babasından çok fazla rivayette bulunmamıştır. Babasından daha çok fıkıh alanında istifade ettiği ve bazı fetvalarda babasının görüşünü benimsediği söylenebilir. Muhtemelen bu yüzden kaynaklar Abdülmelik b. Abdülazîz'den "*fakih ibnû'l-fakih*" olarak bahsetmektedir.⁹⁵⁵ Bu ifade onun babası gibi fıkıh alanında ilerlediğine ve babasından etkilendiğine işaret etmektedir. Kaynaklarda Abdülmelik b. Abdülazîz'in kardeşi

⁹⁴⁵ İbn Ebû'd-Dünyâ, *Kitâbü'l-Muhtazarîn*, 21.

⁹⁴⁶ İbn Abdülber, *İhtilâfu akvâl-i Mâlik ve ashâbihi*, thk. Hamîd Muhammed Lahmer- Miklos Muranyi, 1 c., 1.bs., Tunus, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003. 87.

⁹⁴⁷ İbn Abdülber, *İhtilâfu akvâl-i Mâlik*, 87; Ali b. Muhammed el-Lahmî, *et-Tabsıra*, thk. Ahmed Abdülkerim Necîb, 14 c., 1.bs., Katar, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 2011/1432. IV, 1589.

⁹⁴⁸ Abdülmelik b. Habîb, Ebû Mervân el-Endülisî, *el-Vâziha*, thk. Miklos Muranyi, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2010/1431. 161,166.

⁹⁴⁹ Abdülmelik b. Habîb, *el-Vâziha*, 162.

⁹⁵⁰ Abdülazîz b. Abdullah, *Kitâbü'l-hac*, 170.

⁹⁵¹ İbn Ebû Zeyd, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât*, IX, 45; *el-Ahkâm li Abdülmelik b. Habîb*, 90.

⁹⁵² İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIII, 434; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, III, 382; XII,194.

⁹⁵³ Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb, *Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb*, 33 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 1423. IV, 299.

⁹⁵⁴ İbn Asâkir, *Târîhu medîneti Dimaşk*, LIII, 434; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, III, 382; XII,194.

⁹⁵⁵ İbn Abdülber, *el-İntikâ*, I, 57; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137.

Yûsuf b. Abdülazîz ismine de yer verilmektedir.⁹⁵⁶ Ancak Yûsuf'un babasından aktardığı bir rivayete ulaşılamamıştır. Neticede 2./8. asrın ikinci çeyreğinde hadis faaliyetlerini yürüten Abdülazîz b. Abdullah'ın aile içinde devam eden hadis rivayet ağı bulunmamaktadır. Söz konusu durum Abdülazîz b. Abdullah'ın ilmî faaliyetlerini yürüttüğü dönemde artık hadis rivayet yapısının değişmesiyle ilgilidir. Çünkü 2./8. asrın ilk yarısından sonra ilim öğrenimi sistemli bir şekilde sürdürülmüş ve ilmî faaliyetler halkalara taşınmıştır.⁹⁵⁷

III. ETBÂU ETBÂÎT-TÂBÎÎN TABAKASI

Bu tabakada Mâcişûn ailesine mensup iki üye bulunmaktadır. Bunlar Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme'nin oğulları Abdülmelik ve Yûsuf'tur. Aşağıda bu iki isme daha yakından bakılacaktır. Aile üyelerinden Abdülmelik b. Abdülazîz 2./8. yüzyılın birinci yarısının sonlarında doğmuş 3./9. yüzyılın ilk yarısında vefat etmiştir. Yaşadığı tarih aralığında hem hadis tarihi hem ailedeki ilmî geleneğin durumunun bir aşama daha incelenmesine katkıda bulunması yönüyle önemlidir. Bir diğer üye olan Yûsuf b. Abdülazîz hakkında çok fazla bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu durum onun ilim alanında meşhur bir râvi olmadığını düşündürmektedir.

A. Hadis Rivayeti Açısından Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah

Bu başlık altında hadis tarihinde 2./8. asrın ikinci yarısında yaşayan İbnü'l-Mâcişûn olarak meşhur olan Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn'un aile dışındaki ve aile içindeki hadis rivayet durumu ele alınmaya çalışılacaktır. Yapılan taramalar neticesinde kendisinin toplam 63 rivayetine ulaşılmıştır. Bu rivayetlerden 51 tanesi aile dışındaki râviler aracılığıyla nakledilmiştir. Aile dışındaki hadis rivayet durumu incelendiğinde 11 râviden hadis naklettiği tespit edilmiştir. Bu râviler arasında sadece 2 kişiden on ve üzeri hadis aktardığı görülmüştür. İbnü'l-Mâcişûn'dan rivayet nakleden 30 öğrenciye ulaşılmış olup bunlardan 1 tanesinin on ve üzeri hadis nakletmesi dikkat çekmektedir. Aile içi rivayet durumu incelendiğinde ise üst soydan babası Abdülazîz b. Abdullah ve dayısı Yûsuf b.

⁹⁵⁶ Onun hakkında babasından rivayet aldığı ve Zübeyr b. Bekkâr'dan başka öğrencisinin bilinmediği nakledilmiştir. Gassânî, **Elkâbü's-sahâbe**, 91; Makdisî, Şerefüddîn Ali b. Mufaddal b. Ali b. Müferric, **Kitâbü'l-erba'îne'l-mertebe alâ et-Tabakâtü'l-Kübrâi'l erbaîn**, thk: Muhammed b. Sâlim b. Muhammed, 1 c., 1. bs, Riyad, Edvâü's-Selef, ts. 373, 374.

⁹⁵⁷ Bekir Kuzudişli, **Hadis Tarihi**, Kayıhan Yay., İstanbul, 2018.

Yakûb olmak üzere 2 aile üyesinden rivayet naklettiği tespit edilmiştir. Babası Abdülazîz b. Abdullah'tan 1 hadis ve aile menâkıbına dair 3 rivayet aktarmıştır. Dayısı Yûsuf b. Yakûb'tan ise naklettiği bir hadise ulaşılamamıştır ancak ondan 8 tane aile menâkıbına dair rivayet aktardığı görülmüştür. Alt soydan ise Abdülmelik b. Abdülazîz'den hadis nakleden bir üye tespit edilememiştir. Söz konusu rivayetler aşağıda ilgili başlıklar altında incelenecektir

1. Abdülmelik b. Abdülazîz'in Aile Dışındaki Hadis Rivayeti

Kaynaklarda İbnü'l-Mâcişûn'un mükerrerler çıkarıldığında toplam 51 hadisi tespit edilmiştir. Bu hadisler genelde ahkâm konularıyla ilgilidir. En fazla namaz konusunda hadis aktaran (14 rivayet)⁹⁵⁸ İbnü'l-Mâcişûn'un iman,⁹⁵⁹ temizlik (4 rivayet),⁹⁶⁰ hac (3 rivayet),⁹⁶¹ yolculuk,⁹⁶² megâzî-nikâh-yolculuk (bir hadiste üç konu),⁹⁶³ alım-satım (3 rivayet),⁹⁶⁴ vasiyet,⁹⁶⁵ miras,⁹⁶⁶ kölelik,⁹⁶⁷ hadler,⁹⁶⁸ yiyecek,⁹⁶⁹ içecek,⁹⁷⁰ örtünme,⁹⁷¹ salavat getirme,⁹⁷²

⁹⁵⁸ Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâziha**, İmâm ile namaz: 36 H No:14; Muhacir ve Ensar'ın namazı: 40 (H No:20); Üseyd b. Hudayr'ın güzel sesle Kur'an'ı Kerim'i okuması: 61 (H No:71); Vitir Buteyra'nın nehyi, 77 (H No:120) (İbn Ömer Buteyra'yı bir rekatin tam olarak kılıp diğer rekata kalkıp ruku, secdesi ve kıyamın tamamlanmaması şeklinde açıklamıştır. Beyhakî, **Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr**, thk. Abdülmü'ti Emîn Kal'acî, 15 c., 1. bs. Kahire, Dârü'l- Vefâ, 1991/1412. IV, 57 (H No:5454)); Vitir, 80 (H No:131); Fecirden sonra namaz yok, 99 (H No:186); 100 (H No:188); 104 (H No: 201, 202); 105 (H No:207); 106 (H No:209); 107 (H No:213); Sabah namazında kunut duası: 112 (H No:224); Güneş tutulması, 121 (H No:244); Namazın cemi: Beyhakî, **es-Sünenü'l kübrâ**, III, 235 (H No:5542); İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dimaşk**, XIX, 276.

⁹⁵⁹ Muhallis, Muhammed b. Abdurrahman b. Abbâs el-Bağdâdî, **Muhlisyyat**, thk. Nebîl Sadeddîn, 1.bs., Katar, Vizerâtü'l-evkâf ve's-Suûni'l-İslâmiyye, 2008/1429. II, 46.

⁹⁶⁰ Misvak: Adnân b. Muhammed el-Arur, **Divânü's-sünne-Kismü't-Tahâre**, 27 c., ts. IX, 170; X, 201; Gustül XXII, 114.

⁹⁶¹ İsâ b. Meryem'in hac veya umre yapması: Abdülmelik b. Habîb, **Eşrâtü's-sâa**, IV, 161. İblisin Arefe günü bağlanması: Teymî, Ebû'l-Kasım Kivâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl, **et-Tergîb ve't-terhîb**, thk. Eymen b. Sâlih b. Şabân, 3 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1993/1414. II, 21.

Temettü haccına dair rivayet: Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 23 (H No:8854).

⁹⁶² İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, III, 623.

⁹⁶³ Râmhürmüzî, **el-Muhaddisu'l-fâsil**, 423. Bu rivayet sufiyye'den bir adamın İmâm Mâlik'e üç hadis hakkında sorduğu sorularla ilgilidir.

⁹⁶⁴ Şuf'a: Abdullah b. Sâlih el-Misrî, Kâtibü'l-Leys, **Nüşatü Abdullah b. Sâlih**, thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemi', 1 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002/1423. 140 (H No:1629); Nesâî "Büyü" 113 (H No:6261).

Ayıplı satış: Menfaat sorumluluk karşılığındadır: Tahâvî, **Şerhu Meâni'l âsâr**, IV, 21 (H No: 5559).

Rehin verilen mal: Bâcî, Ebû'l-Velîd Süleymân b. Halef, **el-Münteka şerhu Muvatta**, nşr. Matbaatü's-Saâde, 7 c., 1.bs. Kahire, 1332. V, 240.

⁹⁶⁵ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XXI, 93.

⁹⁶⁶ Katile miras yok hadisi: Dârekutnî, **Sünen**, V, 169 (H No:4146).

⁹⁶⁷ Abdullah b. Sâlih, **Nüşa Abdullah b. Sâlih**, 142 (H No:1637).

⁹⁶⁸ Eşinin yanında yabancı adam görmek: Ebû Avâne, **el-Müsned**, III, 213 (H No:4716).

⁹⁶⁹ Yağa fare düşmesi: Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 379.

sahâbenin fazileti,⁹⁷³ santraç oynamak,⁹⁷⁴ ölüm (4 rivayet),⁹⁷⁵ sahâbe⁹⁷⁶ ve tâbiûn menâkıbı (2 rivayet)⁹⁷⁷ konularında rivayeti bulunmaktadır. İbnü'l-Mâcişûn'dan ayrıca 7 tane menâkıb türü rivayetlerde aktarılmıştır. Bu rivayetler; Halife Mehdî'nin hac yapması,⁹⁷⁸ Mâlik b. Enes'in heybetli oluşu,⁹⁷⁹ Mâlik b. Enes'in ilim öğrenmenin vücûbiyeti üzerine sözü,⁹⁸⁰ Mâlik b. Enes'in bid'at hakkındaki görüşü,⁹⁸¹ Muğîre b. Abdurrahmân'ın mevâli Kubbe ile aralarında geçen konuşma,⁹⁸² Medine kadısı Ebû Ğaziyye Mûsâ b. Muhammed hakkındaki düşüncesine⁹⁸³ ve Münkedir b. Muhammed b. Münkedir'in rüyasına⁹⁸⁴ dairdir.

⁹⁷⁰ Bütün müskir haramdır: Cevherî, Ebû'l Kâsım Abdurrahman b. Abdullah el-Gâfîkî, **el-Müsned-i Muvattâ**, Beyrût, Dârü'l-Garb İslâmî, 1997. 532 (H No:696).

⁹⁷¹ Ebû's-Şeyh, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer el-İsfâhânî, **el-Tevbîh vet-tenbîh**, thk. Mecdî Seyyid İbrahim, 1 c., Kahire, Mektebetü'l-Furkân, ts. 62.

⁹⁷² İbn Mâce "İkâmetü's-salât" 25 (H No:905).

⁹⁷³ İslâm'ın Ömer b. Hattâb ile izzetlendirilmesi hadisi: İbn Mâce "Fezâilü ashâbü'r-Resulullah" 2 (H No:105).

⁹⁷⁴ İbnü'l-Harrât, bû Muhammed Abdülhak b. Abdurrahmân el-İşbîlî, **Ahkâmü'l vüstâ**, thk. Hamdî es-Selefî - Subhî es-Sâmerrâî, 4 c., Riyad, el-Mektebetü'r-Rüşd, 1995/1416. IV, 240.

⁹⁷⁵ Şehidlerin şefaatine dair rivayeti: Zeylâî, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullah b. Yûsuf, **Tahrîcü ehâdisü ve'l-âsâr el-vâkıatü fî Tefsîri'l-Keşşâf**, thk. Abdullah b. Abdurrahman el-Sa'd, 4 c., 1.bs., Riyâd, Dârü İbn Huzeyme, 1414. I, 200. Dârekutnî, rivayetin batıl olduğunu aslının olmadığını ifade etmiştir. Sorumlu râvinin ise Osmân b. Hasan er-Rifâî olduğunu ifade etmiştir.

Aşgîn ölmesi rivayeti: İbn Hacer, **Telhîsü'l-habîr fî tahrîci ehâdisü'r-Râfî'l-kebîr**, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, 4 c., 1.bs. Mısır, Müessesetü Kurtuba, 1995/1416. II, 282.

Ecel ve emel: İbn Ebû'd-Dünyâ, **Kasrû'l-emel**, thk. Muhammed Hayr Ramazân Yûsuf, 1 c., 2.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 1417/1997. 34.

Alkole bağimli olarak ölen kimse: İbn Ebû Zemenîn, **Usûlü's-sünne**, thk. Abdullah b. Muhammed Abdurrahîm, 1 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-Gurabâ, 1415. 254.

⁹⁷⁶ Hz. Osman'ın menâkıbı: Ebû Nuaym, **Ma'rîfetü's-sahâbe**, I, 68 (No:265); İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Ali, **el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdisi's-Şerhi'l-kebîr**, thk. Abdullah b. Süleyman, Yâsir b. Kemâl, vdğ., 9 c., 1.bs., Riyad, Dârü'l-Hicre, 1425/2004. V, 381; İbn Hacer, **Telhîsü'l-habîr**, II, 288.

⁹⁷⁷ Yezid b. Muaviye (v. 64/683): İbn Ebû'd-Dünyâ, **el-İyâl**, I, 311; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkîh**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Yûsuf, 2 c., 2.bs., Suudiyye, Dârü İbni'l-Cevzî, 1421. II, 335.

⁹⁷⁸ Dineverî Ebû Bekir Ahmed b. Mervân b. Muhammed, **el-Mücâlese ve cevâhir'l-ilm**, thk. Ebû Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl-i Selmân, 10 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 1998/1419. III, 90.

⁹⁷⁹ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, II, 33.

⁹⁸⁰ İbn Abdülberr, **Câmiü'l beyâni'l-ilm**, I, 54.

⁹⁸¹ Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed, **el-İ'tisâm**, thk. Süleym b. İd el-Hilâlî, 2 c., 1.bs., Riyâd, Dârü İbn Affân, 1992/1412. I, 64.

⁹⁸² Muâfâ en-Nehrevânî, Ebû'l-Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyâ b. Yahyâ, **el-Celîsü's-aâlihu'l-kâfi ve'l-enîsü'n-nâsihu's-şâfi**, thk. Abdülkerîm Sâmi, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-ilmîyye, 2005/1426. 332.

⁹⁸³ Veki', **Ahbârü'l-Kudât**, I, 258.

⁹⁸⁴ İbn Ebû'd-Dünyâ, **el-Menâmât**, 120.

a. Hocaları

İbnü'l-Mâcişûn'un rivayetlerini toplam 11 hocasından aktardığı tespit edilmiştir.⁹⁸⁵ İbnü'l-Mâcişûn 2 hocasından on ve üzeri rivayet nakletmiş geriye kalan hocalarından 2'ser veya 1'er rivayet aktarmıştır. En fazla rivayette bulunduğu hocaları Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî ve Mâlik b. Enes'tir.⁹⁸⁶

İbnü'l-Mâcişûn'un incelenecek ilk hocası Abdülazîz b. Muhammed ed-Derâverdî'dir.⁹⁸⁷ İbnü'l-Mâcişûn hocasından toplam 17 hadis rivayet etmiştir. Bu hadislerden 12'si namaz hakkındadır.⁹⁸⁸ Diğerleri temizlik (gusûl ve misvak kullanımı (2 rivayet),⁹⁸⁹ hac (İsa b. Meryem'in hac yapması),⁹⁹⁰ alım-satım (rehin verilen mal)⁹⁹¹ konularına dairdir. İbnü'l-Mâcişûn rivayetleri hocasından genellikle "an" lafzıyla aktarmıştır.⁹⁹² İbnü'l-Mâcişûn'un rivayet lafızlarının yerleştiği bir dönemde "an" lafzını kullanması onun fakih kimliğinden ötürü hadis rivayetinde rahat davranmasından kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim Derâverdî'den aktardığı hadislerin hepsinin ahkâm konusuyla ilgili olması İbnü'l-Mâcişûn'un söz konusu rivayetleri, hadis rivayeti amacıyla değil de fikhî meseleyi ele alırken ihtiyaç kabilinden ya da bir müzakere esnasında aktarmış olmalıdır. Rivayetlerin 13'ü merfû, 3'ü mevkuf, 1'i maktûdur. Hadislerinden 5'i ise mürseldir.

⁹⁸⁵ Rivâyet aktardığı râviler arasında İbn Ebû Zinâd (v. 174/790), Müslim b. Hâlid ez-Zencî, İbrahim b. Sa'd, İbn Ebû Hâzim, Muğîre b. Abdurrahmân, Münkedir b. Muhammed b. Münkedir, Muğîre b. Muhammed b. Ka'b gibi isimler sayılabilir.

⁹⁸⁶ İbnü'l-Mâcişûn'un hocaları arasında aile üyelerinden babası Abdülazîz b. Abdullah ve dayısı Yûsuf b. Yakûb da bulunmaktadır. Bunlar "Aile İçindeki Hadis Rivayeti" başlığı altında ele alınmıştır.

⁹⁸⁷ Medineli mevâlî muhaddislerden sayılmıştır. Vefat edinceye kadar Medine'de kaldığı ifade edilen Derâverdî hakkında Yahyâ b. Maîn'in "leyse bihi be's", "sikâ", "hücce" derken Ebû Zûr'a er-Râzi ise "sûü'l hıfz" diyerek hafızasından rivayetlerinde hata ettiğini belirtmektedir. Ahmed b. Hanbel de kendi kitabından naklettikleri sahih, fakat başka kitaplardan naklettiğinde vehmeder demektedir. Mizzî, **Tehzîbü'l Kemâl**, XVIII, 187,193,194; İbn Hacer, **Tehzîbü't- Tehzîb**, VI, 353; **Takrîbü't-Tehzîb**, 358.

⁹⁸⁸ Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâziha**, 40 (H No:20); 61 (H No: 71); 77 (H No:120); 99 (H No:186); 100 (H No:188); 104 (H No:201-maktû); 105 (H No: 207 maktû); 106 (H No:209-mevkûf);107 (H No:213-mevkûf); 112 (H No:224-mevkûf); 121 (H No:244); Namazın cem'i hakkındaki rivayet: İbn Asâkir, **Târîhü medîneti Dimaşk**, XIX, 276.

⁹⁸⁹ Misvak: Adnân b. Muhammed, **Divânü's-sünne**, IX, 170; X, 201; Gusûl XXII, 114.

⁹⁹⁰ Abdülmelik b. Habîb, **Eşrâtü's-sâa**, IV, 161.

⁹⁹¹ Bâcî, **el-Münteka şerhu Muvatta**, V, 240.

⁹⁹² Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâziha**, 40 (H No:20); 61 (H No: 71).

İbnü'l-Mâcişûn'un ele alınacak diğer hocası Mâlik b. Enes'tir. Ondan 17 hadis rivayet etmiştir.⁹⁹³ Bu hadisler iman (haya imandandır),⁹⁹⁴ namaz,⁹⁹⁵ hac (temettü hacı,⁹⁹⁶ arefe günü⁹⁹⁷), salavat getirmek,⁹⁹⁸ alım-satım (şu'f'a),⁹⁹⁹ kölelik (velânın satışı),¹⁰⁰⁰ hadler (karısının yanında başka adam görmek),¹⁰⁰¹ yiyecek (yağa düşen fare),¹⁰⁰² içecekler (sarhoş edici her şey haramdır),¹⁰⁰³ vasiyet,¹⁰⁰⁴ örtünme,¹⁰⁰⁵ sahâbe menâkıbı,¹⁰⁰⁶ yolculuk,¹⁰⁰⁷ ölüm,¹⁰⁰⁸ ilim öğrenmenin fazileti¹⁰⁰⁹ ve megâzî-nikah-namaz (bir hadiste üç konu)¹⁰¹⁰ konularına dairdir. Bu rivayetlerin 14'ü merfûyken 1'in de hocasının ilimle ilgili görüşünü aktarmıştır. İbnü'l-Mâcişûn rivayetleri hocasından genellikle "haddesenâ" ve "an" sîgalarıyla nakletmiştir.

İbnü'l-Mâcişûn, hocası Mâlik b. Enes'in meclisine katılarak ondan hem hadis hem fıkıh alanında istifade etmiş ve onun yakın öğrencilerinden biri olmuştur. Bu sebeple o "ashâbu Mâlik" olarak nitelendirilmiştir.¹⁰¹¹ Onun Mâlik b. Enes'in vakıflar konusundaki

⁹⁹³ İbnü'l-Mâcişûn'un, üzerinde en fazla etkisi olan hocası Mâlik b. Enes'ten fıkıh, kelâm, hadis usûlü konularına dair çeşitli görüşler aktardığı tespit edilmiştir. Ancak tezin maksadını aşacağından bu konulara genel olarak değinilmiştir.

⁹⁹⁴ Muhallis, **Muhlisiyyat**, II, 46. Bu hadisi İbnü'l-Mâcişûn'un babasının da aktardığı tespit edilmiştir. Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 420 (H No: 2872). Ancak İbnü'l-Mâcişûn'un hadisi babasından değil de Mâlik b. Enes'ten naklettiği görülmektedir.

⁹⁹⁵ Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâziha**, 104 (H No:202).

⁹⁹⁶ Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, V, 23 (H No:8854).

⁹⁹⁷ İblisin Arefe günü bağlanması: Teymî, **et-Terğîb ve't-terhîb**, II, 21.

⁹⁹⁸ İbn Mâce "İkâmetü's-salât" 25 (H No:905).

⁹⁹⁹ Abdullah b. Sâlih, **Nüshatü Abdullah b. Sâlih**, 140 (H No: 1629); İbn Mâce "Şu'f'a" 3 (H No:2497); Bezzâr, **el-Müsned**, XIV, 154 (H No:7686); Nesâî, "Büyü" 113 (H No:6261); Tahâvî, **Şerhu Meâni'l âsâr**, IV, 121 (H No: 5990); Beyhakî, **es-Sünenü'l-kübrâ**, VI, 171 (H No:11564). Bu rivayet Mâlik b. Enes'in *Muvatta* 'nda da geçmektedir. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta** ', IV, 1031 (H No:2633). Rivayetin muttasıl isnâdının sahih olduğu ifade edilmiştir. Dârekutnî, **el-İle'l**, IX, 337,341. İbn Abdülber, hadisi Mâlik b. Enes'in *Muvatta* 'ın da mürsel olarak aktardığını keza bazı öğrencilerin de bu şekilde mürsel olarak naklettiğini, Ebû Âsım en-Nebîl, Yahyâ b. İbrahim b. Dâvûd, Kâdî Ebû Yûsuf ve Saîd ez-Zübeyrî'nin Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn gibi muttasıl isnâdla naklettiklerini ifade etmiştir. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, VII, 36.

¹⁰⁰⁰ Abdullah b. Sâlih, **Nüshatü Abdullah b. Sâlih**, 142 (H No: 1637).

¹⁰⁰¹ Ebû Avâne, **el-Müsned**, III, 213 (H No:4716).

¹⁰⁰² Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 379.

¹⁰⁰³ Cevherî, **Müsned-i Muvatta** ', 532 (H No:696).

¹⁰⁰⁴ İbn Abdülber, **et-Temhid**, XXI, 93.

¹⁰⁰⁵ Ebû's-Şeyh, **el-Tevbîh vet-tenbîh**, 62; Zehebî, **Mîzânü'l i'tidâl fî nakdi'r-ricâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1963/1382. III, 31; İbn Hacer, **Lisânü'l Mîzân**, V, 376.

¹⁰⁰⁶ Ebû Nuaym, **Ma'rifetü's-sahâbe**, I, 68 (No:265).

¹⁰⁰⁷ İbn Hacer, **Fethü'l-bârî**, III, 623.

¹⁰⁰⁸ Şehitlerin şefaatine dair rivayeti: Zeylaî, **Tahricü ehâdisü ve'l-âsâr**, I, 200.

¹⁰⁰⁹ İbn Abdülber, **Câmiü'l-beyânî'l-ilim**, I, 54.

¹⁰¹⁰ Râmhurmuzî, **el-Muhaddisu'l-fâsıl**, 423.

¹⁰¹¹ Nitekim Mâlik b. Enes'in, halife huzurunda yapılan müzakereler esnasında İbnü'l-Mâcişûn'un hocasının yanında hazır bulunduğu görülmektedir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, II, 33, 119.

görüşlerini daha çok bildiği söylenmiştir.¹⁰¹² Bununla birlikte onun Mâlik'ten nakillerini eleştiren âlimler de bulunmaktadır. Ebû Yahyâ Sâcî (v. 307/920), İbnü'l-Mâcişûn'un hadiste zayıf olduğunu ve hocası Mâlik'ten münker rivayetlerde bulunduğunu belirtmiştir.¹⁰¹³ Örneğin; farenin yağa düşmesi ile ilgili hadisin İbnü'l- Mâcişûn'dan aktarılan tariki "*Abdülmelik b. Mâcişûn → Mâlik b. Enes → Zührî → Ubeydullah → İbn Mesûd*" isnâdıyla gelmekte¹⁰¹⁴ ancak hadisin mahfûz tarikinin "*Mâlik → Zühri → Ubeydullah b. Abdullah → İbn Abbâs → Meymûne*" şeklinde olduğu ifade edilmektedir. Dârekutnî bu isnâd için "*Râvisi vehmetmiştir*" şeklinde açıklama yapmış fakat vehmin kimden kaynaklandığını açık şekilde zikretmemiştir.¹⁰¹⁵ Bazı araştırmacılar isnâddaki İbnü'l-Mâcişûn dışındaki râvilerin sika/sadûk kabul edilmelerinden ötürü vehmin Mâcişûn'dan kaynaklandığını belirtmişlerdir.¹⁰¹⁶ Nitekim İbn Hacer'in de onun hakkında "*Çok hata ederdî*" ifadesi ve genel olarak hadis münekkittlerinin İbnü'l-Mâcişûn'u hadiste zayıf bulması bu durumu destekler niteliktedir.

Neticede İbnü'l-Mâcişûn, Mâlik b. Enes'in yakın öğrencilerinden biri olmasına rağmen rivayet kaynaklarına çok fazla hadisinin yansımadağı dikkat çekmektedir. Bu durumun İbnü'l-Mâcişûn'un fakih kimliğinin ön planda olmasından kaynaklandığı düşünülmektedir. Nitekim o, Mâlik'ten hadis konusunda istifade etse de bu hadisler fikhî çerçevede cereyan etmiştir. Ahmed b. Muazzel, insanların İbnü'l-Mâcişûn'a "*Niçin hadisleri rivayet edip sonra onları terk ediyorsun (amel etmiyorsun)?*" diye sormaları üzerine onun "*Onları bilerek terk ettiğimiz bilinsin diye*" şeklinde karşılık vermesi¹⁰¹⁷ onun hadislerle amel etme yöntemine de işaret etmektedir.

Sonuç olarak İbnü'l-Mâcişûn toplamda 11 hocasından hadis nakletmiş bunlar arasında 2 kişiden on ve üzeri rivayette bulunmuştur. Hocalarının çoğunluğunun Medineli

¹⁰¹² Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 139. İbnü'l-Mâcişûn'un hocası Mâlik b. Enes'ten ayrılan görüşleri olduğu söylenebilir. Nitekim bir gün İbnü'l-Mâcişûn'un iki mesele arasındaki farkı hocasına söylediği zaman Mâlik b. Enes'in ona "*Sen Dârü Kudâme'yi bilir misin? Gençler orada güvercinlerle oynar*" şeklindeki ifadesi durumdan hoşnut olmadığını göstermektedir. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 139. İbnü'l-Mâcişûn'un fıkıh anlayışına dair bir çalışma yapılmıştır. Abdüllatif Abdüllâvî, **Fıkhu'l-İbnü'l-Mâcişûn fî'l-fıkhi'l-Mâlikî**, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2013.

¹⁰¹³ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 408.

¹⁰¹⁴ Ebû Nuaym, **Hilyetü'l-evliyâ**, III, 379.

¹⁰¹⁵ Dârekutnî, **el-İle'l**, XV, 259; Adnan b. Muhammed, **Dîvânü's-Sünne**, III, 299, 300.

¹⁰¹⁶ Adnan b. Muhammed, **Dîvânü's-Sünne**, III, 299.

¹⁰¹⁷ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, I, 45. Bu rivayet İbnü'l-Mâcişûn'un Medine amelini hadislerle öncelediğine de işaret etmektedir.

olması onun Medine merkezli bir eğitim aldığını göstermektedir. 5 hocası mevâlidendir. Bunlar arasında da üzerinde en etkili olan kişi Derâverdî'dir. İbnü'l-Mâcişûn ilmî gelişimini o dönemde artık iyice yerleşmiş olan ilim meclislerine katılarak sağlamıştır.¹⁰¹⁸ Yine bu dönemde ilim tahsilin de rihlelerin önemi arttığı için İbnü'l-Mâcişûn kendisi Irak'a rihle yapmış ve ilim isteyenlere rihle yapmalarını tavsiye etmiştir.¹⁰¹⁹ Ayrıca Irak'tan dönen İbnü'l-Mâcişûn'a oraları nasıl bulduğunun sorulması, Yahyâ b. Eksem ile ehl-i Medine ve ehl-i Irak'ın görüşlerini münazara etmeleri¹⁰²⁰ İbnü'l-Mâcişûn'un rihlesinin amaçlarından birinin de ekol tartışmaları nedeniyle muhatablarının görüşlerini öğrenmek olduğu ileri sürülebilir.

b. Öğrencileri

İbnü'l-Mâcişûn'dan toplam 30 öğrencisinin hadis naklettiği tespit edilmiştir. Öğrencilerinden biri 10'dan fazla rivayette bulunurken diğer öğrencileri 2'şer ya da 1'er rivayet nakletmişlerdir. İbnü'l-Mâcişûn'dan en fazla hadis aktaran öğrencisi Mâliki fakihi olarak tanınan Abdülmelik b. Habîb es-Sülemî'dir. Menâkıb türü rivayetler ve hocasının fikhî görüşleri bir yana bırakıldığında İbnü'l-Habîb'in ondan 20 hadis naklettiği tespit edilmiştir. Söz konusu rivayetlerin 14'ünün İbnü'l-Habîb'in bir kısmının günümüze geldiği eseri *el-Vâziha*'dan elde edildiği belirtilmelidir. Bu hadislerin diğer kitaplarda farklı isnâdlarının zikredildiği dikkate alındığında bir yandan İbnü'l-Habîb'in, İbnü'l-Mâcişûn'un hadislerini günümüze ulaştırmadaki önemi ortaya çıkmakta diğer taraftan muhaddislerin İbnü'l-Mâcişûn'dan rivayet etmeyi tercih etmedikleri anlaşılmaktadır. Bundan ötürü eserin tamamının günümüze ulaşması halinde İbnü'l-Mâcişûn'dan gelen rivayet sayısının daha da artacağı düşünülmektedir. İbnü'l-Mâcişûn'dan aktardığı hadisler konusu açısından incelendiğinde; temizlik (3 rivayet),¹⁰²¹ namaz (14 rivayet),¹⁰²² fiten,¹⁰²³ santranç oynama¹⁰²⁴

¹⁰¹⁸ Çağdaş araştırmacılar Rıdvan Talha Yücedağ; çalışmasında Derâverdî'nin bir halkası olmadığını ifade etmiştir. Rıdvan Talha Yücedağ, **2./8. Asır Medine Hadis Halkaları**, s.191.

¹⁰¹⁹ Kâdî İyâz, **İlma' ilâ ma'rifetü usûlû'r-rivayeti ve takyidi's-sema'**, thk. Seyyid Ahmed Sakr, 1 c., 1.bs. Kahire, Dârü't-Turâs, 1970/1379. 94; Schâvî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Abdurrahmân, **Fethu'l-mugîs bi-şerhi Elfıyyeti'l-hadîs li'l-İrâkî**, thk. Ali Hüseyin Ali, 4 c., 1.bs., Mısır, Mektebetü's-Sünne, 2003/1424. II, 224.

¹⁰²⁰ Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, III, 142.

¹⁰²¹ Adnân b. Muhammed el-Arur, **Divânü's-sünne**, IX, 170; X, 201; Gusül XXII, 114.

¹⁰²² Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâziha**, 36 (H No:14); 40 (H No:20); 61 (H No:71); 77 (H No:120); 80 (H No:131); 99 (H No:186); 100 (H No:188); 104 (H No:201) (H No:202); 105 (H No:207); 106 (H No:209); 107 (H No:213); 112 (H No:224); 121 (H No:244).

ve ilim öğrenmenin faziletine¹⁰²⁵ dair olduğu görülmektedir. İbnü'l-Habîb hadisleri hocasından çoğunlukla “haddesenî”¹⁰²⁶ lafzıyla aktarmış olmakla birlikte “semitü”¹⁰²⁷ lafzını da kullanmıştır. Bu durum Abdülmelik b. Habîb döneminde rivayet sîgalarının kullanımının yerleştiğini göstermektedir. Rivayetlerinden 11’i merfû, 4’ü mevkuf, 4’ü maktû ve 1’i Mâlik b. Enes’in sözüdür.¹⁰²⁸ Nakledilen hadislerin fikhî yönünün ağır bastığı görülmekte ve bu durum iki âlimin fakih olmasıyla uyum arz etmektedir.

Endülüslü bir râvi olan İbnü'l-Habîb'in hocasıyla yolunun nasıl kesiştiği konusuna gelinirse bu durum İbnü'l-Mâcişûn'un Mâlik b. Enes'ten sonra Mâlikîliğin Medine ekolü temsilcilerinden biri olması sebebiyledir.¹⁰²⁹ İbnü'l-Habîb'in, Mâlik b. Enes'ten tevarüs eden hadis ve fıkıh bilgisini öğrenmek için 208/823 yılında Medine'ye geldiği, birçok kimsenin yanı sıra İbnü'l-Mâcişûn'un da meclisine katıldığı ifade edilmiştir.¹⁰³⁰ Böylelikle Mâlik b. Enes'in görüşlerini öğrenirken diğer taraftan İbnü'l-Mâcişûn'dan hem hadis hem fıkıh alanında istifade etmiş olmalıdır. Nitekim İbnü'l-Habîb'in *el-Vâziha* eserinde hocasından rivayet aktarırken genellikle “İbnü'l-Mâcişûn ve diğerleri” ifadesini kullanması dikkat çekmektedir. Buradan hareketle onun Medine'de birçok hocadan istifade ettiğini ancak İbnü'l-Mâcişûn'u önelediği söylenebilir. Yine eserinde Mâlik b. Enes yanında İbnü'l-Mâcişûn'un görüşlerine de yer vermesi hocasının fikirlerini önemseyişinin bir başka delilidir. Nitekim İbnü'l-Habîb'in, İbnü'l-Mâcişûn'u anlayış kabiliyeti noktasında Mâlik'in ashâbından birçok kimseye üstün tutması ve ondan övgüyle bahsetmesi ona ne kadar çok değer verdiğinin kendi dilinden ifadesidir.¹⁰³¹ İbnü'l-Mâcişûn da öğrencisi İbnü'l-Habîb'den övgüyle bahsetmiştir. Bir gün İbnü'l Mâcişûn'a “*et-Tenûhî el-Karâvî (Sahnûn b. Saîd) mi*

¹⁰²³ Abdülmelik b. Habîb, *Eşrâtü's-sâa*, IV, 161.

¹⁰²⁴ İbnü'l-Harrât, *Ahkâmü'l vüstâ*, IV, 240.

¹⁰²⁵ İbn Abdülber, *Câmiü'l-beyâni'l-ilm*, I, 54.

¹⁰²⁶ Abdülmelik b. Habîb, *el-Vâziha*, 40 (H No:20); 61 (H No: 71); 77 (H No:120); 99 (H No:186); 100 (H No:188); 104 (H No:201-maktû); *Eşrâtü's-sâa*, IV, 161.

¹⁰²⁷ İbn Abdülber, *Câmiü'l-beyâni'l-ilm*, I,54; II,818.

¹⁰²⁸ Abdülmelik b. Habîb, *el-Vâziha* isimli eserinde gelen hadis üzerine muhakkik bir rivayetin sahâbîye kadar olan isnâdı verilip ondan sonraki bir kısmın düştüğünün ifade edilmesi üzerine bu rivayet sayıya dahil edilmemiştir. s.36.

¹⁰²⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,140.

¹⁰³⁰ İbn Ferhûn, *Dîbâcû'l- müzheb*, II, 8.

¹⁰³¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III,138.

yoksa *el-Endülüsi es-Sülemî (Abdülmelik b. Habîb) mi daha bilgilidir*” diye sorulması üzerine İbnü’l -Habîb diye cevap vermiştir.¹⁰³²

İbnü’l-Mâcişûn’un pek çok öğrencisi sayılmakla birlikte onların hadis rivayetinde ön plana çıkmadıkları görülmektedir. Bunlardan biri Hârûn b. Mûsâ el-Fervî’dir. Harun b. Mûsâ hocasının kelâmî görüşlerini¹⁰³³ ve Mâcişûn ailesinin menâkıbına dair rivayetleri aktarmaktadır. Zübeyr b. Bekkâr’da İbnü’l- Mâcişûn’dan menâkıb türü rivayet aktarmakta özellikle aile içi menâkıb türü rivayet naklinin genelinin Zübeyr b. Bekkâr kanalıyla geldiği görülmektedir. Bir diğer öğrencisi Ahmed b. Muâzzel ise “*ashâbu İbni’l-Mâcişûn*” olarak tanınmakta¹⁰³⁴ ama rivayet kaynaklarında kendisinden aktardığı bir hadise ulaşılamamıştır.¹⁰³⁵ Bunun nedeni iki râvinin de fıkıh ilmiyle iştigal etmesi ve “ashâb” derken fikhî halkanın kastedilmesi olmalıdır.¹⁰³⁶ Nitekim İbnü’l-Mâcişûn’un rivayet kaynaklarına 40 civarında hadisnin yansımaları dönemin şartlarına göre çok az hadis naklettiğini göstermektedir. Onun hadis münekkitleri tarafından hadis alanında ihtisas sahibi kabul edilmemesi bunun önemli bir sebebidir. Zira İbnü’l-Mâcişûn fakih ve müftü bir âlim olarak tanınmasına ve döneminin fetvalarını yürüten âlimleri arasında sayılmasına rağmen¹⁰³⁷ Ahmed b. Habel’e “*Abdülmelik el-Mâcişûn senedde şöyle şöyle söylüyor*” dendiğinde Ahmed b. Hanbel’in “*Abdülmelik kim!, Abdülmelik ilim ehlerinden mi!, Kim Abdülmelik’ten (hadis) almış ki!*”¹⁰³⁸ diye karşılık vermesi hadis ilminde fıkıhtaki kadar yetkin kabul edilmediğini göstermektedir.

Onun diğer birçok aile ferdi gibi müziğe düşkünlüğü hadislerinin az olmasındaki bir diğer neden olabilir. Nitekim İbnü’l-Mâin, İbnü’l-Mâcişûn “*Bize geldiğinde meazif sesi*

¹⁰³² Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, IV, 124; İbn Ferhûn, *Dîbâcü’l-müzheb*, II,8.

¹⁰³³ Lâlekâî, *Şerhu usûl*, II, 357.

¹⁰³⁴ Kâdî Abdülvehhâb, Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Ali b. Nasr el-Bağdâdî, *Şerhu risâle*, nşr. Ebü’l-Fazl el-Dimyâtî Ahmed b. Ali, 2 c., 1.bs., Dârü İbn Hazm, 2007/1428. I, 149; İbnü’l- İmad, *Şezerâtü’l-zeheb*, III, 184 (Sâhibü Abdülmelik el-Mâcişûn).

¹⁰³⁵ Anekdot şeklinde aktarılan rivayet için: Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad ve zeyluhu*, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 24 c., 1.bs., Beyrut, Dârül-Kütübü’l-İlmiyye, 1417. XVII, 22.

¹⁰³⁶ Ahmed b. Muâzzel’in hocasından aktardığı bazı fikhî görüşler bulunmaktadır: İbn Abdülberr, *et-Temhîd*, XIX,316; Bâcî, *el-Müntekâ*, IV, 31; İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullâh b. Necm, *İkdu’l-cevâhiri’s-semîne fi mezhebi ‘âlimi’l-Medine*, thk. Hamîd b. Muhammed Lahmer, 3 c., 1.bs. Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 2003/1423. I, 251; III, 888. İbn Rüşd, Ebü’l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *Mukaddimât el-Mümehhidât*, thk. Muhammed Haccî, 3 c., 1.bs., Beyrut, Dârü’l-Garbi’l-İslâmî, 1988/1408. I, 127.

¹⁰³⁷ İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü’l-kebîr*, II, 365; Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 137.

¹⁰³⁸ Ahmed b. Hanbel, *Suâlatü Ebî Bekr el-Esrem*, I, 55.

duyardık” demesi,¹⁰³⁹ yine Ahmed b. Hanbel’den gelen “*Bize gelirken yanında şarkıcılar vardı*” ifadesi onun hayatının müzikle iç içe olduğunu göstermektedir.¹⁰⁴⁰ Ayrıca açık bir cerh ifadesi olmasa da söz konusu âlimlerin onun bu özelliğini dile getiriyor olması da hoş karşılanmadığı intibai uyandırmaktadır. Nitekim Kâdî İyâz müzikle olan yakın ilişkiden ötürü Buhârî’nin *es-Sahîh*’inde onun rivayetlerine yer vermediği ihtimalini dile getirmektedir.¹⁰⁴¹ Ancak bu durum sebeplerden biri olsa da tek neden değildir. Çünkü İbnü’l-Mâcişûn’un babası ve dayısı da aynı özellikleriyle bilinmesine rağmen Buhârî eserinde onların rivayetine yer vermiştir.

Sonuç olarak İbnü’l-Mâcişûn’un öğrencilerinin genelinin fikhî yönü ağır basan kişiler olduğu ve ondan fıkıh alanında istifade ettikleri görülmüştür. Hocalarının ilmî görüşüne ve fetvalarına büyük önem veren talebeler bunları eserlerinde nakletmişlerdir. Öğrencilerinden Sahnûn’un elindeki kitabı hocasına arz etmek istediğini ifade etmesi bu önemin diğer bir göstergesidir. Ayrıca İbnü’l-Mâcişûn’un da fıkıh ve kelâm alanında eserler yazdığı bildirilmektedir ki meclisinde bu eserlerini de okutmuş olmalıdır. İbnü’l-Mâcişûn’un eserleri arasında yer alan reddiyeler ise o dönemde kelâmî tartışmaların devam ettiğini ve İbnü’l-Mâcişûn’un bu duruma kayıtsız kalamadığını göstermektedir. Yine İbnü’l-Mâcişûn’un Şâfiî ve Yahyâ b. Eksem ile münazara yaptıklarının aktarılması,¹⁰⁴² gözleri görmemeye başladığı zaman oturup bana çetrefilli meseleleri sorun demesi¹⁰⁴³ onun ilmî tartışmalara girmekten çekinmediğini ve bölgede ilmî canlılığın devamını göstermektedir. Münazaralarda bulunduğu Yahyâ b. Eksem’in onun hakkında “*O dolmayan bir kova gibidir*” şeklinde yaptığı benzetme ilmî derinliğinin bir diğer kanıtıdır. İbnü’l-Mâcişûn “*Âsâr konusunda imam olmayanın fıkıhta, fıkıh konusunda imam olmayanın Kur’ân ve âsâr konusunda imam olamayacağını ifade edildiğini*” söylemektedir.¹⁰⁴⁴ Yani ilimlerin bir kuşun iki kanadı gibi olduğu birinin eksikliğinde tam uçulamayacağını dile getirmiştir. Neticede İbnü’l-Mâcişûn da hadis, fıkıh ve kelâm ilimleriyle iştigal etmiş ancak fıkıh alanında derinleşen bir râvi olmuştur. Öğrencilerinin çoğu da ondan fıkıh alanında istifade

¹⁰³⁹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 144.

¹⁰⁴⁰ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 144.

¹⁰⁴¹ Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 144.

¹⁰⁴² Kâdî İyâz, *Tertîbü’l-medârik*, III, 138, 142.

¹⁰⁴³ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlü Tehzîbi’l-Kemâl*, VIII, 327.

¹⁰⁴⁴ İbn Abdülber, *Câmiü’l beyâni’l-ilm*, II, 817.

etmiş ve övgüyle bahsetmişlerdir. Hadiste zayıf sayılmasına rağmen muhaddisler yine de rivayetlerini mütâbî' olarak nakletmişlerdir.

2. Abdülmelik b. Abdülazîz'in Aile İçindeki Hadis Rivayeti

İbnü'l-Mâcişûn'un aile üyeleri arasında babasından 1 rivayeti bulunurken dayısından aktardığı herhangi bir hadise ulaşılamamıştır. İbnü'l-Mâcişûn'un babasından aktarmış olduğu hadis ölüm döşeğindeki kişiye kelime-i tevhidin telkin edilmesi üzerinedir.¹⁰⁴⁵ Mezkûr rivayet dışında ayrıca babasından aktarmış olduğu bir takım fikhî görüş ve menâkıb türü rivayetler kaynaklara yansımıştır. İbnü'l-Mâcişûn'un babasından naklettiği fikhî görüşler nifâs, akika¹⁰⁴⁶ ve hac¹⁰⁴⁷ konularıyla ilgilidir. Böylelikle İbnü'l-Mâcişûn'un babasının ilmî tedrisatından geçtiği onun birtakım fikhî görüşlerini tercih ettiği ileri sürülebilir. Ayrıca babasından aktardığı 3 menâkıb türü rivayet bulunmakta burada Halife Mehdî'nin yanına gittiği zaman başından geçen olaylar¹⁰⁴⁸ ve yine babasının Delâl ile menâkıbı¹⁰⁴⁹ anlatılmaktadır.¹⁰⁵⁰ Ayrıca İbnü'l-Mâcişûn'un dedesi Abdullah b. Ebî Seleme'nin vefat tarihinin bildirdiği¹⁰⁵¹ bir rivayet daha bulunmaktadır.

İbnü'l-Mâcişûn'un dayısı Yûsuf b. Yakûb'dan naklettiği bir hadise ulaşılamamıştır. Ancak o dayısından 8 tane menâkıb türü rivayet aktarmıştır. Bu rivayetlerden dört tanesi Mâcişûn ailesinin menâkıbına dairdir. Rivayetlerin mahiyetine dair açıklamalar dayısı "Yûsuf b. Yakûb'un Aile İçindeki Hadis Rivayetleri" başlığında ele alındığından tekrara düşmemek maksadıyla bu kadarıyla iktifa edilecektir.¹⁰⁵²

¹⁰⁴⁵ İbn Ebü'd- Dünyâ, **Kitâbü'l -Muhtazarîn**, 20.

¹⁰⁴⁶ İbn Abdülber, **İhtilâfu akvâl-i Mâlik**, 87, Ali b. Muhammed el-Lahmî, **et-Tabsıra**, IV, 1589.

¹⁰⁴⁷ Abdülmelik b. Habîb, **el-Vâzıha**, 161,166.

¹⁰⁴⁸ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LIII, 434; Hatîb Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, III, 382; XII, 194.

¹⁰⁴⁹ Nüveyrî, **Nihâyetü'l-ereb fi fûnûni'l-edeb**, IV, 299.

¹⁰⁵⁰ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, LIII, 434; Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, III, 382; XII, 194.

¹⁰⁵¹ Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XV, 56.

¹⁰⁵² İyâs b. Muaviye: Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, III, 430; Halife Abdülmelik b. Mervân'ın hüküm vereceği sırada boynuna kılıç dayandırıldığı: Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu medîneti's-selâm**, XXI, 233; XXXVII, 140; Vaddâhul Yemen'in şiiri: XXVII, 92; el-Ahvâs'ın Yezîd b. Abdülmelik için söylediği şiiri: LXV, 301; Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe için okunan şiir: İbn Abdülber, **et-Temhîd**, IX, 17; Abdullah b. Zübeyr'in geceyi üçe bölmesi: İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXVIII, 170; Suhaym el-Hashâs'ın menâkıbı: İbnü'l Cevzî, **el-Muntazam**, V, 141.

İbnü'l-Mâcişûn'un çocuklarına dair kaynaklarda doğrudan bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹⁰⁵³ Ancak sadece Moğultay b. Kılıç'ın *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl* eserinde rastlanılan “Oğlu Abdülazîz’e imla ettirirdi” ifadesi onun Abdülazîz isimli bir oğlu olduğuna işaret etmektedir.¹⁰⁵⁴ Diğer kaynaklarda böyle bir bilgiye rastlanılamadığı için gerçekten oğlu olup olmadığı teyit edilememiştir. Abdülazîz, İbnü'l-Mâcişûn'un oğlu kabul edilirse ilim alanında tanınan bir râvi olmadığı söylenebilir. Ayrıca eserde geçen ifadeden babasının yanında ilmî gayelerle mi bulunduğu yoksa babasının gözleri görmemeye başlayınca ona yardımcı mı olduğu net değildir. Onun hakkında çok fazla veriye ulaşılamadığı için pek bir şey söylemek mümkün görünmemektedir.

B. Hadis Rivayeti Açısından Yûsuf b. Abdülazîz b. Abdullah

Yûsuf b. Abdülazîz; Abdülazîz b. Abdullah'ın oğlu ve Abdülmelik b. Abdülazîz'in ise kardeşidir.¹⁰⁵⁵ İlmi hayatı hakkında net malumatlara ulaşılamayan Yûsuf b. Abdülazîz'in nasıl biri olduğu vasıflanamasa da Ahmed b. Hanbel'in ondan hayır ile bahsettiği ifade edilmiştir.¹⁰⁵⁶ Yûsuf b. Abdülazîz'in hangi hocalardan ders aldığına dair net bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak Muğîre b. Abdurrahmân'dan ders alan Basra ehlinde bir kimsenin Muğîre'den ayrılacağı zaman Muğîre'ye “*Senin ashabının –özelliklerini- niteleyeyim mi?*” diye sorması ve Muğîre'nin de olumlu cevap vermesi üzerine bu adamın; “*Muğîre'yi önde gelen bir âlim, İbrahim b. Mûsâ b. Sudayk'ı da Muğîre'den sonra gelen çok namaz kılan (zâhid) biri ve Mâcişûn'un iki oğlunu –yani Abdülmelik b. Abdülazîz ve Yûsuf b. Abdülazîz- tek bir dilden konuştukları şeklinde*” tavsif ettiği nakledilmiştir.¹⁰⁵⁷ Muğîre b. Abdurrahmân el-Mahzûmî'ye, Abdülmelik b. Abdülazîz ve kardeşi Yûsuf b. Abdülazîz'in aynı dili konuştuğunun söylenme sebebi bilinmese de hem Muğîre b. Abdurrahman'ın hem de Abdülmelik b. Abdülazîz'in fıkıh alanında ön plana çıkan âlimler olması bu sözün iki

¹⁰⁵³ İbn Asâkir'in eseri *Târîhu medîneti Dımaşk'te* İbn Ebü'd-Dünyâ aracılığıyla “*Muhammed b. Hüseyin → Muhammed b. Abdülmelik b. Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn → Münkedir b. Muhammed b. Münkedir*” isnâdıyla Münkedir b. Muhammed b. Münkedir'in rüyası anlatılmaktadır. LVI, 71. Ancak rivayetin isnâdı İbn Ebü'd-Dünyâ'nın el-Menâmât eseri üzerinden incelendiğinde zikredilen ismin “Muhammed b. Abdülmelik b. Abdülazîz” değil “Abdülmelik b. Abdülazîz” olduğu görülmektedir. Böylelikle bu isnâd üzerinden Abdülmelik b. Abdülazîz'in Muhammed isimli bir evlâdı olduğu söylenememektedir. 120 (H No:253).

¹⁰⁵⁴ Moğultay b. Kılıç, *İkmâlû Tehzîbi'l-Kemâl*, V, 75.

¹⁰⁵⁵ Sülemî, *Suâlâtü Ebî Abdurruhmân es-Sülemî*, 135; Gassâni, *Elkâbü's-sahâbe*, 91; Kâdî İyâz, *Tertîbü'l-medârik*, III, 137.

¹⁰⁵⁶ Ebü Dâvûd, *Su'âlâtü Ebî Dâvud li Ahmed b. Hanbel*, 226.

¹⁰⁵⁷ Zübeyr b. Bekkâr, *Cemheretü nesebi Kureyş*, 230.

kardeşin fikhî anlayışının aynı olduğuna işaret ettiği söylenebilir. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Yûsuf b. Abdülazîz'in, ilmî alanda tanınmış bir ailenin mensubu olmasından kaynaklı bir bilgi birikimi olduğu, Muğîre gibi hocalardan fıkıh dersi aldığı fakîh bir âlim¹⁰⁵⁸ olduğu fakat kendisinin yoğun olarak ilimle iştigal etmediği söylenebilir. Yûsuf b. Abdülazîz'in diğer bilgileri gibi öğrencileri hakkında da yeterli bilgi elde edilememiştir. Ancak Zübeyr b. Bekkâr'a hocalık yaptığı nakledilmiştir.¹⁰⁵⁹

Yûsuf b. Abdülazîz'in kaynaklara yansıyan 2 rivayeti bulunmaktadır. İlk rivayet İbn Ebî Müleyke'den aktarılmıştır. Rivayet Ömer b. Abdülazîz'in, Abdullah b. Zübeyr'in durumu hakkındaki konuşmalarıyla ilgili olup “Zübeyr b. Bekkâr → Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn ve Yûsuf b. Abdülazîz el-Mâcişûn → İbn Ebî Müleyke → babası → dedesi” isnâdıyla nakledilmiştir.¹⁰⁶⁰ Görüldüğü üzere rivayetin isnâdında kardeşiyle birlikte zikredilmiştir. Diğer rivayeti ise dayısı Yûsuf b. Yakûb'dan aktarmış ve dayısının okuduğu şiiri nakletmiştir.¹⁰⁶¹ Yûsuf b. Abdülazîz rivayeti dayısından “an” lafzı ile aktarmıştır. Bunun dışında onun bir rivayetine ulaşamamıştır. Neticede Yûsuf b. Abdülazîz'in ilim alanında tanınan bir âlim olmadığı söylenebilir.

Sonuç olarak Mâcişûn ailesinin ilmî silsilesi Abdullah b. Ebî Seleme ve Yakûb b. Ebî Seleme olmak üzere iki kardeş kanalıyla gelmektedir. Abdullah b. Ebî Seleme oğlu Abdülazîz b. Abdullah ve onun oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz'in hadis rivayet etmekle birlikte fıkıh alanında temayüz ettiği görülmektedir. Yine Abdülazîz b. Abdullah ve oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz'in kelâm alanıyla da ilgilendikleri söylenebilir. Bununla birlikte aile içi rivayet ağının aktif olmadığı gözlemlenmektedir. Yakûb b. Ebî Seleme ailesinde ise aile içi rivayet ağı çok daha aktiftir. Onun oğlu Yûsuf b. Yakûb babasından sahâbe fazileti ve sahâbe-tâbiûn menâkıbına dair birçok rivayet nakletmiştir. Yakûb b. Ebî Seleme'nin kardeşinin oğlu Abdülazîz b. Abdullah'ın da amcasından birtakım nakillerde bulunduğu belirtilmişti. Yine Yûsuf b. Yakûb ile yeğeni Abdülmelik b. Abdülazîz rivayet ağının aile içi menâkıb aktarıcılığı şeklinde ilerlediği söylenebilir.

¹⁰⁵⁸ Merzûbânî, Ebû Ubeydillâh Muhammed b. İmrân, **Mu'cemü's-şuarâ**, tsh. Fritz Krenkow 1 c., 2.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982/1402. I, 508.

¹⁰⁵⁹ Sülemî, **Suâlâtü Ebî Abdurruhmân es-Sülemî**, 135; Gassâni, **Elkâbü's-sahâbe**, 91.

¹⁰⁶⁰ İbn Asâkir, **Târîhu medîneti Dımaşk**, XXVIII, 172.

¹⁰⁶¹ Ebû Ubeyd el-Bekrî, **Simtü'l-le'âlî**, I, 644.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH B. EBÎ SELEME EL-MÂCİŞÛN VE ESERLERİ

Hz. Peygamber'in sünnet ve hadislerinin toplanıp korunması için erken dönemlerden itibaren çeşitli gayretler gösterilmiştir. Sahâbe döneminde bazı sahâbîlerin sahîfelere sahip olduğu onlardan sonra gelen tâbiûn âlimlerinin hadis ve sünneti toplayıp kendi özel çabalarıyla muhafaza etmeye çalıştıkları malumdur. Âlimlerin özel çabasının yanında ayrıca Emevi halifesi Ömer b. Abdülazîz hilâfeti döneminde ilmin kaybolması endişesiyle bu işi resmileştirerek Ebû Bekir b. Hazm'a hadisleri toplama görevi vermiştir. 1./7. yüzyıldan itibaren başlayan tedvin faaliyetini 2./8. yüzyıldan itibaren tasnif faaliyetleri takip etmiştir. Musannef eserler olarak telif edilen câmi', sünen vb. eserlerden bahsedilmeye başlanmıştır. Mekke'de İbn Cüreyc, Yemen'de Ma'mer b. Râşid, Basra'da Saîd b. Ebî Arûbe, Şam'da Evzâî, Medine'de Mâlik b. Enes, Kûfe'de Süfyân es-Sevrî, Basra'da Hammâd b. Seleme gibi isimler eser telif ettiği ifade edilen ilk kimselerdir.¹⁰⁶²

İlmî faaliyetlerin canlı ve yoğun şekilde yapıldığı bu zaman diliminde yaşayan âlimlerden biri de Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'dur. Tarih ve tabakât kitaplarında kendisinin ahkâma dair musannef eserlerinin bulunduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁶³ Ayrıca İbn Abdülber *et-Temhîd* adlı eserinde muvatta' tarzında ilk eser telif eden kimsenin Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn olduğunu nakletmiştir.¹⁰⁶⁴ 2./8. asırda Medine'de İbn Ebî Zi'b¹⁰⁶⁵, Mâlik b. Enes, İbrahim b. Muhammed el-Eslemî (v. 184/800) ve Abdullah b.

¹⁰⁶² Bekir Kuzudışlı, **Hadis Tarihi**, s.107.

¹⁰⁶³ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344. Abdülazîz b. Abdullah'ın musannef eserlerinin öğrencileri Abdullah b. Vehb ve Abdullah b. Sâlih tarafından aktarıldığı ikinci bölümde ifade edilmiştir.

¹⁰⁶⁴ Muvatta' türünde ilk eser yazan râvi olarak Abdülazîz b. Abdullah tanıtılmasına rağmen, İbn Fihri'nin eserine Muvatta' adını veren ilk kimsenin Mâlik b. Enes olduğunu ifade ettiği belirtilmektedir. Süyûtî, **Tezvinü'l-memâlik**, I, 89. Bu meseleyi Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ı muvacehesinde ele alan Kenan Oral; Mâlik b. Enes'ten önce İbn Ebî Zi'b, İbnü'l-Mâcişûn gibi müelliflerin muvatta' tarzında eser yazdıklarının kabul edildiğinin nitekim A'zâmi'nin İbnü'l-Mâcişûn'un bulunan kitabına ait varakların başında "Kütüb-i İbnü'l-Mâcişûn fi'l-fikh" yazdığını dile getirmektedir. Ayrıca A'zâmi; ilk eserlerin çoğunun müellifine nispetle anıldığını belirtmiştir. Muhammed Mustafa el-A'zâmi, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, s.133. Buradan hareketle Kenan Oral, Mâlik b. Enes'in muvatta' tarzında eser telif eden ilk kimse olmamakla birlikte muvatta' ismini kullanan ilk müellif olduğunu belirtmiştir. Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.55.

¹⁰⁶⁵ Dârekutnî, İbn Ebû Zi'b'in Muvatta' adlı bir kitabı bulunduğunu ancak kitabının meşhur olmadığını dile getirmektedir. **el-İlelü'l-hadis**, XII, 246.

Vehb gibi birçok âlimin muvatta' türü eser yazdığı belirtilmiştir.¹⁰⁶⁶ Ne var ki bu muvatta'lardan Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ı dışındakiler ya günümüze ulaşmamış ya da tespit edilememiştir.¹⁰⁶⁷ Çağdaş araştırmacılar Miklos Muranyi tarafından yapılan çalışmalar neticesinde ise Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un tamamı günümüze ulaşmayan *Muvatta'*ının bir bölümü kabul edilen *Kitâbü'l-hac* bulunarak tahkik edilmiştir.¹⁰⁶⁸ *Muvatta'*ın bulunan kısmı genelde 2./8. yüzyılın tasnif özelliğinin anlaşılması için özelde ise Medine'de yazılan eserlerin tasnif özelliğinin bilinmesi, Mâlik b. Enes'in dışında başka bakış açılarının görülmesi, muvatta' tarzı eserlerin tasnifinin anlaşılması açısından önem arz etmektedir. Abdülazîz b. Abdullah'ın günümüze ulaşan birtakım risâleleri de mevcuttur. Söz konusu risâleler, kelâma dair olup, kader ve rü'yet konuları ele alınmıştır.¹⁰⁶⁹ Buna ilaveten Hatîb el-Bağdâdî *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* eserinde cedel konusunu işlerken bu hususta Abdülazîz b. Abdullah'ın yazdığı mektubu nakletmiştir.¹⁰⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî'nin hadisçilerle fıkıhçıları yaklaştırmak amacıyla yazdığı eserinde bu mektubu nakletmesi Abdülazîz b. Abdullah'ın görüşlerinin V./XI. yüzyıla kadar bilindiğini ve kabul gördüğünü göstermesi yönüyle önemlidir. Söz konusu mektup Abdülazîz b. Abdullah'ın üslûbunu, sünnete dair görüş ve düşüncelerini bizlere ulaştırması açısından büyük öneme haizdir. Bundan ötürü son başlıkta da Abdülazîz b. Abdullah'ın risâlelerinde yer verdiği hadisler incelenmeye alınarak onun hadis anlayışı, hadisleri kullanma şekli dönemine etki ve katkıları bu yönüyle de ele alınacaktır.

Tezin bu bölümü iki ana başlık altında incelenecektir. İlk başlıkta Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un *Muvatta'*ının *Kitâbü'l-hac* kısmı hadis ilmine bakan yönüyle incelenerek muhteva ve metot açısından tanıtılmaya çalışılacak ikinci başlıkta kelâma dair risâlelerinde aktardığı hadisler ve bu hadislerin kaynaklara nasıl yansıdığı işlenecektir.

¹⁰⁶⁶ Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.65

¹⁰⁶⁷ Abdullah b. Vehb'in Muvatta'mın bir kısmı günümüze ulaşmıştır. Ancak bu Muvatta' Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Abdullah'tan sonra yazılmasından ötürü dikkate alınmamıştır.

¹⁰⁶⁸ Miklos Muranyi, Ein altes Fragmen Medinensischer Jurisprudenz Kitab el-Hagg des A.B. al-Magisun (Stuttgart, 1985) ismiyle tahkik edilen bu eserin Dâru İbn Hazm tarafından basılan "Kitâbü'l-hac min kütübi Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn" ismiyle Muhammed el-Utbî'nin Kitâbü'l-Hac isimli eseriyle birlikte basılmıştır. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 1.bs., Dâru İbn Hazm, 2007.

¹⁰⁶⁹ İbn Batta, **el-İbâne**, II, 533; IV, 240, 247; VII, 63.

¹⁰⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkîh**, I, 555. Mektubun girişi Kader risâlesinin giriş kısmıyla aynıdır. İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247.

I. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH'IN MUVATTA'ININ MUHTEVASI VE METODU

Bu bölümde Abdülazîz b. Abdullah'ın *Muvatta'*ının günümüze ulaşan Kitâbü'l-hac kısmı muhteva ve metot açısından ele alınacaktır. Öncelikle *Muvatta'*ın tahkikine dair bilgiler verilmek suretiyle eseri ulaştıran rivayet zincirleri incelenecek, eserin müellife aidiyeti ortaya konulacaktır. Sonra eserin isimlendirilmesi, telif tarihi ve sebebi ele alınarak eserin kaleme alınma sebebi belirlenmeye çalışılacaktır. Daha sonra eser isnâd ve metin yönüyle incelenecektir. Özellikle eserdeki hadislerin hangi usûlle aktarıldığı üzerinde durulacak ve eserde zikredilen rivayetlerin sonraki döneme hangi oranda aktarıldığı tespit edilecektir. Ayrıca Medine'deki ilmî ortamın ve tasnif sürecinin nasıl bir gelişim gösterdiğini anlayabilmek için gerekli görülen yerlerde Abdülazîz b. Abdullah'ın eseri ile o dönemde yazılmış Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ı karşılaştırılacaktır.¹⁰⁷¹

İlimlerin tesis edildiği dönemde hadis ve fıkıh ilmi arasında çeşitli anlayış ve usûl farklılıkları oluşmuş, ehl-i re'y ve ehl-i hadisin ana yapıları meydana gelmiştir. Bu iki grubun pratiğe yansımalarının etkilerini görmek için o dönemin eserleri kilit noktada durmaktadır. Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un eserinin tam bir hadis kitabı özelliği taşımadığı söylenebilir. Onun eserinin fikhî yönünün ağır bastığı, konuları âyet, hadis ve sünnet bütünlüğü içinde ele almaya çalıştığı, sahâbe, tâbiûn ve Medinelilerin uygulamalarına da yer verdiği görülmektedir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî, Abdülazîz el-Mâcişûn'u konuya dair nas bulunmadığı zaman usûl üzere kıyas edip, kendi görüşüyle içtihad ederek fetva verenler arasında saymaktadır.¹⁰⁷² Böylelikle söz konusu eser fikhî meselelerde ortaya çıkan hadis-re'y tartışmalarında Abdülazîz el-Mâcişûn'un konumunu göstermesi açısından da önemlidir. O, fıkıh, hadis ve sünneti bir arada vermeye çalışan ilk örneklerden birisi kabul edilebilir.

¹⁰⁷¹ Miklos Muranyi de “*Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhu ve âsâruhu fî mezhebî'l-Mâlikî*” isimli çalışmasında Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*larını karşılaştırmış ve Abdülazîz el-Mâcişûn'un hadis rivâyet usulünü kaynaklarda zikredilen eserinde hadisleri zikretmeyip fikhî görüşlerine yer verdiği bilgisinden hareket ederek durumu 5 rivayet üzerinden incelenmiştir. Miklos Muranyi, “**Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhu ve âsâruhu**”, s.240-247. Bu tezde söz konusu çalışmadan istifade edilmekle birlikte konu Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayet üslûbuna bakmakla birlikte tasnif usulüne de eğilmekte ve daha ayrıntılı bir şekilde, farklı örnekler üzerinden incelenmeye çalışılmıştır.

¹⁰⁷² İbn Rüşd eserinde Kûsûf ve Husûf namazında Fatiha okunması durumuna dair meselede Abdülazîz el-Mâcişûn'un kıyas üzere verdiği hükmü nakletmiştir. İbn Rüşd, **el-Beyân ve't-tahsîl**, I, 468; XV, 56.

A. Muvatta'ın Bulunma Serüveni ve Tahkikine Dair Bilgiler

Tamamı günümüze ulaşmayan Muvatta hakkında Miklos Muranyi, Kayrevan Ulu Câmii kütüphanesinde Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un musannef eserinden Kitâbü'l-hac, Kitâbü'l-ukûl ve Kitâbü't-talâk konularına dair varakların bulunduğunu ifade etmiştir.¹⁰⁷³ Muranyi, araştırmalarının devamında aynı hat ve büyüklükte yeni varaklar bulduğunu ve Kitâbü'l-haccın bir kısmını tamamladığını dile getirmiştir.¹⁰⁷⁴ Muvatta'ın bir bölümü sayılan Kitâbü'l-haccın tahkik edilmesiyle 2./8. asra ait bir eser okuyucuların hizmetine sunulmuştur.

Bu eser hakkında araştırma yapan bir diğer âlim Mustafa el-A'zamî'dir. O da İbnü'l-Mâcişûn'un kitabından birtakım varaklar bulduğunu dile getirmiştir. Eserin başlığının «كتب ابن الماجشون في الفقه: كتاب البيوع، وكتاب الطلاق» “*Fıkıhta İbnü'l-Mâcişûn'un Kitapları: Kitâbü'l-büyû ve Kitâbü't-talâk*” şeklinde atıldığını ve sekiz varak olduğunu ifade etmiştir. Devamında ise Kitâbü'l-hac, Kitâbü'l-ukûl ve Kitâbü't-talâktan bir varak bulunduğunu söylemiştir.¹⁰⁷⁵

B. Eserin İsimlendirilmesi

Hadislerin ilgili olduğu konulara ayrılması anlamındaki tasnif düşüncesinin yani konu fikrinin oldukça erken bir dönemde sahâbe zamanında ortaya çıktığı ve daha sonraki dönemlerde de devam ettiği, bu minvalde “Kitâbü'l-ferâiz, cerahât, talâk, sadakât, tefsir ve siyer/megâzi” gibi tek konulu eserlerin kaleme alındığı belirtilmiştir.¹⁰⁷⁶ Böylelikle erken dönemden itibaren tek konulu eser yazımının, tedvin faaliyetiyle iç içe geçtiği söylenmiştir. Ancak 2./8. asırda bahsedilen tasnif dönemi, hadislerin konusuna göre çeşitli bâblara

¹⁰⁷³ Miklos Muranyi, “Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuḥû, VII, 222, Miklos Muranyi, *Dirâsât fi meşâdiri'l-fıḥhi'l-Mâlikî*, trc. Ömer Sâbir Abdülcelîl v.dğr., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1409/1988. s.184,185; Miklos Muranyi, *Beitrage Zur Geschichte Der Hadit-Und Rechtsgelehrtensamkeit Der Malikyya in Nordafrika Bis Zum 5. JH. D.H.*, Wiesbaden, Harrassowitz, 1997. s.33, 53, 171, 193.

¹⁰⁷⁴ Miklos Muranyi, “Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuḥû, VII, 223, 226.

¹⁰⁷⁵ Malik b. Enes, *el-Muvatta'*, I, 81,82 (Muhakkikin Mukaddimesi).

¹⁰⁷⁶ Nevzat Aydın, “Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C:XXXI, No:31, 2011 (s.199-230). s.205. İbn Hacer Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*ından önce hadisçilerin her konuya dair ayrı kitap yazdıklarını aktarmaktadır. İbn Hacer, *Hedyü's-sârî mukaddimeti Fethü'l-bârî*, thk. Muḥubbiddîn el-Hatîb, 1.bs., Mısır, Mektebetü's-Selefiyye, 1380.

ayrılarak oluşmasıdır.¹⁰⁷⁷ Yani 2./8. asrın ikinci çeyreğinden sonra hadislerin çeşitli bâblarda sistematik bir şekilde toplanarak hacimli eserlerin meydana getirildiği ifade edilmiştir. Bu doğrultuda musanniflerin amaçlarına göre farklı sistemler belirledikleri ve sisteme uygun isimlendirmelerin yapıldığı söylenmiştir.¹⁰⁷⁸ Bu ifadelerden hareketle öncelikle Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-haccın müstakil konuda yazılmış bir eser mi yoksa *Muvatta*'ın bölümlerinden biri mi olduğunun belirlenmesi elzemdir. Çünkü her iki durum eserin mahiyetini ve hadis tarihindeki yerini etkilemektedir. Tarih ve tabakât kitaplarında Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un ahkâma dair eserleri olduğu ifade edilmiştir. *Muvatta*'ın günümüze ulaşan yazma nüshalarını inceleyen Mustafa el-A'zamî varakların başında “كتب ابن الماجشون في الفقه: كتاب البيوع، وكتاب الطلاق” şeklindeki yazının bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu varaklarda bölüm olarak Kitâbü'l-haccın yanında büyü ve talâk konularına ait farklı bâblar bulunmaktadır. Bu durumda eldeki nüshanın müstakil yazılmış bir eserden ziyâde farklı bâblardan oluşmuş musannef türü bir kitap olması daha doğru görülmektedir.

Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un, bu musannef eserine “Muvatta” ismini verip vermediği meselesine gelince, dönemin isimlendirme sisteminin mahiyeti önem arz etmektedir. Bu konuda Ali Akyüz 2./8. asırda eserlerin isimlendirilmesine dair “*Dönemin isimlendirmeye ilişkin ilmi geleneğine baktığımızda Mâlik b. Enes istisna edilirse ilk musanniflerin meydana getirdikleri eserlere belirli bir isim vermedikleri bu eserlerin sonraki dönemlerde farklı kişiler tarafından câmi, sünen, musannef gibi anonim isimlerden biriyle adlandırıldıkları anlaşılmaktadır.*” demektedir.¹⁰⁷⁹ Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un *muwatta*' tarzında bir eseri olduğuna dair ilk bilgiye ise İbn Abdülber'in, Mufaddal b. Muhammed b. Harb el-Medenî (v.?)¹⁰⁸⁰ kanalıyla “*Abdülazîz el-Mâcişûn ehl-i*

¹⁰⁷⁷ Nevzat Aydın, **Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme**, s.205.

¹⁰⁷⁸ Nevzat Aydın, **Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme**, s.202,207.

¹⁰⁷⁹ Ali Akyüz, “Saîd b. Mansur'un Musannef'inin Yeniden İnşası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 1992. s.54; Nevzat Aydın, **Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme**, s.226

¹⁰⁸⁰ Söz konusu râvi hakkında tarih ve tabakât kitaplarında bir veriye ulaşılamamıştır. İbn Abdülber'in, Abdülazîz el-Mâcişûn'a dair verdiği bilgiyi “Mufaddal b. Muhammed b. Harb el-Medenî” isimli râviden aktardığı görülmüştür. Bu râvinin zikredilen isim zabtı çerçevesinde yapılan araştırmalar da hakkında bir bilgiye ulaşılamamıştır. Kenan Oral ise râviyi Ebû Saîd Mufaddal b. Muhammed b. İbrahim el-Cenedî (v. 308/920) olarak esas almıştır. Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.56,89,98. İbn Abdülber'in eserinde yapılan taramalar neticesinde el-Cenedî'nin eserin birçok yerinde geçtiği tespit edilmiştir. I,345; IX,197; XVIII, 195; XIX, 176. İbn Abdülber'in iki râvinin ismini farklı zikretmesi şu aşamada ikisinin aynı kişi olmadığını düşündürmektedir.

Medine'nin görüşlerini toplayarak zikrettiği muvatta' tarzında ilk kitap yazan kimsedir" şeklinde gelen naklinde rastlanılmaktadır.¹⁰⁸¹ Diğer kaynaklarda Muvatta'ya dair ek bilgi bulunmamakta sadece İbn Abdülber'in rivayetine işaret edilmektedir. Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un eserinin Muvatta' şeklinde anılmasının tek delili İbn Abdülber'in naklinden ibaret olup ek destekleyici bir kanıta ulaşılamamıştır. Ancak Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* üzerine çalışma yapan âlimlerin İbn Abdülber'den gelen söz konusu bilgiyi herhangi bir yorum yapmadan zikretmeleri sessiz bir onay kabul edilebilir. Yaygın kanaat de Kitâbü'l-haccın Muvatta'ın bir kısmı olduğu yönündedir. Bu çalışmada da bu kanaate göre hareket edilecektir. Muranyi ve Mustafa el-A'zâmî'nin, Kitâbü'l-hac yanında başka konularında bulunduğunu dile getirmeleri onun münferit/tek konulu bir eser değil muhtelif bâbların toplandığı eserin bir parçası olduğu izlenimini sunmaktadır. Bu sebeple günümüze ulaşan kısmın *Muvatta'* isimli eserden bir parça olduğu kabul edilebilir.¹⁰⁸² Eserin isimlendirilmesi meselesine dair ulaşılan bu sonuçtan sonra söz konusu eserin mahiyetini anlayabilmek için onun niçin, ne zaman, nasıl, hangi koşullarda yazıldığını bilmekte önem arz etmektedir. Bu amaca binaen eser telif sebebi ve telif tarihi üzerinden incelenmeye çalışılacaktır.

C. Telif Sebebi

Bir âlimin eser telifinde içerisinde bulunulan dönemin sosyo-kültürel ve siyasi ortamı, ilmî alt yapısı, ihtiyaçlar ve beklentiler, gündemdeki tartışmaların doğrudan ya da dolaylı etkilerinden bahsedilmektedir.¹⁰⁸³ Buradan hareketle Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini niçin kaleme aldığı sorusuna cevap aranırken yaşadığı asrın ilmî ve sosyolojik durumu ve çağdaşı olan âlimler çerçevesinde özellikle Mâlik b. Enes ve *Muvatta'* incelendiğinde birkaç sebep sıralanabilir.

Hız. Peygamber'in vefatından 2./8. asra gelinceye kadar insanlar hem sosyal hem dini anlamda farklı ve yeni durumlarla karşı karşıya kalmışlardır. Abdülazîz el-Mâcişûn'un yaşadığı yani 1./7. yüzyılın sonlarından 2./8. yüzyılın ikinci yarısına kadar ki dönem

¹⁰⁸¹ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86.

¹⁰⁸² İbn Ebû Zeyd, "*en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât*" isimli eserinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un kitabına işaret etmiştir. Söz konusu ifade "*فمن أصل (كتاب عبد العزيز ابن أبي سلمة)*" şeklinde gelmektedir. Ancak burada zikredilen kitabın Muvatta mı yoksa başka bir kitap mı olduğuna dair net bilgilere ulaşılamamıştır. Ancak İbn Ebû Zeyd'in eserinin birçok noktasında Abdülazîz el-Mâcişûn'un fikhî görüşlerine yer verdiği görülmektedir. İbn Ebû Zeyd, **en-Nevâdir ve'z-Ziyâdât**, I, 512.

¹⁰⁸³ Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.58,75.

içerisinde birçok yeni olay ve mesele ortaya çıkmıştır. Mesela Müslümanlar arasında yaşanan siyasî ihtilâflar bunların beraberinde getirdiği iç savaşlar yine fetih hareketleriyle birlikte karşılaşılan inanç sistemleri Müslümanlar içerisinde itikâdî meseleleri gündeme getirmiştir. Bu tür meseleler kelâm ilminin teşekkülüne sebebiyet vermekle birlikte konuları ele alan kelâmcıların kullandıkları re'y ve tevîl metodu, yapılan yorumlamalar hadis âlimlerinin hedefi olmuştur.¹⁰⁸⁴ Yine fetih hareketleriyle birlikte karşılaşılan inanç sistemleriyle bid'atlerin ortaya çıkıp yaygınlaştığı, bid'at hatta zındıklıkla itham edilen fırkaların faaliyet gösterdikleri, dini tahrif etmek isteyenlerin bulunduğu bu sebeple hadis ve sünnete saldırdıkları belirtilmiştir.¹⁰⁸⁵ Zındıklık faaliyeti yürütenlerin, sünnetin değerini düşürmek, otoritesini sarsmak ve dine şüphe sokmak için çabaladıkları ve buna bağlı olarak hadis uydurma faaliyetlerinin arttığı dile getirilmiştir.¹⁰⁸⁶ Onların bu faaliyetlerine karşılık, âlimlerin Halife Mehdi'nin başlattığı kültürel mücadeleye katıldıkları, münazaralar yaparak etkisiz hale getirmeye çalıştıkları nakledilmiştir. Hadisçilerin ise bu mücadele kapsamında cerh-ta'dîl ilmine yoğunlaşarak hadis rivayetine ve tasnifine hız verdikleri ifade edilmiştir.¹⁰⁸⁷ Buraya kadar anlatılanlara Abdülazîz el-Mâcişûn'un da sessiz kalmadığı, bu uğurda kader ve rü'yet risâlelerini kaleme aldığı görülmektedir.

Hadis tarihinde 2./8. asrın ikinci çeyreğinde hadis tasnif faaliyetlerinin başladığı aynı zamanda diğer ilimlerde de bir tedvin ve teşekkül devresi yaşandığı ifade edilmektedir. Nitekim bu ilimlerin tedvin ve teşekkülünde yaşanan gelişmelerin hadis edebiyatının oluşumunu da etkilediği zikredilmektedir.¹⁰⁸⁸ İtikâdî anlamdaki problemler kelâm ilminin teşekkülünü hızlandırdığı gibi aynı durum fıkıh alanında da kendini göstermektedir. Genelde İslâm coğrafyasında özelde Medine ulemâsı içinde farklı fikirlerin olduğu ve her ekolün kendi fikri çerçevesinde görüşlerini sunmaya gayret ettiği söylenebilir. Karşılaşılan sorunlara hangi yöntemle cevap verileceği sorusu ise ehl-i hadis ve ehl-i re'yin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bunlar arasında Medine ulemâsı kendi ilim anlayışı içerisinde ortaya çıkan problemleri cevaplandırmaya çalışmış ve bir anlayış geliştirmiştir. Söz konusu

¹⁰⁸⁴ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, 2.bs., Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013. s.107,108,109. Ömer Özpinar, kelâm ilminin hadis tasnif sistemi üzerindeki etkisinin 2./8. asırdan ziyade 3./9. asır eserlerinde olduğunu belirtmektedir. Bu meselenin dile getirilmesinin sebebi Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâm ilmiyle de ilgilenmiş olmasıdır.

¹⁰⁸⁵ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.139,140

¹⁰⁸⁶ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.140,141.

¹⁰⁸⁷ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.141.

¹⁰⁸⁸ Ömer Özpinar, **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, s.95,96.

anlayışa göre Kitap ve sünnet temel kaynak olmakla birlikte Medine ehlinin ameline de sık sık başvurulmaktaydı.¹⁰⁸⁹ Medine amelinin delil değerinin ise Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes zamanında tartışma konusu olduğu söylenmiştir.¹⁰⁹⁰ Nitekim Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinin "*Medine ehlinin üzerinde ittifak ettiği meseleleri topladığı*" şeklinde tavsif edilmesi¹⁰⁹¹ onun yazılma amacına da işaret etmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn *Muvatta*'nı telif ederken Medine'de yaşayan bir fakih olarak ahkâma dair konuları kabul ettiği deliller çerçevesinde ele almak, muhtemelen tartışmalara cevap vermek gayesiyle hareket etmiştir. Çağdaş araştırmacılar da Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'ından önce yazılan *muṣṣaṭṭa*'ların müslüman halkın ameli konulardaki ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bireysel bir çaba sonucu yazıldıklarını belirtmişlerdir.¹⁰⁹²

Öte yandan kitabın telifinde siyasî bir etkiden bahsedilebilir. Zira Ebû Ca'fer el-Mansûr'un insanlar arasında uygulama birliğinin olmamasından hareketle herkesin uyacağı ve uygulamada birlik sağlanacağı bir fıkıh malumatının toplanmasını Mâlik b. Enes'ten talep ettiği kaydedilmektedir.¹⁰⁹³ Burada iki ihtimal ileri sürülmektedir. 1. Talep sadece Mâlik b. Enes'e olmayıp genel anlamda Medine ulemâsına yapılmış olup bunun üzerine *muṣṣaṭṭa*'ların yazıldığı yönündedir.¹⁰⁹⁴ 2. Halifenin Mâlik b. Enes'ten *Muvatta*' yazma talebinin bilinir hale gelmesi üzerine diğer âlimlerin de *muṣṣaṭṭa* yazmaya karar vermiş olmaları yönündedir.¹⁰⁹⁵ İbn Abdülber'den aktarılan bir nakilde Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nı, Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini gördükten sonra yazdığı belirtilmektedir.¹⁰⁹⁶ Bu durumda halifenin Mâlik b. Enes'ten insanlar arasındaki fikhî ihtilâfı giderecek bir eser

¹⁰⁸⁹ Tezin konusunu aşmamak için tartışmanın içeriğinden ziyade varlığına değinmekle iktifa edilecektir.

¹⁰⁹⁰ Halit, Özkan, **Hicrî İlk Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.8

¹⁰⁹¹ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86.

¹⁰⁹² Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.58.

¹⁰⁹³ Süyûtî, **Tezyînü'l-memâlik**, I, 90.

¹⁰⁹⁴ Burada şu husus da dile getirilebilir. Nitekim Ömer b. Abdülazîz'in halife olduğu zaman ilmin kaybolmasından endişe ettiği ve valisi Ebû Bekir Amr b. Hazm'ı görevlendirerek bir tedvin faaliyeti başlattığı dile getirilmektedir. Yine Ömer b. Abdülazîz'in dağınık halde bulunan fikhî materyalleri toplama isteğinin bölgesel fıkıh âlimleri üzerinde etkili olduğu onların daha öncekilerin düşüncelerini toplamaları ve korumaları yönünde gayrete geldikleri ifade edilmektedir. Muhammed Yusuf Guraya, "Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nın Telifine Dair Tarihî Arka Plân" çev. Rahile Kızılkaya Yılmaz, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C:XVIII, sy.1, 2020. (s.135- 146). s.139, 145. Ömer b. Abdülazîz'in fikhî materyalleri koruma fikrinin olması tarihi anlamda Medineli ulemânın bu şekildeki bir ameliyeye uzak olmadığını düşündürmektedir.

¹⁰⁹⁵ Umar Faruq Abdullah, *Mâlik's Concept Of Amal In The Light Of Mâlikî Legal Theory*, The University Of Chicago, Chicago, 1978. s.101,102; Halit Özkan, "Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından *Muvatta* Nüshaları", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy: 25, 2011 (s.1-26). s.8; Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.58.

¹⁰⁹⁶ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86. Muhammed el-A'zâmî'de bu kanaattir. Muhammed el-A'zâmî, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, s.133.

yazmasını istemesinden sonra bazı âlimlerin bu uğurda çalışmalar yaptığı söylenebilir. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn'un çalışmasını böyle bir etkiden dolayı yazdığına dair bir karineye ulaşılamamıştır. Pek tabii Abdülazîz el-Mâcişûn'un çalışmasını gören Mâlik b. Enes'in de halifelerin talebinin de teşvikiyle benzer bir şekilde eser tasnifine giriştiği söylenebilir.¹⁰⁹⁷

D. Telif Tarihi

Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un eserini ne zaman yazdığına dair kesin bir tarihe ulaşılamamıştır. Fakat kaynaklardaki bilgiler bir araya getirildiğinde tahmini bir tarih aralığı elde edilebilmektedir. Bu bilgilerden ilki Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ını yazmadan önce Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta'*ını gördüğü ve eseri inceledikten sonra “*Ne güzel bir çalışma ama ben olsaydım hadisleri (âsâr) çoğaltır sonra kendi görüşlerimi verirdim*” şeklindeki sözleridir.¹⁰⁹⁸ Bu nakilden hareketle Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini Mâlik b. Enes'in kitabından önce meydana getirdiği söylenebilir.¹⁰⁹⁹ Günümüzde yapılan çalışmalar incelendiğinde Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ı telife başladığı zamanla ilgili farklı tarihlendirmeler bulunmakla birlikte¹¹⁰⁰ genellikle hicrî 140 senesi civarı olduğu ifade

¹⁰⁹⁷ Bu konu hakkında tarihî ve siyasî arka planın etkisinden bahsedilmiştir. Nitekim Hz. Ömer döneminde merkezi bir hukuk mekanizmasının varlığından söz edilmiştir. Ayrıca Hz. Ömer'in merfu hadisleri toplama girişiminde bulunduğu zikredilmiştir. Ancak Hz. Ömer'in vefatından sonra toprakların genişlemesi, sosyo-kültürel ve ekonomik anlamda farklı milletlerle karşılaşılması sonucu kültürel bir karmaşanın meydana geldiği nakledilmiştir. Bunun sonucunda iç savaşların çıktığı neticede siyasî anlamda merkezi bütünlüğün sağlanamadığı dile getirilmiştir. Merkezdeki bu bölünmenin hukuk sisteminde de kendi gösterdiği ve her bir şehrin kendi hukuk öğretisini geliştirmeye başlamasıyla merkezi hukuk sisteminden bahsedilemediği nakledilmiştir. Emevîler dönemine gelindiğinde siyasî birliğin sağlandığı ancak hukukî anlamda merkezî bir birlik oluşturulamadığı söylenmiştir. Emevîler döneminde Ömer b. Abdülazîz'in ilmin yok olma tehlikesini fark ettiği ve dağınık halde bulunan fikhî metaryelleri toplama konusunda adım attığı belirtilmiştir. Abbâsiler dönemine gelindiğinde ise fikhî çatışmaların artması sonucu hukuk sahasında standartlaşma ihtiyacı dile getirilerek bu hususta Halife Mansûr'un Mâlik b. Enes'ten bir eser yazma talebi konusuna vurgu yapılmıştır. Muhammed Yusuf Guraya, “**Mâlik b. Enes'in Muvatta'ının Telifine Dair Tarihî Arka Plân**” çev. Rahile Kızılkaya Yılmaz, s.135- 140. Sonuçta siyasî ve sosyal şartlar gereği özellikle Ömer b. Abdülazîz'in ortaya atıp uygulamaya geçirdiği ilmin toplanması fikrinin sonraki dönem âlimlerinin zihninde de yer etmiş olabileceği düşünülmektedir. Neticede hem bireysel anlamda hem devlet eliyle ilmin toplanması ve korunması hususunda çabalar harcandığı görülmektedir.

¹⁰⁹⁸ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I,86.

¹⁰⁹⁹ Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.99.

¹¹⁰⁰ Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ının yazılış tarihinin belirlenmesiyle ilgili görüşler için bkz: Kenan Oral, **Muvatta' Oluşum Süreci**, s.95-102.

edilmiştir.¹¹⁰¹ Abdülazîz el-Mâcişûn'un da bu tarihten önce veyahut bu tarihlerde eserini telif ettiği söylenebilir. İkinci olarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinin muhakkiki Miklos Muranyi, eserin râvilerinden hareketle bir tarihlendirmede bulunmuştur. Buna göre o, eseri müellifinden nakleden Abdullah b. Nâfi es-Sâîğ'in Medine'den hiç ayrılmadığı bilgisinden yola çıkarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini Bağdat'a gitmeden önce telif etmiş olduğunu söylemektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un 152/769 yılında Bağdat'a gittiğini ifade ederek eserin 150/767 yılından önce yazılmış olabileceğini belirtmektedir.¹¹⁰² Halit Özkan ise Mâlik b. Enes'in, hocası Rebîatü'r-re'y'in halkasından ayrıldıktan sonra evine çekildiği ve o sırada kitap yazmakla meşgul olduğunun duyulması üzerine Abdülazîz el-Mâcişûn'un ona "*Meydanı boş buldun kitap yazıyorsun*" diye alay ettiği anekdotundan hareketle¹¹⁰³ Mâlik b. Enes'in *Muvatta'* yazımına 140/757 yılından önce başlamış olabileceğine dikkat çekmektedir.¹¹⁰⁴ Yine Kenan Oral da eserin 140/757 yılında yazılmış olabileceğini ileri sürmektedir.¹¹⁰⁵ Bu bilgiler Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini bu tarihten önce veya bu tarihlerde tamamladığını göstermesi açısından önemlidir. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda eserin, 2./8. yüzyılın ilk yarısında daha net bir tarihle 140/757 yılından önce tasnif faaliyetlerinin yoğunlaşmaya başladığı bir dönemde telif edildiği söylenebilir. Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*nın yazım tarihinin daha net olarak ortaya konulmasıyla Mâcişûn'un eserinin telif tarihi de ortaya çıkacaktır.

E. Muvatta'ın Rivayet Zinciri

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinin muhakkiki Miklos Muranyi eserin iki kanaldan günümüze ulaştığını ifade etmektedir. 1. "*Habîb b. Nasr → Sahnûn b. Saîd → Abdullah b. Nâfi' → Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme*" 2. "*Muhammed b. Bistâm → Rebi b. Süleyman el-Cîzî → Ebû Sâlih Kâtibü'l- Leys → Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme.*"¹¹⁰⁶

¹¹⁰¹ Halit Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi*, s. 168; Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci*, s.101; Rahile Kızılkaya Yılmaz, "*Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta'*", 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2020. s. 30,62

¹¹⁰² Miklos Muranyi, "*Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuû ve âsâruhû fi'l-mezhebi'l-Mâlikî*", VII, 231.

¹¹⁰³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 683.

¹¹⁰⁴ Halit Özkan, *Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi*, s.129.

¹¹⁰⁵ Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci*, s.99, 101.

¹¹⁰⁶ Muranyi, yaptığı araştırmalar neticesinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-büyû* ve *Kitâbü't-talâk* bölümlerinin rivayet isnâdını şu şekilde zikretmektedir: "Sahnûn b. Saîd et-Tenûhî → Abdullah b. Nâfi' el-

Eseri günümüze ulaştıran tariklerden ilki Abdullah b. Nafi es-Saiğ¹¹⁰⁷ aracılığıyla olmasına rağmen Mâcişûn'dan rivayette bulunan öğrencileri arasında Abdullah b. Nâfi es-Sâîğ'in bulunmaması dikkat çeken bir husustur.¹¹⁰⁸ Bu durumda Abdullah b. Nâfi'in eseri nasıl rivayet ettiği doğrudan Abdülazîz el-Mâcişûn'dan mı aktardığı, başka bir râvi aracılığıyla mı aldığı veya vicâde yoluyla mı elde ettiği soruları gündeme gelmektedir. Söz konusu meselede Abdullah b. Nâfi'in Abdülazîz el-Mâcişûn'un Medineli öğrencilerinden biri olması etkilidir. Tezin ikinci bölümünde ifade edildiği üzere Abdülazîz el-Mâcişûn'un Medine'de çok hadis rivayet etmediği Bağdat'a gittikten sonra gelen talepten ötürü hadis rivayetine yoğunlaştığı bu durumunun da bizzat kendisi tarafından dile getirildiği belirtilmiştir. Tespit edildiği üzere Abdülazîz el-Mâcişûn'dan hadis rivayetinde bulunan Medineli öğrencilerinin azlığı da bu hususla bağlantılı kabul edilmiştir. Bu nedenle Abdullah b. Nâfi'in hocasından fıkıh alanında istifade ettiği, ondan hadis nakletmediği ifade edilmişti.¹¹⁰⁹ Nitekim Mâlikî fıkıh literatüründe yapılan taramalar neticesinde İbn Nâfi'in Abdülazîz el-Mâcişûn'dan naklettiği fikhî görüşlere ulaşılması iki râvi arasındaki iletişimin varlığına ve bu iletişimin fikhî temelli olduğuna işaret eder mahiyettedir.¹¹¹⁰ Ayrıca eserin

Medenî ve Enes b. İyâz Ebû Damre → Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme". Miklos Muranyi, **Beitrag zur Geschichte**, s.53. Ayrıca Muranyi, Ebû Hafs Abdülcebbâr b. Hâlid isimli râvinin Kitâbü'l-büyük ve Kitâbü't-talâk isimli bölümleri h.275 yılında okunduğuna dair bilgi vermektedir. Miklos Muranyi, a.g.e, s.77.

¹¹⁰⁷ Tam adı; Ebû Muhammed Abdullah b. Nâfi' es-Sâîğ el-Mahzûmî el-Medenî'dir. Benû Mahzûm'un mevlâsıdır. Abdullah b. Nâfi'in kırk yıl gibi uzun bir süre Mâlik b. Enes'e öğrencilik yaptığı ifade edilmektedir. Cerh-ta'dîl durumu hakkında farklı değerlendirmeler bulunmaktadır. Ebû Zûr'a "lâ be'se bih" derken Ebû Hâtim onun hâfız olmadığını, ezberinden rivayette zayıf olduğunu ancak kitaptan rivayetinin sağlam olduğunu belirtmektedir. Yahyâ b. Maîn "sika" olarak kaydetmektedir. Ahmed b. Hanbel "sâhibü'l-hadis" olmadığını ifade etmektedir. İclî, onun hakkında "sika" değerlendirmesinde bulunmaktadır. Mâlik b. Enes'in görüşlerini benimsediğini ve Medine ehlinin müftüsü olduğu nakledilmektedir. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, V, 184; Yahyâ b. Maîn, **et-Târîh**, I, 152; İclî, **es-Sikât**, I, 281. Nesâî "leyse bihi be's", İbn Hibbân'da onun "sahîhü'l kitâb" olduğunu ezberinden rivayetinde bazen hata yaptığını söylemektedir. İbn Hibbân, **es-Sikât**, VIII, 348. Zehebî bazı kaynaklarda vefat tarihinin 186/802 olarak yanlış verildiğini (Halife b. Hayyât, **et-Tabakât**, 483; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-Medârik**, III, 130.) doğrusunun 206/822 olduğunu nakletmektedir. Eserin muhakkiki Miklos Muranyi de vefat tarihini 186 olarak vermektedir. Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû ve âsâruhû fi'l-mezhebi'l-Mâlikî**, VII, 227. İbn Sa'd, **et-Tabakât**, V, 503; Mizzî, **Tehzîbü'l-Kemâl**, XVI, 210; Zehebî, **Siyeru a'lâmi'n-nübelâ**, X, 373; İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 51. Muvatta'nın üzerine bir tefsiri olduğu söylenmektedir. Ömer Rızâ Kehhâle, **Mu'cemü'l Müellifin**, VI, 158.

¹¹⁰⁸ Tezin ikinci bölümünde Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayetleri incelenirken taramalar neticesinde ondan rivayette bulunan öğrencileri arasında Abdullah b. Nâfi ez-Zübeyrî'ye ulaşılrken Abdullah b. Nâfi es-Sâîğ'in hocasından hadis aktardığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır.

¹¹⁰⁹ Cevâmiü'l-Kelîm programına göre Abdullah b. Nâfi'in 205 rivayeti bulunmaktadır.

¹¹¹⁰ Kaynaklardaki taramalar neticesinde Abdullah b. Nâfi'in hocası Abdülazîz el-Mâcişûn'dan birçok fikhî görüş naklettiği görülmektedir. Bu görüşleri ondan "an" lafzıyla aktarmaktadır. Sahnûn, **el-Müdevvene**, III, 82, 197, 225, 254; İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, **en-Nevâdir ve'z-ziyâdât**, XII, 270. Ayrıca İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî, eserinde "*Sahnûn → İbn Nâfi' → Abdülazîz b. Ebî Seleme*" isnâdıyla Abdülazîz el-Mâcişûn'a ait

rivayet zincirinde İbn Nâfi'in "haddesenâ" lafzını kullanması eseri doğrudan Abdülazîz el-Mâcişûn'dan işitmiş olabileceği yargısını güçlendirmektedir.¹¹¹¹ Abdullah b. Nâfi'in öğrencisi Sahnûn b. Saîd ise bu eseri Hicaz ve Mısır rihlesinden yani 191/806 yılından sonra Kayrevan'a ulaştırmıştır.¹¹¹² Eser daha sonra Kayrevanlı öğrencisi Habîb b. Nasr b. Sehl et-Temîmî'ye (v. 287/900)¹¹¹³ geçmiş böylelikle eser III/IX. yüzyıla kadar Kayrevan'da nakledilmiştir.

Eserin ikinci isnâdı Abdülazîz el-Mâcişûn'a "*Kâtibü'l-Leys*" olarak tanınan Abdullah b. Sâlih aracılığıyla ulaşmaktadır. Miklos Muranyi Abdullah b. Sâlih'in bu eseri Abdülazîz el-Mâcişûn Bağdat'a yerleştiği sırada, yani yaklaşık olarak 152/769 yıllarında dinlemiş olabileceğini kaydetmektedir.¹¹¹⁴ Abdullah b. Sâlih'ten sonra eser Rebî' b. Süleyman el-Cîzî (v. 256/869) tarafından rivayet edilmiştir. Böylelikle bu tarafla gelen rivayet Mısır'da kalmıştır. Söz konusu nüsha daha sonra Muhammed b. Bistâm ed-Dabbî (v. 313/ 925)¹¹¹⁵ aracılığıyla Kayrevan'a taşınmıştır. Neticede mezkûr isnâd Sahnûn rivayetine göre daha geç bir döneme tekabül etmektedir. İkinci isnâda göre Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta*'ının 4./10. yüzyıla kadar bilindiği ve rivayet edildiği söylenebilir.¹¹¹⁶

nikah ve kölelik konusunda iki fikhî görüş aktarmıştır. Bu iki fikhî görüşü Sahnûn'un İbn Nâfi'den "ahbarani" sigasıyla İbn Nâfi'nin de Abdülazîz el-Mâcişûn'dan "an" sigasıyla aktardığı görülmüştür. **en-Nevâdir ve'z-zîyâdât**, IV,577; XII,270. İbn Nâfi'in hocasının fikhî meseledeki bir görüşünü tercih ettiğine dair rivayet tespit edilmiştir. İbn Ebû Zemenîn, **Müntehabü'l-ahkâm**, I, 202.

¹¹¹¹ Miklos Muranyi, "*Beitrage Zur Geschichte*" isimli eserinde İbn Nâfi'in "an" lafzı kullandığı isnâd zincirlerini zikretmiştir. s.53, 77.

¹¹¹² Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, IV, 47; Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû**, VII, 227.

¹¹¹³ Râvinin ismi Habîb b. Nasr b. Sehl et-Temîmî olarak zabt edilmektedir. Sâhibü mezâlimü Sahnûn olarak tanınmaktadır. Sahnûn'un ashâbından sayılmaktadır. Onun fakih ve sika olduğu ifade edilmektedir. 201/816 senesinde doğduğu ve 287/900 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Ebû'l Arab et-Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm et-Temîmî, **Tabakâtü ulemâi İfrîkiyye**, I c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Lübnânî, ts. 3, 110. Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, IV, 369,370. İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, I, 336. Miklos Muranyi ismi Habîb b. Nasr b. Süheyl olarak zabt etmiştir. Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû**, VII, 227. Ancak kaynaklarda Süheyl değil Sehl olarak geçmektedir. Yine Miklos Muranyi'nin Habib b. Nasr'ın vefat tarihini 297/909 olarak verdiği ancak yukarıda zikredildiği üzere Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik** isimli eserinde 287/900 olarak vermektedir.

¹¹¹⁴ Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû**, VII, 228.

¹¹¹⁵ Tam adı; Ebû Abdullah Muhammed b. Bistam b. Reça ed-Dabbî'dir. Aslen Basralı olduğu ifade edilmekle birlikte onun Kayrevanlı, Suslu olduğu belirtilmektedir. Cerh-ta'dîl durumu hakkında sika me'mûn olarak kaydedilmektedir. İbn Ferhûn, **Dîbâcü'l-müzheb**, II, 188; Hacevi, Muhammed b. Hasan, **Fikrû's-sâmî fi târihü'l-fikhi'l-İslâmî**, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995/1416. II, 126. Kâsım Ali Sad, **Cemheretü terâcimü'l-fukahâi'l-Malikiyye**, II,1037.

¹¹¹⁶ Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhû**, VII, 227.

Kaynaklarda Abdülazîz el-Mâcişûn'un ahkâma dair eserlerinin Abdullah b. Vehb ve Abdullah b. Sâlih aracılığıyla nakledildiği bilgisi de dikkate alınmalıdır.¹¹¹⁷ Nakilde geçen iki isimden Abdullah b. Sâlih *Muvatta'* râvisi arasındayken Abdullah b. Vehb'in ismine rastlanılmamaktadır. Bilindiği üzere İbnü'l-Vehb'in de kendine ait *Muvatta'* adlı bir eseri bulunmaktadır. Hatta İbn Abdülber onun *Muvatta'*nda Abdülazîz el-Mâcişûn'dan birçok nakilde bulunduğunu belirtmektedir.¹¹¹⁸ İbnü'l-Vehb'in *Muvatta'*ının tamamı günümüze ulaşmasa da var olan kısımlardan yapılan taramalar neticesinde Abdülazîz el-Mâcişûn'dan 4 yerde fikhî görüş naklettiği tespit edilmiştir.¹¹¹⁹ Her ne kadar İbnü'l-Vehb'in müstakil olarak hocasının *Muvatta'*nı rivayet edip etmediği hakkında kesin bilgi verilemese de kendi eserinde hocasının özellikle fikhî görüşlerine yer verdiği görülmektedir.

F. Muvatta'ın Rivayet Açısından İncelenmesi

Bu bölümde Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta'* adlı eserinin Kitâbü'l-hac bölümünde naklettiği hadisler "İsnâd Açısından Kitâbü'l-hac" ve "Metin Açısından Kitâbü'l-hac" şeklinde iki ana başlık altında incelenecektir.

1. İsnâd Açısından Kitâbü'l-haccın İncelenmesi

Bu bölümde Kitâbü'l-hacda nakledilen hadisler sened yönüyle incelenecektir. Öncelikle okuyucuyu konuya hazırlamak için Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserin genel özellikleri ele alınmıştır. Daha sonra Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde naklettiği senedler "Kaynağı açısından" incelenerek eserdeki merfû, mevkuf ve maktû hadislerin oranı belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan tespitlerden sonra bu sefer hadisler "Seneddeki ittisall-ımkıtaya" göre incelenmiştir. Devamında rivayetler, senedin yapısı, senedde zikredilen sahâbî râviler ve aile isnâdının varlığı yönüyle işlenmiştir. Buna göre Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde nasıl bir tavır sergilediği ortaya konulmuştur. Yine bu hadislerin rivayet kaynaklarından taranarak varsa kaynaklardaki tariklerine dipnotta işaret edilmiştir.

¹¹¹⁷ İbn Hacer, **Tehzîbü't-Tehzîb**, VI, 344. Abdülazîz el-Mâcişûn'un oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz el-Mâcişûn'un babasından *Muvatta'*ı naklettiğine dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. Bu meselenin ayrıntıları "Aile İçi Rivayet Durumu" alt başlığında ele alınacaktır.

¹¹¹⁸ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86.

¹¹¹⁹ Abdullah b. Vehb, **Kitâbü'l-muhârebe min Muvatta İbn Vehb**, 1,7,9,27.

Merve arasında nasıl sa'y yapılacağı meselesi uzun bir şekilde yaklaşık bir sayfa kadar tasvir edilirken bir muhataba anlatma üslubunun benimsendiği söylenebilir.¹¹²⁷ Bu üslup Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâma dair risâlelerinde çok bariz bir şekilde kendini göstermektedir. Buraya kadar anlatılanlarla genel bir çerçevesi çizilmeye çalışılan eserin aşağıda ayrıntılarına geçilecektir.

b. Hadislerin Sayısı

Muvatta'ın Kitâbü'l-hac bölümündeki hadis sayılarını ele almadan önce şu hususun dile getirilmesi gerekmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un, eserinin başında zikrettiği üzere insanlar haccın hükümlerini Hz. Peygamber'den öğrenmişlerdir. Dolayısıyla eserinde konuya dair bilgiler hadis ve sünnete dayansa da bunları hadis formunda zikretmediği yerler bulunmaktadır.¹¹²⁸ Bu sebeple *Kitâbü'l-hacdaki* hadis sayısı belirlenirken Abdülazîz el-Mâcişûn'un kısmen de olsa isnâd zikrettiği ve "beleğanâ" sîgasıyla aktardığı rivayetler dikkate alınmıştır. "Min sünneti" ifadesiyle naklettiği beş rivayet ise ayrı kategoride değerlendirilmiştir. Yine farz, vacip, müstehâb vb. fikhî terimlerin kullanıldığı ve bu terimlerinde Hz. Peygamber'in uygulamalarına binaen bir dayanağının olduğu bilinmekle birlikte burada amaç bizatihi hadis formundaki rivayetlerini ele alıp bunları incelemek olduğundan bu tür yerler sayıya dâhil edilmemiştir.

Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-haccında* 27 hadis nakletmiştir. Rivayetlerden bir tanesinin metni tam olmamakla birlikte sayıya dâhil edilmiştir.¹¹²⁹ Hadislerden 19'u merfû 4'ü mevkuf 1'i maktû'dur. Ayrıca kime isnâd edildiği belirlenemeyen 3 rivayet nakledilmiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un zikrettiği 4 hadis ise onun kanalıyla hadis kaynaklarında aktarılmıştır. Diğer rivayetler ise farklı râviler aracılığıyla kitaplarda yer almıştır.¹¹³⁰

¹¹²⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 186.

¹¹²⁸ Şu ifade örnek olarak verilebilir: «ومن أراد أن يلبس شيئاً مما مسه الزعفران [أو الورس] فليغسله حتى يذهب لونه ويذهب ريحه». Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 177.

¹¹²⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 182.

¹¹³⁰ Bu rivayetlerin ilk üç asır rivayet kitaplarında geçtikleri yerler bölümün en sonunda EK-1 kısmında tablo halinde verilmiştir.

c. Rivayet Lafızları

Abdülazîz el-Mâcişûn'un, eserinde tahammül lafızlarını sistemli bir şekilde kullanmadığı görülmektedir. Zira eserinde sadece bir hadisi merfû-muttasıl isnâdla nakletmektedir. 2./8. asır rivayet üslûbu açısından yaygın olarak kullanıldığı ifade edilen “belağ” lafzının¹¹³¹ Abdülazîz el-Mâcişûn tarafından da çokça kullanıldığı hatta eserde hâkim üslûbun olduğu söylenebilir. Başka bir sık kullanım ise, fiile işaret edilerek كذاً فعل yapılan nakillerdir.¹¹³² Ayrıca eserinde merfû-muttasıl senedle aktardığı rivayette “ahberenâ” lafzını kullandığı görülmektedir.¹¹³³ Yer verilen diğer bir sîga “semi'nâ” dır.¹¹³⁴ Eserin geneli incelendiğinde ise “an”¹¹³⁵, “kâle” sîgaları bunlara ek olarak birer defa “refediyordu” (فإن ابن عمر كان يرفع ذلك إلى النبي) ¹¹³⁶ ve “yühaddisu an” (وقد كان أنس بن مالك يحدث) ¹¹³⁷ lafızları kullanılmaktadır. Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn'un sistemli bir şekilde isnâd zikrederek hadisleri rivayet etmediği, onun kullandığı rivayet lafızlarının ibtidai bir seviyede bulunduğu, semâ, tahdîs ve ihbâr ifadelerinin kullanım oranının çok az olduğu söylenebilir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un bu kullanımı 2./8. yüzyıl eserlerinin genel yapısıyla uyum arz etmektedir.¹¹³⁸

d. Kaynağı Açısından Rivayetlerin İncelenmesi

Bu bölümde *Muvatta*'nın Kitâbü'l-hac bölümünde nakledilen hadisler, senedlerinin kaynağı açısından durumu, senedlerin yapısı, senedlerde zikredilen sahâbî râviler ve aile isnâdının varlığı yönüyle incelenecektir. Özellikle Abdülazîz el-Mâcişûn tarikiyle sonraki dönem kaynaklarına yansıyan rivayetlerin ne oranda korunduğunu görmek için, hadisin nakledildiği rivayet lafızları, rivayeti nakleden öğrenciler ve onların bölgesi ve hadis

¹¹³¹ Bünyamin Erul, *Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)*, AÜİFD, C:XLIII, sy.1, 2002, (s.27-61). s.44.

¹¹³² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 179

¹¹³³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 179:

قال عبد العزيز: وأخبرنا عبد الله بن الفضل عن الأعرج عن أبي هريرة أنه كان يقول «

Ahberenâ lafzının hicrî ikinci yüzyılın başlarından itibaren kullanıldığı ifade edilmektedir. Söz konusu sîganın semâ, kıraat, icâzet ve münâvele yollarından biri için kullanılabileceği belirtilmektedir. Ahmet Yücel, **Hadis İstılahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, İFAV Yay., 2.bs., İstanbul, 2014. s.92.

¹¹³⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 189.

¹¹³⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 179.

¹¹³⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 185.

¹¹³⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 187.

¹¹³⁸ Bünyamin Erul, *Hicrî II. Asırda Rivayet Üslubu (I)*, s.44; Kenan Oral, *Muvatta' Oluşum Süreci*, s.65.

naklinde ne gibi bir rol oynadığını inceleyip mukayese edebilmek için tablo ve şemalardan yararlanılmıştır.

(1). Merfû Hadisler

Eserde bulunan 27 rivayetin 19'u merfûdur. Merfû rivayetlerin 1'inin senedi muttasıl, 18'inin senedi ise münkatı'dır. Bunların 12'si doğrudan Hz. Peygamber'den, 6'sı ise sahâbe aracılığıyla nakledilmektedir. Zikredilen hadislerin biri hariç hepsinin senedinde inkıta' olduğu görülmüştür. İsnâdda inkıta' olması durumu ilerde ilgili başlık altında inceleneceği için burada ayrıntıya girilmeyecektir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un naklettiği merfû hadislerden 4'ü bizzat kendisi kanalıyla diğer hadis kaynaklarında zikredilmiştir. Hadislerinden biri merfû-muttasıl diğerleri münkatı' isnâdla nakledilmiştir. Bu hadislerin 3'ü telbiye lafzıyla ilgiliyken 1'i hacda öldürülmesi yasak olan beş hayvana dairdir. Şimdi bu rivayetlerin sonraki dönem kaynaklarına nasıl yansıdığının değerlendirilmesine geçilecektir.

1.Hadis: Söz konusu rivayet “*Abdülazîz el-Mâcişûn → Abdullah b. Fadl → el-A'rec → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla gelmiş ve hadiste telbiye lafızlarından birinin “*Lebbeyk ilehe'l -Hak*” olduğu ifade edilmiştir. Bu hadis *Muvatta*'da geçen tek merfû-muttasıl isnâdlı rivayettir. Hadisin sıhhati hakkında Hâkim en-Nîsâbûrî “*Şeyhânın şartına göre sahihtir*” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹³⁹ Rivayet, 2/8. asır ve sonraki dönem hadis kaynaklarında da aktarılmıştır.¹¹⁴⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn'dan hadisi rivayet eden ilk kimsenin 3./9. asır müellifi Şâfiî olduğu tespit edilmiştir. Şâfiî, hadisi “*ذَكَرَ الْمَاجِشُونُ*”

¹¹³⁹ Hâkim en-Nîsâbûrî, **el-Müstedrek**, I, 618 Nesâî de hadisi Abdullah b. Fadl dışında isnâd edeni bilmiyorum demştir. Abdullah b. Fadl'ın sika olduğunu söylemiştir. Nesâî, “Menâsik” 55. İbn Ebû Hâtim, Yezîd b. Harûn'un “*A'rec → Ebû Seleme → Ebû Hüreyre*” isnâdıyla yani “Ebû Seleme” ziyadesiyle naklettiğini ancak bu ziyade olmadan da nakledenlerin bulunduğunu zikretmiştir. Ebû Hâtim'e hangisinin daha sahih olduğunu sorması üzerine Ebû Hatim'in kesin bir değerlendirme de bulunamadığını, hadisin râvisi Yezîd b. Harûn'un sika olduğu ancak A'rec → Ebû Hüreyre kanalıyla aktaranların çok olduğunu ifade ettiğini belirtmiştir. İbn Ebû Hâtim, **el-Cerh ve't-ta'dîl**, III, 218,219,220.

¹¹⁴⁰ Ebû Dâvud et-Tayâlisî, **Müsned**, IV, 132 (Hadis no:2499); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 204 (H No:13468); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIV, 194 (H No:8497); XIV, 277 (H No:8629); XVI, 143 (H No: 10171) İbn Mâce, “Menâsik”, 16 (H No:2920); Nesâî, “Menâsik”,55 (H No:3718). Bununla beraber hadise Abdülazîz el-Mâcişûn'un muasırı Mâlik b. Enes'in ayrıca Buhârî, Müslim, Tirmîzî, Ebû Dâvûd'un da eserlerin de yer vermediği görülmektedir.

ifadesi ile nakletmiştir.¹¹⁴¹ Mansur Koçinkağ “zekera” ifadesine atıf yaparak Abdülazîz el-Mâcişûn zamanına yetişmeyen Şâfiî’nin hadisi onun eserinden almış olma ihtimaline işaret etmiştir.¹¹⁴² Rivayetin Abdülazîz el-Mâcişûn dışında aktarılan tarikleri de mevcuttur.¹¹⁴³ Mesela Ebû Yûsuf’un *el-Âsâr* adlı eserinde Saîd b. Cübeyr (v. 94/713)’den aktarılan telbiye lafzının içerisinde geçen bir terkip olarak nakledilmiştir.¹¹⁴⁴ Daha sonra Taberânî¹¹⁴⁵ ve İbnü’l-Münzir’in (v. 318/930)¹¹⁴⁶ eserlerinde rivayetin farklı tariklerine rastlanılmıştır. Bununla birlikte Ukaylî (v. 322/934) *ed-Duâfa’sında* hadisin başka bir tarikini zikretmesine rağmen bunun mütâbiî seviyesinde olmadığını, hadisin Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla bilindiğini söylemektedir.¹¹⁴⁷ Aşağıdaki tabloda da bu durum açıkça görülmektedir.

¹¹⁴¹ Şâfiî, **el-Ümm**, II, 169; **el-Müsned**, (Tertîb-i Sündî), I, 304; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 204 (H No:13468).

¹¹⁴² Mansur Koçinkağ, **Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis**, Rağbet Yay.,İstanbul, 2018. s. 161,162

¹¹⁴³ Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim el-Ensârî, **el-Âsâr**, thk. Ebû’l-Vefâ, 1 c., Haydarâbâd, İhyâü’l-Meârifî’n-Nu‘mâniyye, 1355. I, 94 (H No:457); Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Asl**, thk. Ebû’l-Vefâ el-Afgânî, 4 c., 1.bs., Matbaatü Meclisi Dâireti’l-Maârif, 1966. II, 545. Muhammed b. Hasan es-Şeybânî, **el-Âsâr**, thk. Hâlid el-Avvâd, 2 c., 1.bs., Kuveyt, Dârü’l-Nevâdir,2008/1429. I, 321.

¹¹⁴⁴ Ebû Yûsuf, **el-Âsâr**, s. 94.

¹¹⁴⁵ Taberânî’de *Mu’cemü’l-evsât*’ında iki farklı tarike yer vermiştir. IV, 329 (Hadis No: 4344) İsnâdların ilki “Muhammed b. Ali es-Sâîğ → Hâlid b. Yezîd el-Ömerî → Saîd b. Müslim b. Bânek → Abdurrahmân b. Hüzmüz el-A’reç → Ebû Hüreyre → Resûlullah” şeklindeyken ikincisi “Abdullah b. Hasan el-Harrânî → Mervân b. Ubeyd → Bişr b. Sirrî → Zekerîyyâ b. İshâk → Amr b. Dînâr → Ata b. Yesâr → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)” şeklindedir.

¹¹⁴⁶ İbn Münzir, *el-İkna’* adlı eserinde telbiye lafzına ziyade konusunu işlerken söz konusu hadise yer vermektedir. Hadisin isnâdı “Muhammed b. Mihrân → Abdürrezzak → Ma’mer → Zühri → Sâlim → İbn Ömer → Resûlullah (s.a.v)” tarikiyle nakledilmiştir. İbn Münzir, **el-İkna’**, I, 209.

¹¹⁴⁷ Ukaylî, **ed-Duâfâ’-l-Kebîr**, IV, 260. Nakledilen isnâd şu şekildedir: “Abdullah b. Hasan el-Harrânî → Müemmel b. Fadl → Bişr b. Sirrî → Zekerîyyâ b. İshâk → Amr b. Dînâr → Atâ b. Yesâr → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)” tarikiyle nakletmiştir.

Söz konusu hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan aktaran öğrenciler, öğrencilerin bölgeleri ve kullanılan rivayet lafızları yönüyle de incelenecektir. Böylelikle hadisin rivayet kaynaklarına nasıl aktarıldığı görülmeye çalışılacaktır. Abdülazîz el-Mâcişûn'dan hadisi nakleden 11 öğrenci tespit edilmiştir. Yukarıda görülmesi amaçlanan özellikler tablo halinde şu şekilde gösterilebilir:

Abdülazîz el-Mâcişûn'u Hocasından Aktardığı Rivayet Lafzı	Hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Aktaran râviler	Kullanılan Rivayet lafzı	Rivayet Kaynağı	Talebenin Bölgesi
An	Humeyd b. Abdurrahmân er-Rüesî (v. 189/804)	An	Nesâî, es-Sünen	Kûfe
An	Veki'b. el-Cerrâh (v. 196/811)	An	İbn Ebû Şeybe, el-Musannef	Kûfe
An		Haddesenâ	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned	
An		Haddesenâ	İbn Mâce, Sünen	
An		Haddesenâ	İbn Huzeyme, es-Sahîh	
Haddesenâ	Cerdefe el-Basrî (Ebû Saîd Abdurrahmân b. Abdullah) (v. 197/812)	Haddesenâ	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned	Basra
Enne Ahbare	Abdullah b. Vehb (v. 197/812)	Haddesenâ	İbn Huzeyme, es-Sahîh	Mısır/ Medîne

Haddesehu		Haddesenâ	Tahavî, Şerhu Meâni'l-Âsâr	
Haddesehu		Ahberenî	Hâkim en-Nîsâbü'rî, el-Müstedrek,	
An	Ma'n b. İsâ (v. 198/814)	Haddesenâ	Bezzâr, el-Müsned,	Medine
An	Abdurrahmân b. Mehdî (v. 198/814)	An	Ebû Nuaym, Hilyetü'l-evliyâ.	Basra
An	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (v. 203/818)	Haddesenâ	Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned	Basra
An	Şâfiî (v.204/819)	Zekere	Şâfiî, el-Ümm	Mısır
An	Ebû Âmir Abdülmelik b. Amr el-Akadî (v. 204/819)	Haddesenâ	Tahavî, Şerhu Meâni'l-Âsâr	Basra
An	Huceyn b. Müsennâ (205/820)	Haddesenâ	Ahmed b. Hanbel, el-Müsned	Bağdat
An	Süreyc b. Nu'man (v. 217/832)	An	Hatîb el-Bağdâdî, Târîhu Medîneti's-Selâm.	Bağdat

Tablo 3.1.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye hadisine dair öğrenci ve rivayet lafızları

Tabloya göre hadisi kendisinden 11 öğrencisi aktarmıştır. Bu öğrencilerden 4'ü Basra, 2'si Bağdat, 2'si Kûfe, 2'i Medine diğer 1'i de Mısırlıdır. Böylelikle bu hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan en fazla nakledenler Basralı öğrencileri olmuştur. Öğrenciler, hadisi yoğun olarak “haddesenâ” lafzı ile nakletmiştir. 4 öğrenci ondan “an” lafzı ile nakletmiş ve bu öğrencilerinden 3'ünün Kûfeli 1'inin Basralı olması dikkati çekmektedir.

Yoğunluğun Irak bölgesi öğrencilerinde toplanması mezkûr kullanımda bölgesel faktörlerin etkisini akla getirmektedir. Nitekim yapılan çalışmalarda Irak Bölgesi'nde semâ ve kıraat sîgalarının kullanımında esnek davranıldığı ifade edilmekte hatta Bîşr b. Bekir'in (v. 205/821) Iraklılara, an fülân an fülân diyerek hadisin tadını kaçırdıkları, onların "haddesenâ" ve "ahberenâ" demedikleri¹¹⁴⁸ yönündeki eleştirisi zikredilmektedir.

Tabloya göre öğrencisi Abdullah b. Vehb'in kullandığı sîgaların diğer öğrencilerden farklılık arz ettiği görülmüştür. İbnü'l-Vehb 2 yerde "haddesenî-ahberenî" şeklinde tekil kalıp 1 yerde "haddesenâ" diyerek çoğul kalıp kullanmıştır. Diğer öğrenciler Abdülazîz el-Mâcişûn'un hocası Abdullah b. Fadl'dan hadisi "an" lafzı ile aktarırken (Abdülazîz el-Mâcişûn an Abdullah b. Fadl) İbnü'l-Vehb'in "haddesehu" ve "ahberahu" sîgalarını kullandığı tespit edilmiştir. Bu durum İbnü'l-Vehb ile hocası arasındaki yakın ilişkiden kaynaklanmış olmalıdır. Nitekim önceki bölümlerde Abdülazîz el-Mâcişûn'a sorular sorduğu, onunla ilgili anekdotlar anlattığı ve onun eserlerini aktaran râviler arasında sayıldığı dile getirilmişti. Özellikle Abdülazîz el-Mâcişûn'a sorular sorduğuna dair aktarılan bazı rivayetler İbnü'l-Vehb'in hocasıyla birebir hadis alma imkânına işaret etmekte ve onun tekil sîga kullanma durumunu da açıklar niteliktedir.

2.Hadis: İhramlı kimsenin öldürmesine cevaz verilen hayvanlara dairdir. Abdülazîz el-Mâcişûn hadisi "beleğanâ" sîgasıyla doğrudan Hz. Peygamber'den nakletmektedir. Hadis 2./8. asır ve sonraki dönem kaynaklarında zikredilmektedir.¹¹⁴⁹ Ulaşılabildiği kadarıyla

¹¹⁴⁸ Muhammed Enes Topgöl, **İsnâdî Okumak**, s.74

¹¹⁴⁹ Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit, **el-Müsne'd**, thk. Abdurrahmân Hasan Mahmûd, 1 c., Mısır, el-Âdâb, ts. (H No:18); Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 519 (H No: 1302,1303) "*Mâlik → Nafi → İbn Ömer*" isnâdıyla aktarmaktadır. Bir diğer tarik ise "*Mâlik → Abdullah b. Dînâr → Abdullah b. Ömer*" şeklinde gelmektedir. (H No: 1304,1306); Ebu Yûsuf, **el-Âsâr**,108 (H No:511); Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Hüccet alâ ehli Medine**, thk. Seyyid Mehdi Hasan Geylânî, 4 c., 3.bs., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1403. II, 243; Şâfiî, **el-Ümm**, II, 199; VII, 224; Ebu Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsne'd**, III, 115 (H No:1625); III, 407 (H No:2001); Abdürrezzâk b. Hemmâm, **el-Musannef**, IV, 442 (H No:8374, 8375); Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Mekkî, **el-Müsne'd**, thk. Hüseyin Selim Esed, 2c., 1.bs., Suriye, Dârü's-Sakâ, 1996. I, 516 (H No:631); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 349 (H No:14821, 14822); III, 350 (H No:14833); III, 351 (H No:14835), (H No:14836 Yılanın öldürülmesi); (H No:14837); İshak b. Rahûye, Ebû Yakûb İshâk b. İbrahim b. Mahled el-Mervezî, **el-Müsne'd**, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-Belûşî, 5 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-İmân, 1991/1412. II, 186 (H No:689); II, 289 (H No:805); II, 515 (H No: 1102); IV, 188 (H No: 1985); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsne'd**, VIII, 29 (H No:4461); 480 (H No:4876); IX, 8 (H No:4937); 109 (H No:5091); 136 (H No: 5131); 152 (H No:5160); 233, (H No:5324); 342 (H No:5476); 379 (H No:5541); X, 353 (H No:6228). (26 yerde nakletmektedir.); Dârimî, **el-Müsne'd**, II, 1146 (H No:1857); 1147 (H No:1858); Buhârî, **el-Edebü'l-müfred**, I, 440 (H No:1296); Buhârî, "Hac" 18 (H No:1828,1829); "Kitâbü bedü'l-Hak" 16 (H No:3314,3315);

Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla hadisi aktaran iki râvi bulunmaktadır. Onlardan biri Eşheb b. Abdülazîz (v. 204/820)¹¹⁵⁰ diğeri Ali b. Ca'd'dır.¹¹⁵¹ Nakledilen rivayetin diğer iki kaynakta nasıl geldiğini görmek için mukayese edilmesi elzemdir. Bu sebeple önce rivayetlere dair bir tablo verilecek ve bu tablo üzerinden çıkarımlar yapılmaya çalışılacaktır.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-Haccındaki kısım	Eşheb b. Abdülazîz'den Gelen Rivayet	Ali b. Ca'd'ın Rivayeti
فإنه بلغنا أنه قال: <u>خمس فواسق ليس على الحرم جناح في قتلهم: العقرب، الفأرة، والكلب العقور، والغراب، والحدأة، والحية؛ يشك أحد في قتلها</u>	وأخبرني المنذر بن عبد الله الحزامي، وأنس بن عياض الليثي، عن عبد العزيز بن أبي سلمة، أنه قال: لا يقتل الحرم من الدواب شيئاً، إلا ما أخص فيه رسول الله، أنه قال: <u>«خمس فواسق، ليس على الحرم جناح في قتلهم: العقرب، والفأرة، والكلب العقور، والغراب، والحدأة.»</u> قال عبد العزيز: <u>الحية لا يشك أحد في قتلها</u>	حَدَّثَنَا عَلِيُّ، أَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " <u>لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ جُنَاحٌ فِي قَتْلِ خَمْسَةٍ مِنَ الدَّوَابِّ: الْعُقْرُبُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعُقُورُ، وَالْغُرَابُ، وَالْحِدَاةُ</u>
«وأما الكلب العقور فإن تأويله في رأينا: كل ما عدا على الناس من السباع الأسد والنمر والذئب وما أشبهه؛ ومما دلنا على ذلك أن الكلب الذي ليس بعقور ليس في قتله جناح على الحرم لأنه أنيس أهلي، فكيف بالعقور منها، فعرفنا أنه إنما أراد ما عدا من الوحش، فذلك شبه الفواسق»	قال عبد العزيز: فأما الكلب العقور، فإن تأويله في رأينا، كل ما عدا على الناس من السباع: الأسد، والنمر، والذئب، وما أشبه ذلك «ومما دلنا على ذلك، أن الكلب الذي ليس بعقور، ليس في قتله على الحرم جناح، لأنه أنيس أهلي، فكيف بالعقور منها، فعرفنا أنه إنما أراد ما عدا من الوحش، فذلك يشبه الفواسق»	

Müslim, "Hac" 1198.1199.1200; İbn Mâce, "Menâik" 91 (H No:3087-3089); Ebû Dâvûd, "Menâsik" 39 (H No:1846,1848); Tirmizî, "Hac" 21 (H No:837,837); İbn Ebû Âsım, **el-Âhâd ve'l-mesânî**, V, 411 (H No:3056).

¹¹⁵⁰ Sahnûn b. Saïd, **Kitâbü'l-hac min müdevvene Eşheb b. Abdülazîz el-Mısırî**, I, 124. Ayrıca Abdülazîz el-Mâcişûn söz konusu hadisi naklettikten sonra "kelbü'l-akûr" kelimesinin manasını açıklamıştır. Eşheb b. Abdülazîz de kelbü'l-akûra dair açıklamasını yaptıktan sonra "Saïd b. el-Müseyyeb, Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Ebî Seleme" nin de aynı görüşü serdettiğini ifade etmiştir. Ancak bu hadis rivayeti olmayıp Abdülazîz el-Mâcişûn'un yorumunun aktarımı olduğu için sayıya dahil edilmemiştir. Sahnûn b. Saïd, **Kitâbü'l-hac min müdevvene Eşheb b. Abdülazîz el-Mısırî**, 122.

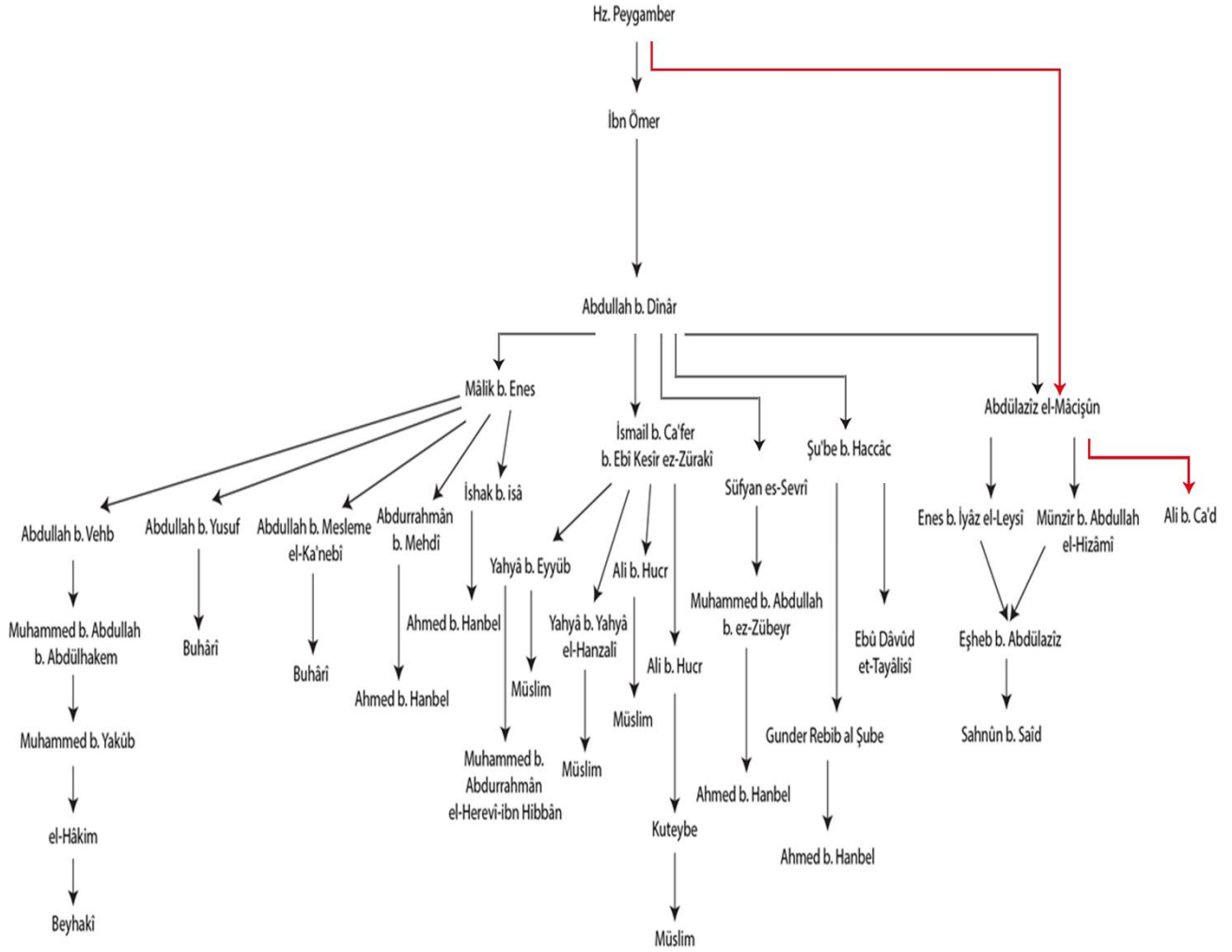
¹¹⁵¹ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2899).

Tablo 3.2.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un tarikiyle aktarılan öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisi

Sahnûn b. Saîd'in, Eşheb b. Abdülazîz'den yaptığı nakilde hadis “*Münzîr b. Abdullah el-Hizâmî ve Enes b. İyâz el-Leysî*¹¹⁵² → *Abdülazîz b. Ebî Seleme* → *Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla münkatı' olarak aktarılmaktadır. Gelen nakil metin yönünden incelendiğinde ise tek farkın yılanın öldürülmesi meselesinde olduğu görülmektedir. Geriye kalan kısımlar ise Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde zikredildiği gibi bütünüyle korunarak nakledilmektedir. Ali b. Ca'd ise hadisi hocasından “*Abdülazîz el-Mâcişûn* → *Abdullah b. Dînâr* → *Abdullah b. Ömer* → *Resûlullah (s.a.v)*” tarikiyle merfû-muttasıl olarak nakletmektedir.¹¹⁵³ Hadis çok geniş bir rivayet ağına sahiptir. Aşağıda Abdülazîz el-Mâcişûn'un hocası kanalıyla gelen tariklerin isnâd şeması verilecektir. Daha sonra Abdülazîz el-Mâcişûn'dan hadisi aktaran öğrencilerin bölgesini ve kullandıkları rivayet lafızlarını gösteren bir tablo verilecektir.

¹¹⁵² Tam adı; Ebû Damre Enes b. İyâz el-Leysî el-Medenî'dir. 104/722 yılında doğduğu 96 yıl yaşadığı ve 200/815 senesinde vefat ettiği belirtilmektedir. İbn Hibbân 180/796 yılında vefat ettiğini kaydetmektedir. Ebû Zür'a ve Nesâî'nin onun hakkında “lâ be'se bih” dedikleri ifade edilmektedir. İbn Hibbân, **Meşâhîrü ulemâi'l-emsâr**, 226; Zehebî, **Siyerü a'lâmi'n-nübelâ**, IX, 86,87.

¹¹⁵³ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424, (H No:2899).

Şema 3.2.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisinin isnâd şeması

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Hocasından Aktardığı Rivayet Lafzı	Hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Aktaran Râviler	Kullanılan Rivayet Lafzı	Talebenin Bölgesi
Münkâtı' isnâd/Kâle	Münzir b. Abdullah el-Hizâmî ve Enes b. İyâz el-Leysî	An	Medine
Muttasıl-merfû/An	Ali b. Ca'd	Ahberenâ	Bağdat

Tablo 3.3.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un öldürülmesine cevaz verilen hayvanlar hadisini aktaran öğrenciler ve rivayet lafızları

Tabloya göre ilgili rivayeti Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Münzir b. Abdullah, Enes b. İyâz ve Ali b. Ca'd nakletmiştir. Rivayetlerden biri Medine bölgesine aittir. Bu bölgeye ait rivayetin aynı şekilde korunarak gelmesi bu tarikin en önemli özelliğidir. Rivayetin isnâdı münkatı'dır. İkinci tarik Bağdat bölgesine ait olup muttasıl-merfû isnâdla zikredilmesi açısından önemlidir. Bu durum Abdülazîz el-Mâcişûn'un Medine'de fıkıh ilmiyle ilgilenirken Bağdat'a gittikten sonra hadis rivayet etmeye yoğunlaştığı bilgisiyle de uyum arz etmektedir. Nitekim Medine'de daha serbest hadis rivayet ettiği düşünülen Abdülazîz el-Mâcişûn'un, Bağdat bölgesinde farklı bir profil çizerek, hadisleri kendi isteğiyle ya da karşıdan gelen talep üzerine isnâdını tam olarak zikretmeye çalıştığı söylenebilir. Ali b. Ca'd'ın nakline göre Abdülazîz el-Mâcişûn rivayeti hocası Abdullah b. Dînâr'dan "an" sîgasıyla tahammül etmiştir. Ali b. Ca'd ise hadisi, hocası Abdülazîz el-Mâcişûn'dan "ahberenâ" sîgasını kullanarak aktarmıştır.

3.Hadis: Bu hadis Arefe günü telbiye ve tekbîr getirme konusuna dairdir. Abdülazîz el-Mâcişûn hadisi münkatı' senedle nakletmekte ve Enes b. Mâlik'ten onu "beleğanâ" sîgasıyla doğrudan aktarmaktadır. Sonraki dönemde hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn aracılığıyla Ali b. Ca'd ve Ahmed b. Hanbel nakletmektedir. *Muvatta'*da isnâdsız şekilde aktarılan rivayeti Ali b. Ca'd "*Abdülazîz el-Mâcişûn → Muhammed b. Ebî Bekir es-Sekafî → Enes b. Mâlik → Resûlullah (s.a.v)*" isnâdıyla aktarmaktadır.¹¹⁵⁴ Ali b. Ca'd'ın *Müsned*'inde hocasına dair başlık ayırması ve eserinde geçen iki hadisi nakletmesi dikkat çekmektedir.¹¹⁵⁵ Ali b. Ca'd, Abdülazîz el-Mâcişûn'un Bağdatlı öğrencilerinden biridir. O *Müsned* adlı eserinde hocasından "Abdülazîz el-Mâcişûn → Zührî" başlığı altında 24¹¹⁵⁶, "Abdülazîz el-Mâcişûn → Abdullah b. Dînâr" başlığı altında 25 hadis zikrederek toplam 49 hadis zikretmektedir.¹¹⁵⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-hac*ının tamamı elde

¹¹⁵⁴ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 425 (H No:2907).

¹¹⁵⁵ Her ne kadar bu hadisler Ali b. Ca'd'ın öğrencisi Beğavî tarafından toplansa da Abdülazîz el-Mâcişûn'a bir başlık ayrılması Ali b. Ca'd'ın Abdülazîz el-Mâcişûn'dan yoğun olarak hadis aktardığının işareti olarak düşünülmektedir.

¹¹⁵⁶ Bu başlık altında nakledilen hadislerin hepsi Abdülazîz el-Mâcişûn → Zührî kanalıyla aktarılmamıştır. Hadislerden 5 tanesi Salih b. Keysân, 1 tanesi Rebîa b. Ebî Abdurrahmân aracılığıyla nakledilmiştir.

¹¹⁵⁷ Başlık altında incelenen hadislerin sadece 3 tanesi Abdullah b. Dînâr kanalıyla aktarılmıştır. Geriye kalan hadisler Muhammed b. Münker'den 4, Üsâme b. Zeyd'den 2, Humeyd et-Tavîl, Muhammed b. Ebî Bekir es-Sekafî, Amr b. Ebî Amr, Hişâm b. Urve, Avn mevlâ Ümmü Hakîm, Abdülkerîm b. Ebî Muhârik, Sa'd b. İbrahim, Zeyd b. Eslem, Sâlim b. Abdullah, Nâfi b. Ebî Enes, Yakûb b. Utbe, Abdurrahman b. Kâsım b. Muhammed, Ömer b. Abdurrahman b. Atiyye b. Dilâf, Ubeydullah b. Ömer, Ebû Sahr, Osman b. Saîd b. Ebî Râfi' isimli râvilerden 1'er rivayet nakledilmiştir.

bulunmadığı için iki hadisten hareketle Ali b. Ca'd'ın hocasından eseri dinlediği yargısına ulaşılamasa da *Muvatta*'ı ondan işitmesi çok uzak bir ihtimal değildir. Ahmed b. Hanbel'e gelince o, hadisi “*Huceyn b. Müsennâ → Abdülazîz → Muhammed b. Ebî Bekir es-Sekafî → Enes b. Mâlik → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla aynı şekilde aktarmaktadır.¹¹⁵⁸ Rivayetin kaynaklardaki isnâd şeması aşağıdaki gibidir.

Şema 3.3.: Muhammed b. Ebî Bekir tarikiyle aktarılan telbiye hadisinin isnâd şeması

¹¹⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIX, 477 (H No:12493).

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Hocasından Aktardığı Rivayet Lafzı	Hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Aktaran Râviler	Kullanılan Rivayet Lafzı	Talebenin Bölgesi
An	Huceyn b. Müsennâ	Haddesenâ	Bağdat
An	Sâlih b. Mâlik	Haddesenî	Bağdat

Tablo 3.4.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye hadisine dair öğrenci ve rivayet lafızları

Yukarıdaki şemada dikkat çeken en önemli nokta hadisin Abdülazîz el-Mâcişûn'un akranı Mâlik b. Enes'ten de aynı isnâdla nakledilmiş olmasıdır. Akran olan iki âlimin aynı kaynaktan beslendiğini göstermesi yönüyle önemlidir.¹¹⁵⁹ Buna rağmen rivayetin Mâlik b. Enes kanalıyla yaygınlaştığı görülmektedir. Bu hadisteki tablo genel durumun da bir protatipidir. Nitekim hadis rivayeti konusunda Abdülazîz el-Mâcişûn'un, Mâlik b. Enes'in otoritesinin gölgesinde kaldığı söylenebilir. Abdülazîz el-Mâcişûn'dan ise iki Bağdatlı öğrenci Huceyn b. Müsennâ ve Sâlih b. Mâlik'in aktardığı görülmektedir. İki öğrenciden hadisi aktaran iki müellifin de Bağdatlı olması dikkat çekmekte rivâyetin Bağdat bölgesinde kaldığını göstermesi yönüyle önemlidir.

4.Hadis: Arefe günü telbiye ve tekbîr getirme konusuna ait münkatı' rivayet olup doğrudan sahâbî râvi Abdullah b. Ömer'den nakledilmiştir.¹¹⁶⁰ Bu hadis de yukarıdaki hadislerde olduğu gibi sonraki dönem kitaplarında Abdülazîz el-Mâcişûn aracılığıyla muttasıl isnâdla aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel hadisi; “*Abdülazîz b. Ebî Seleme → Ömer b. Hüseyin → Abdullah b. Ebî Seleme → Abdullah b. Abdullah b. Ömer → Abdullah b. Ömer → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla aktarmış ve Abdullah b. Ömer'in “*Biz Resûlullah (s.a.v) ile Arefe günü sabahı beraberdik. Bizden bir kısım kimse tekbir alırken diğer kısım tehlil getiriyordu. Biz tekbir getiriyorduk. -Abdullah b. Ebî Seleme, Abdullah b. Abdullah b. Ömer'e- “Size şaşıyorum nasıl Resûlullah'ı ne yaparken gördün diye sormazsınız” dediği nakledilmiştir.*¹¹⁶¹ Tezin ikinci bölümünde zikredilmekle birlikte önemine binaen birkaç

¹¹⁵⁹ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 487 (H No:1214); Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, **el-Hücce alâ ehl-i Medine**, II, 105; Şâfiî, **el-Ümm**, VII, 268; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 375 (H No:15073,150879); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VI, 447 (H No:1667); XIX, 125 (H No:12069); XXI, 126 (H No:13520); Buhârî, “Cum'a” 11 (H No:970); Müslim, “Hac” 1284.

Musâ b. Ukbe tarikiyle gelen hadisler: Humeydî, **el-Müsned**, II, 314 (H No:1245).

¹¹⁶⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 183,187.

¹¹⁶¹ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459, (H No:4850); Müslim, “Hac” 1284.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Hocasından Aktardığı Rivayet Lafzı	Hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan Aktaran Râviler	Kullanılan Rivayet Lafzı	Talebinin Bölgesi
An	Yezîd b. Hârûn (v. 206/821)	Haddesenâ/ Ahberenâ/ Enbee	Vâsıt

Tablo 3.5.: Abdülazîz el-Mâcişûn'un telbiye lafzı hadisini aktaran öğrenciler ve rivayet lafızları

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn'dan hadisin sadece Yezîd b. Hârûn kanalıyla aktarıldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi hadisin bir diğer râvisi olan Yahyâ b. Saîd el-Ensârî'nin hadis alanında tanınmış bir âlim olması olmalıdır. Eser içerisindeki diğer merfû rivayetler Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla aktarılmamakla birlikte farklı râvilerle 2./8. ve 3./9. asır kaynaklarında nakledilmiştir.

(2). Mevkûf Hadisler

Abdülazîz el-Mâcişûn eserinde 6 mevkûf rivayete yer vermektedir. Bu rivayetleri de isnâdını zikretmeden doğrudan ilgili sahâbiye nispet etmektedir. Mevkûf olan bu rivayetler Ömer b. Hattâb (Ömer b. Hattâb'ın, ihramlıyken boyalı elbise giymesinden dolayı Talha b. Ubeydullah'ı (v. 36/656) uyarması),¹¹⁶² Abdullah b. Ömer (telbiye lafzına ziyadesi,¹¹⁶³ Harem bölgesine girdiğinde tekbîr ve tehlil getirmesi,¹¹⁶⁴ Müzdelife'de namaz

¹¹⁶² Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 177. Rivayetin farklı tarikleri bulunmaktadır. Bu tariklerde hadisin muttasıl isnâdları verilmektedir. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 470, 1164; İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, III, 164; Belâzürî, **Ensâbü'l-çşrâf**, X, 123.

¹¹⁶³ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 180. Rivayet "kâne" sîgasıyla isnâdsız olarak nakledilmiştir. Yapılan taramalar neticesinde rivayetin farklı tariklerine ulaşılmıştır. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 479 (H No:1192); Ebû Yûsuf, **el-Âsâr**, 94 (H No:458); Şâfiî, **el-Ümm**, II, 169; **es-Sünenü'l-me'sûra**, thk.Abdülmü'tî Emîn Kala'cî, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Mâarif, 1986/1406. 376 (H No:512); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 365 (H No:1933); Humeydî, **el-Müsned**, I, 536 (H No:675); İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 205 (H No:13474); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 24 (H No:4457); IX, 95 (H No:5071); X, 292 (H No:6146); Dârimî, **el-Müsned**, I, 586 (H No:1830); Müslim, "Hac" 1184; İbn Mâce, "Menâsik" 15 (H No:2918); Ebû Dâvûd, "Menâsik", 26 (H No:1812); Tirmizî, "Hac", 13 (H No:826).

¹¹⁶⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 183. Abdülazîz el-Mâcişûn rivayeti naklederken "kâne" sîgasını kullanmış ancak isnâd zikretmemiştir. Yapılan taramalar neticesinde rivayetin farklı tariklerine ulaşılmıştır. Bunlardan muttasıl isnâdla nakledilenler de bulunmaktadır. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 489 (H No:1217). Mâlik b. Enes'in telbiyenin ne zaman kesileceği konusunda soru sorulması üzerine kendi görüşünden sonra Abdullah b. Ömer'in bu şekilde amel ettiğini bildiren rivayet için bkz: III, 497 (H No:1245). Şâfiî, **el-Ümm**, VII, 269; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 258 (H No:13997); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 247 (H No:4628). Buhârî, "Hac" 38 (H No:1573).

kılması,¹¹⁶⁵ Batn-ı muhassır'dan ayrılması)¹¹⁶⁶ ve Abdullah b. Mesûd'dan (v. 32/652-53) (telbiyenin ne zaman getirileceğine dair rivayet)¹¹⁶⁷ gelmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn hacla ilgili konuda onların uygulamasına yer vermektedir. Söz konusu rivayetlerin 4'ünü "kâne" l'ini "beleşanâ" l'ini "zeamu" lafzıyla aktarmaktadır. Diğer hadis musennafatı içerisinde bu rivayetlerin Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla aktarıldığı bir isnâda ulaşılamamıştır.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un İbn Ömer'den aktardığı onun, Müzdelife'de namaz kılmasına dair mevkuf rivayetin konu içerisindeki kullanım durumu dikkati celbetmektedir. Çünkü Abdülazîz el-Mâcişûn, meseleye dair Hz. Peygamber'in uygulamasına ait rivayet bulunurken söz konusu hadisi tam olarak zikretmeksizin İbn Ömer'in uygulamasını verdiği ardından tekrar Hz. Peygamber'in uygulamasını aktardığı görülmektedir.¹¹⁶⁸ Anlatılan durumu daha somut görebilmek için bu hadisi Mâlik b. Enes'teki kullanımıyla karşılaştırmak yerinde olacaktır. Bu sebeple önce hadislerin zikredildiği bir tablo verilecek sonra tablo üzerinden yorumlama yapılacak ve konu sonuca bağlanacaktır.

¹¹⁶⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn rivayeti isnâdsız bir şekilde nakletmiştir. Ancak rivayet kaynaklarda farklı tariklerden mevkuf-muttasıl isnâdla nakledilmiştir. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 589 (H No:1502); Buhârî, "Küsûf" 6 (H No:1092); Ebû Dâvûd, "Menâsik" 64 (H No:1930).

¹¹⁶⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 191. Rivayet farklı tariklerle aktarılmıştır: Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 576 (H No:1466).

¹¹⁶⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 184.

¹¹⁶⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 189,190.

Tablo 3.6.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in Müzdelife'de namaz kılınmasına dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn konuya Üsâme b. Zeyd'den gelen merfû hadisle başlamakta ve hadiste Hz. Peygamber'in şî'b-i Müzdelife'ye geldiği ifade edilmektedir. Mâlik b. Enes'in ikinci sıradaki hadisi incelendiğinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un hadisi ile paralellik arz ettiği söylenebilir. Mâlik b. Enes'in rivayetine göre Hz. Peygamber'in şî'be gelmesinden sonra ashâbın namazı ne zaman kılacaklarını sorduğu, Hz. Peygamber'in şimdi kılınmayacağını, biraz daha ileride kılınacağını söylediği ve Müzdelife'ye gelince namaz kıldıkları ifade edilmektedir. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn'un merfû rivayetin metnini tam nakletmediği hatta meselenin ana unsurunu oluşturan kısmı yani Hz. Peygamber'in amelini zikretmediği dikkati çekmektedir.¹¹⁶⁹ Sonra konuya Benû Mervân idarecilerinin şî'b-i Müzdelife'de namaz kıldıklarını naklederek devam etmektedir.¹¹⁷⁰ Daha sonra bu idarecilerin amelinin doğru olmadığına işaret edencesine İbn Ömer'in en bilgili ve güvenilir bir kimse olduğunu ifade ederek onun "(Hz. Peygamber'in) burada (şî'b-i Müzdelife'de) namaz kılmadığını, abdest alıp Müzdelife'de namaz kıldığını" söylediğini belirtmekte en son İbn Ömer'in uygulamasını vermektedir. Görüldüğü gibi Abdülazîz el-Mâcişûn Hz. Peygamber'in amelini Üsâme b. Zeyd kanalıyla gelen merfû tarikinde zikretmeyip Benû Mervân idarecilerin yanlış uygulamalarını verdikten sonra İbn Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'in uygulamasını nakletmektedir.¹¹⁷¹ Halbuki yapılan taramalar neticesinde Üsâme b. Zeyd kanalıyla gelen rivayetlerde Hz. Peygamber'in ameline yer verildiği tespit edilmiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayeti ihtisar ederek nakletmesinin sebebi açık değildir. Çünkü bahsedilen türden uygulama hem rivayet hem konu bütünlüğünü zedelemektedir. Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn'un mesele hakkında 2 merfû 1 mevkuf hadis naklettiği bir yerde de Medine'de uygulanan amele işaret ettiği görülmektedir. Mâlik b. Enes ise 3 merfû hadisi aktardıktan¹¹⁷² sonra İbn Ömer'in rivayetini nakletmektedir.¹¹⁷³ Mâlik b. Enes'in konuyu bir insicam halinde verdiği söylenebilir.

¹¹⁶⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 189.

¹¹⁷⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 190. Benû Mervân idarecilerin bu yöndeki uygulamalarını aktaran diğer kaynaklar için: İbn Sa'd, **et-Tabakâtü'l-kübrâ**, V, 180; Ezrakî, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, **Ahbârü Mekke**, thk. Rüşdî Sâlih Melhas, 2 c., Beyrut, Dârü'Endülüs, 1389. II, 196, 197; Fâkihî, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Abbâs, **Ahbârü Mekke**, thk. Abdülmelik b. Abdullah, 6 c., 2. bs., Beyrut, Dârü Hazar, 1994/1414. V, 51.

¹¹⁷¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 190. Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen merfû rivayet: Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, IX, 215 (H No:5287); X, 455 (H No:6399); Müslim, "Hac" 703; İbn Mâce, "Menâsik" 60 (H No:3021); Ebû Dâvûd, "Menâsik" 64 (H No: 1934); Tirmizî, "Hac" 56 (H No:888).

¹¹⁷² Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 588 (H No:1499, 1500, 1501).

¹¹⁷³ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 589 (H No:1502).

Buraya kadar tasvir edilen tabloda Abdülazîz el-Mâcişûn'un, sayılan sahâbîler içinde İbn Ömer'i daha çok öne çıkardığı söylenebilir. Nitekim Abdülazîz el-Mâcişûn, Müzdelife'de namaz kılma olayıyla ilgili rivayeti kaydederken İbn Ömer'in bu konuda en güvenilir ve en bilgili kimse olduğunu dile getirmesi¹¹⁷⁴ tercihinine açıklık getirmektedir. Nitekim sadece mevkuf rivayetler değil eserin günümüze ulaşan kısmın bütününde de İbn Ömer'in daha çok yer tuttuğu görülmektedir.

(3). Maktû Hadisler

Abdülazîz el-Mâcişûn eserinde sadece 1 maktû rivayete yer vermiştir. Bu rivayet Ömer b. Abdülazîz'in, Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed'e (v. 107/725) Arefe sabahı telbiye mi tekbir mi getirileceği konusunda hangi uygulamanın tercih edilmesi gerektiğini sorması üzerinedir.¹¹⁷⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn rivayeti münkâtı' isnâdla "beleğanâ" sîgasıyla doğrudan Ömer b. Abdülazîz'den nakletmiştir. Kaynaklar tarandığında bu hadise ilk olarak Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta'*nda rastlanmaktadır.¹¹⁷⁶ İki âlimin konuya dair rivayeti aşağıdaki şemada verilmiştir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayeti	• وقد بلغنا أن عمر بن عبد العزيز بعث إلى سالم وإلى القاسم فيسألهما عن التلبية في غداة عرفة أو التكبير، ثم بعث من يصيح في الناس يأمرهم بالتلبية
Mâlik b. Enes'in rivayeti	• مَالِكٌ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ ؛ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ عَدَا يَوْمَ عَرَفَةَ مِنْ مِئَى . فَسَمِعَ التَّكْبِيرَ غَالِيًا . فَبَعَثَ الْحَرَسَ يَصِيحُونَ فِي النَّاسِ : أَيُّهَا النَّاسُ . إِنَّمَا التَّلْبِيَةُ »

Tablo 3.7.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiye lafzına dair rivayetin karşılaştırılması

¹¹⁷⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 190.

¹¹⁷⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 187.

¹¹⁷⁶ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 490 (H No:1220).

Yukarıdaki şema incelendiğinde Abdülazîz el-Mâcişûn, rivayeti isnâdsız bir şekilde “beleşânâ” lafzıyla doğrudan Ömer b. Abdülazîz’den aktarmıştır. Rivayette Ömer b. Abdülazîz’in Arafat sabahı insanların telbiye mi tekbir mi getirecekleri meselesini dönemin önde gelen ulemâları Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’e sordurması¹¹⁷⁷ ve onların cevabı muvacehesinde insanların bu yönde uygulama yapmasını istediği belirtilmiştir. Mâlik b. Enes ise rivayetini isnâdlı bir şekilde nakletmiştir. Onun metni Abdülazîz el-Mâcişûn’un metninden farklılık arz etmektedir. Çünkü Mâlik b. Enes’in rivayetinde Ömer b. Abdülazîz, arefe günü sabahı yüksek sesle söylenen tekbir seslerini duyması üzerine bir münâdinin insanlara telbiye getirmelerini söylediği belirtilmiştir. Görüldüğü üzere Mâlik b. Enes’in rivayetinde Abdülazîz el-Mâcişûn’un metninde geçen Sâlim b. Abdullah ve Kâsım b. Muhammed’e sordurma durumu zikredilmemiştir. Ancak sonuçta iki âliminde rivayeti mana olarak aynı şeyi söylemiştir.

Konunun girişinde Abdülazîz el-Mâcişûn’un 1 maktû rivayete yer verdiği ifade edilmişti. Fakat maktû rivayetle Medine ameli arasındaki bağın göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn’un bizzat isim zikrederek aktardığı bir maktû rivayetin Medine valiliği ve halifelik yapmış Ömer b. Abdülazîz’den nakledilmesi manidardır. Nitekim Abdülazîz el-Mâcişûn’un, konulara dair görüşleri zikrederken bazen ulemâ¹¹⁷⁸ ve “geçmişlerden bir grup”¹¹⁷⁹ gibi terkipler kullandığı tespit edilmiştir. Ancak yeterli verilere ulaşamadığından bu kavramların içeriğinde kimlerin kastedildiği netlik kazanmamıştır. Mesela Eşheb b. Abdülazîz eserinde Abdülazîz el-Mâcişûn’un “kelbü’l-akûr” a dair görüşüne yer vermektedir. Eşheb konu hakkındaki görüş sahiplerini Saîd b. Müseyyeb, Mâlik b. Enes ve Abdülazîz b. Ebî Seleme olarak sıralamıştır.¹¹⁸⁰ Kelbü’l-akûr açıklamasında önce Saîd b. Müseyyeb’in zikredilmesi diğer iki âlimin görüşlerinin kaynağının da o olduğu intibahı uyandırmaktadır. Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde maktû rivayete çok az yer verdiği söylenebilir. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde yer verdiği Medine ameline dair kullandığı genel ifadelerin muhatabı net olmamakla birlikte yukarıdaki misalden yola çıkarak bir kısmının tâbiûn âlimleri olma

¹¹⁷⁷ Ayrıca Ömer b. Abdülazîz’in mezkûr konuyu Ubeydullah b. Ömer’e sorduğuna dair benzer bir rivayet daha bulunmaktadır. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, VIII, 179,181.

¹¹⁷⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 177.

¹¹⁷⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 184.

¹¹⁸⁰ Sahnûn b. Saîd, **Kitâbü’l-Hac min müdevvene Eşheb b. Abdülazîz el-Mısırî**, 122.

ihtimali göz ardı edilmemelidir. Çünkü bu durum Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserindeki tâbiûn ulemâsı görüşlerine başvuru oranını arttıracaktır.

Sonuç olarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde sadece merfû rivayetle yetinmediği döneminin de bir uygulaması olan mevkuf ve maktû rivayetlere yer verdiği görülmektedir. Ancak aktarmış olduğu merfû ve mevkuf rivayetlerin oranının daha fazla olduğu belirtilmelidir. Maktû rivayetin konusu olan arefe sabahı telbiye getirme bahsi daha önceki sayfalarda merfû ve mevkuf rivayet olarak verilmiştir.¹¹⁸¹ O yeni bir konu üzerinden zikredilen rivayeti nakletmemiştir. Buraya kadar anlatılanlardan hareketle Abdülazîz el-Mâcişûn'un maktû rivayetlere değer verdiği onları diğer merfû ve mevkuf rivayetlerle birlikte derlemekte sakınca görmediği söylenebilir. Eserin genelinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayetleri naklederken merfû-mevkuf-maktû rivayetler arasında statik bir sıra gözetmemesi onun nezdinde maktû rivayetin delil değerinin ne olduğu konusunda net bir sonuca ulaşmayı zorlaştırmıştır. Fakat maktû rivayetlerin sayısal azlığından yola çıkarak değer bakımından merfû ve mevkûf rivayetlerin gerisinde kaldığı ifade edilebilir. Buraya kadar Abdülazîz el-Mâcişûn'un rivayetleri senedin muntahasına göre incelenmiştir. Aşağıda bu rivayetler senedindeki ittisal ve inkıtaya göre değerlendirilecektir.

e. Seneddeki İttisal-Inkıtaya Göre Hadislerin Durumu

(1). Muttasıl Hadis

Abdülazîz el-Mâcişûn eserinde sadece bir hadisin isnâdını muttasıl olarak zikretmiştir. Hz. Peygamber'in telbiyesinin "*Lebbeyk ilehe'l-hak lebbeyk*" olduğunu ifade eden rivayet "*Abdülazîz b. Abdullah → Abdullah b. Fadl → A'rec → Ebû Hüreyre → Resûlullah (s.a.v)*" isnâdıyla aktarılmıştır.¹¹⁸² Rivayetin sahih olduğu belirtilmiştir.¹¹⁸³ Merfû hadis bölümünde bu hadis ayrıntılı şekilde ele alındığından tekrara düşmemek adına bu kadarıyla iktifa edilecektir.

¹¹⁸¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183, 184.

¹¹⁸² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 179.

¹¹⁸³ Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek*, I, 618.

(2). Münkâtı' Hadis

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde 27 hadis rivayetine yer verdiği ve önceki başlıkta zikredildiği üzere sadece bir hadisin isnâdını muttasıl bir şekilde vermiştir. Geriye kalan rivayetleri ise münkâtı' olarak farklı formlarda aktarmıştır. Bu formlar aşağıda 4 madde halinde sıralanacaktır.

1. Rivayetin "Semi'nâ" sîgası kullanılarak nakledilmesi.

- وقد سمعنا من يزيد فيها: يحيى ويميت، بيده الخير، وهو على كل شيء قدير¹¹⁸⁴.

2. Rivayetin "Kene" ve "Kâle" lafızlarıyla aktarılması. Bu türden toplam 7 hadis nakledilmiştir. Bu hadislerden 3'ü merfû 4'ü mevkuftur.

- وكان ابن عمر يزيد فيها: لبيك لبيك وسعديك والخير في يديك، لبيك والرباء إليك والعمل¹¹⁸⁵
- وكان ابن عمر إذا دخل الحرم وصمت عن التلبية¹¹⁸⁶
- وكان أنس بن مالك يقول: كنا مع رسول الله عليه السلام، منا المكبر، ومنا المهمل، لا يعاب على المكبر تكبيره ولا على المهمل إهلاله¹¹⁸⁷.
- كان أنس بن مالك يحدث عن النبي عن غداة عرفة قال أنس: كنا مع رسول الله فمنا المكبر ومنا المهمل¹¹⁸⁸
- ثم رجع إلى الركن فاستلمه؛ فإن ابن عمر كان يرفع ذلك إلى النبي¹¹⁸⁹
- وكان ابن عمر، وهو أوثق وأعلم إن شاء الله، يقول: لم يصل فيه، إنما توضأ وصلى بالمزدلفة؛ وكان ابن عمر يصلي بالمزدلفة¹¹⁹⁰
- وكان ابن عمر يضرب راحلته إذا هبط بطن محسر

3. Rivayetlerin "Beleğanâ" lafzıyla aktarılması. Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde hadisleri aktarırken daha çok beleğanâ sîgasını (14 hadis) kullandığı tespit

¹¹⁸⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 189.

¹¹⁸⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 180.

¹¹⁸⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

¹¹⁸⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

¹¹⁸⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 187.

¹¹⁸⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 185.

¹¹⁹⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 190.

edilmiştir. Ancak bu kullanımın iki farklı versiyonu esere yansımıştır. İlki belâğ lafzının kimseye nispet edilmeden doğrudan aktarımı diğeri Hz. Peygamber veya sahâbîden aktarımıdır.

3.1. “Beleğânâ” sîgasının kimseye nispet edilmeden kullanımı (Muallak): 3 rivayet tespit edilmiştir.

• والاستطاعة، فيما بلغنا، مركبٌ وزاد.¹¹⁹¹

• وقال فيما بلغنا: وهذه الموافيت لأهلها ولمن أتى عليها من غيرهم¹¹⁹²

• ولقد بلغنا أنهم كانوا لا يبلغون الروحاء حتى تنبت حلوقهم¹¹⁹³.

3.2. Hz. Peygamber’den “Beleğânâ” sîgasıyla yapılan nakil.

• فإذا استوى على مركبه بفناء المسجد، مسجد ذي الخليفة، فليهل؛ وكذلك فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما بلغنا¹¹⁹⁴.

• وكان إهلاله، فيما بلغنا: لبيك اللهم لبيك، لبيك، لا شريك لك، لبيك، إن الحمد والنعمة لك، والمملك، لا شريك لك¹¹⁹⁵

• فإنه بلغنا أنه قال: خمسٌ فواسق ليس على المحرم جناحٌ في قتلهن¹¹⁹⁶.

• وبلغنا عن النبي عليه السلام أنه كان يقول: لم أقل أنا ولا الأنبياء من قبلي شيئاً أفضل من لا إله إلا الله وحده، لا شريك له¹¹⁹⁷.

• وقال النبي عليه السلام، فيما بلغنا: هذا الموقف، وعرفة موقفٌ، وارتفعوا عن بطن عرنة¹¹⁹⁸.

• بلغنا عن رسول الله عليه السلام أنه بعث عبد الرحمن بن عوف مع نسائه بليل تلك الليلة¹¹⁹⁹.

3.3. Sahâbîden “Beleğânâ” sîgasıyla yapılan nakillerdir. Bu kısımda 4 hadis nakledilmiş olup bunlardan 4’ü merfû 1’i mevkuf rivayettir.

¹¹⁹¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 175.

¹¹⁹² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 178.

¹¹⁹³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 180.

¹¹⁹⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 179.

¹¹⁹⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 179.

¹¹⁹⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 181.

¹¹⁹⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 188.

¹¹⁹⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 189.

¹¹⁹⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 190.

- بلغنا أن عمر بن الخطاب رأى على طلحة بن عبيد الله ثوبين مصبوغين بمشق¹²⁰⁰.
- وكان يقول، فيما بلغنا: كنا مع رسول الله صلى الله عليه غداة عرفة، منا المهليل ومنا المكبر، فأما نحن فنكبر¹²⁰¹.
- وكان الفضل بن عباس وأسماء بن زيد ردفى رسول الله صلى الله عليه، فيما بلغنا، ليلة المزدلفة وغداة جمع¹²⁰².
- وقد بلغنا أن أسماء كان رديف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنه حدث عن سيره¹²⁰³.

3.4. Tâbiûndan “Beleşanâ” sîgasıyla yapılan nakildir. Bu türün eserde 1 örneği bulunmaktadır.

- وقد بلغنا أن عمر بن عبد العزيز بعث إلى سالم وإلى القاسم فيسألهما عن التلبية¹²⁰⁴.

4. Herhangi bir rivayet lafzı zikretmeden fiile işaret edilerek hadisın aktarıldığı görölmektedir. Bu şekilde nakledilen 4 rivayet tespit edilmiş olup hepsi merfûdur.

- فتجرد رسول الله وأمر بالتجريد، ونهى عن لبس القمص والسرراويلات والبرنس والعمائم والخفاف والقلائس¹²⁰⁵
- ووقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لكل الناس مهلهم فقال: يهل أهل المدينة من ذي الحليفة
- ووقف عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قال: هذا الموقف، والمزدلفة كلها موقفٌ، وارتفعوا عن بطن محسر¹²⁰⁶
- وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك¹²⁰⁷.

Sonuç olarak yukarıda zikredilen hadislerden 4’ü hadis kaynaklarında Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla muttasıl olarak nakledilmektedir. Diğer rivayetler Abdülazîz el-Mâcişûn’dan olmasa da farklı râviler aracılığıyla muttasıl olarak aktarılmaktadır. Bu durumda Abdülazîz el-Mâcişûn’un hadislerinin senedini zikretmemesinin nedeninin ne olduğu sorusu gündeme gelmektedir. 2./8. asırda isnâd kullanımının tam olarak yerleşmediğı mürsel, münkatı’ isnâd kullanımının hala yaygın olduğu belirtilmektedir.¹²⁰⁸ Nitekim bu dönemde senede gösterilen ihtimam ile senedin ittisâli arasında zorunlu bir bağlantı

¹²⁰⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 177.

¹²⁰¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 183.

¹²⁰² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 184.

¹²⁰³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 189.

¹²⁰⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 187.

¹²⁰⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 176.

¹²⁰⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 191.

¹²⁰⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 184.

¹²⁰⁸ Bünyamin Erul, *Hicrî II. Asırda Rivayet Üslûbu (I)*, s.57.

kurulmadığı zira o dönemde eserlerini yazan musanniflerin ittisâl şartını her zaman aramadıkları söylenmektedir.¹²⁰⁹ Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn'un hadislerin senedini zikretmemesinin sebebi dönemin özelliğinden kaynaklanmış olabileceği gibi eserini fikhî amaçlar doğrultusunda yazmasının da etkisi bulunmaktadır. Nitekim o, eserinde fikhî meseleleri önelemekte, meselenin hukukî dayanağına işaret etme sadedinde hadislere yer vermektedir. Yani onun öncelikli amacı konuyla ilgili hadisleri rivayet etmek değil konunun fıkha bakan yönünü işlemektir.

f. Senedde Zikredilen Sahâbî Râviler ve Râvilere Dair Açıklamalar

Abdülazîz el-Mâcişûn eserinde 7 sahâbîye yer vermiştir. Bunlar Ömer b. Hattâb,¹²¹⁰ Abdullah b. Mesûd,¹²¹¹ Ebû Hüreyre,¹²¹² Abdullah b. Ömer,¹²¹³ Fazl b. Abbâs (v. 13/634), Üsâme b. Zeyd¹²¹⁴ ve Enes b. Mâlik'tir.¹²¹⁵ Bu sahâbîler arasında Abdülazîz el-Mâcişûn'un en fazla nakilde bulunduğu kimse 5 rivayetle Abdullah b. Ömer'dir. Bu rivayetlerden 2'si merfû, 3'ü mevkuftur. Böylelikle sahâbe ameli çerçevesinde en fazla Abdullah b. Ömer'e başvurulduğu görülmektedir. Nitekim Abdülazîz el-Mâcişûn kendisi de İbn Ömer'in bir uygulamasını nakletmeden önce onu "*en güvenilir ve en bilgili kimse*" şeklinde tavsif etmektedir.¹²¹⁶ Bu hususta İbn Ömer'in hacca düşkünlüğü ile meşhur olması ve sünnete

¹²⁰⁹ Rahile Kızılkaya Yılmaz, "Çağdaş Hadis Tartışmaları", s.140.

¹²¹⁰ Ömer b. Hattâb'ın Talhâ b. Ubeydullah'ı ihramlıyken mışk ile boyanmış elbiseyle görüp uyarmasına dair rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 177.

¹²¹¹ Abdullah b. Mesûd'un telbiyenin ne zaman başlayacağına dair uygulamasının aktarıldığı mevkuftur bir rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 184.

¹²¹² Hz. Peygamber'in telbiyesinde "Lebbeyk ilehe'l-hak Lebbeyk" lafzını söylediğini bildiren rivayettir. Ayrıca bu rivayet *Kitâbü'l-hac*'da zikredilen isnâdı tam olarak zikredilen tek rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 180.

¹²¹³ Birinci rivayet Abdullah b. Ömer'in telbiye lafzına yaptığı ziyadeyi aktaran mevkuftur bir rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 180.

İkinci rivayet Abdullah b. Ömer'in Arafatta sabahlandığında tekbir getirildiğinin aktarıldığı merfû rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 183,187.

Üçüncüsü Rûknü istilâm edildiğine dair merfû rivayettir: Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, I, 185.

Dördüncüsü Müzdelifede namaz kıldığını bildiren mevkuftur bir rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 190.

Beşincisi İbn Ömer'in Batn-ı Muhassar'dan indiğini bildiren mevkuftur bir rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 191.

¹²¹⁴ Hz. Peygamber'in yol arkadaşları olduğu ve telbiyenin ne zaman başlayıp ne zaman bitirileceğini aktaran ve Arafat'ta sabahlandığında tekbir getirildiğinin aktarıldığı merfû rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 184,189.

¹²¹⁵ Arafat'ta sabahlanıldığında tekbir ve tehlil getirildiğinin aktarıldığı merfû rivayettir. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 183,187.

¹²¹⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 190. وكان ابن عمر، وهو أوثق وأعلم إن شاء الله، يقول

birebir ittibasının etkisi büyüktür. Abdullah b. Ömer'den sonra Üsâme b. Zeyd'den 2 merfû, Ömer b. Hattâb'dan 1 mevkûf, Ebû Hüreyre, Fazl b. Abbâs ve Enes b. Mâlik'ten de 1'er merfû hadis nakletmektedir. Abdullah b. Mesûd'dan ise ona nispet edilen bir uygulama kaydedilmiştir.

g. Aile Kanahyla Yapılan Nakiller

Bu başlık altında Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-haccı* iki yönden incelenecektir. Öncelikle Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-haccında* ailesinden naklettiği bir rivayete yer verip vermediğine bakılacak daha sonra eser Abdülazîz el-Mâcişûn'dan sonra aile üyeleri tarafından aktarılması yönüyle ele alınacaktır. Tezin ikinci bölümünde işlenildiği üzere Abdülazîz el-Mâcişûn'un amcasından aktardığı 6 rivayet bulunmaktaydı. Ancak bu hadislerin hac konusuyla ilgili olmamasından dolayı Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-hac* bölümünde yer almamaktadır. Yine aynı bölümde zikredildiği üzere Abdülazîz el-Mâcişûn'un babasından bir râvi aracılığıyla naklettiği 1 rivayete ulaşılmıştır. Bu rivayet Arafatta telbiye getirme konusuna dairdi. Meseleyi ele almadan önce ilgili rivayetin Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserindeki naklinin diğer kaynaklarda geçen haline dair bir şema aşağıda verilerek konu yorumlanmaya çalışılacaktır.

Abdülazîzel-Mâcişûn'un
Kitâbü'l-haccında verdiği
tarik

• وكان ابن عمر إذا دخل الحرم وصمت عن التلبية وكبر وحمد الله وهللته حتى يطوف بالبيت ويسعى بين الصفا والمروة ويفرغ منهما، ثم يعود إلى التلبية حتى يغدو إلى عرفة، فإذا غدا إلى عرفة صمت عن التلبية وكبر الله وحمده وهللته؛ وكان يقول، فيما بلغنا: كنا مع رسول الله صلى الله عليه غداة عرفة، منا المهلل ومنا المكبر، فأما نحن فنكبر

Ahmed b. Hanbel'in el-
Müsned'in de nakledilen
tarik

• حَدَّثَنَا يَزِيدُ، حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَبِيحَةَ عَرَفَةَ، مِنَّا الْمُكَبِّرُ، وَمِنَّا الْمُهَلِّلُ، أَمَّا نَحْنُ فَنُكَبِّرُ، قَالَ: قُلْتُ: الْعَجَبُ لَكُمْ!! كَيْفَ لَمْ تَسْأَلُوهُ كَيْفَ صَنَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

Müslim'in es-Sahîh'inde
naklettiği tarik

• وَحَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ حَاتِمٍ وَهَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ وَيَعْقُوبُ الدُّورَقِيُّ. قَالُوا: أَخْبَرَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ. أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي سَلَمَةَ عَنْ عُمَرَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ أَبِيهِ. قَالَ: • كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَدَاةِ عَرَفَةَ. فَمِنَّا الْمُكَبِّرُ وَمِنَّا الْمُهَلِّلُ. فَأَمَّا نَحْنُ فَنُكَبِّرُ. قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُ! لَعَجَبًا مِنْكُمْ. كَيْفَ لَمْ تَقُولُوا لَهُ: مَاذَا رَأَيْتَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْنَعُ

Tablo 3.8.: Abdülazîz el-Mâcişûn Abdullah b. Ömer kanalıyla gelen telbiye lafzına dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki şemada görüldüğü üzere Arafat'ta telbiye getirme konusuna dair rivayeti Abdülazîz el-Mâcişûn doğrudan babasından değil Ömer b. Hüseyin aracılığıyla

aktarmıştır.¹²¹⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn ilgili hadisi eserinde ise metni aynı olmakla birlikte isnâd zikretmeden doğrudan Abdullah b. Ömer'den nakletmiştir.¹²¹⁸ Her ne kadar Abdülazîz el-Mâcişûn hadisin isnâdını zikretmese de kaynaklarda Ömer b. Hüseyin aracılığıyla aktarılmış rivayet olması kuvvetle muhtemeldir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'dan bağımsız olarak babasının hac konusuyla ilgili kaynaklara yansıyan üç rivayeti daha bulunmaktadır. Bu hadisler telbiye lafzında zû meâric ziyadesi¹²¹⁹, ihramlı kimsenin av eti yemesi¹²²⁰ ve ihramlının başını tıraş etmesi¹²²¹ konularına dairdir. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde bu minvalde babasından aktardığı bir rivayet bulunmamaktadır. Mesela Abdülazîz el-Mâcişûn'un, babasından “*Muhammed b. Aclân → Abdullah b. Ebî Seleme → Sa'd b. Ebî Vakkâs*” isnâdıyla aktarılan telbiyede zû meâric lafzını kullanan kimseye Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın Hz. Peygamber döneminde böyle bir uygulamanın olmadığını bildirdiğiyle ilgili bir hadis kaynaklara yansımaktadır.¹²²² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*da sırf telbiye konusuna dair beş hadis nakletmesine rağmen babasının özellikle telbiye lafzında zû meâric ziyadesine dair olan hadisini niçin nakletmediği sorusu dikkat çekmektedir. Burada Abdülazîz el-Mâcişûn'un ma'mûlün bih hadisleri eserine almasından ötürü mezkûr rivayete yer vermediği söylenebilir. Çünkü kaynaklarda onun Medine ehlinin icma ettiği meseleleri eserine aldığı ifade edilmektedir. Hadisin metninde görüldüğü üzere Sa'd b. Ebî Vakkâs söz konusu ziyadenin Hz. Peygamber döneminde bulunmadığını ifade ederek muhatabını uyarmaktadır.

¹²¹⁷ Hadis “*Abdülazîz b. Ebî Seleme → Ömer b. Hüseyin → Abdullah b. Ebî Seleme → Abdullah b. Abdullah b. Ömer → Abdullah b. Ömer → Resûlullah*” isnâdıyla gelmekte ve Abdullah b. Ömer “*Biz Resûlullah ile Arefe günü sabahı beraberdik. Bizden bir kısım kimse tekbir alırken diğer kısım tehîl getiriyordu. Biz tekbir getiriyorduk.*” -*Abdullah b. Ebî Seleme, Abdullah b. Abdullah b. Ömer'e* “*Size şaşırtıyorum nasıl Resûlullah'ı ne yaparken gördüğünü sormazsınız*” diye aktarmaktadır. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459, (H No:4850); Müslim, “Hac” 1284.

¹²¹⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 183. Abdülazîz el-Mâcişûn, ilgili hadisin Enes b. Mâlik'ten gelen tarihini de peşi sıra vermektedir. Kaynaklarda yapılan taramalar neticesinde müellife yakın tarihte rivayet eden öğrencisi Ali b. Ca'd'ın *Müsned*'in de Enes b. Mâlik tariki aktarılmıştır. Ahmed b. Hanbel *el-Müsned* isimli eserinde her iki tarike yer vermiştir. Abdullah b. Ömer'den gelen hadis (Ömer b. Hüseyin tarikiyle): Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, VIII, 459 (H No:4850). Enes b. Mâlik hadisi (Muhammed b. Ebî Bekir tarikiyle): XIX, 477 (H No:12493).

¹²¹⁹ Şâfiî, **el-Ümm**, II, 170; İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 204 (H No: 13467); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, III, 74 (H No:1475); Bezzâr, **el-Müsned**, IV, 77 (H No:1244). Ebû Dâvûd ise hadisi sahâbî râvisi Câbir b. Abdullah olan farklı bir isnâd ile aktarmıştır: Ebû Dâvûd, “Menâsik” 26 (H No:1813).

¹²²⁰ Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVII, 291 (H No:22605); İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XXI, 151.

¹²²¹ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 247 (H No:13892).

¹²²² Şâfiî, **el-Ümm**, II, 170.

Sonuç olarak *Kitâbü'l-hac* çerçevesinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un aile üyelerinden doğrudan aktardığı bir hadis bulunmamaktadır.

Yukarıda Abdülazîz el-Mâcişûn'un eseri aile üyelerinden yapmış olduğu nakiller çerçevesinde incelenmiştir. Şimdi ise meseleye Abdülazîz el-Mâcişûn'un birikimini ailesine aktarması ve çocuklarının ailenin ilmini devam ettirmesi açısından bakılacaktır. Yapılan incelemelerde Abdülazîz el-Mâcişûn'un oğlu Abdülmelik b. Abdülazîz'in, babasının "istitâat" ile ilgili açıklamasını naklettiği görülmektedir.¹²²³ Söz konusu kavram ve açıklamasının Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde aynı şekilde yer alması Abdülmelik b. Abdülazîz'in babasının eserinden haberdar olduğu intibahı uyandırmaktadır. Ancak onun, babasından başka nakilde bulunmadığı görülmektedir. Burada Abdülmelik b. Abdülazîz'in, babasının *Muvatta* ' eserini niçin nakletmediği sorusu da anlamlıdır. Bu hususta Abdülmelik b. Abdülazîz'in Mâlik b. Enes'in talebesi olması, bazı durumlarda ondan ayrılrsa da fikhî anlamda onun usûl ve görüşlerini benimsemesi ve Mâlik b. Enes'ten sonra mezhebin Medine ayağını oluşturması gibi etkiler zikredilebilir.

2. Metin Açısından Kitâbü'l-haccın İncelenmesi

Bu kısımda Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta* isimli eserinin Kitâbü'l-hac bölümü metin yönüyle incelenmeye çalışılacaktır. Bu bağlamda kitap ve bâb başlıklarının durumu, nakledilen hadislerin fetva ya da rivayet formunda olup olmadığı, fikhî terimlerin kullanımı, hadisler arası şâhit uygulaması, metinlerdeki terim açıklamaları, Medine amelinin eserdeki oranı ve sünnet teriminin mahiyeti konuları incelenecektir. Bunlar yapılırken konunun muhatabın zihninde daha somut hale gelebilmesi için gerekli görüldüğü yerlerde Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in *Muvatta* 'ları mukayese edilecektir. Mâlik b. Enes'in tercih edilmesinin sebebi onun Abdülazîz el-Mâcişûn'un çağdaşı olması ve Medine'nin ilmî birikimini elde etme yolunda ortak hocalara sahip olmalarıdır. Diğer bir sebepse iki eserin aynı türe ait olmasıdır. Böylelikle türdeş iki eser arasındaki benzerlik ve farklılık kendini göstermesi amaçlanmıştır.

¹²²³ Abdülmelik b. Habîb, *el-Vâzıha*, 162.

a. Kitap ve Bâb Başlıklarının Durumu

2./8. yüzyılın ilk çeyreğinde hadis tasnifi örneklerinin yeni yeni olgunlaşmaya başladığı dolayısıyla telif usûlünün henüz tam oturmayıp her müellifin kendi zihin sistematığı içerisinde ihtiyaçlarına yönelik eserler oluşturmaya gayret ettiği söylenebilir. Bu sırada eserlerin genelinde henüz sistemli şekilde başlıklandırma uygulamasının yerleşmediği ifade edilmektedir.¹²²⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta*'nın elimize ulaşan kısmında da bâb başlığı bulunmamaktadır. Bununla birlikte el-Mâcişûn'un, hacca dair konuları belirli bir insicam içerisinde verdiği dikkat çekmektedir. Haccın farzıyeti, ihramlı kimsenin giyemeyeceği kıyafetler, ihramlının boyalı elbise giymesi, mîkât yerleri, gusûl, tehlil getirmek için yapılması gerekenler, hedy, Zülhuleyfedeki tehlil getirmek, telbiyenin lafızları, telbiyenin açıktan söylenmesi, ihramlı kimseye yasak olanlar, yasağı çiğneyenlerin cezası, Arafat vakfesi, Müzdelife vakfesi, sa'y gibi konuları sıralamaktadır. Başka bir ifadeyle Abdülazîz el-Mâcişûn hac ve menâsiklerini uygulama sırasına göre kısmen sistemli bir şekilde ele almaya çalışmaktadır. Nitekim Mansur Koçinkağ da bu özelliğinden dolayı onun bilinçli bir fıkıh faaliyeti ürünü olduğunu ifade etmektedir.¹²²⁵

b. Nakledilen Hadislerin Formu: Fetva mı Rivayet mi?

Abdülazîz el-Mâcişûn'un fikhî yönünün ön planda olması eserinin telifine de yansımaktadır. Nitekim o eserine hac ile ilgili ayetleri zikrederek başlamıştır ki bu usûlün fıkıh kitaplarında uygulandığı ifade edilmektedir. Yukarıda zikredildiği üzere eserde 27 hadis bulunmakta, bunun dışındaki bilgiler temelde hadis ve sünnete dayanmakla birlikte muhataba hüküm içerikli, uygulamaya dönük veriler formunda sunulmaktadır.¹²²⁶ Mesela Abdülazîz el-Mâcişûn eserinde hac yapan bir kimsenin zaferan¹²²⁷ veya vers¹²²⁸ bulaşmış elbisenin giyilmemesi ya da rengi ve kokusu giderildikten sonra giyilebilmesine dair

¹²²⁴ Ali Akyüz, "Saîd b. Mansur'un Mûsannef'inin Yeniden İnşası", s.66-69. Seyit Ali Güşen, "İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)", Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi SBE, İstanbul, 2014. s.111.

¹²²⁵ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslâm Hukuk Düşüncesi*, s.160.

¹²²⁶ Miklos Muranyi, Abdülazîz el-Mâcişûn'un fikhî görüşlerini Medine'deki yaygın hadislere dayandırmakla birlikte söz konusu hadislerin isnâdlarını ve metinlerini zikretmediğini dile getirmektedir. Miklos Muranyi, "al-Mâjishûn" *Encyclopaedia of Islam*, s.151. Abdülazîz el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-haccı incelendiğinde Muranyi'nin tavsifinin eserin geneline teşmil edilemeyeceği görülmektedir.

¹²²⁷ Zaferan: Safran

¹²²⁸ Vers: Yemen safranı

meselede ilgili hadisleri nakletmek yerine onlardan çıkan sonucu kendi lafızlarıyla zikretmektedir.¹²²⁹ Ancak konunun devamında Hz. Ömer'in, Talha b. Ubeydullah'ın hacda boyanmış bir örtüyle ihrama girdiğini görünce onu uyardığına dair mevkuf rivayeti aktarmaktadır.¹²³⁰ Bu durum Abdülazîz el-Mâcişûn'un ifadesini mevkuf hadislerle desteklendiğini göstermesi açısından önemlidir. Buradan hareketle, Abdülazîz el-Mâcişûn'un muhatabın hac ile ilgili meselelerde zihninde oluşan sorulara pratik ve uygulamaya dönük cevapları sıraladığı söylenebilir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserindeki bu üslûbunu daha somut bir şekilde ortaya koyabilmek amacıyla Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ıyla mukayese etmek faydalı olacaktır. Aşağıdaki şema bu anlatılanları daha somut hale getirecektir.

¹²²⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 177. إذا لم يكن في ذلك شيء مما نهى عنه من الثياب، أو شيء مما مسه الزعفران. Bu konuda rivayet kaynaklarında aktarılan hadisler bulunmaktadır. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 468 (H No:1160).

¹²³⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 177.

Abdülazîz el-Mâcişûn
Muvatta'ında ilk olarak
kendi görüşünü serd
etmekte sonra Hz.
Ömer'den mevkûf
rivayet nakletmektedir.

Mâlik B. Enes
Muvatta'ında önce
merfû sonra mevkûf
hadisleri zikretmekte
sonra kendi görüşünü
dile getirmektedir.

Kendi görüşüne dair rivayet:

ومن أراد أن يلبس شيئاً مما مسه الزعفران
[أو الورس] فليغسله حتى يذهب لونه
ويذهب ريحه.

وأحب ألوان الثياب إلى العلماء في
[الإحرام] البياض من غير تحريم لما سواها.

Hiz. Ömer'den naklettiği mekvûf rivayet:

بلغنا أن عمر بن الخطاب رأى على طلحة
بن عبيد الله ثوبين مصبوعين بمشق، فقال:
يا معشر هؤلاء النفر، إنكم أنمة يقتدي
بكم الناس، يريد المهاجرين الأولين، ولا
تلبسوا ثوباً مصبوعاً في الإحرام

Merfû rivayet:

لُبْسُ الثِّيَابِ الْمَصْبُغَةِ فِي الْإِحْرَامِ

—مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ
عُمَرَ؛ أَنَّهُ قَالَ: هَيَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّ
يَلْبَسُ الْمُحْرِمُ ثَوْبًا مَصْبُوعًا بِزَعْفَرَانٍ، أَوْ وَرْسٍ. وَقَالَ:
«مَنْ لَمْ يَجِدْ نَعْلَيْنِ، فَلْيَلْبَسْ خُفَّيْنِ. وَلْيَقْطَعْهُمَا أَسْفَلَ
مِنَ الْكَعْبَيْنِ»

Hiz. Ömer'den naklettiği mevkûf rivayet:

«مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ؛ أَنَّهُ سَمِعَ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ
الْخَطَّابِ يُحَدِّثُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ؛ أَنَّ عُمَرَ بْنَ
الْخَطَّابِ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللَّهِ ثَوْبًا مَصْبُوعًا
وَهُوَ مُحْرِمٌ. فَقَالَ عُمَرُ: مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوعُ يَا
طَلْحَةُ؟

فَقَالَ طَلْحَةُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ. إِنَّمَا هُوَ مَدَرٌ.

فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرَّهْطُ أَنْتُمْ يَقْتَدِي بِكُمْ
النَّاسُ. فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ، لَقَالَ:
إِنَّ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللَّهِ قَدْ كَانَ يَلْبَسُ الثِّيَابَ
الْمَصْبُغَةَ فِي الْإِحْرَامِ. فَلَا تَلْبَسُوا، أَيُّهَا الرَّهْطُ، شَيْئًا
مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمَصْبُغَةِ»

Mâlik b. Enes'in kendi görüşü:

قَالَ يَحْيَى: سُبِّلَ مَالِكٌ عَنْ ثَوْبٍ مَسَّهُ طَيْبٌ، ثُمَّ
ذَهَبَ رِيحُ الطَّيْبِ مِنْهُ، هَلْ يُحْرَمُ فِيهِ؟
فَقَالَ: نَعَمْ، مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ صِبَاغٌ: زَعْفَرَانٌ، أَوْ
وَرْسٌ»

Tablo 3.9.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in ihramda boyalı elbise giyilmemesine dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki şemada Mâlik b. Enes'in konuyu ele alırken Abdülazîz el-Mâcişûn'dan daha farklı bir tavır sergilediği görülmektedir. Mâlik b. Enes, Abdülazîz el-Mâcişûn'un aksine; öncelikle Abdullah b. Ömer'den merfû hadis nakletmekte, sonrasında Abdülazîz el-Mâcişûn'un sonda kaydettiği Hz. Ömer'in mevkuf rivayetini zikretmekte, en sonunda da kendi görüşünü belirtmektedir. Sonuç olarak iki müellifin aktardıkları bilgi benzer bir muhtevaya sahipken Mâlik'in öncelikle konuya dair dayandığı hadisleri isnâdlarıyla zikretmesi, en son kendi görüşünü kaydederek daha sistemli ve düzenli bir şekilde sunduğu dikkati çekmektedir.

İkinci örnek olarak ise ihramlı bir kimsenin başını kaşması meselesi verilebilir. Yine Abdülazîz el-Mâcişûn'un konuyu fetva formunda zikrettiği ancak Mâlik b. Enes'in iki merfû hadis nakledip en son kendi görüşünü verdiği görülmektedir. Konu şu şekilde şematize edilebilir:

Abdülazîz el-Mâcişûn'un nakli

والحرم لا يفلي رأسه ولا ثوبه،
ويحك رأسه حكاً خفيفاً

Mâlik b. Enes'in
naklettiği rivayetler

مَالِكٌ ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ الْجُزَيْمِيِّ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ ؛ أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، مُحْرَماً . فَأَذَاهُ الْقَمَلُ فِي رَأْسِهِ ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَخْلُقَ رَأْسَهُ . وَقَالَ لَهُ : «صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ . مُدَّيْنِ ، مُدَّيْنِ ، لِكُلِّ إِنْسَانٍ . أَوْ انْسُلْ بِشَاةٍ . أَيُّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَ عِنْدَكَ

مَالِكٌ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ قَيْسٍ ، عَنْ مُجَاهِدِ بْنِ الْحَجَّاجِ ، عَنْ ابْنِ أَبِي لَيْلَى ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : « فَقُلْتُ : نَعَمْ ، يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ لَعَلَّكَ آذَاكَ هَوَامُكَ؟ » . صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ : «اخْلُقْ رَأْسَكَ ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ ، أَوْ انْسُلْ بِشَاةٍ »

مَالِكٌ ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ الْحُرَّاسِيِّ ؛ أَنَّهُ قَالَ : حَدَّثَنِي شَيْخٌ بِسُوقِ الْبَرَمِ بِالْكُوفَةِ ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ ؛ أَنَّهُ قَالَ : جَاءَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، وَأَنَا أَنْفُخُ تَحْتَ قِدْرٍ لِأَصْحَابِي . وَقَدْ امْتَلَأَ رَأْسِي ، وَلِحْيَتِي قَمَلًا . فَأَخَذَ بِجَنْبَتِي ، ثُمَّ قَالَ : «اخْلُقْ هَذَا الشَّعْرَ ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ» ، وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُلُ بِهِ

قَالَ يَحْيَى ، قَالَ مَالِكٌ ، فِي فِدْيَةِ الْأَذَى : إِنَّ الْأَمْرَ فِيهِ ، أَنْ أَحَدًا لَا يَفْتَدِي حَتَّى يَفْعَلَ مَا يُوجِبُ عَلَيْهِ الْفِدْيَةُ . وَإِنَّ الْكَفَّارَةَ إِنَّمَا تَكُونُ بَعْدَ وَجُوبِهَا عَلَى صَاحِبِهَا . وَأَنَّهُ يَضَعُ فِدْيَتَهُ حَيْثُ مَا شَاءَ . النَّسْلُ ، أَوْ صِيَامٌ ، أَوْ صَدَقَةٌ بِمَكَّةَ ، أَوْ بغيرها مِنَ الْبِلَادِ

Tablo 3.10.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in ihramlının başını kaşımaya dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki şemaya göre Abdülazîz el-Mâcişûn Muvatta'nın da meseleye dair sadece kendi görüşünü serdetmektedir.¹²³¹ Mâlik b. Enes ise konuya üç merfû hadis zikrederek başlamakta¹²³² ve en son kendi görüşünü vermektedir.¹²³³ Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn'un bir fakih olarak eserinde isnâdları zikretme gayesi taşımadığı söylenebilir. Yukarıda da ifade

¹²³¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 181.

¹²³² Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 612 (H No:1575,1576,1577)

¹²³³ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 612 (H No:1578)

edildiği üzere onun öncelikli amacı hadis rivayet etmek değil fikhî bir meseleyi açıklığa kavuşturmaktır. Mâlik b. Enes ise hem fakih hem de hadis âlimidir. Bu sebeple o fikhî meseleyi ele alırken hadisleri de rivayet etmektedir. Başka bir ifadeyle hem fikhî meseleleri hem hadis rivayetini en güzel şekilde yansıtmak istemektedir. Onun Abdülazîz el-Mâcişûn'un aksine eserinde isnâdları daha çok zikretmesi, konunun kaynaklarını göstermesi açısından büyük öneme haizdir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un aktardığı rivayetlerin isnadını tam şekilde zikretmemesi onun dayandığı noktaları kapalı bırakmaktadır. Nitekim kaynaklarda Abdülazîz el-Mâcişûn'un Muvatta'mın bu özelliğine nispetle onun eserinin hadislerden müstağni bir şekilde fikhî görüşlerden (kelâm) oluştuğuna dair rivayetler nakledilmektedir.¹²³⁴ Ancak söz konusu durumdan kastın hem yukarıdaki örneklerde de incelendiği hem de çağdaş araştırmacıların dile getirdiği üzere Muvatta'da hadislerin hiç olmadığı manasında değil rivayetlerin isnâdlı bir şekilde zikredilmediği anlamında olduğu görülmektedir. Miklos Muranyi, söz konusu rivayette geçen "kelâm" kavramının üzerinde özenle durmaktadır. "Kelâm" kavramının Abdülazîz el-Mâcişûn'un fikhî görüşleri anlamında olmadığını bilakis senedi zikredilmeyen rivayetin kastedildiği ifade etmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un kendi döneminde genelde Hicaz özelde Medine'de bulunan hadis ve rivayetlere itimat ettiğini ancak bu hadisleri bir muhaddis gibi kurallarına uygun olarak nakletmediğini belirtmektedir.¹²³⁵ Halit Özkan da Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde hadisleri isnâdlı olarak nakletmeyip onlardan çıkan hükümlere yer verdiğini ifade etmekte bahsedilen durumun Abdülazîz el-Mâcişûn'un muhaddis kimliğinden çok fakih yönünün ağır basmasından kaynaklandığını söylemektedir.¹²³⁶ Olaylara bu açıdan bakıldığında Mâlik b. Enes'in Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Muvatta'ını* gördüğünde "*Ne güzel bir çalışma ama ben olsam âsârı çoğaltır sonra kendi görüşümü verirdim*" ifadesi daha iyi anlaşılmaktadır. Ayrıca iki farklı yönü olan âlimlerin görüş, düşünce ve ihtisas alanlarının yazdıkları eserlerine nasıl yansıdığı meselesi de bu karşılaştırmayla açık bir şekilde görülmektedir.

Bu başlıkla bağlantılı olan bir diğer konu Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde kendi görüşlerine yer vermesi meselesidir. Yapılan taramada 5 yerde kendi görüşünü dile getirdiği

¹²³⁴ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86; Kâdî İyâz, **Tertîbü'l-medârik**, II, 75.

¹²³⁵ Miklos Muranyi, **Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fikhuhu ve âsâruhu**, 236,237,238.

¹²³⁶ Halit Özkan, "**Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları**", s.7; Rahile Kızılkaya Yılmaz, **Çağdaş Hadis Tartışmaları**, s.25.

görülmektedir. Beş örnek incelendiğinde iki yerde “Ben kerih görüyorum”¹²³⁷ ve “Bizim re’yimize göre kelbû’l-akûrun açıklaması”¹²³⁸ diyerek fikhî görüşünü ifade etmektedir. Diğer iki yerde “Yapılacak amelin kişiye kolay geleni tercih etmesinin daha hayırlı olacağı”¹²³⁹ yönündeki ifadesidir. Bir yerde ise fikhî görüş ifade etmemekle birlikte Safa ile Merve arasında say yapılışını adım adım anlatırken “sana tarif ettiğim gibi yürü”¹²⁴⁰ demesi onun metinde konuştuğu yer olması yönüyle sayıya dahil edilmiştir. Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde kendi görüşlerine de yer verdiği görülmektedir.

Son olarak ele alınacak bir diğer nokta ise metinde geçen “kim şunu yapmak isterse (من أراد)”,¹²⁴¹ “farzdır”,¹²⁴² “vaciptir”,¹²⁴³ helal-haram,¹²⁴⁴ “kerih görülür”,¹²⁴⁵ “müstehaptır”,¹²⁴⁶ “günah değildir”¹²⁴⁷ ve emir ve nehy bildiren ifadeler¹²⁴⁸ gibi fikhî hükme işaret eden kavramların varlığıdır. Bu durum Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinin hadis eserinden çok fikhî eseri hüviyeti taşıdığını desteklemektedir. Nitekim Mansur Koçinkağ da çalışmasında 2./8. asrın ortalarına doğru Medine’de telif edilen eserlerin genelinin hadis merkezli olduğunu¹²⁴⁹ ancak o bölgenin âlimi olmasına rağmen Abdülazîz el-Mâcişûn’un; Mâlik gibi meselelere dair rivayetleri nakletmediğini, ilgili konudaki rivayetin varlığına işaret etmekle yetindiğini, konuları kendi ifadeleriyle vermeye çalıştığını belirterek eserini re’ye dayalı bir metotla telif ettiğini ifade etmektedir.¹²⁵⁰ Ancak burada bir parantez açılması gerekmektedir. Öncelikle Abdülazîz el-Mâcişûn’un kendi görüşünü sadece üç yerde zikrettiği görülmektedir. Böylelikle onun eseri mutlak anlamda şahsi görüşlerini serdettiği bir yer olmamakla birlikte re’y esaslı bir eser telif ettiği söylenebilir. Ancak buradaki re’y kelimesinin içeriğinin nasıl doldurulduğu da önemlidir.

¹²³⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 178.

¹²³⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 181.

¹²³⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 178, 183.

¹²⁴⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 186.

¹²⁴¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 177,178.

¹²⁴² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 176.

¹²⁴³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 184,186.

¹²⁴⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 176.

¹²⁴⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 177,178.

¹²⁴⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 178,186.

¹²⁴⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 186,187.

¹²⁴⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 177,186,187.

¹²⁴⁹ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, s.91.

¹²⁵⁰ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re’y ve Hadis*, s.93,165.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un teşrik-i mesaisinin en fazla olduğu hocasının Rebîatü'r-re'y olduğu söylenebilir. Mâlik b. Enes'in onun meclisinden ayrıldığı sırada Abdülazîz el-Mâcişûn'un meclise devam ettiği görülmektedir.¹²⁵¹ Abdülazîz el-Mâcişûn hocası Rebîatü'r-re'y vefat edeceği sırada yanına gelip “*Kendi görüşüme göre fetva verebilir miyim*” diye sorması üzerine hocasının üç defa “*Hayır*” diyerek karşılık verdiği görülmektedir.¹²⁵² Sonuçta Abdülazîz el-Mâcişûn'un hocasının vefatına kadar onunla ilişkisini devam ettirdiği ve ilmî anlamda istifade ettiği düşünülebilir. Bu sebeple genel anlamda re'y anlayışının şekillenmesinde hocasının etkisi olmalıdır. Ancak yeknesak onun görüşlerini benimsediği söylenememektedir. Çünkü Leys b. Sa'd'ın Mâlik b. Enes'e yazdığı mektupta, Rebîa b. Ebî Abdurrahmân'ın önceki neslin uygulamalarına muhalefet ederek fetva verme meselesi dile getirilmektedir. Bu mesele üzerine Leys b. Sa'd; kendisinin, Mâlik b. Enes'in ve Abdülazîz b. Abdullah'ın, Rebîatü'r-re'y'in bazı uygulamalarını tasvip etmediklerini belirtmektedir.¹²⁵³ Bu durum üç âlimin ilimde ne kadar ince çalıştıklarına, elde ettikleri bilgileri tenkit süzgecinden geçirdiklerine işaret etmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn Irak'a gittiği zaman Iraklıların kendisine “*Bize Rebîatü'r-re'y'in hadislerini naklet*” demeleri üzerine Abdülazîz el-Mâcişûn “*Siz ona Rebîatü'r-re'y diyorsunuz ama ben sünnete ondan daha fazla hâkim birini görmedim*” diye karşılık vermektedir.¹²⁵⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn'un bu ifadesi Rebîa'yı mutlak olarak re'y ehli olarak görmediğinin bir işaretidir. Nitekim bu konuda Mansur Koçinkağ, Rebîa ve Zührî arasındaki fikhî görüş farklılığını dile getirmekte ve Rebîa'nın re'yden kastının “*... Hadisin bulunduğu meselelerde re'ye/içtihadâ başvurmak değil, üslup olarak aynı konuyu hadis rivayet ederek değil de kendi yorumuyla ifade etmesi*” şeklinde olduğunu belirtmektedir.¹²⁵⁵ Tavsif edilen durumun Abdülazîz el-Mâcişûn'un kastını yansıttığı ve onun da hocası Rebîa'nın (bir kısım) anlayışını devam ettirdiği ve eserine yansıttığı söylenebilir. Buna ilaveten kendisinin de risâlelerinde özellikle sünnete bağlılık konusunu ele alması sahâbeyi ve onlardan sonra gelenlerin izinin takip edilmesi gerektiğini dile getirmesi onun mutlak anlamda re'y kullanmadığının bir başka delilidir. Nitekim Hatîb el-Bağdâdî *el-Fakîh ve'l-mütefakkîh* isimli eserinde Abdülazîz el-Mâcişûn'un risâlesini bu yönüyle kaydetmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un; “*Sünnet'in takip edilmesi,*

¹²⁵¹ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 683, 690.

¹²⁵² İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhü'l-kebir*, II, 283,284; İbn Hacer, *Tehzîbü't Tehzîb*, III, 259.

¹²⁵³ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 690.

¹²⁵⁴ Fesevî, *el-Ma'rife ve't-târîh*, I, 672.

¹²⁵⁵ Mansur Koçinkağ, *Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis*, dn. 242.

uygulanması ve başka yollara sapmaktan korumak için vazedildiğini ifade ettiği,¹²⁵⁶ önceki nesillerin (sahâbe ve tâbiûnun) uygulamalarına da uyulması gerektiğini (onların izinden gitmek gerektiğini) belirtmektedir. Çünkü onların imâm ve rehber olduğunu Allah'ın kitabını ve Resûlullah'ın sünnetinden emin oldukları şeyleri aktaran bir nesil olduğunu” dile getirmektedir.¹²⁵⁷ Ek olarak “İlmin kendinden öncekilere uymak suretiyle bize ulaştığı ve onların gerekli olanı ortaya koyup insanları ikna edecek şeyleri söylediklerini” belirtmektedir.¹²⁵⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn'un bu ifadelerinden onun Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olduğu sahâbe ve sonraki nesle güvenirlilik içerisinde uygulamalarının devam ettirilmesi gerektiğini düşündüğü görülmektedir. Hocası İbn Hürmüz'e “Eğer bir adam bizden fetva isterse kendi re'yimize göre fetva verebilir miyiz?” şeklinde yönelttiği soru üzerine İbn Hürmüz'ün bilgisiz bir şekilde fetva vermemesi konusunda onu uyardığı nakledilmektedir.¹²⁵⁹ Böylelikle onun hocalarından da tevarüs ettiği ilmî anlayış gereği mutlak anlamda re'y ehlinden olduğu söylenemez. Ancak bir fakih olarak re'yden bağımsız hareket edemeyeceği de bir gerçekliktir.

c. Konuya Dair İhtilafa Değinmesi

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde ihtilâflı olduğunu zikrettiği bir meseleye değindiği ve konu üzerinde ehemmiyetle durduğu bu vesileyle birden fazla hadis naklettiği dikkat çekmektedir. Onun, eserinde konuları ele alırken genellikle bir hadis zikrettiği ya da herhangi bir hadise yer vermediği hatırlanırsa ihtilâf anında farklı bir tavır sergilediği daha iyi anlaşılacaktır.

Abdülazîz el-Mâcişûn ihramlı bir kimsenin Harem'e girdiği zaman ne zaman telbiye getireceği ve telbiyenin ne zaman kesileceği konusunda insanların ihtilâf ettiğini belirtmektedir. İlk olarak Abdullah b. Ömer'den Arafat'ta sabahladıkları vakit telbiye

¹²⁵⁶ İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853). Mansur Koçinkağ, “Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi” **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.9, 2016 (s.81-108.) s.96.

¹²⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkih**, I, 555; İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853).

¹²⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakîh ve'l-mütefakkih**, I, 555.

¹²⁵⁹ Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 450. Yine Mâlik b. Enes'ten aktarılan şu rivayette Abdülazîz b. Abdullah'ın İbn Hürmüz ile ilişkisine ışık tutmaktadır. Mâlik b. Enes, İbn Hürmüz'ün yanına gittikleri bir gün beraberlerinde Rebîa ve İbn Ebî Seleme'nin de bulunduklarını ve o gün çok fazla konuştuklarını nakletmiştir. Zehebî, **Târîhü'l-İslâm**, III, 450.

getirdiklerine dair mevkûf bir rivayet aktarmaktadır.¹²⁶⁰ Ardından Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik'ten gelen mana olarak birbirini destekleyen merfû rivayet nakletmektedir.¹²⁶¹ Peşinden “el-cemâatü fimâ madâ (geçmişlerden bir grup)” diyerek geçmiş dönemdeki uygulamalarla konuyu pekiştirmektedir.¹²⁶² Sonra Fazl b. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'in Hz. Peygamber'in terkisinde iken nerelerde telbiye getirildiğine dair onlardan gelen merfû hadisi zikretmektedir.¹²⁶³ Daha sonra Abdullah b. Mesûd'un amelinin de bu yönde olduğuna dair iddiayı dile getirmekte¹²⁶⁴ son olarak günümüz imamları bunun üzerine amel ediyor sözüyle konuyu sonlandırmaktadır.¹²⁶⁵

Abdülazîz el-Mâcişûn'un meselenin başında söz konusu ihtilâfın kendilerinden sonrakiler için bir kolaylık olduğunu ifade etmesi ihtilâfı bir problem olarak değil bir çeşitlilik, rahmet aracı olarak gördüğü söylenebilir.¹²⁶⁶ Konuyu işlerken Üsâme b. Zeyd-Fazl b. Abbas, Abdullah b. Ömer ve Enes b. Malik'ten 3 merfû, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mesûd'tan 2 mevkûf hadis nakletmektedir. Ancak bu rivayetleri verirken önce mevkûf sonra merfû rivayeti zikretmeyi tercih etmektedir. Keza diğer yerlerde de böyle davranması onun hadisleri naklederken bu yönde bir öncelik gözetmediğini göstermektedir. Dikkat çeken bir diğer nokta Abdullah b. Mesûd'un uygulamasını naklederken “وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك” ifadesinde kullanılan “zeamu” yani “iddia edildiğinin” söylenmesidir. Sanki Abdülazîz el-Mâcişûn bu sözüyle onun ameline dair kendi kaynaklarından bir bilgisinin olmadığını, insanlar arasında bu şekilde konuşulduğunu işaret etmeye çalışmıştır. Bu yöntemle elde ettiği bilgiyi eserinde vermesinin birçok sebebi olabilir. Ama üzerinde ihtilâf bulunan bir meselede farklı ekole ait (Kûfe ekolü) bir görüşü zikretme gayesi taşıdığı söylenebilir. Yine o, “el-cemâatü fimâ madâ (geçmişlerden bir grup)” ve “günümüz imamları” diyerek hem geçmiş hem güncel uygulamanın birbirini desteklediğini göstermektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un Abdullah b. Ömer ve Enes b. Mâlik'ten merfû 2 rivayeti naklederken isnâd zikretmemektedir. Ancak yapılan taramalar neticesinde bu iki

¹²⁶⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

¹²⁶¹ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

¹²⁶² Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

¹²⁶³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 184.

¹²⁶⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 184.

¹²⁶⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 184.

¹²⁶⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserindeki orijinal hali şu şekildedir: ونحن نرجو أن يكون ما كان من اختلافهم سعة لمن بعدهم. Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 183.

hadisin rivayet kaynaklarında merfû-muttasıl tariklerine ulaşılmıştır. Konuya dair detaylı açıklama “Merfû Hadisler” alt başlığında ele alınmasından dolayı tekrara düşmemek için hatırlatmakla iktifa edilecektir.

Bu noktada telbiyenin ne zaman bitirileceği konusunda Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes’in Muvatta’larını karşılaştırmak da yerinde olacaktır. Böylelikle ihtilâflı bir konuyu ele alma noktasında eserin üslûbu daha somut bir şekilde görülecektir. Telbiyenin ne zaman kesileceğine dair Abdülazîz el-Mâcişûn’un 3 merfû, 2 mevkûf, 2 tane de Medine ameline yönelik rivayet naklettiği ifade edilmişti. Mâlik b. Enes’e bakıldığında ise o; 1 merfû, 5 mevkûf, 1 maktû rivayet aktarmış 1 yerde de Medine ameline işaret etmiştir. Şimdi aşağıda Mâlik b. Enes’in rivayetlerinin Abdülazîz el-Mâcişûn’un sıralamasında nereye denk geldiğine dair bir tablo verilecektir. Daha sonra tablonun yorumuna geçilecektir.

Rivayet Sırası	Abdülazîz el-Mâcişûn’un Kitâbü’l-haccında Yer Alan Bölüm	Mâlik b. Enes’in Muvatta’ında Yer Alan Bölüm	Hadisin Mâlik b. Enes’deki sıra no:
1.	وكان ابن عمر إذا دخل الحرم وصمت عن التلبية وكبر وحمد الله وهلل حتى يطوف بالبيت ويسعى بين الصفا والمروة ويفرغ منهما، ثم يعود إلى التلبية حتى يغدو إلى عرفة، فإذا غدا إلى عرفة صمت عن التلبية وكبر الله وحمده وهلله¹²⁶⁷	مَالِكٌ ، عَنْ نَافِعٍ ؛ أَنَّ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ فِي الْحَجِّ إِذَا انْتَهَى إِلَى الْحَرَمِ. حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ. وَيَبْنَ الصَّفَا، وَالْمَرْوَةَ. ثُمَّ يَلْبِي حَتَّى يَغْدُو مِنْ مِئَى إِلَى عَرَفَةَ. فَإِذَا غَدَا تَرَكَ التَّلْبِيَةَ. وَكَانَ يَتْرُكُ التَّلْبِيَةَ فِي الْعُمْرَةِ، إِذَا دَخَلَ الْحَرَمَ¹²⁶⁸	4

¹²⁶⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 183.

¹²⁶⁸ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta’*, III, 489 (H No:1217).

			5
		مَالِكٌ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ؛ أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: كَانَ عَبْدُ اللَّهِ بُنُ عُمَرَ لَا يَلْبِي وَهُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ¹²⁶⁹.	
2.	وكان يقول، فيما بلغنا: كنا مع رسول الله صلى الله عليه غداة عرفة، منا المهمل ومنا المكبر، فأما نحن فنكبر¹²⁷⁰		
3.	وكان أنس بن مالك يقول: كنا مع رسول الله عليه السلام، منا المكبر، ومنا المهمل، لا يعاب على المكبر تكبيره ولا على المهمل إهلاله¹²⁷¹	1 مَالِكٌ ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الثَّقَفِيِّ ؛ أَنَّهُ سَأَلَ أَنَسَ بُنَ مَالِكٍ ، وَهُمَا غَادِيَانِ مِنْ مِثِّي إِلَى عَرَفَةَ: كَيْفَ كُنْتُمْ تَصْنَعُونَ فِي هَذَا الْيَوْمِ مَعَ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: كَانَ يَهْلُ الْمُهِلُ مِنَّا، فَلَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ. وَيُكَبِّرُ الْمُكَبِّرُ، فَلَا يُنْكَرُ عَلَيْهِ¹²⁷²	
4.	فأما الجماعة فيما مضى فكانوا لا يتركون التلبية حتى يروحو إلى الموقف، ثم يتركوها حتى يقضوا حجهم¹²⁷³	مَالِكٌ ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ ، عَنْ أَبِيهِ ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ أَنَّهَا كَانَتْ تَتْرُكُ التَّلْبِيَةَ إِذَا رَاحَتْ إِلَى الْمَوْقِفِ¹²⁷⁴	3

¹²⁶⁹ Mālik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 489 (H No:1218).

¹²⁷⁰ Abdūlazīz el-Māciṣūn, **Kitābū'l-hac**, 183.

¹²⁷¹ Abdūlazīz el-Māciṣūn, **Kitābū'l-hac**, 183.

¹²⁷² Mālik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 487 (H No:1214).

¹²⁷³ Abdūlazīz el-Māciṣūn, **Kitābū'l-hac**, 184.

¹²⁷⁴ Mālik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 488 (H No:).

		6 مَالِكٌ ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ أَبِي عَلْقَمَةَ ، عَنْ أُمِّهِ ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ؛ أَنَّهَا كَانَتْ تَنْزِلُ مِنْ عَرَفَةَ بِنَمْرَةٍ. ثُمَّ تَخَوَّلَتْ إِلَى الْأَرَاكِ. قَالَتْ: وَكَانَتْ عَائِشَةُ تُهْلِلُ مَا كَانَتْ فِي مَنْزِلِهَا. وَمَنْ كَانَ مَعَهَا. فَإِذَا رَكِبَتْ، فَتَوَجَّهَتْ إِلَى الْمُؤَقَفِ. تَرَكْتَ الْإِهْلَالَ. قَالَتْ: وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَعْتَمِرُ بَعْدَ الْحَجِّ مِنْ مَكَّةَ، فِي ذِي الْحِجَّةِ. ثُمَّ تَرَكَتْ ذَلِكَ فَكَانَتْ تَخْرُجُ قَبْلَ هِلَالِ الْمُحَرَّمِ. حَتَّى تَأْتِيَ الْجُحْفَةَ، فَتَقْتَبِمَ بِهَا حَتَّى تَرَى الْهِلَالَ. فَإِذَا رَأَتْ الْهِلَالَ، أَهَلَّتْ بِعُمْرَةٍ¹²⁷⁵	
5.	وكان الفضل بن عباس وأسامة بن زيد ردفى رسول الله صلى الله عليه، فيما بلغنا، ليلة المزدلفة وغداة جمع، ردفه أسامة من عرفة إلى المزدلفة، فذكر عنه أنه لم يزل يلي حتى جاء المزدلفة، ودفه الفضل من المزدلفة حتى رمى الجمرة، فذكر عنه أنه لم يزل يلي حتى رمى الجمرة¹²⁷⁶		
6.	وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك¹²⁷⁷		

¹²⁷⁵ Mālik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 489 (H No:1219).

¹²⁷⁶ Abdūlazīz el-Māciṣūn, **Kitābū'l-hac**, 184.

¹²⁷⁷ Abdūlazīz el-Māciṣūn, **Kitābū'l-hac**, 184.

7.	والأئمة اليوم على ذلك ¹²⁷⁸	مَالِكٌ ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ ، عَنْ أَبِيهِ ؛ أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ كَانَ يُلَبِّي فِي الْحَجِّ. حَتَّى إِذَا رَأَعَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمٍ عَرَفَةَ قَطَعَ التَّلْبِيَةَ. قَالَ يَحْيَى، قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ الْأَمْرُ الَّذِي لَمْ يَزَلْ عَلَيْهِ أَهْلُ الْعِلْمِ عِنْدَنَا ¹²⁷⁹	2
8.	وقد بلغنا أن عمر بن عبد العزيز بعث إلى سالم وإلى القاسم فيسألهما عن التلبية في غداة عرفة أو التكبير، ثم بعث من يصيح في الناس بأمرهم بالتلبية ¹²⁸⁰	مَالِكٌ ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ ؛ أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ غَدَا يَوْمَ عَرَفَةَ مِنْ مِئَى. فَسَمِعَ التَّكْبِيرَ عَالِيًا. فَبَعَثَ الْحُرَّاسَ يَصِيحُونَ فِي النَّاسِ: أَيُّهَا النَّاسُ. إِنَّهَا التَّلْبِيَةُ ¹²⁸¹	7

Tablo 3.11.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiyenin sonlandırılmasına dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn konuya mevkûf rivayetle başlarken Mâlik b. Enes merfûdan sonra mevkuf olanları sıralamıştır. Abdülazîz el-Mâcişûn, Abdullah b. Ömer, Enes b. Mâlik, Fazl b. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'den merfû hadisler aktarırken Mâlik b. Enes sadece Enes b. Mâlik'ten (ortak rivayettir) merfû hadisi nakletmiştir.¹²⁸² Abdülazîz el-Mâcişûn Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Mesûd'dan 2 mevkuf hadis kaydetmiştir. Mâlik b. Enes ise Ali b. Ebî Tâlib'den 1, Abdullah b. Ömer ve Hz. Âişe'den 2 mevkûf hadis aktarmıştır. Ek olarak Mâlik b. Enes, Ömer b. Abdülazîz'den maktû bir rivayete yer vermiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn ise Ömer b. Abdülazîz'in maktû

¹²⁷⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 184.

¹²⁷⁹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 488 (H No:1215).

¹²⁸⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 187.

¹²⁸¹ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 490 (H No:1220).

¹²⁸² Yapılan taramalar neticesinde Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*'nda iki rivayeti zikretmediği görülmektedir. İlki Abdullah b. Ömer'den gelen merfû rivayettir ki daha önce de ifade edildiği üzere kaynaklara Abdülazîz el-Mâcişûn kanalıyla girmiş ve meşhur olmuştur. Mâlik b. Enes'in bu rivayeti niçin eserine almadığına dair bir bilgiye ulaşılamamıştır. İkinci hadis Abdullah b. Fadl ve Üsâme b. Zeyd'in Hz. Peygamber ile yaptıkları yolculuğa dair olandır. Mâlik b. Enes, Abdülazîz el-Mâcişûn'un naklettiği mana da bir hadis aktarmamıştır. Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 575, (H No:1465); 588 (H No:1500).

rivayetini mezkûr meselede zikretmemiş ancak ilerleyen bölümde telbiye konusuna tekrar değinirken mana olarak nakletmiştir.¹²⁸³ Yine her iki âlim de Medine ameline yer vermiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn “el-cemâatü fimâ madâ” şeklinde kullandığı terkipte Medine ameline işaret ederek bir grubun vakfe yerine varınca telbiyeyi kestiklerini kaydetmiştir. Ancak bu uygulamayı Mâlik b. Enes, Hz. Âişe’den mevkûf rivayet olarak aktarmıştır. Böylelikle Abdülazîz el-Mâcişûn’un en azından bu örnekteki “el-cemâa” ile sahabeyi kastetme ihtimali yüksektir. Ayrıca Abdülazîz el-Mâcişûn’un ihtilâflı bir konuyu ele alırken normal tavrından farklı olarak daha fazla hadis naklettiği görülmüştür. Abdülazîz el-Mâcişûn’un meselede 3 merfû hadise yer verirken Mâlik b. Enes 1 rivayetle onun gerisinde kalmıştır. Mâlik b. Enes’in ise 5 mevkûf rivayet zikrederek meseleyi mevkûf rivayetler üzerinden işlediği söylenebilir. Son olarak buraya kadar yapılan incelemelerde Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes’in aynı amaca ulaşma noktasında farklı yolları tercih ettikleri söylenebilir.

d. Hadis Metinlerindeki Açıklamalar

Bu bölümde Abdülazîz el-Mâcişûn’un *Muvatta* adlı eserinin Kitâbü’l-hac bölümünde yer verdiği kelime açıklamaları, şek ifadeleri ve devlet adamlarının uygulamaları ele alınacaktır. İlk olarak Abdülazîz el-Mâcişûn’un Kitâbü’l-hacda yer verdiği kelimeler ve bunlara dair açıklamalar işlenecektir. Abdülazîz el-Mâcişûn’un, bazı kelimeleri açıklaması eserinin bir diğer önemli özelliğidir. Abdülazîz el-Mâcişûn’un, Kitâbü’l-haccın iki yerinde açıklama yaptığı tespit edilmiştir. Örneklerden ilki; hadiste geçen “el-kelbü’l-akûr” terkiбini “bizim re’yimize göre onun açıklaması şöyledir” (وأما الكلب العقور فإن تأويله في رأينا) diyerek konu hakkında kendi ya da Medine’deki genel kabulü açıklamasıdır.¹²⁸⁴ Âlimlerin söz konusu terkiбin kapsamını farklı değerlendirdikleri dikkate alınırsa¹²⁸⁵ el-Mâcişûn’un, yaşadığı dönemde bu terkiбin hangi türleri kapsadığı meselesine eğilmesi tabiidir.

¹²⁸³ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 187.

¹²⁸⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü’l-hac*, 181.

¹²⁸⁵ Mesela Ebû Hanîfe’nin sadece kurdu kelbü’l-akûr’dan saydığını aslan, kaplan, leopar, sırtlan, tilki gibi hayvanların dahil olmadığını söylediği nakledilmektedir. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, *el-Hücce alâ ehl-i Medine*, II, 243; Mâlik b. Enes kelbü’l-akûr içinde “aslan, kaplan, leopar, kurt” gibi hayvanların sayılabileceğini “tilki, sırtlan ve kedi” gibi hayvanların dâhil olmadığını ifade etmektedir. III, 520 (H No:1306).

İkinci örnek ise hac menâsiki sırasında uğranılan bir mekanın konumunu açıklamaya yöneliktir. Hz. Peygamber'in hac sırasında lahyâ cemelde¹²⁸⁶ hacamat yaptırdığına dair gelen rivayette geçen “lahya cemel” mekanının sukyâ¹²⁸⁷ ve talûb¹²⁸⁸ bölgesi arasında kaldığını ifade etmektedir.¹²⁸⁹ “Lahya cemel” hakkındaki açıklamanın Mâlik b. Enes'in *Muvatta*'nda da “*Mekke yolu üzerinde bir mekan*” şeklinde geldiği görülmektedir.¹²⁹⁰ Bununla birlikte Abdülazîz el-Mâcişûn'un açıklaması Mâlik b. Enes'inkine göre daha nettir. Bu iki örnekten yola çıkarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde ihtiyaç hissettiğinde terkip ve kelimeleri açıkladığı söylenebilir. Ancak bunların sayısı fazla değildir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde ayrıca “şek” ifadesine yer verdiği gözlemlenmektedir. İlgili örnek ihramlı kimsenin öldürmesine cevaz verilen beş hayvanın bulunduğu dair olup bunların “akrep, fare, el-kelbû'l-akûr, karga, çaylak ve yılan” olduğu nakledilmektedir.¹²⁹¹ Görüldüğü üzere hadisin başında beş hayvan ile sınırlandırılmasına rağmen Abdülazîz el-Mâcişûn altı hayvan ismi zikretmektedir. O, hadisin sonunda bu hayvanların birinin öldürülmesinde şüphe olduğunu dile getirmektedir. Nitekim hadis araştırıldığında sayılan beş hayvan arasında birinin farklı nakledildiği görülmektedir. Mesela Mâlik b. Enes *Muvatta*'nda “Karga, çaylak, akrep, fare, el-kelbû'l-akûr”;¹²⁹² Ebû Yûsuf *el-Âsâr*'ında “Fare, akrep, çaylak, el-kelbû'l-akûr, yılan”¹²⁹³ şeklinde nakletmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn rivayeti isnâdsız zikrettiği için herhangi bir yorumda bulunmak zordur. Ancak öğrencisi Ali b. Ca'd'ın *Müsned*'inde bu hadis “*Ali → Abdülazîz (b. Ebî Seleme el-Mâcişûn) → Abdullah b. Dînâr → Abdullah b. Ömer → Resûlullah (s.a.v)*” isnâdıyla aktarılmaktadır¹²⁹⁴. Nakledilen rivayette metinler mana olarak aynı olmakla birlikte lafzen birtakım farklılıklar bulunmaktadır. Hadisi zikreden bir diğer râvi Eşheb b.

¹²⁸⁶ Mekke ve Medine arasında bir bölge olduğu belirtilmektedir. Yakût el-Hamevî, **Mu'cemü'l Büldân**, V,15. Semhûdî, Nureddîn Eb'û'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ahmed, **Vefâu'l-vefa bi ahhâr-i Dâri'l Mustafâ**, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1419. III,168; Aynî, **Umdetü'l Kârî**, X, 194.

¹²⁸⁷ Yakût el-Hamevî, **Mu'cemü'l Büldân**, III, 228.

¹²⁸⁸ Yakût el-Hamevî, **Mu'cemü'l Büldân**, IV, 39.

¹²⁸⁹ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 182. “بلحى جمل بين السقيا والطلب.” Kelime “لَحْيِي جَمَلٍ” şeklinde tesniye yâ'sı ile de kullanılmıştır. Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**', III, 507 (H No:1274)

¹²⁹⁰ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**', III, 507 (H No:1274)

¹²⁹¹ إلا ما أَرخص فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ فإنه بلغنا أنه قال: خمسٌ فواسقٌ ليس على المحرم جناحٌ في قتلهن: العقرب، الفأرة، والكلب «العقور، والغراب، والحدأة، والحية؛ يشك أحدٌ في قتلها» Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 181.

¹²⁹² Mâlik b. Enes, **el-Muvatta**', III, 4 (H No:372); 519 (H No:1302).

¹²⁹³ Ebû Yûsuf, **el-Âsâr**, 108 (H No:511).

¹²⁹⁴ Ali b. Ca'd, **el-Müsned**, 424 (H No:2899).

Abdülazîz'dir. Onun rivayetinde şek ifadesi mananın tam tersi olacak şekilde “şüphe yoktur” (والحية لا يشك أحد في قتلها) anlamında nakledilmektedir.¹²⁹⁵ Aşağıdaki tabloda rivayetin Abdülazîz el-Mâcişûn'un *Kitâbü'l-hacc*ındaki formuyla Eşheb b. Abdülazîz ve Ali b. Ca'd'dan gelen nakiller karşılaştırılmıştır.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-haccındaki rivayet	• إلا ما أرخص فيه رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ فإنه بلغنا أنه قال: خمس فواسق ليس على الحرم جناح في قتلهن: العقرب، الفأرة، والكلب العقور، والغراب، والحدأة، والحية؛ يشك أحد في قتلها»
Eşheb b. Abdülazîz'den nakledilen rivayet	• وأخبرني المنذر بن عبد الله الحزامي، وأنس بن عياض الليثي، عن عبد العزيز بن أبي سلمة، أنه قال: لا يقتل الحرم من الدواب شيئاً، إلا ما أرخص فيه رسول الله، أنه قال: «خمس فواسق، ليس على الحرم جناح في قتلهن: العقرب، والفأرة، والكلب العقور، والغراب، والحدأة». قال عبد العزيز: والحية لا يشك أحد في قتلها
Ali b. Ca'd'dan nakledilen rivayet	• حَدَّثَنَا عَلِيُّ، أَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ جُنَاحٌ فِي قَتْلِ خَمْسَةٍ مِنَ الدَّوَابِّ: الْعَقْرَبُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ، وَالْغُرَابُ، وَالْحِدَاةُ

Tablo 3.12.: Abdülazîz el-Mâcişûn'dan aktarılan ihramlının öldürmesine cevaz verilen hadise dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloya göre Eşheb b. Abdülazîz'den gelen nakil önem arz etmektedir. Eşheb, hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn'dan münkatı' olarak nakletmektedir. Bu tarihin en önemli özelliği Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde geçtiği haliyle gelmesidir. Ancak yılanın öldürülmesi kısmında Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde emin olamama anlamında şüphe ifadesi kullanılırken Eşheb b. Abdülazîz naklinde cümle Abdülazîz el-Mâcişûn'un sözü olarak olumsuzluk lâ'sı ile şüpheyi ortadan kaldırarak “şüphe yoktur” şeklinde aktarılmaktadır. Hadis Ali b. Ca'd'ınkiyle karşılaştırıldığında Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserindeki rivayeti “*ihramlı kimsenin öldürmesi günah olmayan beş fâsık hayvan şeklinde*”

¹²⁹⁵ Sahnûn, *Kitâbü'l-hac min müdevveneti Eşheb b. Abdülazîz*, 124.

özne ihramlı kişi olarak nitelenirken Ali b. Ca'd rivayetinde “*Müslümanların öldürmesi günah olmayan beş hayvan*” şeklinde Müslüman kimse diyerek genel bir tabirle tavsif edilmektedir. Bunun dışında yılan hariç diğer hayvanların isim ve sıralaması ise birebir aynı nakledilmektedir. Ali b. Ca'd rivayette şek ifadesine yer vermemektedir. Pek tabii söz konusu şek ifadesinin Abdülazîz el-Mâcişûn'a ait olduğu ancak olumsuzluk lâ'sının düştüğü söylenebilir. Bunun sebebi râvinin vehme düşmesi olabileceği gibi yazma nüshada meydana gelen yıpranmalar da olabilir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde gözlemlenen bir diğer özellik onun ölçü birimine dair yapmış olduğu açıklamadır. Bu konu iki yönüyle önemlidir. İlki Abdülazîz el-Mâcişûn bir fakih olarak fıkıhta bir ölçü birimine dair güncel bir açıklama yapmaktadır. İkincisi ise gayelerinden birinin Medine amelini toplamak olan eserin bu örnekle Medine amelinin kapsamını göstermesidir. Konuya dair örnek ihramlı kimsenin ceza gerektirecek bir fiil işlemesi sonucunda cezanın miktarını belirlemede kullanılan “müd”¹²⁹⁶ kavramına dair açıklamasıdır. O müdde dair Hz. Peygamber'in müddüne en yakın müddün Mervân b. Hakem'in müddü olduğuna işaret etmekte sonra müdde ekleme yapan ilk kişinin Mervân b. Hakem olduğunu söylemektedir.¹²⁹⁷ Medine amelinin, kapsamına dair yapılan araştırmalar sonucunda içeriğinin sadece fukâha tarafından belirlenmediği dönemin halifesi, valisi ve kadısı tarafından vaz edilen birtakım hükümlerden etkilendiği ifade edilmiştir.¹²⁹⁸ Yapılan tespitin Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde de vücut bulduğu görülmekte böylelikle onun eserinde de hem Medine ameline yer verdiği görülmekte hem de idarecilerin uygulamalarının Medine amelinin içeriğini belirlediğine dair bilgiyi desteklemektedir.

(1). Medine Ameline İşaret Edilmesi

Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserini yazma amaçlarından biri Medine ehlinin üzerinde ittifak ettikleri amelleri bir araya getirmektir.¹²⁹⁹ Hz. Peygamber'in vefatından sonra çeşitli

¹²⁹⁶ Müd kelimesinin öne uzatılarak birleştirilmiş iki avucun aldığı tahıl miktarı anlamına geldiği ifade edilmektedir. Hz. Peygamber zamanında kullanılan dinî ve malî sorumluluklar için kendi cinsinden vazedilmiş bir ölçek olduğu belirtilmektedir. Cengiz Kallek, “Müd” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2020. XXXI, 455,456.

¹²⁹⁷ *ولا نعلم مدأ أقرب إليه من مد مروان بن الحكم، فإنه أول من زاد في المد بعد النبي فيما بلغنا* Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 182.

¹²⁹⁸ Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.98.

¹²⁹⁹ İbn Abdülber, **et-Temhîd**, I, 86.

nedenlerle sahâbe muhtelif bölgelere dağılmıştır. Daha sonra onlar bulundukları bölgede sahip oldukları ilmî sonraki nesle aktarmışlardır. Ancak her sahâbînin bilgi birikimi, görüş ve düşünceleri birbirinden farklılık arz etmekteydi. Farklı görüşlerle yetişen tâbiûn neslinde de bu görüş farklılıklarının müstakil bir anlayışı temsil ettiği ve iyice belirginleştiği söylenmektedir.¹³⁰⁰ Tebe-i tâbiîn döneminde ise görüş farklılıklarının derinleştiği ve bu dönemden itibaren hem şehir içerisinde hem de şehirler arasında birbirinden farklı anlayışların ve akımların oluştuğu nakledilmiştir. Ayrıca bu dönem içerisinde farklı akımların ve fikrî hareketlerin varlığı, hadis uydurma faaliyetlerinin artışı, hadisleri koruma çabası, yeni olaylar karşısında cevap verme ihtiyacı duyulması gibi birtakım olaylar nedeniyle dönemin ulemâsı büyük gayret sarf etmiştir. Onların olaylar karşısındaki görüşleri, bulundukları şehirlerde hoca-talebe ilişkisi içerisinde aktarılacak belirli bir geleneği oluşturmuştur. Böylelikle “şehir ameli” olgusunun meydana geldiği ifade edilmiştir.¹³⁰¹ Bu hususta öne çıkan şehir ise Medine’dir. Nitekim ilk dönemlerden itibaren Medine’de geçmiş dönemde yaygın olarak kabul edilen görüş birliklerine ve uygulamalarına işaret edilmiş, 1./7. asrın ikinci yarısında yaşamış olan fukahâ-i seb’a’yla birlikte önceki dönem ortak uygulamalarına yapılan atıfların arttığı söylenmiştir.¹³⁰² Daha sonra kavramlaşan amel-i ehl-i Medine’nin dayanağı, delil değeri, bağlayıcılığı, amel-rivayet teâruzundaki konumu gibi tartışmalar bir kenara bırakılırsa, 2./8. asrın ilk yarısında âlimlerin bu ortak görüşleri bir araya getirme gayesiyle hareket ederek kitap telif ettikleri belirtilebilir. Hatta muvatta’ türünün bu amaç doğrultusunda oluştuğu ifade edilmiştir.¹³⁰³ Yukarıda ifade edildiği üzere o dönemde yazılan birçok muvatta’dan biri de Abdülazîz el-Mâcişûn’a aittir. Medine’deki ortak görüşleri toplama onun da eserini yazma amaçlarından biridir. Nitekim eserine ait kısım incelendiğinde 9 yerde amel-i ehl-i Medine’ye vurgu yapması bunu teyit etmektedir.

Abdülazîz el-Mâcişûn’un bu minvalde kullandığı terkipler; “ulemâ,¹³⁰⁴ bizim re’yimize göre,¹³⁰⁵ el-cemâatü fimâ madâ,¹³⁰⁶ günümüz yöneticileri,¹³⁰⁷ Benû Mervan

¹³⁰⁰ Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.7.

¹³⁰¹ Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.1, 96,137,147.

¹³⁰² Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.111.

¹³⁰³ Halit Özkan, **Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi**, s.2,3.

¹³⁰⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 177.

¹³⁰⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 181.

¹³⁰⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 184.

¹³⁰⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü'l-hac**, 184.

zamanındaki idareciler,¹³⁰⁸ sünnet¹³⁰⁹ ve sünnetü indenâ¹³¹⁰” şeklindedir. Abdülazîz el-Mâcişûn, mezkûr kelimelerle neyi kastettiğini doğrudan açıklamamıştır. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn’un, İbn Ebû Hâzim’e “*Mâlik’i ganimet bil, onun ve benim dışımda (önceki) âlimlere ulaşan kimse kalmadı*” demesi¹³¹¹ onun Medine ameline dair verdiği değeri göstermektedir. Fakat bu cümle aynı zamanda Medine ameline verilen değer azalmaya başladığı ihtimalini de akla getirmektedir. Tezin sınırlarını aşmamak amacıyla konunun ayrıntılarına girilmeyecektir.

(2). “Sünnet” İfadesi

Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinin bir diğer karakteristik özelliği Hz. Peygamber’in uygulamalarını hadis olarak aktarmak yerine “sünnet” ifadesiyle vermeyi tercih etmesidir. Bu kısımda Abdülazîz el-Mâcişûn’un kullanımında “sünnet” kavramının mahiyeti ele alınacaktır. Eserde 5 yerde “sünnet”, “min sünneti”, “sünnetü indenâ” gibi farklı terkiplerde sünnet kelimesi kullanılmıştır. Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde kullandığı sünnet kavramları şu şekildedir.

Telbiyeyi açıktan ve çokça yapmak sünnettendir.	ومن السنة الجهر بالتلبية والاستكثار منها إلا النساء ¹³¹² .
İnsanların Mekke’ye geldiklerinde tavaf yapmaları vacip değildir. Fakat Mekke’ye gelen kimsenin bu ameli yapması da sünnettir.	وليس الطواف الذي يطوف الناس حين يقدمون مكة بواجب عليهم، إنما هو من أجل الطواف بالصفاء والمروة؛ ولكن من قدم مكة فإن العمل بذلك السنة ¹³¹³
Arafat yerinde namazda ve hutbede acele etmek sünnettir.	والسنة في [الصلاة] بعرفة والخطبة أن تعجل الصلاة ¹³¹⁴

¹³⁰⁸ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 190.

¹³⁰⁹ Sünnet kavramı bir sonraki başlıkta ele alınacaktır. Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 180, 186,188,190.

¹³¹⁰ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 190.

¹³¹¹ Kâdî İyâz, **Tertîbü’l- medârik**, I, 161.

¹³¹² Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 180.

¹³¹³ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 186.

¹³¹⁴ Abdülazîz el-Mâcişûn, **Kitâbü’l-hac**, 188.

Şayet kişinin bir maruzatı yoksa bizim yanımızda sünnet böyledir.	وكذلك السنة عندنا إلا أن تصيب أحداً عرجة أو علة ¹³¹⁵
Öğle ve ikindi namazlarını cem etmek gibi akşam ve yatsı namazlarını cem ederek kılmak sünnettir.	والسنة في المغرب والعشاء في الجمع بينهما كما كان في الظهر والعصر بعرفة ¹³¹⁶

Abdülazîz el-Mâcişûn, eserinde zikrettiği ilk örnekte telbiyenin açıktan söylenmesinin¹³¹⁷ ve çokça yapılmasının sünnetten olduğunu, kadınların açıktan telbiye getirme hükmünün dışında kaldığını, namazların arkasında ve yürürken telbiye getirilebileceğini ifade etmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un bu örneğinde sünnet kavramının mahiyetini anlayabilmek için çağdaşı Mâlik b. Enes'in *Muvatta'*ıyla mukayeseli şekilde ele alınması önemlidir. Söz konusu meselenin ana merkezi telbiyenin yüksek sesle söylenmesidir. Aşağıdaki tabloda bu konuya dair öncelikle Abdülazîz el-Mâcişûn'un eserinde vermiş olduğu rivayetler serdedilmiş yanında Mâlik b. Enes'in eserindeki hali verilmiştir.

¹³¹⁵ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 190.

¹³¹⁶ Abdülazîz el-Mâcişûn, *Kitâbü'l-hac*, 190.

¹³¹⁷ Mâlik b. Enes, *el-Muvatta'*, III, 482 (H No:1199); Şâfiî, *el-Ümm*, II,170; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XIV, 65 (H No:8314); XXVII, 89 (H No:16557); XXVII, 101 (H No:166567); Dârimî, *el-Müsned*, I,587(H No:1832); İbn Mâce, "Menâsik, 16 (H No:2921).

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-hac'ında verdiği hadis

ومن السنة الجهر بالتلبية والاستكثار منها إلا النساء، فإنه ليس
[عليهن؟] الجهر
والتلبية في المسير والمنزل وخلف الصلوات

ولقد بلغنا أنهم كانوا لا يبلغون الروحاء حتى تنبت حلوقهم

Mâlik b. Enes'in Muvatta'ındaki hadis.

مَالِكٌ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ حَزْمٍ ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بْنِ
الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ ، عَنْ خَلَادِ بْنِ السَّائِبِ الْأَنْصَارِيِّ ، عَنْ أَبِيهِ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ
صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ : « أَتَانِي جِبْرِيلُ . فَأَمَرَنِي أَنْ أَمُرَ أَصْحَابِي ، أَوْ مَنْ
مَعِيَ ، أَنْ يَرْفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّلْبِيَةِ ، أَوْ بِالْإِهْلَالِ » ، يُرِيدُ أَحَدَهُمَا

مَالِكٌ ؛ أَنَّهُ سَمِعَ أَهْلَ الْعِلْمِ يَقُولُونَ : لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ رَفْعُ الصَّوْتِ بِالتَّلْبِيَةِ .
لِتَسْمَعَ الْمَرْأَةُ نَفْسَهَا

قَالَ يَحْيَى ، قَالَ مَالِكٌ : لَا يَرْفَعُ الْمُخْرَمُ صَوْتَهُ بِالْإِهْلَالِ فِي مَسَاجِدِ الْجَمَاعَاتِ
يُسْمِعُ نَفْسَهُ ، وَمَنْ يَلِيهِ . إِلَّا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ ، وَمَسْجِدِ مِئَةِ ، فَإِنَّهُ يَرْفَعُ صَوْتَهُ
فِيهِمَا

قَالَ مَالِكٌ : سَمِعْتُ بَعْضَ أَهْلِ الْعِلْمِ يَسْتَحِبُّ التَّلْبِيَةَ دُبُرَ كُلِّ صَلَاةٍ ، وَعَلَى
كُلِّ شَرْفٍ مِنَ الْأَرْضِ

Tablo 3.13.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in telbiyenin açıktan söylenmesine dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn, konuya dair bilgiyi sened zikretmeden “min sünneti” ifadesi ile vermektedir. Devamında beleğanâ lafzıyla sahâbenin bağarmaktan Ravha mevkiine varmadan seslerinin kısıldığını ifade etmektedir. Mâlik b. Enes, telbiyede sesin yükseltilmesi meselesini isnâd zikrederek merfû hadis olarak nakletmektedir.¹³¹⁸ Akabinde hanımların durumuna da değinmektedir. Ancak onlarla ilgili

¹³¹⁸ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta'**, III, 482 (H No:1199).

nakli “İlim ehlinden işittiğimiz” dediği kimselerden aktarmaktadır.¹³¹⁹ Sonra meseleye mescidde telbiye getirirken sesin yükseltilmemesi konusuyla devam ederek kendi görüşünü zikretmektedir.¹³²⁰ Son olarak Mâlik b. Enes, “İlim ehlinden bazı kimselerden işittiğine” göre her namazın arkasından telbiye getirmenin müstehab olduğunu ifade etmektedir.¹³²¹ Görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn telbiyenin yüksek sesle getirilmesine dair konuyu isnâd zikretmeden aktarmış ve konuyla ilgili meseleleri kısaca vermiştir. Mâlik b. Enes’in ise meseleye merfû hadisi vererek başladığı sonra ilim ehlinden kimselerin ve kendi görüşünü serdettiği tespit edilmiştir. İki müellifin de kadınların durumuna dair rivayette bilginin kimden elden edildiği hakkında bir isim zikretmemesi dikkat çekmektedir.¹³²² Rivayet kaynakları tarandığında İbnü’l-Münzir’in konuyla ilgili İbn Ömer’den mevkuf rivayet aktardığı devamında Süleymân b. Yesâr’ın “Onların yanında sünnet kadınların telbiyeyi kısık sesle getirmeleridir” şeklindeki ifadesi nakledilmektedir.¹³²³

Abdülazîz el-Mâcişûn’un telbiyenin çokça yapılması ve beleğânâ sîgasıyla ashâbın Ravha mevkiine varmadan bağırımdan seslerinin kısıldığına dair rivayetleri Mâlik b. Enes’in eserinde zikredilmemektedir. Telbiyenin çokça yapılması meselesine en erken Şâfiî’nin eserinde ulaşılmaktadır.¹³²⁴ Seslerin kısılmasına dair rivayet incelendiğinde ise ilk olarak İbn Ebû Şeybe tarafından nakledildiği tespit edilmektedir.¹³²⁵ Daha sonra ise İbnü’l-Münzir’in eserinde yer verdiği görülmektedir.¹³²⁶ İbnü’l-Münzir rivayeti isnâd

¹³¹⁹ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta’**, III, 483 (H No:1200).

¹³²⁰ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta’**, III, 483 (H No:1201).

¹³²¹ Mâlik b. Enes, **el-Muvatta’**, III, 483 (H No:1202).

¹³²² Şâfiî’nin de isnâd zikretmeden konuyu verdiği görülmektedir. **el-Ümm**, II, 170.

¹³²³ Abdullah b. Ömer’in ifadesi: المرأة لا ترفع صوتها بالتلبية: وقال ابن عمر:

Süleyman b. Yesâr’ın ifadesi: المرأة لا ترفع صوتها بالإهلال: وقال سليمان بن يسار:

İbnü’l-Münzir, Ebû Bekir Muhammed b. İbrahim en-Nîsâbü’rî, **el-İşrâf alâ mezâhibü’l-ulemâ**, thk. Sagir Ahmed el-Ensârî Ebû Muhammed, 10 c., 1. bs., Birleşik Arap Emirlikleri, Mektebetü Mekke Sekâfiyye, 2004/1425. III, 195; İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVII, 242.

¹³²⁴ Şâfiî hadisi “Saîd b. Sâlim → Muhammed b. Ebî Humeyd → Muhammed b. Münkendir → Hz. Peygamber” isnâdıyla münkatî’-merfû olarak aktarmaktadır. Şâfiî, **el-Ümm**, II, 171.

¹³²⁵ İbn Ebû Şeybe, **el-Musannef**, III, 372 (H No:15051). Burada rivayeti taratırken Abdülazîz el-Mâcişûn’un eserinde naklettiği ifadelerden hareket edilmiştir. Zira rivayetle mana olarak aynı anlamda olan merfu-muttasıl tarikleri mevcuttur. Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XXXVI, 11 (H No: 21678).

¹³²⁶ İbnü’l-Münzir, **el-İşrâf alâ mezâhibü’l-ulemâ**, III, 195. Ayrıca Taberânî ve Beyhakî farklı bir tarikte rivayeti aktarmıştır. Taberânî, **el-Mu’cemü’l-evsât**, VI, 282 (H No:6418); Beyhakî, **Ma’rifetü’s-sünen ve’l-âsâr**, VII, 132. İbn Abdülber de “Abdürrezzak → Ma’mer → Zührî → Sâlim → İbn Ömer” isnâdını zikrederek İbn Ömer’in telbiyeyi yüksek sesle söylemesinden dolayı sesinin kısıldığını ifade etmiştir. İbn Abdülber, **et-Temhîd**, XVII, 242.

zikretmeksizin Ebû Hâzim Seleme b. Dînâr'dan (v. 133-140'dan sonra/750-757)¹³²⁷ aktarmaktadır.¹³²⁸ Beyhakî rivayete dair üç farklı tarik zikrederek Ebû Hâzim tarikinin meşhur olduğunu ifade etmektedir.¹³²⁹ Rivayetin Ebû Hâzim tarafından aktarılması önemlidir. Çünkü Seleme b. Dînâr Abdülazîz el-Mâcişûn'un hocaları arasında sayılmaktadır.¹³³⁰ Ayrıca Seleme b. Dînâr'ın oğlu olan Abdülazîz b. Ebû Hâzim'in önceleri Abdülazîz el-Mâcişûn'un öğrencisi olduğu, Abdülazîz el-Mâcişûn'un Bağdat'a gideceği zaman onu Mâlik b. Enes'e yönlendirdiği ve ona öğrencilik yaptığı bilinmektedir. Aşağıda rivayetin üç kaynakta nasıl nakledildiği şu şekilde verilebilir.

Tablo 3.14.: Abdülazîz el-Mâcişûn'dan gelen telbiyenin açıktan söylenmesine dair rivayetin karşılaştırılması

Yukarıdaki şemadan Abdülazîz el-Mâcişûn'un konuya dair rivayetin ilk izlerinin İbnü'l-Münzir ile çok geç bir dönemde ortaya çıktığı söylenebilir. Ebû Hâzim'in rivayeti

¹³²⁷ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XI, 274.

¹³²⁸ İbnü'l-Münzir, *el-İşrâf alâ mezâhibü'l-ulemâ*, III, 195; İbn Battâl, *Şerhü'l-Câmiü's-sahîh*, IV, 221; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-avsât*, VI, 282 (H No.6418); İbn Hazm, Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî, *el-Muhallâ bi'l-âsâr*, thk. Abdülgaflâr Süleymân el-Bündârî, 12 c., Beyrut, Dâru'l-Fikr, ts.V, 82; Mâverdi, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed, *el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhu mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed, 1.bs., 19 c., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999/1419. IV, 89; Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VII, 132; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, XVII, 242. Heysemî, *Mecmeü'z-zevâid*, III, 224.

¹³²⁹ Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr*, VII, 132.

¹³³⁰ Hatîb, el-Bağdâdî, *Târîhu medîneti's-selâm*, X, 435. Abdülazîz el-Mâcişûn'un kaynaklarda yapılan tarama neticesinde ondan Hz. Ebû Bekir'in imamlığına dair bir rivayet aktardığı tespit edilmiştir. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, XXXVII, 507 (H No:22862 Muhakkik isnadının sahih olduğunu ifade etmiştir.);

kimden naklettiği ise açık değildir. Ancak Abdülazîz el-Mâcişûn ile aktardıkları metinlerin benzerliği ondan alınmış olma ihtimalini arttırmaktadır.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un "sünnet" terimini kullandığı başka bir örnek onun kudüm tavafına dair naklettiği rivayetidir. Mekke'ye gelenlerin bu ameli yapmasını sünnet olarak vasıflandırmaktadır. Aktardığı rivayet şu şekilde gelmektedir:

- ومن تقدم قبل التروية إلى منى فلا جناح عليه .وليس الطواف الذي يطوف الناس حين يقدمون مكة بواجبٍ عليهم، إنما هو من أجل الطواف بالصفاء والمروة؛ ولكن من قدم مكة فإن العمل بذلك السنة

Abdülazîz el-Mâcişûn'un buradaki kullanımının bir öncekinden farklılık arz ettiği görülmektedir. Çünkü burada sünnet kavramına farz, vacip terimleri gibi fikhî bir terim olarak yer verildiği görülmektedir. Abdülazîz el-Mâcişûn'un "sünnet" kavramının mahiyetini vuzuha kavuşturma noktasında yardımcı olacak son bir örnek daha verilmek istenmektedir. Buradaki kullanımın diğerlerinden farklı olarak sünnet kavramının "sünnetü indenâ" şeklinde zikredilmesidir. Meseleyi daha iyi tahlil edebilmek için Mâlik b. Enes ile mukayese edilerek konuyu nasıl ele aldığı aşağıdaki tablodan hareketle incelenecektir.

Abdülazîz el-Mâcişûn'un Kitâbü'l-haccındaki kısım

وقد بلغنا أن أسامة كان رديف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنه حدث عن سيره، فقال: سيره كان العنق والتزيد، وإذا وجد فرجة نص. قال: ما رأيت ناقته رفعت يديها بشد حتى جاء المزدلفة؛ وقد دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم الشعب الذي بالمزدلفة

وكانت الأئمة في زمان بني مروان يصلون فيه

وكان ابن عمر، وهو أوثق وأعلم إن شاء الله، يقول: لم يصل فيه، إنما توضأ وصلى بالمزدلفة؛ وكان ابن عمر يصلي بالمزدلفة

وكذلك السنة عندنا إلا أن تصيب أحداً عرجة أو علة

Mâlik b. Enes'in Muvatta'ındaki kısım

مَالِكٌ ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ ؛ أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ : دَفَعَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ . حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشَّعْبِ ، نَزَلَ ، فَبَالَ ، فَتَوَضَّأَ ، فَلَمْ يُسَبِّحِ الْوُضُوءَ . فَقُلْتُ لَهُ : الصَّلَاةُ ، يَا رَسُولَ اللَّهِ . فَقَالَ : «الصَّلَاةُ أَمَامَكَ» . فَرَكِبَ . فَلَمَّا جَاءَ الْمُزْدَلِفَةَ ، نَزَلَ ، فَتَوَضَّأَ ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ . ثُمَّ أَقِيمَتِ الصَّلَاةُ ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ . ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ . ثُمَّ أَقِيمَتِ الْعِشَاءُ ، فَصَلَّاهَا . وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئاً

مَالِكٌ ، عَنْ ابْنِ شِهَابٍ ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ ، عَنْ عَبْدِ اللَّهِ بْنِ عُمَرَ ؛ أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ، صَلَّى الْمَغْرِبَ ، وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ جَمِيعاً

Tablo 3.15.: Abdülazîz el-Mâcişûn ve Mâlik b. Enes'in Müzdelife'de namaz kılınan yer ile ilgili rivayetin karşılaştırılması

Bu örnekte de Abdülazîz el-Mâcişûn şî'b-i Müzdelife'de namaz kılma meselesini ele almaktadır. O, Benû Mervân'ın namazı bu bölgede kıldıklarını zikretmekte akabinde İbn Ömer'in şî'b-i Müzdelife'de değil, Müzdelife'de namaz kıldığını ifade ederek “Bizim yanımızda sünnet bu şekildedir” demektedir. Görüldüğü üzere Abdülazîz el-Mâcişûn haccın menâsikine dair Benû Mervân imâmıların uygulamasını vermekte daha sonra İbn Ömer'in amelinin farklı olduğunu belirtmekte en sonunda da bizim yanımızda sünnet bu şekildedir demektedir. Bu durum kavramın sahâbe uygulamasından mütevellit kullanıldığı intibayı uyandırır da İbn Ömer'in Hz. Peygamber'in uygulamasına işaret etmesi onun amelinin kaynağının Hz. Peygamber olduğunu göstermektedir.

Tüm buraya kadar anlatılanlara ek olarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un ileri bölümlerde ele alınacak kelâm risâlelerinde de “sünnet” kavramını kullandığı tespit edilmiştir. Risâlelerinde “sünnet” kavramını; “*Resûlullah'ın sünnetine ittiba etmek*”, “*Sünnetin bulunduğu konularda bidati terk etmek*”, “*Sünnete uyman gerekir*”¹³³¹ ve “*Sünnet, Kur'ân'ın tefsiri ve koruyucusudur (mevil)*”¹³³² gibi bağlamlarda kullanmıştır. Yine Abdülazîz el-Mâcişûn “sünnet”in takip edilmesi, uygulanması ve başka yollara sapmaktan korumak için vazedildiğini ifade etmiştir.¹³³³ Abdülazîz el-Mâcişûn sünnet kelimesini Hz. Peygamber'e nispet etmekle birlikte önceki nesillerin (sahâbe ve tâbiûnun) uygulamalarına da uyulması gerektiğini (onların izinden gitmek gerektiğini) belirtmiştir. Çünkü onların imâm ve rehber olduğunu Allah'ın kitabını ve Resûlullah'ın sünnetinden emin oldukları şeyleri aktaran bir nesil olduğunu dile getirmiştir.¹³³⁴

Neticede Abdülazîz el-Mâcişûn'un sünnet kavramının mahiyeti konusunda net bir şey söylemek mümkün görünmemektedir. Eserin tamamının günümüze ulaşmaması sebebiyle kesin bir hükme varılamamakla birlikte ele alınan konunun hac menâsiklerine dair olması göz önünde bulundurulmalıdır. Nitekim Abdülazîz el-Mâcişûn eserinin başında bu hususta Hz. Peygamber'in insanlara örnek olduğunu insanların haccın menâsiklerini ondan öğrendiklerini dile getirmektedir. Bu durumda şu aşamada sünnet kavramının genel olarak Hz. Peygamber'in uygulamaları için kullanıldığı söylenebilir.

¹³³¹ İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853).

¹³³² İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853).

¹³³³ İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853). Mansur Koçinkağ, “Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi” **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, s.96.

¹³³⁴ İbn Batta, **el-İbâne**, IV, 247 (No:1853); Hatîb el-Bağdâdî, **el-Fakih ve'l-mütefakkih**, I, 555.

II. ABDÜLAZİZ B. ABDULLAH'IN KELÂM RİSÂLELERİNDEKİ HADİSLERİN İSNÂD KULLANIMI AÇISINDAN İNCELENMESİ

Abdülazîz el-Mâcişûn'un, hadis ve fıkıh ilimleri yanında kelâm ilmiyle de ilgilendiği söylenebilir. Onun döneminde kelâmî tartışmaların yapıldığı, yeni fikir akımlarının ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn da dönemindeki bu olaylara sessiz kalmamış ve kadere dair iki, rü'yete¹³³⁵ ve Allah'ın azametine dair birer risâle yazmıştır. Böylelikle onun fıkıh ve hadis ilimleri yanında kelâm ilmiyle de ilgilendiği hatta yazmış olduğu risâleler vesilesiyle geniş bir birikime sahip olduğu söylenebilir. Bu başlık altında Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâm risâlelerinde kullandığı hadisler incelenecektir. Tezin sınırlarını aşmamak için onun kelâma dair düşünce ve fikirlerinin ayrıntısına girilmeyecektir. Nitekim bu hususta makale düzeyinde iki çalışma bulunmaktadır.¹³³⁶

Abdülazîz el-Mâcişûn'un önceleri kaderî görüşte olduğu ancak daha sonra bundan vazgeçerek ehl-i sünnete döndüğü ifade edilmektedir. Nitekim bu hususu Abdülazîz el-Mâcişûn şöyle anlatmaktadır: *“Bir gün İbn Ömer'in mevlâsı Nâfi'nin Medine emirine kaderîleri kast ederek “Allah seni ıslah etsin, Onların boyunlarını vur?” dediğini işittim diyerek kendi hikayesine şöyle devam etmektedir: “Ben de o zamanlar kaderîydim, nihayetinde rüyamda birisiyle tanıştığımı gördüm. Ona bir ayet okudum. Sabah olduğunda öğrencilerim geldi ve ben onlara Allah'a tevbe istiğfar ediyorum dedim ve rüyada gördüklerimi anlattım. Bazıları görüşlerinden vazgeçti bazıları da dönmeyi kabul etmeyip görüşlerinde devam ettiler”.*¹³³⁷ Abdülazîz el-Mâcişûn'un ehl-i sünnete döndükten sonra etrafındaki insanları bu hususta bilinçlendirmek, kaderîleri eleştirmek için risâleler kaleme aldığı anlaşılmaktadır. İbn Batta'nın *el-İbâne* isimli eserinde rivayet edilen iki risâle Leys'in kâtibi Abdullah b. Sâlih aracılığıyla aktarılmıştır. Abdullah b. Sâlih risâlelerin ilkini “haddesenâ” diğerini “an” sîgasıyla nakletmiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn söz konusu

¹³³⁵ Zehebî, *el-Ülûv*, 141.

¹³³⁶ Mansur Koçinkağ, “Abdülazîz b. Abdullâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risalesi” **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi** sy.9, 2016, (s. 81 – 108). Mansur Koçinkağ, “Abdülazîz b. Abdullâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn Rü'yet Risalesi, tercümesi ve değerlendirmesi” **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, C:XIV, sy.2, 2016, (s. 566 – 582).

¹³³⁷ Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, II, 431 (H No:954).

risâlesinde kaderîlerin düşüncelerini eleştirmekte bu hususta ayetlerden deliller serdetmektedir.¹³³⁸ Ancak onun bu konuda naklettiği bir hadis bulunmamaktadır. Kadere dair iki risâlesinde incelenecek bir hadis olmadığından onun rü'yete dair yazdığı risâle incelenecektir.

Rü'yete Dair Risâlesi

Abdülazîz el-Mâcişûn'un rü'yete dair risâlesi öğrencisi Leys'in kâtibi Abdullah b. Sâlih aracılığıyla nakledilmiştir. Abdullah b. Sâlih risâleyi imlâ yoluyla aldığı (emleeehe aleyye imlâen) ifade etmiştir. Bu risâlesinde öncelikle bidatten bahsetmiş daha sonra Allah'ın ahirette görüleceği konusu üzerinden Cehmiyye'nin görüşlerini eleştirmiştir. Abdülazîz el-Mâcişûn diğer risâlelerinde sadece ayetlerden deliller zikrederken bu risâlesinde 4 tane hadise yer vermiştir. Aşağıda bu hadisler sıralanacak daha sonra hadislerin durumu incelenecektir.

- وَقَالَ الْمُسْلِمُونَ: يَا رَسُولَ اللَّهِ: هَلْ نَرَى رَبَّنَا؟ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُنْزَلَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَاصِرَةٌ إِلَىٰ رَبِّهَا نَاطِرَةٌ} [القيامة: 22]، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «هَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَا الشَّمْسِ دُونَهَا سَحَابٌ؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَهَلْ تُضَارُونَ فِي رُؤْيَا الْقَمَرِ لَيْلَةً أَوْ نَهَارًا؟» قَالُوا: لَا، قَالَ: «فَإِنَّكُمْ تَرَوْنَ رَبَّكُمْ يَوْمَئِذٍ كَذَلِكَ»¹³³⁹
- وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: " لَا تَمْتَلِئُوا النَّارَ حَتَّىٰ يَضَعَ الرَّحْمَنُ قَدَمَهُ فِيهَا فَتَقُولُ: قَطِرٌ، فَيَنْزِلُ بِغَضِّهَا إِلَىٰ بَعْضِ
- وَقَالَ لِنَابِتِ بْنِ قَيْسٍ: «لَقَدْ ضَحَكَ اللَّهُ مِمَّا فَعَلْتَ بِصَنِيفِكَ الْبَارِحَةَ»
- وَقَالَ فِيمَا بَلَّغْنَا: «إِنَّ اللَّهَ لَيَضْحَكُ مِنْ أَرْلِكُمْ، وَفُتُوطِكُمْ، وَسُرْعَةِ إِجَابَتِكُمْ»، وَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الْعَرَبِ: إِنَّ رَبَّنَا لَيَضْحَكُ؟ قَالَ «نَعَمْ» قَالَ: لَا يَغْدُمُنَا مِنْ رَبِّ يَضْحَكُ خَيْرًا " فِي أَشْبَاهِ لِهَذَا مِمَّا لَمْ نُحْصِهِ، وَقَالَ تَعَالَى: {وَهُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ}

İlk hadis müslümanların Hz. Peygamber'e "Biz Rabbimizi görecek miyiz" sorusuna karşılık Hz. Peygamber'in verdiği cevaba yöneliktir. Bu rivayetin kaynaklarda Abdülazîz el-

¹³³⁸ İbn Batta, **el-İbâne**, III, 220; IV, 240.

¹³³⁹ İbn Batta, **el-İbâne**, VII, 63.

Mâcişûn tarafından aktarılan bir nakline ulaşılamamıştır. Ancak rivayet farklı tariklerden merfû-muttasıl olarak nakledilmiştir.¹³⁴⁰

İkinci hadis cennet ve cehennem özelliğiyle ilgilidir. Abdülazîz el-Mâcişûn hadisi “Kâle Resûlullah” diyerek doğrudan Hz. Peygamber’den aktarmış, isnâd zikretmemiştir. Kaynaklarda rivayetin Abdülazîz el-Mâcişûn’dan aktarılan tarikine ulaşılamamıştır. Fakat hadis farklı tariklerle nakledilmiştir.¹³⁴¹

Üçüncü hadisi, Abdülazîz el-Mâcişûn’un hadisi ihtisar ederek sadece işaret etmek istediği kısmı naklettiği görülmektedir. Zira kaynaklar tarandığında rivayetin sahâbînin başından geçen bir olayı daha ayrıntılı olarak nakledildiği tespit edilmiştir. Hadis; açlığından şikayet eden bir adamın Hz. Peygamber’e geldiği, Hz. Peygamber’in hanımlarına yemek yapmaları için haber yolladığı ancak hanımların evde pişirecek bir şey olmadığını söyledikleri nakledilmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in oradakilere “Bu adamı kim misafir eder?” diye sorduğu ensârdan bir adamın “ben” diye karşılık verdiği aktarılır. Misafirle beraber eve giden adam hanımına bir şeyler hazırlamasını söylediğini ancak hanımının evde çocukların yemeğinden başka yemek olmadığını söylemesi üzerine, adam hanımına çocuklarını yatırmasını söyler. Sonra yemeği hazırlarlar ve hanımı lambayı düzeltir gibi yaparak onu söndürür böylelikle misafirin yanında yemek yiyormuş gibi davrandıkları nakledilir. Allahu Teâlâ’nın onların bu amelinden hoşnut olması üzerine Haşr sûresi 9. Ayeti indirdiği ifade edilir. Ayrıca ensâr’dan bir adamın Sâbit b. Kays olduğu ifade edilmektedir.¹³⁴² Bu hadisin Abdülazîz el-Mâcişûn’dan aktarılan bir tarikine ulaşılamamıştır. Ancak rivayet kaynaklarda farklı tariklerle aktarılmıştır.¹³⁴³ Uzunca aktarılan bu hadisi

¹³⁴⁰ Ma’mer b. Râşid, **el-Câmi’**, thk. Habibürrahman el-A’zamî, 2 c., 2.bs., Beyrut, Mektebetü’l-İslâmî, 1983/1403. XI, 407 (H No:20856); İbrahim b. Sa’d, **Nüşatü İbrahim b. Sa’d**, I, 84; Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, **el-Müsned**, III, 629 (H No:2293); IV, 136 (H No:2505); Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, X, 419 (H No:21934); Humeydî, **el-Müsned**, II, 298 (H No:1212); İshak b. Rahûye, **el-Müsned**, III, 792 (H No:1423); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIII, 143 (H No:7717); 303 (H No:7927); XVI, 526 (H No:10905); XVII, 202 (H No:11127); Buhârî, “Tefsir” 87 (H No: 4581); “Rikâk” 52 (H No:6573); “Tevhid” 24 (7437, 7439); Müslim, İmân, 182; “Zühd ve’r-rekâik”,2968; İbn Mâce, “Zühd” 39 (H No:4336). Abdullah b. Sâlih’in, Leys b. Sa’d’dan aktardığı tarik: Dârimî, **er-Red alâ Cehmiyye**, I, 107 (H No:179).

¹³⁴¹ Hemmâm b. Münebbih, **es-Sahîfe**, I, 40; Ma’mer b. Râşid, **el-Câmi’**, XI, 422 (H No:20893); Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, X, 434 (H No:21971); İshak b. Rahûye, **el-Müsned**, I, 174 (H No:121); Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned**, XIII, 150 (H No:7718); XIV, 413 (H No:8817); XVI, 346 (H No:10588); XXI, 391 (H No:13968); Dârimî, **el-Müsned**, III, 1882 (H No:2891); Buhârî, “Tefsir” 333 (H No:4848, 4850); “Tevhid” 7 (H No: 7382); 25 (H No:7449); Müslim, “Cennet” 2846; Tirmizî, “Sıfatü cennet” 19 (H No:2557).

¹³⁴² İbn Rüşd, **el-Beyân ve’t-tahsîl**, XVII, 213; Aynî, **Ümdetü’l-kârî**, XVI, 264.

¹³⁴³ Buhârî, “Menâkıbu Ensâr” 10 (H No:3798).

Abdülazîz el-Mâcişûn'un konuyla ilgili kısmını tek aktararak ihtisar ettiği dikkat çekmektedir.

Dördüncü hadis, bir adamın “*Rabbimiz güler mi?*” sorusu üzerine ona “evet” diye cevap” verildiğini bildiren rivayettir. Hadisi Abdülazîz el-Mâcişûn “beleşanâ” sîgasıyla aktarmıştır. Rivayetin farklı tarikleri kaynaklara yansımıştır.¹³⁴⁴

Sonuç olarak Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâmî konularla da ilgilendiği ve bu hususta risâleler kaleme aldığı görülmüştür. Onun risâlelerini bir soru üzerine cevap niteliğinde ifade ettiği söylenebilir. Ayrıca rü'yete dair risâlesini öğrencisine imlâ yoluyla yazdırmıştır. Abdülazîz el-Mâcişûn'un kelâmî meseleleri ele alırken yoğun olarak ayetleri delil olarak kullandığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte o risâlelerinde 4 tane hadis nakletmiştir. Ancak bu hadislerin isnâdını zikretmeyip münkatı' olarak nakletmiştir. Rivayet kaynaklarında mezkûr hadislerin Abdülazîz el-Mâcişûn tarikiyle aktarılmadığı görülmüştür. Bu duruma Abdülazîz el-Mâcişûn'un risâlelerinde zikrettiği hadisleri aktarmaktan ziyade risâlesinin nakledilmesi sebep olmuş olmalıdır.

¹³⁴⁴ Abdürrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III, 84 (H No:4892).

SONUÇ

Mâcişûn ailesinin incelenmesi neticesinde bu ailenin 1./7. yüzyılın ikinci yarısından 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar varlığını devam ettirdiği ve aile içinde bilgi akışının sistemli olmadığı görülmüştür. Bunda iki sebebin öne çıktığı söylenebilir. İlki yaşadıkları dönemde hadis rivayetinin sistemli olarak icra edilmesi ve ilmî gayretleri olan fertlerin aile dışındaki âlimlere yönelmesidir. Nitekim 1./7. asırda ihtiyaca binaen yapılan hadis naklinde aile içi hadis rivayet akışının daha yoğun olduğu ancak tedvinden sonra sistemli hadis rivayetine geçildiği zaman aile içi rivayet akışının azaldığı söylenmiştir. Bu durum Mâcişûn ailesi üzerinde de etkisini göstermiştir. Aile içi isnâd kullanımları incelendiğinde hadis alanında ön plana çıkmayan, hadisleri ihtiyaca binaen aktaran üyenin, daha fazla vakit geçirme imkânı olan aile üyeleriyle arasında rivayet akışının daha yoğun olduğu görülmüştür. İlmî faaliyetlerini tedvinden sonra sürdüren aile üyelerininse, ailesinden istifade ettiği ancak bunun sınırlı oranda kaldığı tespit edilmiştir. Mesela ailenin son halkasını oluşturan yani 2./8. asrın sonuyla 3./9. asrın ilk yarısında yaşayan Abdülmelik b. Abdülazîz ve Yûsuf b. Abdülazîz kardeşler arasında Abdülmelik'in aile isnâdıyla sadece bir hadis rivayet ettiği ancak çoğunlukla bir sahâbînin, tâbiînin, dönemin halifesinin ya da Mâcişûn ailesinin başından geçenlerin anlatıldığı menâkıb niteliği taşıyan nakilleri aktardığı görülmüştür. Ailenin başından geçen olaylar “*Abdülmelik b. Abdülazîz → Yûsuf b. Yakûb → Yakûb b. Ebî Seleme*” isnâdıyla aktarılmış olup aile içerisindeki en uzun rivayet silsilesini oluşturmuştur. Aile içi menâkıb naklinin Abdülmelik b. Abdülazîz ile 3./9. yüzyılın ilk yarısına kadar sürdürülmesi önemlidir. Zira başkaları bu tür menâkıbı genelde korumayacakları için aile fertlerinin aktarması doğaldır.

Mâcişûn fertleri arasında aile içi rivayetlerin çok olmamasının ikinci sebebi ise aile üyelerinin ilgi alanıdır. Aile fertleri genelde fıkıh ilminde öne çıkmışlardır. Özellikle Abdullah b. Ebî Seleme ailesine mensup üyelerin asıl ihtisas alanlarının fıkıh olduğu görülmektedir. Nitekim, rivayetlerinin çoğunun ahkâm içerikli olması da bunu destekleyen bir unsur olarak kaydedilebilir.

Neticede ismi tespit edilen dokuz aile üyelerinden beş tanesi ilimle meşgul olmuştur. Ama aile üyeleri içerisinde hadis rivayetiyle tanınan râvi Abdülazîz b. Abdullah'tır. Abdülazîz b. Abdullah'ın ilmî serüveni incelediğinde onun hocalarının

halkalarına devam ettiği ve kendisinin de halka kurarak ilmini yaydığı görülmüştür. Ancak Abdülazîz b. Abdullah'ın hadis ilmî açısından genel durumuna bakıldığında fıkıhla iştigal etmesi sebebiyle rivayet sayısının bir muhaddise göre çok az olduğu söylenebilir. Yine de aile içinde hadis ilmiyle anılacak en meşhur kişi odur. Özellikle bir kısmı günümüze ulaşan *Muvatta* adlı eseri onun söz edilen özelliğini yansıtır niteliktedir. Zira bu kitap fikhî yönüyle öne çıkmakla birlikte o, hadislere, Medine ameline ve kendi görüşlerine yer vermiştir. Başka bir deyişle Abdülazîz b. Abdullah, bu eserinde Medine amelini yazmış, konuları işlerken de hadislere yer vermiştir. Eserinde sadece bir hadisi merfû-muttasıl naklederken muhtemelen pratik nedenlerle diğer rivayetleri isnâdsız olarak zikretmiştir. Anlaşıldığı kadarıyla Abdülazîz b. Abdullah eserini mutlak olarak hadis rivayet etme gayesiyle kaleme almamış, fikhî meseleleri işlerken konuya dair delil sadedinde hadislere işaret etmiştir. Onun eserinin telif usulünü daha iyi anlayabilmek için çağdaşı Mâlik b. Enes'in *el-Muvatta*'ıyla yapılan mukayese neticesinde iki müellifin bir konuyu ele alırken benzer muhtevaya sahip bilgiler verdikleri görülmüştür. Ancak Mâlik b. Enes'in konuya dair dayandığı delilleri isnâdlarıyla merfû-mevkuf-maktû sıralamasını gözeterek zikrettiği en son kendi görüşünü kaydederek bilgileri daha sistemli ve düzenli bir şekilde verdiği tespit edilmiştir. Abdülazîz b. Abdullah'ın ise böyle bir hiyerarşi gözetmediği dikkat çekmektedir. Abdülazîz b. Abdullah'ın aktardığı rivayetlerin isnâdını tam şekilde zikretmemesi onun bu hadisleri kimlerden naklettiği, aslının muttasıl olup olmadığı sorusunu gündeme getirmektedir. Bu hadisler incelendiğinde Abdülazîz b. Abdullah'ın naklettiği yirmi yedi hadisten sadece dördü kaynaklarda bizzat ondan gelen tariklerle yer almış, diğerleri ise farklı tariklerle nakledilmiştir. Neticede fıkıh ve hadis rivayeti açısından düşünüldüğünde Abdülazîz'in fikhî yönünün daha öne çıktığı, bildiği hadisleri ya isnadıyla nakletmediği ya da devrindeki öğrencilerin farklı muhaddislerden bunları nakletmeyi tercih ettikleri söylenebilir. Nitekim rü'yete dair risâlesinde naklettiği dört hadisi de isnâdsız olarak kaydetmesi *Muvatta*'ındaki metodun orada da takip edildiği anlamına gelmektedir. Bu dört hadis de sonraki kaynaklarda onun vasıtasıyla nakledilmediği görülmektedir.

Mâcişûn ailesi Medine'deki kültürel özelliği yansıtmaya yönüyle de dikkat çeker. Mesela aile üyelerinden Yakûb b. Ebî Seleme'nin ipekle karışık elbise (hazzî) giydiği söylenmiştir. Yine aile üyelerinin genelinin müzik dinlemeyi sevdiği hatta Yûsûf b. Yakûb'un hadis rivayeti esnasında bile müzik dinlediği belirtilmiştir. Onların bu durumunun

Medine kültür çerçevesinde müsamaha ile karşılandığı anlaşılmaktadır. Aile üyelerinin biyografilerinde zikredilen özellikleri belirtilse de bu durum onların cerhine yol açmamıştır.

Bu çalışmada örnek olarak incelenen Mâcişûn ailesinin hadis ilmindeki yeri ortaya konulmuştur. Ancak Mâcişûn ailesi fıkhi yönüyle meşhurdur. Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn ise Medine’de re’y ekolünün temsilcisi olan Rebîa b. Ebî Abdurrahmân’ın İmâm Mâlik ile birlikte iki güzide öğrencisinden biridir. Ayrıca onun Mâlik ile ihtilâfları da oldukça meşhurdur. Dolayısıyla Mâcişûn ailesinin özellikle de Abdülazîz’in fikhî yönü ve gerek hocası gerekse Mâlik b. Enes ile fikhî münasebetleri müstakil bir çalışmada ele alınabilir. Yine Mâcişûn ailesi dışında hadis ilminde öne çıkan ve önemli aile üyelerine sahip Muhammed b. Münkedir gibi tâbiûn ailelerin incelenmesi de hadis rivayet tarihinin ilk üç asırdaki gelişimini görmek için önemli katkılar sunacaktır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Aydınlı: “A’rec, Abdurrahman b. Hürmüz”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991, III, 350-351.
- Abdullah b. Ahmed: **es-Sünne**, thk. Muhammed b. Saîd b. Sâlim el-Kahtânî, 2 c., 1. bs., Demmâm, Dâru İbn Kayyım, 1986/1406.
- Abdullah b. Mübârek: **el-Müsned**, thk. Suphi Bedrî, 1 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü’l-Maârif, 1407.
- Abdullah b. Sâlih el-Mısrî, Kâtibü’l-Leys: **Nüshatü Abdullah b. Sâlih**, thk. Hilâf Mahmûd Abdüssemi’, 1 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2002/1423.
- Abdullah b. Vehb: **Kitâbü’l-muhârebe min Muvatta’ İbn Vehb**, 1.bs., Beyrût, Dâru’l Garb, ts.
- Abdullah Karahan: **Hadis Râvilerinin Güvenirliliği (Tespiti, İmkânı, Hadisin Sıhhatine Etkisi)**, Sır Yay., 1.bs., İstanbul, 2005.
- Abdülhamit Uğurlu: Alman Oryantalist Miklos Muranyi’nin İlmine Dair Görüşleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Ünivetsitesi SBE**, İstanbul, 2019.
- Abdüllatif Abdüllâvî: **Fıkhu’l-İbnü’l-Mâcişûn fi’l-fıkhi’l-Mâlikî**, 1 c., Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2013.
“et-Ta’rif biüs-rati “el-Mâcişûn” el-ilmiyye ve’l-tenbîh alâ ba’di’l-ehsâü fi nisbeti ekvâl ile ba’di a’lâmihe”, **Mecelletü’l-Müdevvene**, C:II, sy.8, 2016, (s.283-294).
- Abdûlmelik b. Habîb, Ebû Mervân el-Endülisî: **el-Vâziha**, thk. Miklos Muranyi, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dâru’l-Beşâiri’l-İslâmiyye, 2010/1431.
- Abdürrezzak es-San‘ânî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm: **el-Musannef**, thk. Habîburrahman el-A’zâmî, 12 c., 2. bs., Beyrut, Mektebetü’l-İslâmî, 1983/1403.
- Âcurrî, Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Bağdâdî: **Kitâbü’ş-şerîa’**, thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Dümeycî, 5 c., 2. bs., Riyâd, Dâru’l-Vatan, 1999/1420.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî: **el-Müsned**, thk. Şu’ayb el-Arnaûd, Âdil Mürşid, I-L, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2001/1421.
- el-İlel ve ma’rifetü’r-ricâl**, thk. Vasiyyullah Muhammed Abbas, 3 c., 2. bs., Riyâd,

- Dâru'l- Hânî, 2001/1422.
- Su'âlâtü Ebi Bekr el-Esrem li'l-Îmâmî'l-Kebîr Ebî Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dil ve ileli'l-hadis**, thk: Ebu Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1 c., 1. bs., Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2007.
- Min kelâmi'l-Îmâm Ebî Abdullah Ahmed b. Hanbel fî ileli'l-hadis ve ma'rifeti'r-ricâl**, thk. Subhi Samerrai, 1 c., 1. bs., Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1988.
- Fezâilü's-sahâbe li Ahmed b. Hanbel**, thk. Vasiyullah Muhammed Abbâs, 2 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403.
- ez-Zühhd**, thk. Muhammed Abdüsselâm Şâhîn, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- Ahmet Ağırakça: “İyâs b. Muâviye”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2001.XXIII, 498.
- Ahmet Yücel: “**Hadis İlminde Tenkit Terimleri**”, MÜİF Yay., 2. bs., İstanbul, 2015.
- Hadis İstilahlarının Doğuşu ve Gelişimi**, İFAV Yay., 2.bs., İstanbul, 2014.
- Alâî: **Câmi'ü't-taḥṣîl fî aḥkâmî'l-merâsîl**, thk. Hamdi Abdülmecîd es-Selefi, 1c., 2.bs., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1986/1407.
- Ali Akyüz: “Saîd b. Mansur'un Musannef'inin Yeniden İnşası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 1992.
- Ali b. Ca'd el-Cevherî el-Bağdâdî: **el-Müsned**, thk. Âmir Ahmed Haydar, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'n-Nâdr, 1990/1410.
- Ali b. Muhammed el-Lahmî: **et-Tabsıra**, thk. Ahmed Abdülkerim Necîb, 14 c., 1.bs., Katar, Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2011/1432.
- Ali Hakan Çavuşoğlu: “el-Müdevvenetü'l-Kübrâ”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, Ankara, 2020. XXXI, 469-472.
- Irak Mâliki Ekolü (III.-V./ IX.-X.y.y.), Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2004.
- Ali Osman Koçkuzu: “Ebü'z-Zinâd”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994. X, 354.
- Ali Toksarı: “Derâverdî”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1994. IX, 162.
- Aynî, Ebû Muhammed **Keşfu'l kınai'l mürna an mühimmatî'l**

Bedreddin Mahmud b. Ahmed
b. Musâ:

esâmi ve'l-künâ, thk. Ahmed Muhammed Nemr el-Hatib, 1 c., 1. bs., Cidde, Câmiatü'l-Melik Abdülazîz Merkezü'n-Neşri'l-İlmî, 1994.

Meğâni'l ahyâr fî şerhi esâmi'r-ricâli Meâni'l-âsâr, thk: Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmâil, 1. bs., Beyrût, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

Nuhabü'l-efkâr fî tenkîhi Mebâni'l-ahbâr fî Şerhi Meâni'l-âsâr, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 20 c., 1.bs., Katar, Vizerâtü'l-evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 2008/1429.

Umdetü'l-kârî fî şerhi Şahîhi'l-Buhârî, nşr. İdâretü Tabaati'l-Münîre, 25 c., Beyrut, Dâru İhyâi'l-Türâsi'l-Arabî, ts.

Ayşe Karaçal:

“İslam Hukukunun Oluşum Dönemi Müçtehidlerinden Rebî'atü'r-re'y'in hayatı ve İmâm Mâlik İle Mukâyeseli Olarak Fıkhî Görüşleri” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Selçuk Üniversitesi SBE**, Konya, 2007.

Bâcî, Ebü'l- Velîd Süleymân b.
Halef b. Sa'd et-Tücîbî:

et-Tadîl ve't-tecrîh li-men harrece lehü'l-Buhârî fî'l-Câmii's-sahîh, thk. Ali İbrahim Mustafa, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2010.

el-Münteka şerhu Muvatta, nşr. Matbaatü's-Saâde, 7 c., 1.bs. Kahire, 1332.

Bağdatlı İsmâil Paşa:

Hediyetü'l-ârifin, esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-Mûsânnifin, 2 c., İstanbul, 1951.

Bedreddîn eş-Şiblî, Ebû
Abdillâh Bedrüddîn
Muhammed b. Abdillâh eş-
Şiblî:

Âkâmü'l-mercân fî ahkâmi'l-cân, nşr. Ahmed Abdüsselâm, 1c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, ts.

Bekir Kuzudişli:

Aile İsnâdları, 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2021.

Hadis Rivayetinde Bağlam (Sebebü irâdi'l-hadîs), 1.bs., Klasik Yay., İstanbul, 2020.

Hadis Tarihi, Kayıhan Yay., İstanbul, 2018.

Belâzûrî, Ebü'l-Hasen Ahmed
b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd:

Kitabü'l-Cümel min Ensâbi'l-Eşrâf, thk. Süheyl Zekkâr, Riyaz Zerkelî, 13 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1996/1417.

Bendenîcî, Ebü'l-Hüda
Safaiddîn İsa b. Celaledîn
Mûsâ b. Cafer el-Bendenîcî el-
Kâdirî:

Câmiü'l envâr fî menâkıbi'l ahyâr, thk. Üsâme Nasır Nakşibendî, Mehdi Abdülhüseyn en-Necm, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Arabiyye li'l-Mevsûât, 2002.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b.
el-Hüseyn b. Ali:

Bezzâr, Ebû Bekir Muhammed
b. Abdullah b. İbrahim eş-
Şâfiî:

Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b.
Amr b. Abdilhâlik el-Bezzâr
el-Basrî:

Buhârî, Ebû Abdullah
Muhammed b. İsmâil b.
İbrahim Cu'fî:

Delâ'ilü'n- nübüvve, thk. Abdülmü'tî Emîn
Kal'acî, 7 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1988/1408.

el-Esmâ ve's-sıfât, thk. Abdullah b.
Muhammed el-Hâşidî, 2 c., 1. bs., Cidde,
Mektebetü's-Sevâdî, 1993/ 1413.

es-Sünenü'l-kübrâ, thk. Muhammed
Abdülkadir Atâ, 11 c., 3.bs., Beyrut, Dârü'l-
Kütübi'l-İlmiyye, 2003/1424.

el-Kazâ ve'l- Kader, thk. Muhammed b.
Abdullah Âl-i Âmir, 1 c., 1.bs., Riyâd,
Mektebetü'l-Abîkân, 2000/1421.

Menâkıbü's-Şâfiî, thk. Seyyid Ahmed Sakar,
2 c., 1.bs., Kahire, Mektebetü Dârü'l-Türâs,
1980/1390.

eş-Şuâbü'l-imân, thk. Muhtar Ahmed en-
Nedvî, 14 c., 1.bs., Bombay, Mektebetü'r-
Rüşd, 2003/1423.

Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr, thk.
Abdülmü'tî Emîn Kal'acî, 15 c., 1. bs.
Kahire, Dârü'l- Vefâ, 1991/1412.

Kitâbü'l-Fevâid= Gaylâniyyât, thk. Hılmî
Kâmil Esad Abdülhâdî, 1 c., 1.bs., Suud,
Dârü'l-İbni'l-Cevzî, 1997/1417.

Müsnedü'l-Bezzâr- el-Bahrü'z-Zehhâr,
thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah vdğ., 18 c.,
1.bs., Medîne, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-
Hikem, 2009/1988.

el-Câmiü's-Sahîh, nşr. Muhammed Züheyr
en-Nâsır, 9 c., 1.bs., Beyrut, Dârü Tavki'n-
Necât, 1422.

et-Târîhü's-sağîr, thk: Mahmud İbrahim
Zayed, Riyad, Mektebetü'l Maârif, Beyrut,
Dârü'l Marife, 2 c., 1. bs., 1986/1406.

et-Târîhü'l-kebîr, Muhammed Abdülmuid
Hân, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
ts.

el-Edebü'l-müfred, thk. Muhammed Fuâd
Abdülbâkî, 1 c., 2.bs., Kahire, el-Matbaatü's-
Selefiyye, 1379.

el-Kıraatü halfe'l-imâm, thk. Fazlürrahmân
es-Sevrî, 1 c., 1.bs., Pakistan, Mektebetü's-
Selefiye, 1980/1400.

Bûsirî, Ebû'l-Abbâs
Şihâbüddîn Ahmed b. Ebî
Bekr:
Cemâleddîn Muhammed Tahir
b. Ali el-Hindî el-Fettenî:

Cemmâilî, Ebû Muhammed
Takıyyüddin Abdülgani b.
Abdülvahid b. Ali el-Makdîsî:
Cengiz Kallek:

Cevherî, Ebû'l Kâsım
Abdurrahman b. Abdillâh el-
Gâfikî:

Dârekutnî, Ebû'l-Hasan Ali b.
Ömer b. Ahmed:

Dârimî, Ebû Muhammed
Abdullah b. Abdurrahmân b. el-
Fazl:

Dîneverî Ebû Bekir Ahmed b.
Mervân b. Muhammed:

Dûlâbî, Ebû Bişr Muhammed
b. Ahmed b. Hammad:

Ebû Avâne el-İsferâyinî,
Yakûb b. İshak b. İbrahim:

Ebû Dâvûd es-Sicistânî,
Süleyman b. Eş'as b. İshak b.
el-Ezdî:

Misbahü'z-zücade fi zevaid-i İbn Mâce,
thk. Muhammed Müntekâ Keşnâvî, 4 c., 2.bs.
Beyrut, Dârü'l-Arabiyye, 1403.

**el-Muğnî fî zabti esmâi'r-ricâl ve ma'rifeti
künâ'r-ruvâtî ve elkâbihim ve ensâbihim**,
1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kitabi'l Arabî,
1979/1399.

el-Kemâl fî esmâi'r-ricâl, thk. Şâdî b.
Muhammed b. Sâlim Alû Nu'man, 10 c.,
Kuveyt, 2016.

"Müd" **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2020. XXXI, 455-457.

el-Müsned-i Muvattâ, Beyrût, Dârü'l-Garb
İslâmî, 1997.

Zikru esmâi't-tâbiîn, thk. Kemal Yûsuf el-
Hût, 2 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-
Kütübi'l-Sekâfiyye, 1985/1406.

el-İlelü'l-vâride fî'l-ehâdîsi'n-nebeviyye,
thk. Mahfûzurrahman Zeynullah es-Selefî, 15
c., 1. bs., Riyâd, Dârü'l-Taybe, 1985/1405.

es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1.
bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risale, 2004/1424.

Müsnedü'd-Dârimî= Sünenü'd-Dârimî,
thk. Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî, 4 c.,
1.bs., Riyad, Dârü'l-Muğnî, 2000/1412.

el-Mücâlese ve cevâhir'l-ilm, thk. Ebû
Ubeyde Meşhur b. Hasan Âl-i Selmân, 10 c.,
1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 1998/1419.

el-Künâ ve'l-esmâ, nşr. Zekerîyyâ Umeyrat,
2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-
İlmiyye, 1999.

Müsnedu Ebî Avâne =Müstahrec, thk.
Eymen b. Ârif ed-Dımaşkî, 5 c., 1.bs.,
Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1998/ 1419.

Kitâbü'z-Zühd, thk. Ebû Temîm Yâsir b.
İbrahim b. Muhammed- Ebû Bilâl Ganîm b.
Abbâs b. Ganîm, 1 c., 1.bs., Mısır, Dârü'l-
Mişkât, 1993/1414.

el-Merâsîl, thk. Şuayb el-Arnâûd, 1c., 1.bs.,
Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1408.

Mesâilü'l- İmâm Ahmed, thk. Ebû Muâz
Târik b. İvazullah b. Muhammed 1 c., 1. bs.,
Mısır, Mektebetü İbn Teymiyye, 1999/1420.

es-Sünen, thk. Şuayb el-Arnaut vd., 7 c., 1.

- bs., Beyrut, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009/1430.
- Su'âlât Ebî Dâvûd Süleyman b. el-Eş'as es-Sicistani min asari'l-imam Ahmed b. Hanbel fi'l-cerh ve't-ta'dil**, thk: Ziyad Muhammed Mansur, 1 c., 1. bs., Medine, Mektebetu Ulum ve'l Hikme, 1994.
- el-Müsned**, thk. Muhammed b. Abdülmuhsin et-Türkî, 4 c., 1. bs., Mısır, Dârü Hicr, 1999/1419.
- Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd:
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit:
- el-Müsned**, thk. Abdurrahmân Hasan Mahmûd, 1 c., Mısır, el-Âdâb, ts.
- Ebû Huzeyfe Nebîl b. Mansûr b. Yakûb:
- Enîsü's-sârî fi tahrîc ve tahkîki'l-ehâdis elletî zekerehâ el-Hâfız ibn Hacer el-Askâlânî fi Fethi'l-bârî**, 11 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü's-Semâha, Müessesetü'r-Reyyân, 2005/1426.
- Ebû Mûsâ el-Medîni, Muhammed b. Ömer b. Ahmed b. Ömer b. Muhammed el-İsfahânî:
- el-Letâif min dekâiki'l-meârif fi ulûmi'l-huffâzi'l-eârif**, thk. Ebû Abdullah Muhammed Ali Simak, Beyrut, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1420/1999.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah b. İshak el-İsfahânî:
- Delâilü'n-Nübüvve**, thk. Muhammed Kal'acî, 1 c., 2.bs., Beyrut, Dârü'n-Nefâis, 1986/1406.
- Fezâilü'l-hulefâi'l-erba'a ve gayrihim**, thk. Sâlih b. Muhammed Akîl, 1 c., 1.bs., Medine, Dârü'l-Buhârî, 1997/1417.
- Marifetü's-sahâbe**, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, 7 c., 1.bs., Riyâd, Dârü'l-Vatan, 1998/1419.
- Müsnedü'l-müstahrec alâ Sahîhi'l-Müslim**, thk. Muhammed Hasan Muhammed, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1996/1417.
- Târîhu İsbahân**, thk: Seyyid Kesrevî Hasan, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1990/1410.
- Tesbîtü'l İmâme ve tertîbü'l-hilâfe**, thk. Ali b. Muhammed b. Nâsır, 1 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1987/1407.
- Tıbbü'n-Nebevî**, thk. Mustafâ Hızır Dönmez et-Türkî, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2006.

- Ebû Nuaym Fazl b. Dükeyn: **Kitâbü's-Şalât**, thk. Salâh Âyız, 1 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-Gurabâi'l-Eseriyye, 1996/1417.
- Ebû Ubeyd el-Bekrî, Ebû Ubeyd Abdullah b. Abdülazîz b. Muhammed el-Endülisî: **Simtû'l-le'âlî fî şerhi Emâli'l-Kalî**, thk: Abdülazîz el-Meymenî, 2 c., Beyrût, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1936.
- Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ: **Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî**, thk. Hüseyin Selîm Esed, 13 c., 1.bs., Dimaşk, Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984/1404.
- Ebû Yûsuf, Yakûb b. İbrahim el-Ensârî: **el-Âsâr**, thk. Ebü'l-Vefâ, 1 c., Haydarâbâd, İhyâü'l-Meârifî'n-Nu'mâniyye, 1355.
- Ebû Zür'a, Abdurrahman b. Amr b. Abdullah ed-Dimaşkî: **Târîhu Ebû Zür'a**, thk. Halil Mansûr, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996/1417.
- Ebü'l Arab et-Temîmî, Muhammed b. Ahmed b. Temîm: **Tabakâtü ulemâi Ifrîkiyye**, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-Lübnânî, ts.
- Ebü'l-Fidâ, İmadüddin el-Melikü'l-Müeyyed İsmâîl b. Ali: **el-Muhtasâr fî ahhâri'l-beşer**, thk. Seyyid Muhammed Abdüllatîf el-Hatîb, 4 c., 1. bs., el-Matbaâtü'l-Hüseyniyyeti'l-Mısıriyye, 1325.
- Ebü's-Şeyh el-İsfahânî: Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed: **Kitâbü'l-A'zame**, thk. Rızâullah b. Muhammed İdris el-Mübârekfûrî, 5 c., 1.bs., Riyad, Dârü'l-Âsime, 1988/1408.
- Esrem, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hânî: **el-Tevbîh vet-tenbîh**, thk. Mecdî Seyyid İbrahim, 1 c., Kahire, Mektebetü'l-Furkân, ts.
- Eşârî, Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl b. Ebî Bişr: **Tabakâtü'l-muhaddisîn bi-İsbahân ve'l-vâridîne aleyhâ**, thk: Abdülgaffar Süleyman Bündari ve Seyyid Kesrevî Hasan, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1989.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî: **Nâsihü'l hadis ve mensuhuhu li'l-Esram**, thk. Abdullah b. Hamed Mansûr, 1 c., 1.bs., y.y, 1999/1420.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah: **Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve'htilâfü'l-Mûsallîn**, thk. Nuaym Zerkûr, 2 c., 1.bs., Mektebetü'l-Asriyye, 2005/1426.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed el-Ezherî: **Tehzîbü'l-lüga**, thk: Muhammed Ebû Fazl İbrâhîm, 15 c., Kâhire, Dârü'l-Mısıriyye, 1964.
- Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdullah: **Ahhârü Mekke**, thk. Rüşdî Sâlih Melhas, 2 c., Beyrut, Dârü Endülüs, 1389.

Fâkihî, Ebû Abdullah
Muhammed b. İshak b. Abbâs:

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kûb b.
Süfyan:

Fikret Karakaya:

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir
Mecdüddîn Muhammed b.
Ya'kûb b. Muhammed:

Fîrûzâbâdî, Ebû't-Tâhir
Mecdüddîn Muhammed b.
Yakûb b. Muhammed:

Fuâd Sâlih es-Seyyîd:

Fuâd Sezgin:

Gassânî (el-Ceyyânî), Ebû Ali
Hüseyin b. Muhammed b.
Ahmed:

H. Yunus Apaydın:

Hacevi, Muhammed b. Hasan:

Hacı Mehmet Günay:

Hâkim el-Kebîr, Ebû Ahmed
Muhammed b. Muhammed b.
Ahmed en-Nisâbûrî, el-
Kerâbîsî:

Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû
Abdullah Muhammed b.
Abdullah:

Ahbârü Mekke, thk. Abdülmelik b.
Abdullah, 6 c., 2. bs., Beyrut, Dârü Hazar,
1994/1414.

el-Ma'rife ve't-târîh, thk. Ekrem Ziya el-
Ömerî, 4 c., 1. bs., Medîne, Mektebetü'd-
Dârü'l-Medîneti'l-Münevvere, 1410.

“Ud”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2012. XLII, 39-42.

el-Kâmûsü'l-muhît, thk. Mektebutü
tahkîki'l-türâs fî müesseseti'r-risâle, nşr.
Muhammed Naîm Urkûsî, 8. bs, Beyrut,
Müessesetü'r-risâle, 2005/1426.

el-Megânimü'l-mütâbe fî meâlimü'l Tâbe,
thk: Hamed el-Câsir, 1 c., 1. bs., Riyâd,
Dârü'l Yemâme, 1969.

**Mu'cemü'l elkâb ve'l-esmâ'i'l-müste'âre
fî't-tâhi'l-Arabî ve'l-İslâmî**, 1. bs., Beyrut,
Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 1990.

Târîhü'l-Türâsî'l-Arabî, 4 c., Câmiatü'l-
İlmâm Muhammed Suûdi'l-İslâmiyye,
1991/1411.

**Elkâbü's-sahâbeti ve't-tabîîn fî'l
müsnedeyni's-sahihayn**, thk. Mahmud
Nassar, Muhammed Zeynehum Muhammed
Azeb, 1 c., Kahire, Dârü'l-Fazile, 1994/1414.

Takyidü'l- mühmel ve temyiyzi'l-müşkil,
thk. Muhammed Ebû Fazl, 1 c., Memleketü'l-
Mağribiye, Vizerâtü'l-Evkâf, 1997/1418.

“Mûsikî”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2020. XXXI, 261-263.

Fikrû's-sâmî fî târihü'l-fıkhi'l-İslâmî, 2 c.,
1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye,
1995/1416.

“İbnü'l-Mâcişûn”, **Diyanet İslâm
Ansiklopedisi**, İstanbul, 2000. XXI, 122-123.

el-Esâmî ve'l-künâ, thk. Ebû Ömer
Muhammed b. Ali el-Ezheri, 5 c., 1. bs.,
Kahire, el-Farukü'l-Hadise, 2015.

el-Müstedrek alâ's-Sahihayn, thk. Mustafa
Abdulkadir Ata, 4 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-
Kütübü'l- İlmiyye, 1990/1411.

Tesmiyetü men ahreçhüm Buhârî ve'l

- Müslim vema inferede bihi külli vahidin minhümâ**, thk. Kemâl Yûsuf el-Hût, 1 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekâfiyye, 1407.
- Halife b. Hayyat: **Kitâbü't-Tabakât**, thk. Süheyl Zekkâr, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1993/1414.
- Halîlî, Ebû Ya'lâ Halil b. Abdullah b. Ahmed: **el-İrşâd fî ma'rifeti ulemâ'i'l-hadîs**, thk. Muhammed Saîd Ömer İdrîs, 3 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1409.
- Halit Özkan: "Amele Delâlet Eden Tabirler Açısından Muvatta Nüshaları", **İslâm Araştırmaları Dergisi**, sy: 25, 2011 (s.1-26).
- Halit Özkan: "Hicrî İlk İki Asırda Farklı Şehirlerde Amel Telakkisi Oluşumunda Sünnet ve Hadisin Yeri" Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, 2006.
- Hamza es-Sehmî, Ebû'l-Kâsım Hamza b. Yûsuf b. İbrahim: **Târîhu Cürcân**, thk. Muhammed Abdülmuin Hân, 1 c., 4.bs., Beyrut, Âlimü'l-Kütüb, 1987/1407.
- Harâitî, Ebû Bekir Muhammed b. Ca'fer: **Mekârimü'l-ahlâk ve me'âlihâ**, thk. Eymen Abdülcebbâr, 1 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Âfâk, 1999/ 1419.
- Hasan Buklîl: **Mesâvi'l-ahlâk ve mezmûmühâ**, thk. Mustafâ b. Ebû'n-Nasr eş-Şelebî, 1 c., 1.bs., Cidde, Mektebetü's-Sevâdî, 1993/1413.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit: **İ'tilâlü'l-kulûb**, thk. Hamdi Demirtaş, 2 c., 2.bs., Mekke, Mektebetü Nezâr Mustafâ el-Bâz, 2000/1421.
- Hasan Buklîl: **İbnü'l-Mâcişûn Abdülmelik b. Abdülazîz b. Ebî Seleme, Mecelletü'l-İslâh**, X, 53, 2016.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekir el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sâbit: **Câmiü'l ahlâk-ı'r- râvi ve âdâbi's-sâmi'**, thk. Mahmûd Tahhân, 2 c., Riyâd, Mektebetü'l-Maarif, ts.
- Hasan Buklîl: **Cüzü fihî turûk hadîsü İbn Ömer fî terâî'l-hilâl**, thk. Hişâm b. Muhammed, 1 c., Tantâ, Dârü'l-Ziyâ, 1998/1418.
- Hasan Buklîl: **el-Fakîh ve'l-mütefakkih**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Yûsuf, 2 c., 2.bs., Suudiyye, Dârü'l-İbni'l-Cevzî, 1421.
- Hasan Buklîl: **Târîhu Bağdad ve zeyluhu**, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 24 c., 1.bs., Beyrut, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 1417.
- Hasan Buklîl: **Târîhu medîneti's-selâm**, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 1. bs., 17 c., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001/1422.
- Hasan Buklîl: **Gunyetü'l-mültemis izâhü'l-mültemis**, thk. Yahyâ b. Abdullah el-Bekrî, 1 c., 1. bs.,

Hazrecî, Safiyyüddin Ahmed b. Abdullah:

Hererî, Muhammed el-Emîn b. Abdullah el-Uremî:

Herevî, Ebû'l-Fadl Ubeydullah b. Abdullah b. Ahmed:

Heysemî Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Ali b. Ebî Bekr b. Süleymân:

Hilal Görgün:

Humeydî, Ebû Bekir Abdullah b. Zübeyr el-Mekkî:

Hüseyin Akgün:

Hüseynî, Ebû'l-Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hüseynî:

İbn Abdülber, Ebû Ömer Cemaleddin Yûsuf b. Abdullah b. Muhammed Kutrubî:

Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 2001/1422.

Hulâsatü Tezhîbü't- Tehzîbi'l-Kemal fî esmâi'r-ricâl, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 1 c., 5. bs., Beyrut, Mektebetü'l-Matbaâtü'l-İslâmiyye, 1416.

el-Kevkebü'l-vehhâc ve'r-ravdû'l-behhâc alâ Sahîhi Müslim b. Haccâc, nşr. Hâşim Muhammed Ali Mehdî, 26 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Minhâc, 2009/1430.

el-Mu'cem fî müştebihi esâmii'l-muhaddisîn, thk. Nazar Muhammed el-Fâryâbî, 1 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1990.

Mecma'u'z-zevâ'id ve menba'i'l-fevâ'id, thk. Hüsameddîn el-Kudsî, 10 c., Kâhire, Mektebetü'l-Kudsî, 1994/1414.

el-Maksadü'l-alî fî zevâid-i Ebî Yalâ el-Mevsilî, thk. Seyyid Kesrevî Hasan, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.

“Sükeyne bint. Hüseyin” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2010. XXXVIII, 45-46.

el-Müsned, thk. Hüseyin Selim Esed, 2c., 1.bs., Suriye, Dârü's-Sakâ, 1996.

Hadis Rivayet Coğrafyası (Hicrî İlk 150 Yıl), İFAV Yay., 1.bs., İstanbul, 2019.

Kitâbü't-tezkire bi-ma'rifeti ricâli kütübi'l-aşere, thk. Rıfat Fevzi Abdülmuttalib, 4 c., Kahire, Mektebetü'l-Hanci, 1997/1418.

el-İkmâl fî zikri men lehû rivâye fî Müsnedi'l-İmâm Ahmed mine'r-ricâl sivâ men zükire fî Tehzîbi'l-Kemâl, thk. Abdülmü'fî Emîn Kal'acî, 1 c., Pakistan, Câmiatü'l-Dîrâsâtü'l-İslâmiyye, 1989/1409.

Câmiü'l-beyânî'l-ilm, thk. Ebû'l-Eşbel ez-Zührî, 2 c., 1.bs., Suudiyye, Dârü'l-İbni'l-Cevzî, 1994/1414.

el-İstignâ fî ma'rifeti'l-meşhûrîn min hameleti'l-ilm bi'l-künâ, thk. Abdullah Merhul es-Sevâlime, 3 c., Riyâd, Dârü'l İbn Teymiyye, 1985/1405.

el-İntikâ fî fezâili's-selâseti'l-e'immeti'l-fukahâ Mâlik, Ebî Hanîfe ve's-Şâfiî, 1 c.,

İbn Abdülhâdî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed:

İbn Affân el-Âmirî, Ebû Muhammed Hasan b. Ali b. Affân el-Kûfî:

İbn Asâkir, Ebü'l-Kâsım Ali b. el-Hasen b. Hibetillâh:

İbn Batta, Ebû Abdullâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed:

İbn Battâl, Ebü'l-Hasen Alî b. Halef b. Abdilmelik el-Kurtûbî:

İbn Ebû Âsım, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk:

İbn Ebû Hâtım, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed er-Râzî:

Kahire, Mektebetü'l-Kudsî, 1350.

el-İstizkâr, thk. Sâlim Muhammed Ata-Muhammed Ali Muavviz, 9 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000/1421.

et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta mine'l-me'ânî ve'l-esânîd, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib, 24 c., Magrib, Vizerâtü'l-Umumi'l-Evkâf, 1967/1387.

İhtilâfu akvâl-i Mâlik ve ashâbihi, thk. Hamîd Muhammed Lahmer-Miklos Muranyi, 1 c., 1.bs., Tunus, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

Risâletü fi tesmiyeti'l fukahâi'l-emsâr, thk. Abdurrahman b. Muhammed el-Avad, 1 c., Riyad: Risâletü'l-Beyân, 2018/1439.

Tabakâtü ulemâi'l-hadîs, nşr. Ekrem el-Bûşî, İbrâhim ez-Zeybek, 4c., 2.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996/1417.

el-Emâlî ve'l kırâa, Müs'ad Abdülhamid, 1 c., 1. bs., Tanta, Dârü's-Sahâbe li't-Türâs, 1413.

Târîhu medîneti Dimaşk, thk. Muhibbüddîn Ebî Saîd Ömer b. Garame el-Amrî, 80 c., Beyrut, Dârü'l- Fikr, 1995/1415.

el-İbâne 'an şer'i'ati'l-fıraķı'n-nâciye ve mücânebeti'l-fıraķı'l-mezmûme= el-İbânetü'l-kübrâ, thk. Rızâ b. Na'sân Mu'tî vdğ., 9 c., 2.bs., Riyâd, Dârü'r-Râye, 1415.

Şerhu'l-Câmi'i's-sahîh, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, 10 c., 2.bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 2003/1423.

el-Âhâd ve'l-mesânî, thk. Bâsım Faysal Ahmed el-Cevâbire, 6 c., 1.bs., Riyâd, Dârü'r-Râye, 1991/1411.

Kitâbü's-Sünne, thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, 2 c., 1.bs., Beyrut, el-Mektebetü'l-İslâmî, 1400.

el-Cerh ve't-ta'dîl, 9 c., 1. bs., Beyrût, Dârü İhyâü'l-Türâsi'l-Arabî, 1952.

el-Merâsîl, thk. Şükrullah Nimetüllah el-

İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekir
Ahmed b. Züheyr b. Harb:

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir
Abdullah b. Muhammed:

İbn Ebû Zemenîn, Ebû
Abdillâh Muhammed b.
Abdillâh b. Îsâ:

İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî,
Ebû Muhammed Abdullah b.
(Ebî Zeyd) Abdurrahman el-
Kayrevânî:

İbn Ebû'd-Dünyâ, Ebu Bekr
Abdullah b. Muhammed b.
Ubeyd:

İbn Ferhûn, Ebû'l-Vefa
Burhaneddin İbrahim b. Ali b.
Muhammed:

Kûcânî, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-
Risâle, 1397.

Kitâbü'l-ilel, thk.Said b. Abdullah el-
Humeyyid, Halid b. Abdurrahman el-Cüreysî,
7 c., Riyad, Matâbi'i'l-Humeydî, 2006/1427.

**et-Târîhü'l-kebîr= Târîhu İbn Ebî
Hayseme**, thk. Salâh b. Fethi Helel, 4 c., 1.
bs., Kahire, el-Fârûkü'l-Hadîse, 2004/1424.

el-Musannef, Kemâl Yûsuf el-Hût, 7 c., 1.
bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1989/ 1409.

Kitâbü'l-Arş ve mâ rüviye fih, thk.
Muhammed b. Halife b. Ali et-Temîmî, 1 c.,
1.bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd, 1998/1418.

Müntehabü'l-ahkâm, thk. Abdullah b.
Atiyye el-Gâmidî, 2c., 1.bs., Mekke,
Müessesetü'r-Reyyân, 1998/ 1419.

Usûlü's-sünne, thk. Abdullah b. Muhammed
Abdürrahîm, 1 c., 1.bs., Medine,
Mektebetü'l-Gurabâ, 1415.

**en-Nevâdir ve'z-ziyâdât 'alâ mâ fi'l-
Müdevvene min gayrihâ mine'l-ümmeât
min mesâ'ili Mâlik ve ashâbih**, thk.
Abdülfettah Muhammed el-Hulv vdğr., 15 c.,
1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1999.

el-Hevâtif (Hevâtifü'l cin (cinân)), thk.
Muhammed ez-Zağlî, 1 c., 1. bs., Beyrut,
Mektebetü'l-İslâmî, 1995/ 1416.

el-İyâl, thk. Necim Abdurrahman Halef, 2 c.,
1. bs., Demmâm, Dârü İbn Kayyim,
1990/1410.

Kasrî'l-emel, thk. Muhammed Hayr
Ramazân Yûsuf, 1 c., 2.bs., Beyrut, Dârü İbn
Hazm, 1417/1997.

el-Menâmât, thk. Abdülkadir Ahmed Atâ, 1
c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-
Sekâfiyye, 1993/1413.

el-Ukûbât, thk. Muhammed Hayr Ramazan
Yûsuf, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm,
1996/ 1416.

Kitâbü'l-Muhtazarîn, thk. Muhammed Hayr
Ramazan Yûsuf, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn
Hazm, 1997/1417.

**ed-Dibâcü'l-müzheb fî ma'rifeti a'yâni
ulemâi'l-mezheb**, thk. Muhammed el-
Ahmedî Ebü'n-Nûr, 2 c., Kahire, Dârü't-
Türâs, 1972.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl
Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b.
Muhammed el-Askalânî:

İbn Halfûn, Ebû Bekr (Ebû
Abdillâh) Muhammed b. İsmâîl
b. Muhammed:

İbn Hallikân, Ebü'l Abbâs
Şemseddîn Ahmed b.
Muhammed:

Nüzhetü el-bâb fî'l-elkâb, Matbu Yüksek
Lisans Tezi, thk. Abdulaziz Muhammed b.
Salih es-Sedîdî, 2 c., 1. bs., Riyad,
Mektebetü'r-Rüşd, 1989/1409.

Tehzîbü't-Tehzîb, HaydarAbad, Matbaatu
Meclis-i Daireti'l-Maarifi'n-Nizamiyye el-
Kâine, 1326.

el-İsâbe, thk: Âdil Ahmed, 8 c., 1.bs., Beyrût,
Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 1415.

**el-Metâlibü'l-âliye bi-zevâidi'l-mesânidi's-
semâniye**, thk. Heyet, Sa'd b. Nasır b.
Abdulaziz eş-Şeserî, 19 c., 1.bs., Riyad,
Dârü'l Âsime/Dârü'l Ğays, 1998-2000/1419-
1420.

Fethü'l bârî bi şerhi'l-Buhârî, nşr.
Muhammed Fuâd Abdülbaki- Muhibbiddîn
el-Hatîb, 13 c., 1.bs., Mısır, Mektebetü's-
Selefiyye, 1390.

Hedyü's-sârî mukaddimeti Fethü'l-bârî,
thk. Muhubbiddîn el-Hatîb, 1.bs., Mısır,
Mektebetü's-Selefiyye, 1380.

İthâfü'l-mehere bi-etrafî'l-aşere, thk.
Züheyr b. Nâsır, 19 c., 1.bs., Medine,
Merkezü Hizmetü's-sünne ve'l-siyre,
1994/1415

Lisânü'l-Mîzân, thk. Abdülfettâh Ebû
Gudde, 10 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâirü'l-
İslâmiyye, 2002.

**Ta'cîlü'l-menfa'a bi-zevâ'idi ricâli'l-
e'immeti'l-erbe'a**, thk. İkrânullah
İmdâdülhak, 2 c., Beyrut, Dârü'l-Beşâiri'l-
İslâmiyye, 1996/1416.

Takrîbü't-Tehzîb, thk. Muhammed
Avvâme, 3. bs., Halep, Dârü'r-Reşîd,
1991/1411.

**Telhîsü'l habîr fî tahrîci ehâdisü'r-Râfi'l-
kebîr**, thk. Ebû Âsım Hasan b. Abbâs, 4 c.,
1.bs. Mısır, Müessesetü Kurtuba, 1995/1416.

**el-Mu'lim bi-esmâ-i şüyûhi'l-Buhârî ve'l-
Müslim**, thk. Ebû Abdurrahmân Âdil b. Sa'd,
1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye,
ts.

**Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zaman
mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ' ev
esbetehü'l-âyân**, thk. İhsan Abbas, 8 c.,
Beyrut, Dâru Sadır, 1978/1398.

İbn Hazm, Ali b. Ahmed b. Said b. Hazm:

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Büstî:

İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme es-Sülemî:

İbn Kesîr, Ebû'l-Fida İmâdüddîn İsmâil b. Ömer:

İbn Kunfüz, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Hasan b. Ali b. Hatîb:

İbn Kurkûl, Ebû İshak İbrahim b. Yûsuf b. İbrahim:

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî:

İbn Mâce, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî:

Cemheretü Ensâbi'l-Arab, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, 2 c., Kahire, Dârü'l Meârif, 1982.

el-Muhallâ bi'l-âsâr, thk. Abdülgaflâr Süleymân el-Bündârî, 12 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, ts.

es-Sahîh, thk. Mehmet Ali Sönmez-Halis Aydemir, 8 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Hazm, 2012/1433.

Kitâbü's-sikât, thk: Muhammed Abdulmuid Hân, 9 c., 1. bs., Haydarabad, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmaniyye, 1973/1393.

Meşâhîru ulemâi'l-emsâr, thk: Mecdî b. Mansûr b. Seyyid eş-Şûrâ, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995/1416.

el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn, thk. Hamdî Abdülmecîd es-Selefî, 2 c., 1.bs., Riyâd, Dârü's-Samû', 2000/1420.

es-Sahîh, thk. Muhammed Mustafâ el-A'zamî, 2 c., 3.bs., Beyrut, Mektebetü'l-İslâmî, 2003/1424.

Kitâbü't-Tevhîd ve isbâtü sıfâtî'r-rab, thk. Abdülazîz b. İbrahim eş-Şehvân, 2 c., 5.bs., Riyad, Mektebetü'r-Rüşd, 1994/1414.

Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-âzîm, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, 9 c., Beyrut, Dârü'l Kütübü'l-İlmiyye, 1419.

el-Bidâye ve'n-nihâye, nşr. Matbaâtü's-Saâde, 15 c., Beyrut, Mektebetü'l-Maârif, 1990/1410.

Kitâbü'l vefeyât, thk: Âdil Nüveyhid, 1 c., 4. bs., Beyrut, Dârü'l İnkâmeti'l-Cedîd, 1983/1403.

Metâliü'l-envâr alâ sıhâhi'l-âsâr, thk. Ahmed Üveys Cüneydî, Ahmed Fevzî İbrahim, vd., 6 c., 1. bs., Katar, Dârü'l-Felâh, 2012/1433.

el-Ma'ârif, thk. Servet Ukkâşe, 1 c., Kahire, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1992.

Sünenü İbn Mâce, thk. Şuayb el-Arnaût vd., 5 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009/ 1430.

İbn Mencûye, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Muhammed:

İbn Mende, Ebû Abdullah Muhammed b. İshak b. Muhammed:

İbn Nâsiriddîn ed-Dîmaşkî, Ebû Bekr Şemsüddîn Muhammed b. Abdullah el-Kaysî:

İbn Rüşd, Ebû'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Rüşd el-Kurtubî:

İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî:

İbn Şâhîn, Ebû Hafs Ömer b. Ahmed b. Osmân el-Bağdâdî:

İbn Şâs, Ebû Muhammed Celâlüddîn Abdullah b. Necm:

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer b. Şebbe Nümeyrî el-Basrî:

İbn Teymiyye, Ebû'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm:

Ricâlu Sahih-i Müslim, thk. Abdullah el-Leysî, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1407.

Fethu'l bâb fî'l-künâ ve'l-elkâb, thk. Muhammed el-Fâryâbî, 1 c., 1. bs., Riyâd, Mektebetü'l Kevser, 1996.

Kitâbü't-Tevhîd, thk. Ali Muhammed b. Nâsir el-Fükayhî, 1.bs., Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1413.

Tavzîhü'l-Müştebih fî zabtı esmâ'i'r-ruvât ve ensâbihim ve elkâbihim ve künâhüm, thk. Muhammed Nuaym el-Araksûsî, 10 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993.

el-Beyân ve't-tahsîl ve şerh ve't-tevcîh ve't-ta'lîl li-mesâilü'l-müstahrec, thk. Muhammed Haccî vdğ., 20 c., 2.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988/1408.

Mukaddimât el-Mümehhidât, thk. Muhammed Haccî, 3 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1988/1408.

et-Tabakâtü'l-kübrâ, thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ, 8 c., Beyrût, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990/1410.

Fezâ'ilü Fâtımatî'z-Zehrâ', thk. Bedr b. Abdullah el-Bedr, 1c., 1.bs., Kuveyt, Dârü İbni'l-Esîr, 1994/1415.

Târîhu esmâi'l-sikât, thk. Subhî Sâmerî, 1 c., 1.bs., Kuveyt, Dârü's-Selefiyye, 1984/1404.

İkdu'l-cevâhiri's-semîne fî mezhebi 'âlimi'l-Medine, thk. Hamîd b. Muhammed Lahmer, 3 c., 1.bs. Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2003/1423.

Târîhü'l-Medîneti'l-münevvere = **Ahbârü'l-Medîneti'l-münevvere**, thk. Fehim Muhammed Şeltut 4 c., 2. bs., Cidde, Dârü'l-İsfahânî, 1973.

Der'ü Teârûzi el-akl ve'n-nakl, thk. Muhammed Reşad Sâlim, 10 c., 2.bs., Riyâd, Câmiatü İmâm Muhammed b. Suûdü'l-İslâmiyye, 1991/1411.

İktizâü's-sirate'l-müstekîm li muhâlefeti-ashâbi'l-cahîm, thk. Nâsir b. Abdülkerîm el-

İbn Zebâle, Ebü'l-Hasen Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle:

İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled el-Horasânî:

İbnü'l-A'râbî, Ebû Saîd Ahmed b. Muhammed b. Ziyâd:

İbnü'l-Abdülhâdi, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed ed-Dımaşkî:

İbnü'l-Adîm, Ebü'l-Kâsım Kemâlüddîn Ömer b. Ahmed:

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali:

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ali:

İbnü'l-Enbârî, Muhammed b. Ebî Bekr b. Abdullah b. Musâ el-Ensârî:

Akl, Beyrût, Dârü'l Âlimü'l-Kütüb, 2 c., 7.bs.,1999/1419.

Mecmû'u'l-fetâvâ, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım, 35 c., Medine, Mücemmeu'l-Melik, 2004/1425.

Kitâbü'l-Medîne ve ahhârühâ = Ahbârü'l-Medîne, thk: Salâh Abdülazîz ez-Zeyn es-Selâme, 1 c., 1. bs., Medine, Merkez Buhûs ve Dirâseti'l-Medîneti'l- Münevvere, 2003.

Kitâbü'l-Emvâl, thk. Şâkir Zîb Feyyâz, 3 c., 1. bs., Riyad, Merkezü'l- Meliki'l-Faysal, 1986/ 1406.

Mu'cemü's-şüuyûh İbnü'l-Arâbî, thk. Seyyid Yûsuf Ahmed-Mahmud Muhammed, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.

Tabakâtü ulemâi'l-hadîs, thk. Ekrem el-Bûşî, İbrahim el-Zeybek, 4 c., 2. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1996/1417.

Buğyetü't-taleb fî târîhi Haleb, thk. Süheyl Zekkâr, 12c., Beyrut, Dârü'l-Fıkr, 1988/1408.

Keşfü'n-nikâb ani'l-esmâ ve'l-elkâb, thk. Abdülazîz b. Râcî es-Sâidî, 1. bs., Riyad, Mektebetü Dârü's-Selâm, 1993/1413.

el- İlelü'l-mütenahiye fî'l-ehâdisi'l-vâhiye, thk. İrşâdülhak el-Eserî, 2 c., 1.bs., Bakistân, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 1981/1401.

el-Muntazam fî târîhi'l-mülük ve'l-ümem, thk. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata, 19 c., Beyrût, Dârü'l –Kütübi'l-İlmiyye, 1992/1412.

Sıfâtü's-safve, thk. Ahmed b. Ali, 2 c., Kahire, Dârü'l-Hadis, 2000/1421.

Gayetü'n-nihâye fî et-Tabakâtü'l-Kübrâi'l kurra, thk: Gotthelf Bergstraesser, 2 c.,1. bs., Beyrut, Dârü'l Kütübi'l-İlmiyye, 2006.

el-Cevhere fî Nesebi'n-Nebiiyi ve Eshâbihi'l Aşere, thk: Muhammed Tavencî, 1. bs., Riyâd, Dârü'r-Rifâî, 1983.

İbnü'l-Esîr, Ebü'l Hasan
İzzüddîn Ali b. Muhammed b.
Muhammed b. Abdulkerim:

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât
Mecdüddîn el-Mübârek b.
Esîrüddîn:

İbnü'l-Harrât, bû Muhammed
Abdülhak b. Abdîrrahmân el-
İşbîlî:

İbnü'l-İrâkî, Ebû Zür'a
Veliyyüddîn Ahmed b.
Abdîrrahîm:

İbnü'l-İmâd, Ebü'l-Felâh
Abdülhay b. Ahmed b.
Muhammed:

İbnü'l-Kayserânî el-Makdisî,
Ebü'l Fazl Muhammed İbn
Tahir:

İbnü'l-Mukri', Ebû Bekir
Muhammed b. İbrahim b. Ali
el-İsfahânî:

İbnü'l-Mülakkın, Ebû Hafs
Sirâcüddîn Ömer b. Ali:

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekir
Muhammed b. İbrahim en-
Nîsâbü'rî:

İbnü'l-Müstevfî, Ebü'l-Berekât
Şerefüddîn el-Mübârek b.

el-Kâmil fi't-tarîh, thk. Ebü'l Fidâ Abdullah
el-Kâdî, 11 c., 1. bs., Beyrut, Darü'l-
Kütübü'l-İlmiyye, 1987/1407.

el-Lübâb fî tehzîbi'l-ensâb, 3 c., Beyrut,
Dâru Sadır, 1980/1400.

Üsdü'l-gabe fî ma'rifeti's-sahâbe, thk. Ali
Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed
Abdülmevcud, 8 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-
Kütübî'l-İlmiyye, 1994/1415.

Câmiü'l-usûl min ehâdîs'r-Resûl, thk.
Abdülkadir Arnaut, 12 c., 1.bs., Beyrut,
Dârü'l-Fikr, 1969.

Ahkâmü'l vüstâ, thk. Hamdî es-Selefî -
Subhî es-Sâmerrâî, 4 c., Riyad, el-
Mektebetü'r-Rüşd, 1995/1416.

Tuḥfetü't-taḥşîl fî zikri ruvâtî'l-merâsîl,
thk. Abdullah Nevvâre, 1 c., Riyâd,
Mektebetü'r-Rüşd, ts.

Şezerâtü'z-zeheb fî aḥbâri men zeheb, thk:
Abdulkadir Arnâût, Mahmûd Arnâût, 11 c., 1.
bs., Beyrut, Dârü İbn Kesir, 1986/1406.

Kitabu Ma'rifeti'l-elkâb, thk: Adnan
Hammud Ebû Zeyd, 1 c., 1. bs., Kahire,
Mektebetü's-Sekâfeti'd-Diniyye, 2001.

el-Mu'cem, thk. Ebû Abdül Âdil b. Sa'd, 1
c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'r-Rüşd,
1998/1419.

**el-Bedrü'l-münîr fî tahrîci ehâdîsi's-
Şerhi'l-kebîr**, thk. Abdullah b. Süleyman,
Yâsir b. Kemâl Mustafa Ebü'l-Gayt, 9 c.,
1.bs., Riyad, Dârü'l-Hicre, 1425/2004.

el-İşrâf alâ mezâhibü'l-ulemâ, thk. Sagir
Ahmed el-Ensârî Ebû Muhammed, 10 c., 1.
bs., Birleşik Arap Emirlikleri, Mektebetü
Mekke Sekâfiyye, 2004/1425.

Kitâbü't-Tefsiri'l-Kur'ân, thk. Abdullah b.
Abdülmuhsin et-Türkî, 2 c., 1.bs., Medine,
Dârü'l-Me'sûra, 2002/1423.

**Târîhü İrbil = Nebâhatü'l-Beledi'l-Hâmi'l
bi-men veredehü mine'l-Emâsil**, thk. Sâmi

Ahmed:

İbnü'n- Nedîm, Ebû'l-Ferec
Muhammed b. İshâk:

İbnü'n-Neccâr, Ebû Abdullah
Muhibbuddîn Muhammed b.
Mahmûd el-Bağdâdî:

İbrahim b. Tahmân, Ebû Saîd
İbrahim b. Tahman b. Şu'be:

İbrahim Hatiboğlu:

İclî, Ebû'l-Hasen Ahmed b.
Abdillah b. Sâlih:

İrfan Aycan:

İshak b. Rahûye, Ebû Yakûb
İshâk b. İbrahim b. Mahled el-
Mervezî:

İsmail Yiğit:

Kâdî Abdülvehhâb, Ebû
Muhammed Abdülvehhâb b.
Alî b. Nasr el-Bağdâdî:

Kâdî İyâz, Ebû'l Fazl İyâz b.
Mûsâ b. İyâz el-Yahsûbî:

Kâsım Ali Sa'd:

b. Seyyid Hammâs es-Sakkâr, 2 c., Irak,
Dârü'r-Reşîd, 1980.

el-Fihrist, thk. İbrahim Ramazan, 2. bs.,
Beyrut, Dârü'l Ma'rife, 1998/1418.

ed-Dürretü's-Semîne fi Ahbâri Medîne,
thk. Hüseyin Muhammed Ali Şükrî, 1 c.,
Dârü'l-Erkâm, ts.

Meşyehatü İbrahim b. Tahmân, thk.
Muhammed Tâhir Mâlik, 1 c., Dımaşk,
Mecmaü'l-Lugati'l-Arabiyye, 1983/1403.

“İbn Ebû Zi'b” **Diyanet İslâm**
Ansiklopedisi, İstanbul, 1999. XIX,453-454.

“Müzakere” **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2006. XXXII, 233-234.

“Muammerûn”, **Diyanet İslâm**
Ansiklopedisi, İstanbul, 2020. XXX, 323-
324.

Ma'rifetü's-sikât =Târîhü's-Sikât, thk.
Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî, 2 c., 1.bs.,
Medine, Mektebetü'd-Dâr, 1985/1405.

Emeviler Döneminde Bilim, Kültür ve
Sanat Hayatı, 1.bs., Otto Yay., Ankara,
2017.

“Zübeyrî”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 2013. XLIV, 526-527.

el-Müsned, thk. Abdülgafûr b. Abdülhak el-
Belûşî, 5 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-
İmân, 1991/1412.

“Emevîler”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**,
İstanbul, 1995. XI, 87-104.

Şerhu Risâle, nşr. Ebû'l-Fazl el-Dimyâtî
Ahmed b. Ali, 2 c., 1.bs., Dârü İbn Hazm,
2007/1428.

Tertîbü'l-medârik ve takrîbü'l-mesâlik li-
ma'rifeti a'lâmi mezhebi'l-Mâlik, thk.
Muhammed b. Tâvî et-Tancî vd, 8 c., 1. bs.,
Mağrib, Matbaatu Fidâale,1965.

İlma' ilâ ma'rifetü usûlü'r-rivayeti ve
takyyidi's-sema', thk. Seyyid Ahmed Sakr, 1
c., 1.bs. Kahire, Dârü't-Turâs, 1970/1379.

Cemheretü terâcimi'l fukahâi'l-Malikiyye,
3 c., 1. bs., Dübey (Dubai), Dârü'l-Buhus
li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve İhyai't-Türas,

Kâsım b. Sellâm, Ebû Ubeyd
el-Kâsım b. Sellâm b. Miskîn
el-Herevî:

Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b.
Muhammed:

Kenan Oral:

Kerderî, Hâfızüddîn
Muhammed b. Muhammed b.
Şihâb el-Bezzâzî:

Kirmânî, Ebû Muhammed
Harb b. İsmâil:

Lâlekâî, Ebû'l-Kâsım (Ebû'l-
Hüseyn) Hibetullâh b. el-
Hasen:

M. Mustafa el-A'z'amî:

Mahmut Memiş:

Makdîsî, Şerefüddîn Ali b.
Mufaddal b. Ali b. Müferric:

2002/1423.

**Menhecü'l İmâm Ebî Abdurrahmân en-
Nesâî fi'l-cerh ve ta'dîl ve cem'i akvalihî
fi'r-ricâl**, 5 c., Dübey (Dubai), Dârü'l-Buhus
li'd-Dirâseti'l-İslâmiyye ve İhyai't-Tûras,
2002.

Kitâbü'l-Emvâl, thk. Muhammed Halîl
Herrâs, 1 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1975.

Fezâilü'l- Kur'ân, thk. Mervân el-Atiyye
vdğ., 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü İbn Kesîr,
1995/1415.

Garîbü'l-hadîs, thk. Abdüsselâm Hârûn, 5
c., 1.bs., Kâhire, el-Heyetü'l-Âmme,
1984/1404.

Kitâbü't-tuhûr, thk. Hasan Mahmud
Selmân, 1 c., 1.bs., Cidde, Mektebetü's-
Sahâbe, 1994/1441.

Ricâlu Sahîh-i Buhârî, thk. Abdullah el-
Leysî, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife,
1407.

**Muvatta' Oluşum Süreci, Tasnifi ve Nüsha
Farklılıklarının Sebepleri**, 1.bs., TDV Yay.,
Ankara, 2022.

Menâkıbu İmâm A'zâm Ebî Hanîfe, 1. bs.,
Haydarabad, Dâiretü'l Meârif, 1321.

el-Mesâilü Harb b. İsmâil el-Kirmânî, thk.
Velid b. Abdurrahman b. Muhammed, 1 c.,
1.bs., Riyad, Dârü'l-İbni'l-Esîr, 2010/1431.

**Şerhu usûli i'tikâdi Ehl-i sünne ve'l-
cemâ'a**, thk. Ahmed b. Sa'd b. Hamdân el-
Gâmidî, 9 c., 8.bs., Riyad, Dârü'l-Taybe,
2003/1423.

İlk Devir Hadis Edebiyatı (çev. Hulûsi
Yavuz), 3.bs., İz Yay. İstanbul, 2021.

“Hadis İlminde Görme Engelli Râviler ve
Rivayet Ehliyetlerinin Değeri”,
Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,
Süleyman Demirel Üniversitesi SBE,
Isparta, 2019.

**Etrâfü'l garâib ve'l-efrâd= el-Etrâf li'l-
efrâd li'd-Dârekuṭnî**, thk. Mahmûd
Muhammed Mahmûd Hasan, 5 c., 1.bs.,
Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998/1419.

- Makrizî, Ebû Muhammed (Ebû'l-Abbâs) Takıyüddîn Ahmed b. Ali:
- Mâlik b. Enes:
- Mansur Koçinkağ:
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed,
- Mervezî, Ebû Abdullah Muhammed b. Nasr b. el-Haccâc:
- Merzûbânî, Ebû Ubeydullah Muhammed b. İmrân b. Mûsâ:
- Miklos Muranyi:
- Kitâbü'l-erba'îne'l-mertebe alâ et-Tabakâtü'l-Kübrâi'l erbaîn**, thk. Muhammed b. Sâlim b. Muhammed, 1 c., 1. bs, Riyad, Edvâü's-Selef, ts.
- İmtâü'l-esmâ bimâ li'r-resûl mine'l-ebnâ'i ve'l-ahvâl**, thk. Muhammed Abdülhamîd en-Nümeysî, 15 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1420.
- el-Muvatta' (Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî)**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, 8 c., 1.bs., Abudabi, Müessesetü Zâyid b. Sultan, 2004/1425.
- Mâlik b. Enes, **el-Muvatta' (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî nüshası)**, mâa' ta 'likü'l-Mümecced, thk. Takıyyuddîn en-Nedvî, 3 c., 1.bs., Bombay, Dârü's-Sünne ve's-Siyer, 1991/1412.
- "Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâcişûn ve Kadere Dair İki Risâlesi" **Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy.9, 2016 (s.81-108.)
- "Abdülazîz b. Abdullâh b. Ebî Seleme el-Mâcişûn Rü'yet Risalesi, tercümesi ve değerlendirmesi" **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, C.XIV, s.2, 2016, (s. 566 – 582).
- Erken Dönem İslam Hukuk Düşüncesinde Re'y ve Hadis**, Rağbet Yay., İstanbul, 2018.
- el-Hâvî'l-kebîr fî fıkhu mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî**, thk. Ali Muhammed Muavviz-Âdil Ahmed, 1.bs., 19 c., Beyrut, Dârül-Kütübi'l-İlmiyye, 1999/1419.
- Kitâbü's-Sünne**, thk. Sâlim Ahmed es-Selefî, 1 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye, 1408.
- Mu'cemü's-şuara**, tsh. Fritz Krenkow, 1 c., 2.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1982/1402.
- "Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn fıkhuhû ve âsâruhû fî'l-mezhebi'l-Mâlikî, Buhûsü'l-mülteka'l-evvel: el-Kâdî Abdülvehhâb el-Bağdâdî el-Mâlikî, 1.bs., Dübey, Dârü'l-buhûs li'd-dirâsâti'l-İslâmiyye ve ihyâi't-türâs, 2004/1425.
- Abdülazîz el-Mâcişûn Kitâbü'l-hac**, 1.bs., Dârü İbn Hazm, 2007.

Mizzî, Ebü'l-Haccac
Cemaleddin Yûsuf b.
Abdurrahman b. Yûsuf:

Moğultay b. Kılıç, Ebû
Abdullah Moğultay b. Kılıç b.
Abdullah el-Bekcerî:

Muâfâ en-Nehrevânî, Ebü'l-
Ferec el-Muâfâ b. Zekeriyyâ b.
Yahyâ:

Muhallis, Muhammed b.
Abdurrahman b. Abbâs el-
Bağdâdî:

Muhammed b. Ali b. Âdem b.
Mûsâ el-İtyûbî el-Vellevî:

Muhammed b. Hasan es-
Şeybânî:

Muhammed Enes Topgül:

Muhammed Mustafa el-
A'zâmî:
Muhammed Zâhid el-Kevserî:

Mustafa Öztürk:

**Beitrage Zur Geschichte Der Hadit-Und
Rechtsgelehrsamkeit Der Malikyya in
Nordafrika Bis Zum 5. JH. D.H.,**
Wiesbaden, Harrassowitz, 1997.

Dirâsât fî meşâdiri'l-fıkhî'l-Mâlikî, trc.
Ömer Sâbir Abdülcélîl v.dğr., 1.bs., Beyrut,
Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1409/1988.

“al-Mâjishûn” Encyclopedia of Islam, EI3.

Tehzîbü'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl, thk.
Beşşar Avvad Ma'ruf, 35 c., 1. bs., Beyrut,
Müessesetü'r-Risâle, 1983/1403.

Tuhfetü'l-eşrâf bi-ma'rifeti'l-etraf, thk.
Abdüssamed Şerefeddin, 13 c., 2.bs., yy,
Mektebetü'l-İslâmî/ ed-Dârü'l-
Kayyime, 1983/1403.

İkmâlü Tehzîbi'l-Kemâl fî esmâi'r-ricâl,
thk. Âdil b. Muhammed Ebû Abdurrahman,
Üsâme b. İbrahim Ebû Muhammed, Kahire,
12 c., 1. bs., el-Fârukü'l-Hadîse, 2001/1422.

**el-Celîsü's-sâlihu'l-kâfî ve'l-enîsü'n-
nâsihu's-şâfî,** thk. Abdülkerîm Sâmi, 1 c.,
1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-ilmîyye,
2005/1426.

Muhlisiyyat, thk. Nebîl Sadeddîn, 1 c., 1.bs.,
Katar, Vizerâtü'l-evkâf ve's-Şuûnî'l-
İslâmiyye, 2008/1429.

**el-Bahru'l-muhîtu's-seccâc fî Şerhi
Sahîhi'l-İmâm Müslim b. el-Haccâc,** 47 c.,
1.bs., Riyâd, Dârü'l İbni'l-Cevzî, 1426.

el-Âsâr, thk. Hâlid el-Avvâd, 2 c., 1.bs.,
Kuveyt, Dârü'l-Nevâdir, 2008/1429.

el-Asl, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî, 4 c., 1.bs.,
Matbaatü Meclisi Dâireti'l-Maârif, 1966.

el-Hücce alâ ehl-i Medine, thk. Seyyid
Mehdî Hasan Geylânî, 4 c., 3.bs., Beyrut,
Âlimü'l-Kütüb, 1403.

**İsnâdı Okumak Hadis Tarihinin
Anlaşılmasında İsnâdın Rolü,** 1.bs., İFAV
Yay., İstanbul, 2022.

İlk Devir Hadis Edebiyatı, (çev. Hulûsi
Yavuz), 3.bs., İz Yay. İstanbul, 2021.

Makalâtü'l-Kevserî, Kahire, Mektebetü'l-
Tevfikîyye, t.s.

“Mevâlinin Hadis Rivayetindeki Yeri”
Yedirenk Yay., İstanbul, 2012.

- Mustafa Tatlı: “Tâbiûn Döneminde Hadis Rivayeti (75-135/694-753 Yılları)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2021.
- Mustafa Zeki Terzi: “Asım b. Ömer b. Katâde”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1991. III, 479.
- Müerric b. Amr es-Sedusî: **Kitâbü Hazf min Nesebi Kureyş**, nşr. Salehuddin el-Müneccid, 1 c., Kahire, Dârü'l-Arûbe, 1960/1380.
- Münevver Yeşilyurt: “Hadis Eğitim ve Öğretiminde Müzâkere”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2015.
- Müslim, Ebû'l-Hüseyin
Müslim b. el-Haccâc el-
Kuşeyrî: **el-Câmiu's-Sahîh**, thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, 5 c., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabiyye, 1955/1374.
- el-Künâ ve'l-esmâ**, thk. Abdurrahim Muhammed Ahmed Kaşkarî, 1 c., 1. bs., Medine, Câmiatü'l-İslâmiyye, 1984.
- Neccâd, Ebû Bekr Ahmed b. Selmân: **er-Red alâ men yekûlû'l- Kur'ân mahlûk**, nşr. Rızâullah Muhammed İdris, 1 c., Kuveyt, Mektebetü's-Sahâbeti'l-İslâmiyye, 1980/1400.
- Nesâî, Ebû Abdîrrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali: **es-Sünen**, thk. Hüseyi Abdülmünim eş-Şelbî, 12 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 2001/1421.
- Nevevî, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mûrî: **İrşâdu tullâbi'l-haka'ik ilâ ma'rifeti süneni hayri'l-halâ'ik sallallahu 'aleyhi ve sellem**, thk: Nureddin İtr, 1 c., 7. bs., Dimaşk, Dâru'l Yemâme, 2009.
- Nevzat Aydın: **Tehzîbü'l esmâ ve'l-lugat**, 4 c., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.s.
- Nüveyrî, Ebû'l-Abbâs, Şihâbüddîn Ahmed b. Abdülvehhâb: “Hadislerin İlk Dönem Tasnif Süreci Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C:XXXI, No:31, 2011. s.199-230.
- Ömer Özpinar: **Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb**, 33 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 1423.
- Ömer Rıza Kehhâle: **Hadis Edebiyatının Oluşumu**, 2.bs., Ankara Okulu Yay., Ankara, 2013.
- Pehlül Düzenli: **Mu'cemü'l-müellifin**, 4 c., 1 bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1993.
- Rahile Kızılkaya Yılmaz: “Klasik İslâm Kaynaklarında Müzik Tartışmaları” **Marife Dini Araştırmalar Dergisi**, C:I, sy:2, 2001. s.27-58.
- “Çağdaş Hadis Tartışmaları ve Muvatta”, 1.bs., İFAV Yay., İstanbul, 2020.

- Muhammed Yusuf Guraya, “Mâlik b. Enes’in *Muvatta*’nın Telifine Dair Tarihî Arka Plân” çev. Rahile Kızılkaya Yılmaz, **Hadis Tetkikleri Dergisi**, C:XVIII, sy.1, 2020. s.135- 146.
- Râmhürmüzî, Ebû Muhammed Hasan b. Abdurrahman: **el-Muhaddisu’l-fâsıl beyne’r-râvi ve’l-vâî**, thk: Muhammed Accac Hatîb, 1 c., 3. bs., Beyrut, Dâru’l Fikr, 1984.
- Reyhan Yılmazörnek: Murûet Vasfı ve Râvi Tenkîdine Etkisi, **Marmara Üniversitesi SBE**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2019.
- Rıdvan Talha Yücedağ: “2./8. Asır Medine Hadis Halkaları” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2022.
- Sabri Yılmaz- Mehmet İlhan: “Cüveynî’ye göre Kelâmullah ve Kelâm-ı nefsi”, **Kelâm Araştırmaları Dergisi**, C: IX, sy:1, 2011. s.215-232.
- Safaeddîn el-Bendenîcî, Ebü’l-Hüda Safaeddîn İsa b. Celaledîn Mûsâ b. Cafer el-Bendenîcî: **Câmiü’l envâr fî menâkıbı’l ahyâr**, thk. Üsâme Nasır Nakşibendî, Mehdi Abdülhüseyin en-Necm, 1 c., 1. bs., Beyrut, ed-Dâru’l-Arabiyye l’li Mevsûât, 2002.
- Safedî, Ebü’s-Safâ Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybek: **el-Vâfi bi’l vefeyât**, thk: Ahmed Arnûd, Türkî Mustafa, 29 c., 1. bs., Beyrut, Darü İhya-i’l Tûrâsi’l-Arabiyye, 2000/1420.
- Saffet Köse: **Nektü’l-Himyân fî nüketi’l-umyân**, nşr. Ahmed Zeki Bek, 1 c., Kahire, el-Matbaatü’l-Cemaliyye, 1911/1329.
- Sahnûn b. Saîd, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî: “Abdullah b. Vehb”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 1999. XX, 441-442.
- Sehâvî, Ebü’l-Hayr Şemsüddîn Muhammed b. Abdirrahmân, **Kitâbü’l-hac min müdevveneti Eşheb b. Abdülazîz el-Mısırî**, thk. Humeyd b. Muhammed Lahmer, 1 c., 1.bs., Dübey, Dâru’l-Birr, 2019/1440.
- Sehâvî, **el-Müdevvenetü’l-kübrâ**, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1994/1415.
- Sem’ânî, Ebû Bekir Şemsüleimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl: **Fethu’l-muğîs bi-şerhi Elfiyyeti’l-ḥadîs li’l-İrâkî**, thk. Ali Hüseyin Ali, 4 c., 1.bs., Mısır, Mektebetü’s-Sünne, 2003/1424.
- et-Tuhfetü’l-latîfe fî târihi’l-Medîneti’s-şerife, thk. Esad Trabzonî el-Hüseyinî, Kahire, Matbaatü Dâru’n-Neşri’s-Sekâfe, 1980.
- el- Ensâb**, nşr. Abdullah Ömer el-Bârûdî, 5 c., Beyrût, Dâru’l-Cinan,1988,1408.

- Edebü'l-implâ ve'l-istimla**, thk. 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981/1401.
- Semhûdî, Nureddîn Ebü'l-Hasan Ali b. Abdullah b. Ahmed:
Serrâc, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. İshâk b. İbrâhîm,
- Vefaü'l-vefa bi ahhâr-i Dâri'l Mustafâ**, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1419.
- el-Müsned**, thk. İrşâdülhak el-Eserî, 1c., Faysalâbâd, İdâretü'l-Ulûmi'l-Eseriyye, 2002/1423.
- Hadîsü's- Serrâc**, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe, 4 c., 1.bs., el-Fârûku'l-Hadisiyye, 2004/1425.
- Seyit Ali Güşen: “İlk İki Asır Hadis Eserlerindeki Rivayetlerin Temel Hadis Kaynaklarına İntikali (Fiten Rivayetleri Örneğinde)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **İstanbul Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2014.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, Ebü'l-Muzaffer Şemsüddin Yûsuf b. Kızıoğlu:
- Mir'atü'z-zaman fî tarîhi'l-a'yan**, thk: Enver Tâlib, Ammâr Reyhâvî, 23 c., 1. bs., Beyrût, Risâletü'l-Â'lemiyye, 2013.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn b. Muhammed:
- Suâlâtü Ebî Abdurrahman es-Sülemî li'd-Dârekutnî fî'l-cerh ve't-ta'dîl**, thk. Ebû Ömer Muhammed b. Ali el-Ezherî, 1 c., 1. bs., Kahire, el-Fârûku'l-Hadise, 2006.
- Süleyman Vâkik el-İdrîsî:
- el-İhtiyârâtü'l-Fıkhiyye li'l-İmâm İbnü'l-Mâcişûn fî'l-İbâdât: Ceman ve Dirâsât, Yüksek Lisans Tezi, Câmîâtü'l-İslâmiyye, Medine, 2016.
- Sümeyye Onuk Demirci:
- “Fukahâ-i Seb'a ve İslam Hukuk tarihindeki yeri” Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi SBE**, İstanbul, 2019.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celaledîn Abdurrahman b. Ebû Bekir:
- Cemü'l- cevâmi'=Câmiü'l-kebîr**, thk. Muhtar İbrahim el-Hâic vdğ., 25 c., 2.bs., Kahire, el-Ezherî's-Şerîf, 2005/1426.
- Tedrîbü'r-râvi fî şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, thk. Muhammed Avvâme, 5 c., 1. bs., Medine, Dârü'l-Minhâc, 2016/1437.
- ed-Dürrü'l mensûr fî tefsir bi'l-me'sûr**, 8 c., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 2011/1432.
- el-Leâli'l- Masnua fî ehâdisü'l-mevzua**, thk. Ebû Abdurrahmân Salâh b. Muhammed, 2 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1996/1417.
- Tabakâtü'l-müfessirîn**, 2 c., 1. bs., Beyrût,

- Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983/1403.
Tabakâtü'l-huffâz, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1983/1403.
Tenvîrü'l-havâlik şerhu Muvatta' Mâlik, 2 c., Mısır, Mektebetü't-Ticâriyye, 1969/1389.
Tezyînü'l-memâlik bimenâkıbi'l-İmâm Mâlik, thk. Hişâm b. Muhammed Haycer el-Hasenî, 1 c., 1. bs., Mağrib, Dârü'r-Reşâdi'l-Hadisiyye, 2010/1431.
el-Ümm, 8 c., 2. bs., Beyrut, Dârü'l-Fikr, 1983/ 1403.
el-Müsned, thk. Yûsuf Ali ez-Zevâvî, İzzet el-Attar, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1951/ 1370.
er-Risâle, thk. Ahmed Muhammed Şâkir, 1 c., 1. bs., Mısır, Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve evlâduhu, 1938/1357.
es-Sünenü'l-me'sûra, thk. Abdülmu'tî Emîn Kala'cî, 1 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Mâarif, 1986/1406.
el-Müsned, thk. Mahfûzürrahman Zeynullah, 2 c., 1.bs., Medine, Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1410.
el-İ'tisâm, thk. Süleym b. İd el-Hilâlî, 2 c., 1.bs., Riyâd, Dârü İbn Affân, 1992/1412.
Tabakâtü'l-fukahâ, nşr. Halil el-Meys, 1 c., Beyrut, Dârü'l Kalem, ts.
“Yahyâ b. Eksem”, **Diyanet İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, 2013. XLIII, 249-251.
Rebîa b. Ebû Abdurrahman, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, İstanbul, 2007. XXXIV, 499-500.
el-Mu'cemü'l-kebîr, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, 25 c., 2. bs., Kahire, Mektebetü İbn Teymiyye, 1994/1415.
ed-Dua, thk. Mustafa Abdülkadir Atâ, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1413.
Fazlü Aşera Zi'l-Hicce, thk. Ebû Abdullah Ammâr b. Saîd el-Cezâirî, 1 c., 1.bs., Şârika, Mektebetü'l-Amreyni'l-İlmiyye, 1999/1420.
Mu'cemü'l-evsat, thk. Târik b. İvazullah vd., 10 c., Kahire, Dârü'l-Haremeyn, 1995/1415.
Müsnedü'Şâmiyyin, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, 4 c., 1.bs., Beyrut,
- Şâfiî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris:
- Şâfiî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb:
- Şâtibî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Mûsâ b. Muhammed:
- Şîrâzî, Ebû İshak Cemaleddin İbrahim b. Ali b. Yûsuf: Şükrü Özen:
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb:

Müessesetü'r-Risâle, 1984/1405.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr:

Târîhu Taberî, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim, 11 c., 2. bs., Mısır, Dârü'l-Maarif, 1967/1387.

Tehzîbü'l âsâr ve tafsîlu sâbit, Mahmûd Muhammed Şakir, 2 c., 1.bs., Kahire, Matbaâtü'l-Medenî,ts.

Tahâvî, Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme:

Şerhu Müşkili'l- âsâr, thk. Şuayb el-Arnaût, 16 c., 1. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1994/ 1415.

Şerhu Meâni'l- âsâr, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr vd., 5 c., 1. bs., Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1994/ 1414.

Teymî, Ebû'l-Kâsım Kivâmü's-sünne İsmâil b. Muhammed b. el-Fazl:

et-Terğîb ve't-terhîb, thk. Eymen b. Sâlih b. Şabân, 3 c., 1.bs., Kahire, Dârü'l-Hadîs, 1993/1414.

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre:

el-Câmiü'l-Kebîr=Sünen et-Tirmizî, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 6 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 1996.

eş-Şemâilü'l-Muhammediye ve'l-hasâilü'l-Mustafâ, thk. Seyyid b. Abbâs el-Celîmî, 1 c., 1.bs., Mekke, el-Mektebetü't-Ticâriyye, 1993/1413.

Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ:

ed-Duafâ'ü'l-kebîr, nşr. Abdülmu'tî Emîn Kal'acî, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1984/1404.

Vekî' ed-Dabbî, Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân:

Ahbârü'l kudât, thk. Abdülazîz Mustafâ el-Merâgî, 3 c., 1.bs., Riyâd, Mektebetü'l-Medâin, 1947/1366.

Velîd b. Bekir el-Gamrî es-Sarakustî:

et-Tesmiye ve'l-hikâyât an nüzeraî Mâlik ve ashâbihi ve ashâbi ashâbihi, thk.Rıdvan b. Sâlih el-Harî, 1c., 1.bs., Rabat, er-Râbiatü'l-Muhammediye li'l-Ulemâ Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Ebhâs ve İhyâü't-Türâs, ts.

Yafî, Ebû Muhammed Afifüddîn Abdullah b. Es'ad:

Mir'âtü'l-cinân ve ibretü'l-yakzân fî ma'rifeti mâ yü'teber min havâdisi'z-zamân, thk. Halil Mansur, Beyrut, 4 c., 1. bs., Dârü'l-Kütübî'l İlmiyye, 1997/1417.

Yahyâ b. Maîn, Ebû Zekerîyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Bağdâdî:

Kitabü't-Târîh thk. Ahmed Muhammed Nur Seyf, 4 c., Mekke, Merkezü'l Buhûsi'l İlmi ve İhyâü Türâsi'l- İslâmî, 1979/1399.

Yâkût el-Hamevî, Ebû

Mu'cemü'l-büldân, 2. bs., Beyrut, Dârü's-

Abdullâh Şihâbüddîn Yâkût b.
Abdullâh el-Hamevî:

Zebîdî, Ebû'l-Feyz Murtaza
Muhammed b. Muhammed:

Zehebî, Ebû Abdullah
Şemseddîn Muhammed b.
Ahmed b. Osman:

Sâdır, 1995.

Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs, thk. Abdülmecid Katâmiş, 40 c., Kuveyt, y.y., 2001/1422.

el-İber fî haberi men gaber, thk. Ebû Hacer Muhammed Zaglul, 3c., Beyrut, Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985.

el-Kâşif fî ma'rifeti men lehu rivâye fî'l-Kütübî's-sitte, thk. Muhammed Avvame, Ahmed Muhammed Nemr rîl-Hatib, 5 c., 2. bs., Cidde, Dârü'l-Minhac, Dârü'l-Yüsr, 2009/1430.

el-Muîn fî tabakâti'l-muhaddisîn, thk: Muhammed Saîd b. Besyunî Zağlul, 1 c., 1. bs., Beyrut, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, 1998/1419.

el-Muktenâ fî serdi'l-künâ, nşr. Eymen Salih Şaban, 2 c., 1. bs., Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1997.

Kitâbü'l-Arş, thk. Muhammed b. Halîfe b. Ali et-Temîmî, 2 c., 2.bs., Medine, İmâdatü'l-Bahsi'l-İlmî, 2003/1424.

Kitâbü'l-ulûv li'l-aliyyi'l-gaffâr fî sahîhi'l-ahbâr ve sakîmîha, thk. Ebû Muhammed Eşref b. Abdülmaksûd, 1 c., 1.bs. Riyâd, Mektebetü Edvâi's-Selef, 1995/1416.

Mîzânü'l i'tidâl fî nakdi'r-ricâl, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, 4 c., 1.bs., Beyrut, Dârü'l-Ma'rife, 1963/1382.

Siyeru a'lâmi'n-nübelâ, thk. Şuayb el-Arnaut, Hüseyin el-Esed, 23 c., 3. bs., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1985/1405.

Târîhü'l-İslâm ve vefeyâtü'l-meşâhir ve'l-a'lâm, thk: Beşşâr Avvâd Ma'rûf, 17 c., 1. bs., Beyrut, Daru'l Ğarbi'l-İslâmî, 2003/1424.

Tezhîb Tehzîbi't-Kemâl fî esmâi'r-ricâl, thk. Ganîm Abbâs Ganîm, Mecdî Seyyîd Emîn, 11 c., 1.bs., Kahire, el-Fârûkû'l-Hadisiyye, 2004/1425.

Tezkiratü'l-huffâz, 4 c., 3. bs., Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1956/1374.

Zâtü'n-nikâb fî'l-elkâb, thk. Muhammed Riyâz el-Mâlih, Dîmaşk, Müessesetü

Zemahşerî, Ebû'l-Kâsım
Mahmûd b. Ömer:

Zeylaî, Ebû Muhammed
Cemâlüddîn Abdullâh b.
Yûsuf:

Ziriklî, Ebû Gays Muhammed
Hayrüddîn b. Mahmûd:

Zübeyr b. Bekkâr:

Ulumi'l-Kur'ân, 1993/1414.

Zikru men yu'temedu kavluhu fi'l cerh ve't-ta'dîl, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, 1 c., 4.bs., Beyrut, Dârü'l-Beşâir, 1990/1410.

Rebî'u'l-ebrâr nusûsu'l-ahbâr, thk: Abdülemîr Mühennâ, 5 c., 1. bs, Beyrût, Müesseseti'l- A'lemî li'l Matbûât, 1992.

Nasbü'r-râye li tahrîci ehâdîsi'l-Hidâye, thk. Muhammed Avvame, 4 c., 1.bs., Beyrut, Müessesetü'r-Reyyân, 1997/1418.

Tahricü ehâdîsü ve'l-âsâr el-vâkiatü fi Tefsîri'l-Keşşâf, thk. Abdullah b. Abdurrahman el-Sa'd, 4 c., 1.bs., Riyâd, Dârü İbn Huzeyme, 1414.

el-A'lâm: kamusu terâcimi li-eşheri'r-ricâl ve'n-nisa, 8 c., Beyrut, Dârü'l-İlm li'l-Melayin, 2002.

Cemheretü nesebi Kureyş, thk. Mahmûd Muhammed Şâkir, 1c., 1.bs., Kahire, Matbaatü'l-Medenî, 1381.

EKLER

EK-1: MUVATTA'DAKİ HADİSLERİN FARKLI TARİKLERİNİN GEÇTİĞİ KAYNAKLAR

Tabloda Abdülazîz b. Abdullah el-Mâcişûn'un Muvatta'ında geçen hadislerin farklı tariklerinin 2./8. Ve 3./9. Yüzyıl kaynaklarındaki yerleri tespit edilmiştir.

Sayı	Muvatta'da Geçen Hadis	Hicrî Yüzyıllar	Hadisin Farklı Tariklerinin Geçtiği Kaynaklar
1	والاستطاعة، فيما بلغنا، مركبٌ وزاد	Hicrî II. Yüzyıl Kaynaklar	İbn Ebî Arûbe, Menâsik , 57. Süfyan es-Sevrî, Tefsîrû Süfyan es-Sevrî , 78 (merfû); 79 (Saîd b. Cübeyrden)
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 127. (merfû) Şâfiî, er-Risâle , 197. Şâfiî, el-Müsned , II, 171. Abdürrezzak b. Hemmam, el-Musannef , V, 356. (H No:9632); V, 357(H No 9636, 9639, 9641). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 432 (H No:15703-15717). İbn Mâce, “Menâsik”, 6 (H No:2896,2897). Ebû Dâvûd, Merâsilü Ebû Dâvûd , 143. Tirmizî, “Hac”, 4 (H No:813). Tirmizî, “Tefsîrû'l Kur'ân”, 4 (H No:2998).
2	فتجرد رسول الله وأمر بالتجريد، ونهى عن لبس القمص والسراويلات والبرنس والعمائم والخفاف والقلانس	Hicrî II. yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta' , III, 468 (H No:1160). Ebû Hanîfe, Müsned , 6. İbrahim b. Tahman, Meşiha , 199 (H No:157). İbrahim b. Sa'd, Nüşatü İbrahim b. Sa'd , 87 (H No:1412).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 160. Şâfiî, el-Müsned , II, 204 (H No:838, 839). Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned , III, 349 (H No:1915); III, 373 (H No:1948). Humeydî, el-Müsned , I, 520 (H No:639). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , VII, 283 (H No:36106). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VIII, 62

			(H No.4482); 136 (H No:4538); 500 (H No:4899); IX, 49 (H No:5003); 233 (H No:5325). Buhârî, “İlim”, 53 (H No.134). “Salât”, 9 (H No:366). “Hac”, 21 (H No:1543). “Cezâü sayd”, 11 (H No:1838). “Cezâü sayd”, 13 (H No:1842). “Libâs”, 8 (H No:5794). “Libâs”, 14 (H No:5805). “Libas”, 15 (H No:5806). Müslim, (H No:1177). İbn Mâce, “Menâsik”, 19 (H No:2929, 2930). Tirmizî, “Hac”, 18 (H No:833). Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 31 (H No.1833).
3	بلغنا أن عمر بن الخطاب رأى على طلحة بن عبيد الله ثوبين مصبوغين بمشق، فقال: يا معشر هؤلاء النفر، إنكم أنمة يقتدي بكم الناس، يريد المهاجرين الأولين، ولا تلبسوا ثوباً مصبوغاً في الإحرام	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta , III, 470 (H No:1164).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , V, 172 (H No:24889).
4	ووقت رسول الله صلى الله عليه وسلم لكل الناس مهلهم فقال: يهل أهل المدينة من ذي الحليفة، وأهل الشام من الجحفة، وأهل نجد من قرن، وأهل اليمن من يللم	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Ebû Hanîfe, el-Müsned , (H No:4).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta, III, 477 (H No:1186). İmam Şâfiî, el-Ümm, II, 150. Abdürrezzâk b. Hemmâm, el-Musannef, V, 394 (H No.9866); V, 396 (H No:9881). Humeydî, el-Müsned, I, 519 (H No.635). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, III, 265 (H No:14066). İshak b. Rahûye, el-Müsned, (H No:769, 770, 819, 820,). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, V, 191 (H No:3065); IX, 104 (H No:5087); 158 (H No:5172); 232 (H No:5323). Buhârî, “İlim”, 52 (H No: 133); “Hac”, 8 (H No:1525); 9, (H No:1526); 10 (H No:1527,1528); 12 (H No:1530). Müslim, “Hac” (H No:1182). İbn Mâce, “Menâsik” 13 (H No:2914). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 8 (H No:1737, 1738). Tirmizî, “Hac” 17 (H No:831). Dârîmî, el-Müsned, I, 581 (H

			No:1814). Bezzâr, el-Müsned , XII, 178 (H No:5821).
5	وقال فيما بلغنا: وهذه المواقيت لأهلها ولمن أتى عليها من غيرهم، ومن كان أهله من دون هذه المواقيت، فمهلته من أهله	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hücce alâ ehl-i Medine , II, 428.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	İmam Şâfiî, el-Ümm , II, 150 (merfu). Abdürrezzak el-Hemmâm, el-Musannef , V, 380 (H No:9773)-maktû. V, 394 (H No:9866); V, 398 (H No:9897)-maktû. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 200 (H No:13434, 13435); İshak b. Rahûye, el-Müsned , (H No:769, 770, 819, 820,). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , V, 191 (H No:3065). Dârimî, el-Müsned , I, 581 (H No:1814). Buhârî, “Hac”, 8 (1526); 11 (H No:1529); 12 (H No:1530). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 8 (H No:1738). Bezzâr, el-Müsned , XI, 158 (H No:4892).
6	فإذا استوى على مركبه بقضاء المسجد، مسجد ذي الحليفة، فليهل؛ وكذلك فعل رسول الله صلى الله عليه وسلم فيما بلغنا	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, Muvatta , III, 479 (H No:1193, 1194) (1196 Abdullah b. Ömer’den mevkuf) (1197 Abdülmelik b. Mervan’ın uygulaması).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Abdürrezzak, Musannef , V, 385(H No:9802,9803,9806). İbn Ebû Şeybe, Musannef , III, 397 (H No:15308-15315). Ahmed b. Hanbel, Müsned , (H No: 4842, 4947, 5337, 6428). Dârimî, Müsned , I, 629 (H No:1950). Buhârî, “Hac”, 20 (H No:1542) “Hac”, 29 (H No:1554). Müslim, “Hac”, 3, 1184. İbn Mâce, “Menâsik”, 14 (H No:2916). Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 20 (H No:1771).
7	وكان إهلاله، فيما بلغنا: لبيك اللهم لبيك، لبيك، لا شريك لك، لبيك، إن الحمد والنعمة لك، والملك، لا شريك لك .	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mücâa b. Zübeyr, Hadîsü Mücâa b. Zübeyr , 50 (H No:21). Mâlik b. Enes, el-Muvatta , III, 479 (H No:1192). Ebû Yûsuf, el-Âsâr , 94 (H No:456,457).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 169, 170; VII, 200; Şâfiî, Müsned , II, 196 (H No:817-819). Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned , III,

			108 (H No:1616); III, 246 (H No:1773); III, 365 (H No:1933); III, 373 (H No:1947). Abdürrezzak, el-Musannef, V, 300 (H No:9423). Humeydî, el-Müsned, I, 536 (H No:675). Ali b. Ca'd, el-Müsned, 409 (H No:2791); 470 (H No:3264). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, III, 203 (H No:13462-13474). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, IV, 229 (H No:2404); IV, 481 (H No:2754). VIII, 24 (H No:4457). VIII, 437 (H No:4821). VIII, 497 (H No:4895). XXII, 325 (H No:14440). XL, 44 (H No:24040). XLI, 221 (H No:24690). Dârîmî, el-Müsned, I, 586 (H No:1831). Buhârî, "Hac", 26 (H No:1549,1550). Müslim, II, 841 (H No:1184). İbn Mâce, "Menâsik", 15 (H No:2918, 2919). Ebû Dâvûd, "Menâsik", 26 (H No:812). Tirmizî, "Hac", 13 (H No:825, 826). İbn Ebî Âsım, el-Âhâd ve'l-mesânî, IV, 433 (H No:2486).
8	قال عبد العزيز: وأخبرنا عبد الله بن الفضل عن الأعرج» عن أبي هريرة أنه كان يقول: كان من تلبية رسول الله صلى الله عليه وسلم: لبيك إله الحق لبيك	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Ebû Yûsuf, el-Âsâr , I, 94 (H No:457). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl , II, 545.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Abdülazîz el-Mâcişûn dışında nakledilmemiştir.
9	وكان ابن عمر يزيد فيها: لبيك لبيك لبيك وسعديك والخير في يديك، لبيك والرغباء إليك والعمل	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta' , III, 479 (H No:1192). Ebû Yûsuf, el-Âsâr , I, 94 (H No:458).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 169; es-Sünenü'l-me'sûra , I, 376 (H No:512); Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned , III, 365 (H No:1933); Humeydî, el-Müsned , I, 536 (H No:675); İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 205 (H No:13474); Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VIII, 24 (H No:4457); IX, 95 (H No:5071); X,

			292 (H No:6146); Dârimî, el-Müsned , I, 586 (H No:1830); Müslim, “Hac” 1184; İbn Mâce, “Menâsik” 15 (H No:2918); Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 26 (H No:1812); Tirmizî, “Hac”, 13 (H No:826).
10	ولقد بلغنا أنهم كانوا لا يبلغون الروحاء حتى تنبت حلقهم	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Tespit edilememiştir.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 372 (H No:15051).
11	فإنه بلغنا أنه قال: خمس فواسق ليس على المحرم جناح في قتلهن: العقرب، الفأرة، والكلب العقور، والغراب، والحدأة، والحية؛ يشك أحد في قتلها	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Ebû Hanîfe, el-Müsned , 18). Mâlik b. Enes, el-Muvatta' (H No: 1302,1303). Ebu Yûsuf, el-Âsâr , 108 (H No:511). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el- Hüccet alâ ehl-i Medine , II, 243.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Sahnûn b. Saîd, Kitâbü'l-Hac min müdevvene Eşheb b. Abdülazîz el- Mısrî , I, 124. Şâfiî, el-Ümm , II, 199; VII, 224. Ebu Dâvûd et-Tayâlîsî, el-Müsned , III, 115 (H No:1625); III, 407 (H No:2001). Abdürrezzâk b. Hemmâm, el- Musannef , IV, 442 (H No:8374, 8375). Humeydî, el-Müsned , I, 516 (H No:631). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 349 (H No:14821, 14822); III, 350 (H No:14833); III, 351 (H No:14835), (H No:14836 Yılanın öldürülmesi); (H No:14837). İshak b. Rahûye, el-Müsned , II, 186 (H No:689); II, 289 (H No:805); II, 515 (H No: 1102); IV, 188 (H No: 1985). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VIII, 29 (H No:4461); 480 (H No:4876); IX, 8 (H No:4937); 109 (H No:5091); 136 (H No: 5131); 152 (H No:5160); 233, (H No:5324); 342 (H No:5476); 379 (H No:5541); X, 353 (H No:6228). (Yirmi altı yerde nakletmektedir.). Dârimî, el- Müsned , II, 1146 (H No:1857); 1147 (H No:1858); Buhârî, el-Edebü'l-müfred , I, 440 (H No:1296); Buhârî, “Hac” 18 (H No:1828,1829); “Kitâbü bedü'l-Hak”

			16 (H No:3314,3315). Müslim, “Hac” 1198.1199.1200. İbn Mâce, “Menâik” 91 (H No:3087-3089). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 39 (H No:1846,1848). Tirmizî, “Hac” 21 (H No:837,837). İbn Ebî Âsım, el-Âhâd ve’l-mesânî , V, 411 (H No:3056).
12	ويحتجم إذا اضطر إلى [ذلك؛؟.. رسول الله صلى الله عليه على هامته وهو يومئذ بمكة.. ؟.. له بلحى جميل بين السقيا والطلب، ثم [؟.. .. لذلك شيئاً	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 507 (H No:1274). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hücce , II, 258. Abdullah b. Vehb, Muvatta’ İbn Vehb es-Sağîr , I, 215 (H No:159). Abdullah b. Vehb, el-Muvatta’ , I, 66 (H No:164). Abdullah b. Vehb, el-Câmi’ , I, 99 (H No:165).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , VII, 224 (mekan açıklaması yok). Vâkıdî, el-Meğâzî , III, 1095. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 321 (H No:14598); V, 39 (H No:23504,23505). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , IV, 185 (H No:2354); XXXVII,11 (H No:22923). Buhârî, “Hac” 22 (H No:1836); “Tıb” 14 (H No:5698); “Tıb”, 15 (H No:5700). İbn Mâce, “Tıb” 21 (H No:3481). Belâzûrî, el-Ensâb , I, 370. Bezzâr, el-Müsned , XI, 214 (H No:4973).
13	وكان ابن عمر إذا دخل الحرم وصمت عن التلبية وكبر وحمد الله وهله حتى يطوف بالبيت ويسعى بين الصفاء والمروة ويفرغ منهما، ثم يعود إلى التلبية حتى يغدو إلى عرفة، فإذا غدا إلى عرفة صمت عن التلبية وكبر الله وحمده وهله»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 489 (H No:1217); III, 497 (H No:1245).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , VII, 269. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 258 (H No:13997). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VIII, 247 (H No:4628). Buhârî, “Hac” 38 (H No:1573).
14	وكان يقول، فيما بلغنا: كنا مع رسول الله صلى الله	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hücce , II, 1112 (İsnâd zikretmeyip İbn Ömer’in uygulamasını anlatmıştır)

	عليه غداة عرفة، منا المهلل ومنا المكبر، فأما نحن فنكبر	Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , VII, 268 (Mâlik →Zührî →İbn Ömer tarikiyle nakletmiştir). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III,375 (H No:15073). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VIII, 26 (H No:4458); 357 (H No:4733). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 28 (H No:1816).
15	وكان أنس بن مالك يقول: كنا مع رسول الله عليه السلام، منا المكبر، ومنا المهلل، لا يعاب على المكبر تكبيره ولا على المهلل إهلاله	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 487 (H No:1214). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el- Hücce alâ ehl-i Medine , II, 105.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , VII, 268. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 375 (H No:15073,15079). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VI, 447 (H No:1667); XIX, 125 (H No:12069); XXI, 126 (H No:13520). Buhârî, “Cum’a” 11 (H No:970). Müslim, “Hac” 1284. Humeydî, el-Müsned , II, 314 (H No:1245).
16	وكان الفضل بن عباس وأسماء بن زيد ردفى رسول الله صلى الله عليه، فيما بلغنا، ليلة المزدلفة وغداة جمع، ردفه أسمية من عرفة إلى المزدلفة، فذكر عنه أنه لم يزل يلبي حتى جاء المزدلفة، ودفه الفضل من المزدلفة حتى رمى الجمرة، فذكر عنه أنه لم يزل يلبي حتى رمى الجمرة»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Ebû Hanife, el-Müsned , (H No:32). İbn Ebû Arûbe, el-Menâsik , I, 88 (H No:66). Ebû Yûsuf, el-Âsâr , I, 98 (H No:475). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el- Hücce , II, 98.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 225. Şâfiî, el-Müsned , I, 358 (H No:926). Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned , II, 281 (H No:1022). Humeydî, el-Müsned , I, 424 (H No:467). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , III, 310 (H No:1791); 311 (H No:1792); 312 (H No:1793); 314 (H No:1797); 315 (H No:1798); 318 (H No:1802,1803,1805); 319 (H No:1806-1810); 322 (H No:1813,1815,1816); 327 (H No:1821, 1823,1825,1827,1828,1831,1832,1860); V (H No:3199). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 257 (H No:13986); 258 (H No:13989); Buhârî, “Hac”, 21 (H No:1543). Buhârî “Hac”, 92 (H No:1669); “Hac”, 100 (H No:1686).

			Müslim, “Hac”, (H No:1281,1282). İbn Mâce “Menâsik”, 69 (H No:3040). Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 27 (H No:1815). Tirmizî, “Hac”, 78, (H No:918).
17	وقد بلغنا أن أسامة كان رديف رسول الله صلى الله عليه وسلم وأنه حدث عن سيره، فقال: سيره كان العنق والتزيد، وإذا وجد فرجة نص. قال: ما رأيت ناقته رفعت يديها بشد حتى جاء المزدلفة؛ وقد دخل رسول الله صلى الله عليه وسلم الشعب الذي بالمزدلفة»		Mâlik b. Enes, el-Muvatta' , III, 588 (H No:1500). (Bu hadisi Mâlik b. Enes'ten İbnü'l-Mâcişûn'un da aktardığı rivayet edilmektedir. Ancak İbnü'l-Mâcişûn ve Eşheb'in isnada “Abdullah b. Abbâs”ı ekledikleri ifade edilmektedir. İbn Abdilbeer, et-Temhîd, XIII, 156; Zürkânî, Şerhu Muvatta, II,540). Abdullah b. Vehb, el-Muvatta' es-sagîr , I, 123 (H No:88). Abdullah b. Vehb, el-Câmi' , I, 66 (H No:91). Şâfiî, es-Sünenü'l-me'sûrâ , I, 355 (H No:458). Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned , II, 21 (H No:663); 26 (H No:670). Humeydî, el-Müsned , I, 471 (H No:558). İbn Ebû Şeybe, el-Musnef , III, 334 (H No:14705). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , I, 544 (H No:525); II, 8 (H No:564); III, 316 (H No:1800); XXXVI, 68 (H No:21742); 79 (H No:21749); 142 (H No:21814). Dârimî, el-Müsned , II, 1196 (H No:1923). Buhârî, “Vudû”, 6 (H No:139); Buhârî, “Hac”, 92 (H No:1669); “Hac” 94 (H No:1672). Müslim, “Hac”, (H No:1280). İbn Mâce, “Menâsik”, 59 (H No:3019). Ebû Dâvûd, “Menâsik”, (H No:1925)
18	وزعموا أن ابن مسعود كان يعمل بذلك»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	İbn Ebû Arûbe, el-Menâsik , I, 88. Ebû Yûsuf, el-Âsâr , I, 98 (H No:474). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hücce , II, 104.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 225. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 375 (H No:15076). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , VI, 284 (H No:3739); VII, 72 (H No:3961). Tirmizî, “Hac” 78 (H No:918).
19	«فإذا فرغ من البيت صلى ركعتين، ثم رجع إلى الركن	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Ebû Hanife, el-Müsned , (H No:23). Mâlik b. Enes, el-Muvatta' , III, 533 (H

	فاستلمه؛ فإن ابن عمر كان يرفع ذلك إلى النبي»	استلّام ا	No:1346)-merfû-munkatı'. III, 534 (H No:1347)-merfû-muttasıl. (H No:1348). Ebû Yûsuf, el-Âsâr , I, 114 (H No:533). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Hücce , II, 80, 86.
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Şâfiî, el-Ümm , II, 186, 187, 188, 232. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsne'd , IV, 380 (H No:2780). Abdürrezzak, el-Musannef , V, 32 (H No:8889). V, 33 (H No:8894-İbn Ömer'den mevkuf); (H No:8896, 8901, 8910,8911). V, 40 (H No:8923, 8925-8936); V, 43 (H No:8937 İbn Ömer'den merfu). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 316 (H No:14555, 14559-maktû); 334 (H No:14705); 366 (H No:14991); 370 (H No:15028); 403 (H No:15380, 15381). Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd , I, 281 (H No:130); 403 (H No:313); 536 (H No:512); IV, 26 (H No:2119). İbn Ömer tariki: Ahmed b. Hanbel, el-Müsne'd , IX, 173 (H No:5200); 443 (H No:5622); X, 176 (H No:5965); 364 (H No:6247). Dârimî, el-Müsne'd , II, 1161 (H No:1883). Buhârî, "Hac" 55 (H No:1603); Buhârî "Hac" 57 (H No:1607); "Hac", 79 (H No:1644); "Hac", 103 (H No:1691). Müslim, "Hac" (H No:1187, 1227, 1261,1267). İbn Mâce, "Menâsik" 27 (H No: 2946). Ebû Dâvûd, "Menâsik" 23 (H No:1805); 47 (H No:1874,1876). Bezzâr, el-Müsne'd , XII, 262(H No:6028). Mervezî, es-Sünne , I, 43 (H No:134, 135).
20	«وقد بلغنا أن عمر بن عبد العزیز بعث إلى سالم وإلى القاسم فيسألهم عن التلبية في غداة عرفة أو التكبير، ثم بعث من يصيح في الناس يأمرهم بالتلبية»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta' , III, 490 (H No:1220).
		Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Tespit edilememiştir. Ancak İbn Abdülber eserinde yer vermiştir. et-Temhîd , VIII, 179,181.

21	«وبلغنا عن النبي عليه السلام أنه كان يقول: لم أقل أنا ولا الأنبياء من قبلي شيئاً أفضل من لا إله إلا الله وحده، لا شريك له؛ له الملك، وله الحمد، وهو على كل شيء قدير» «وقد سمعنا من يزيد فيها: يحيى ويميت، بيده الخير، وهو على كل شيء قدير»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Farklı bağlamda aktarılan rivayetler: Ma'mer b. Râşid, el-Câmi', XI, 293 (H No:20576). Mâlik b. Enes, el-Muvatta', II, 293 (H No:712); III, 544 (H No:1378); 620 (H No:1595). Abdullah b. Mübarek, ez-Zühhd ve'r-rekâik, I,394 (H No:1118,1119,1124). Ebû Yûsuf, el-Âsâr, I, 41. Abdullah b. Vehb, Muvatta', I, 57. Abdullah b. Vehb, el-Câmi', I, 79 (H No:123). Mâlik b. Enes, el-Muvatta', II,300 (H No:726). (Mâlik b. Enes ihtisar etmiş); 622 (H No:1598). İsmâil b. Ca'fer, Hadisü Ali b. Hucr, I, 393 (H No:339). Şâfiî, el-Ümm, II, 242. Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 1104. Abdürrezzak b. Hemmâm, el-Musannef, IV, 378 (H No:8125); V, 157 (H No:9235). Humeydî, el-Müsned, I, 527 (H No:657); İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, III, 381 (H No:15135); 382 (H No:15136); VI, 84 (H No:29656,29657). Tirmizî, "Davât" 127 (H No:3585)(Bu tarik ile hadis gariptir demiştir) Farklı bağlamda aktarılan rivayet. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, el-Müsned, I, 14 (H No:12); III, 246 (H No:1773). Vâkıdî, el-Meğâzî, III, 1099; 1114. Abdürrezzak b. Hemmâm, el-Musannef, II, 234 (H No:3192); V, 50 (H No:8964,8965-İbn Ömer'den mevkûf rivayet). Ali b. Ca'd, el-Müsned, I, 95 (H No:552). İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, I, 487 (H No:5622); II, 247 (H No:8637); III, 311(14506); III, 311 (H No:14505); 334 (H No:14705); 430 (H No:15681); VI, 33 (H No:29262); 35; 60 (H No:29476 Mâlik b. Enes tariki); VI, 82 (H No:29632); 82 (H No:29639, 29658,29662 İbn Ömer'den mevkuf). Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, VIII, 85 (H No: 4496 fed); 176 (H No:4569)
----	--	--	---

			fed); 247 (H No:4628); 260 (H No:4636 fed); 339 (H No:4717 fed); IX, 22 (H No:4960,5295 fed); X, 88 (H No:5830 fed); XI, 548 (H No:6961); XXII, 325 (H No:14440); XXIII, 359 (H No:15171); Dârimî, el-Müsned, II, 1167 (H No:1892). Buhârî, “Umre” 12 (H No:1797); “Cihâd ve’s-Siyer” 131 (H No:2995 fed); “Meğâzî” 27 (H No:4116 fed); “Deavât” 52 (H No:6385 fed). Müslim, “Hac” 1218; 1344fed. İbn Mâce, “Menâsik”, 84 (H No:3074). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 56 (H No:1905); “Cihâd” 168 (H No:2770 fed). Tirmizî, “Hac” 104 (H No:950).
22	«وقال النبي عليه السلام، فيما بلغنا: هذا الموقف، وعرفة موقف، وارتفعوا عن بطن عرنة»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’, III, 569 (H No:1448) merfu-munkatı’. Mâlik b. Enes, el-Muvatta’, III, 570 (H No:1449) mevkuf-muttasıl. Abdullah b. Vehb, el-Muvattaü’s-sagîr, I, 121 (H No:87).(münkati); I,132 (H No:96). Abdullah b. Vehb, el-Muvatta’, I,50 (H No:89); I,52 (H No:98). Abdullah b. Vehb, el-Câmi’, I, 65 (H No:90); I, 70 (H No:99).
		Hicrî III. Yüzyıl Kaynakları	Şâfiî, el-Ümm, II, 233. Vâkıdî, el-Megâzî, III, 1103. Abdürrezzak el-Hemmâm, el-Musannef, V,433(H No:10083). İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ, II, 131./132. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef, VIII, 186 (H No:14408,14409-merfû). (Mevkûf 14410-14411,14413). İshâk b. Râhûye, el-Müsned, I, 363 (H No:372)-Merfû. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 544 (H No:525); II, 8 (H No:564); II, 50 (H No:613); XXII, 381 (H No:14498). Buhârî, “et-Târîhü’l-kebîr”, IV, 67; VI, 240. Müslim, “Hac” 1218, Dârimî, “Menâsik” 50 (H No:1921). İbn Mâce, “Menâsik”, 56 (H No:3012); 73 (H No:3048). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 64 (H

			No:1937); “Savm” 5 (H No:2324). Tirmizî, “Hac”54 (H No:885). Fesevî, el-Ma’rife ve’t-târîh , III, 181. İbn Ebû Hayseme, et-Târîhü’l-kebîr , II, 915. Bezzâr, el-Müsned , XV, 298 (H No:8810).
23/24	«وكان ابن عمر، وهو أوثق وأعلم إن شاء الله، يقول: لم يصل فيه، إنما توضأ وصلى بالمزدلفة؛ وكان ابن عمر يصلي بالمزدلفة»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 589 (H No:1502). Buhârî, “Küsûf” 6 (H No:1092); Ebû Dâvûd, “Menâsik” 64 (H No:1930,1933).
25	«بلغنا عن رسول الله عليه السلام أنه بعث عبد الرحمن بن عوف مع نسانه بليل تلك الليلة حتى فرغوا ورموا، وصلت أم سلمة الصبح بمكة، وكان يومها الذي كان يدور إليها فيه النبي، وإنه قام عندها بمكة ذلك اليوم»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Tespit edilememiştir. Benzer manadaki hadis için: İbrahim b. Sa’d, Nûshatü İbrahim b. Sa’d,98. Aynı lafızlarla ve kontekste aktarılan bir rivayet tespit edilememiştir. Şâfiî, el-Ümm , II, 234. İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ , VIII,76. İshâk b. Rahûye, el-Müsned , IV,62. Ahmed b. Hanbel, el-Müsned , XLIV,96 (H No:26492). Buhârî, Hac, 71 (H No:1626). Fâkihi, Ahbârü’l-Mekke, V, 50.
26	ووقف عليه رسول الله صلى الله عليه وسلم، ثم قال: هذا الموقف، والمزدلفة كلها موقف، وارتفعوا عن بطن محسر»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 569 (H No:1448) merfu-munkatı’. Mâlik b. Enes, el-Muvatta’ , III, 570 (H No:1449) mevkuf-muttasıl. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, el-Asl , II, 422. Abdullah b. Vehb, el-Muvatta es-Sağîr , I, 121 (H No:87). Abdullah b. Vehb, el-Muvatta’ , I, 50 (H No:89); 52 (H No:97). Abdullah b. Vehb, el-Câmi’ , I, 65; 70.-merfû. Abdürrezzak b. Hemmâm, el-Musannef , V, 433 (H No:10084) İbn Sa’d, et-Tabakâtü’l-kübrâ , II, 132. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 246 (H No:13884).-Mevkuf. İbn Ebû Şeybe, el-Musannef , III, 246 (H No:13885)-Mevkuf. VIII, 188 (H No:14417,14418-mevkuf). İshâk b. Râhûye, el-Müsned , I, 363 (H No:372)-Merfû.

			Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, I, 544 (H No:525); II, 8 (H No:564); III, 383 (H No:1896-merfû); VI, 50 (H No:613); XXII, 328 (H No:14440); XXII, 381 (H No:14498); XXVII, 316 (H No:16751). Dârimî, el-Müsned, I, 611 (H No:1900). İbn Mâce, “Menâsik” 56 (H No:3012); 73 (H No:3047). Ebû Dâvûd, “Menâsik” 56 (H No:1907); 64 (H No:1937). Bezzâr, el-Müsned, VIII, 363 (H No:3444).
27	«وكان ابن عمر يضرب راحلته إذا هبط بطن محسر»	Hicrî II. Yüzyıl kaynakları Hicrî III. Yüzyıl kaynakları	Mâlik b. Enes, el-Muvatta’, III, 576 (H No:1466). Merfû olarak aktarılan hadis: Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, II, 8 (H No:564); II, 50 (H No:613).